Ahmet Demirel

Tek Partinin Yükselişi

iletişim

AHMET DEMİREL

Tek Partinin Yükselişi

iletişim

AHMET DEMİREL

Tek Partinin Yükselişi

AHMET DEMİREL 1957'de Trabzon'da doğdu. Orta öğrenimini 1976'da Darüşşafaka Lisesi'nde tamamladıktan sonra, 1980'de Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümü'nü bitirdi. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans çalışmasını, ardından 1993 yılında doktorasını tamamladı. 1981'de *Yurt Ansiklopedisi*'nin "sosyo-ekonomik yapı bölümü" koordinatörü olarak çalışma yaşamına atılan Demirel, şimdiye kadar çeşitli basın yayın kuruluşları ile piyasa ve kamuoyu şirketlerinde çalıştı. Halen Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışıyor ve Türkiye'nin yakın siyasi tarihiyle ilgili çalışmalarını sürdürüyor. Pek çok makale ve araştırmasının yanı sıra *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup* (İletişim Yayınları, 1994), *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi* (İletişim Yayınları, 1996), *İlk Meclis'in Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler* (İletişim, 2010), *İsmet İnönü/Defterler (1919-1973)* (yay. haz., YKY, 2001), *Nihat Erim/Günlükler* (1925-1979) (yay. haz., YKY, 2005) başlıklı kitapları da yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 1733 • Araştırma-İnceleme Dizisi 290
ISBN-13: 978-975-05-1027-4
© 2012 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2012, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Cumhuriyet'in ilk yıllarında, İstanbul'da seçim sandık kurulları
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Melek Özmüş
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Bu kitabı
hocam Taha Parla'ya
armağan ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ... 9

80. YILDÖNÜMÜNDE BİRİNCİ MECLİS ... 11

BİRİNCİ MECLİS'TE İKTİDAR VE MUHALEFET ... 33

BİR DEMOKRATIN ÖYKÜSÜ: HÜSEYİN AVNİ ULAŞ ... 91

HÜSEYİN AVNİ BEY'İN
TEVHİD-İ EFKÂR GAZETESİNE BEYANATI ... 109

KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDA
MİLLETVEKİLLERİNİN SAVAŞ SONRASI
TÜRKİYESİ'NE BAKIŞLARI ... 125

1923 SEÇİMLERİ ... 151

TEK PARTİ DÖNEMİNDE SEÇİMLER VE
MİLLETVEKİLLERİNİN PROFİLİ ... 163

MİLLİ MÜCADELE VE TEK PARTİ DÖNEMLERİNDE
DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ
İLLERİNİN TBMM'DE TEMSİLİ ... 197

TÜRK PARLAMENTO TARİHİNE DAİR
BAZI DİPNOTLAR ... 251

TBMM'DE LOZAN GÖRÜŞMELERİ ... 281

ATATÜRK DÖNEMİNDE KEMALİZM ... 293

1930'LU YILLARDA BİR İSİM DEĞİŞİKLİĞİ:
MAARİF VEKÂLETİ / KÜLTÜR BAKANLIĞI 307
RESMÎ YAYINDA PARTİ TARİHİ 325
50. YILDÖNÜMÜNDE 1950 SEÇİMLERİ 337

ÖNSÖZ

Bir kitapta 1995'ten bugüne Milli Mücadele ve tek parti dönemlerine ilişkin yazmış olduğum makaleler arasından günümüzde de hâlâ anlamlı bulduğum on dört makaleyi bir araya getiriyorum.

İlk beş yazı Milli Mücadele dönemiyle ilgili. Bunların dördü daha önce değişik dergilerle kitap derlemelerinde yayınlanmıştı. Hüseyin Avni Bey'in *Tevhid-i Efkâr* gazetesine beyanatıyla ilgili olanı ise ilk kez yayınlanıyor. Altıncı yazıda 1923 seçimlerini ele alıyorum. Bunu yine ilk kez yayınlanan ve tek parti dönemindeki seçimlerle milletvekillerinin profilini konu alan görece uzun bir değerlendirme izliyor. Ardından Türkçe olarak ilk kez yayınlanan bir yazı var. Bu yazıda Milli Mücadele ve tek parti dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin TBMM'de temsil sorunu üzerinde duruyorum. Daha sonraki beş yazının tamamı tek parti döneminin çeşitli yönleriyle ilgili. Son makalede ise bir dönemin sonu anlamına gelen 1950 seçimleri konu ediliyor.

Bu yazılar farklı tarihlerde, farklı yerlerde yayınlanmış oldukları için ve konular zaman zaman birbirleriyle örtüştü-

ğü için, doğal olarak, yer yer bazı tekrarlar söz konusuydu. Bu derlemede yeniden yayınlanırken tekrarları mümkün olduğunca ortadan kaldırmak için hemen hemen bütün yazılarda bazı küçük değişiklikler yaptım, bazı yerleri çıkarttım, küçük ilaveler yaptım. Yine de bazı tekrarlar kalmış olabilir. Bunların hoşgörüyle karşılanacağını umuyorum.

Bütün makalelere benim dışında birçok kişinin emeği geçti. Bu kişilerin tümüne yeniden teşekkür etmek isterim. Bunların içinde eşim Merâl Demirel, oğlum Ali Yağmur Demirel ile sevgili dostum Yücel Demirel'i bir kez daha özel olarak belirtmek isterim. Başta Kerem Ünüvar olmak üzere İletişim Yayınları'nın bütün çalışanlarına da ayrıca teşekkür ediyorum.

Son zamanlarda Türkiye'de yakın tarihimiz daha çok konuşulur hale geldi. Dersim harekâtı, İstiklal Mahkemeleri, tek parti dönemindeki bazı uygulamalar vb. derken toplumda yakın tarihimize ilgi giderek arttı. Günlük gazetelerde ve televizyon programlarında yakın tarihimizle ilgili yazı, haber ve programlar artık neredeyse her gün karşımıza çıkıyor. Kitabın bu tartışmalara da bir katkı sağlayacağını umuyorum.

80. YILDÖNÜMÜNDE BİRİNCİ MECLİS

Önemli olayları beşli, onlu yıldönümlerinde anmak adettendir. Hele 25, 50, 75 gibi çeyrek yüzyıllık dilimler söz konusu olduğunda bu türden anmalara ayrı bir özen gösterilir. 23 Nisan 2000 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminin açılışının 80. yıldönümü. Bilebildiğim kadarıyla, sekseninci yıl için herhangi bir anma töreni hazırlığı yok. Türk parlamento yaşamında çok özel bir yeri olan Birinci Meclis'in açılışı için geçmişte de özel anma günleri pek düzenlenmemişti. Hatırladıklarım, Meclis'in 25. yıldönümünde (1945) Meclis Kâtib-i Umumisi Veysel Genya tarafından hazırlanıp *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 25. Yıldönümü Anış* adıyla yayınlanan ve son derece değerli bilgiler içeren albümle, 50. yıldönümünde (1970) TBMM Başkanlığı'nca düzenlenen ve o tarihte hayatta olan 13 milletvekilinin de davet edildiği törenden ibaret. Bu törende yapılan konuşmalarla, hayatta olan milletvekilleri, meclis memurları ve gazetecilerin görüş ve anıları Nurettin Can Gülekli ve Rıza Onaran tarafından derlenip *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi*

50. Yıldönümü adıyla yayınlanmıştı. Topu topu iki kitap ve 1970'te Ankara'da yapılan sade bir tören.

Gerçi, 23 Nisan günü öteden beri bir ulusal bayram olarak kutlanmaktadır, ama bu bayramın başına gelenler de uzun bir yazı oluşturabilecek cinstendir. Burada, bu bayramın Birinci Meclis'le olan bağlantısının zamanla hafızalardan silindiğini söylemek sanırım yanlış olmaz.

Oysa çok zor koşullar altında toplanan ve bir yandan Meclis Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte Kurtuluş Savaşı'nı yönetip başarıya ulaştıran, bir yandan da ardı ardına yaptığı yasal düzenlemelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atan Birinci Meclis bunun çok ötesinde, daha farklı bir ilgiyi fazlasıyla hak ediyor.

Birinci Meclis'e karşı uzun süre ilgisiz kalınmasının temel nedeni, kanımca, bu Meclis'in muhalefetli bir meclis olması ve içinde barındırdığı muhalefetin, uzun süre –özellikle de tek parti döneminde– olduğundan farklı bir biçimde gösterilip makbul bulunmamasıydı. Bir başka deyişle, Birinci Meclis'in havası, tek parti döneminin koşullarına uygun düşmüyordu ve buna bağlı olarak, beşli ve onlu yıldönümlerinde anma günleri ihmal edildi. Bu ilgisizliğin, tek parti döneminin sona ermesinden sonra da önemli ölçüde devam ettiğini de belirtmek gerekir. 1970'te yapılan anma töreninde İsmet İnönü'nün söylemiş olduğu şu sözler oldukça anlamlıdır:

> "Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1920'de açılmasının 50'nci yılını kutlamak fikri *çok değerli bir* düşünüş ve *buluş* olmuştur."[1]

Sadece anma günleri değil, Tarık Zafer Tunaya, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve daha birkaç akademisyenin yazdığı ma-

1 Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1973, s. 111. (Vurgu bana aittir)

kaleler bir yana bırakılırsa, uzun süre, önemli bilimsel çalışmalar da yapılmadı. Bununla birlikte, 1980'de meclis gizli toplantı tutanaklarının da yayınlanması konuyla ilgili çalışmaların sayısını artırdı. İzleyen yıllarda yapılan bilimsel çalışmalarla, Birinci Meclis ve dönemin askeri ve siyasi yönleri çok boyutlu olarak incelendi. Bunları burada bir kez daha ele almak yerine, bu yazıda, sadece, Meclis'in nasıl açıldığını, nasıl bir binada toplandığını, milletvekilleri ve meclis memurlarının hangi koşullar altında çalıştıklarını, yemeiçme, yatma sorunlarını nasıl giderdiklerini, kılık-kıyafetlerinin nasıl olduğunu, neler düşündüklerini, o dönemi yaşayanların anılarına başvurarak aktarmak istiyorum.

Meclis'in açılışı

23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış olarak toplanan Birinci Meclis'in açılış günü aslında 22 Nisan olarak düşünülmüştü. Bununla birlikte 22 Nisan'ın perşembe, buna karşılık 23 Nisan'ın cuma gününe denk gelmesi, açılış gününün 23 Nisan olarak değiştirilmesine yol açtı. Saruhan Mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey, Meclis'in açılışındaki bu tarih değişikliğinin nedenini açıklarken, İstanbul'daki Damat Ferit Paşa hükümetinin Ankara aleyhinde başlattığı dine dayalı karalama kampanyasının etkili olduğunu belirtir ve sözlerini şöyle sürdürür:

> "Hâlbuki Ankara'da vatan ve milletin halas ve istiklali gayesi etrafında toplanan zevat din ve imandan tecerrüt etmiş kimseler değildi. Onların içinde hakiki din âlimleri de bulunduktan başka milletin halas ve istiklaline elbette din ve şeriatın dahi düşmanların ayakları altında zelil ve perişan edilmekten kurtarılması hususu da vardı. Dine hizmet ve riayet bahsinde dahi en büyük hürmet mevkii elbette Anka-

ra'da toplanan fedakârlar tarafında idi. İngilizlerle Yunanlıların lehine milleti boğmaya, parçalamaya, mahvetmeye alet olanların dini ağızlarına almaları bile dünyanın en sefil alçaklığı idi. Hakikat bu merkezde iken İstanbul'un olanca redaeti *[kötülüğü]* ile Ankara aleyhine milletin mukaddesatını tahrik vesilesi yapmasına karşı Ankara'nın dahi layık ve lazım olduğu veçhile mukabele etmesi zarureti hâsıl olmuştur. Bu cümleden olarak Meclis'in açılışı günü perşembeden cumaya geçirilerek evvela Hacı Bayram Camii'nde cuma namazının edası ve oradan da o büyük cemaatle Meclis'e gidilerek ruhani bir hava içinde açılış merasiminin icrasına karar verilmişti."[2]

Gerçekten de meclis, 23 Nisan günü büyük bir dini törenin ardından açılmıştı. Açılış töreniyle ilgili olarak sözü Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey ile Antalya Mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'e bırakıyorum. Kılıç Ali Bey, o günü şöyle tasvir ediyor:

"Meclisin açıldığı 23 Nisan cuma günü Ankara şehri, o zamana kadar görmediği, bilmediği, alışamadığı cidden tarihi bir vakaya sahne olmuştu. Memleketin her tarafından seçilerek arka arkaya gelen mebuslarla İstanbul'dan kaçabilen mebuslar, bütün hükümet memurları, Ankara halkı, Hacı Bayram Veli Camii'nde toplanıp cuma namazını kıldıktan sonra o günün adet ve icabına uyarak ellerinde sancaklarla Meclis'in önüne gelmişler ve kapı önünde dualar okunduktan, kurbanlar kesildikten sonra üzerinde ayetler ve hadisler yazılı sancakları Meclis'in kürsüsü üzerine koyarak dualar ettikten sonra muvakkat reisliğe mebusların en yaşlısı olan Sinop Mebusu Şerif Bey'i seçmişlerdi."[3]

---

2 Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, Çağdaş Yay., İstanbul, 1978. s. 309-310.

3 Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul, Sel Yay., 1955, s. 32.

Hamdullah Suphi Bey'in izlenimleri ise şöyle:

> "Ankara'da son mücadeleyi idare edecek halk Meclis'i açıldığı gün, Hacı Bayramı Veli Camii'nde büyük cemaatle kılınmış bir namaz vardır. O namazdan çıkıp Meclis'e doğru gidenleri ben yolun bir kenarına çekilerek seyrettim. Şeyhler, kırçıl tüylerle örtülü göğüslerini gösteren gömlekleri açık, ellerinde teberler, üstünde yırtık bayraklara yazılmış ayetlerle, tehlil ve tekbir getiriyorlar. Kendime soruyorum, acaba bugün büyük bir cenaze mi kaldırıyoruz? Yoksa bu, bir bayram gününün, yeni bir devri müjdeleyen başlangıcı mıdır?"[4]

Açılışta, din unsuruna bu kadar önem verilmiş olması, Edirne Mebusu Kazım Karabekir'in yıllar sonra yazacağı hatıralarında eleştiri konusu yapılmıştır. Karabekir şöyle diyor:

> "Tarihimizde bu kadar koyu bir taassuplu dini merasimle hiçbir meclis açılmamıştır. Fetvaları takip eden bu muazzam ihtifaller acaba yer yer başlayan ayaklanmalara karşı bir sigorta mı olacağı düşünüldü. Ne olursa olsun inançla taassubu milli Meclis'in başlangıcı gününden ayırmak daha ihtiyatlı olurdu. Yani ne cuma gününü seçmeye ve ne de bu kadar velveleye lüzum yoktu. Güzel bir dua daha iyi tesir yapardı. Gösterilen bu taassubun devamı mümkün olamayacağından aksi tesiri daha tehlikeli olabilir. Milli meclis 23 Nisan cuma günü pek dindarane, daha doğrusu pek dervişane bir merasimle açılıyor."[5]

---

4 Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul, Menteş Kitabevi, 1968, s. 280.

5 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Merk Yay., 1988, s. 627.

Meclis binası

Ankara o günlerde viran bir kasaba, issiz ve fakir bir yayladır. Hamdullah Suphi Tanrıöver, o günlerde yeni bir mücadeleye girişildiğini, karşımızda muzaffer bir dünyanın olduğunu, bizim ise yalnız olup 23 yılda beşinci kez savaşa girdiğimizi belirtir ve altında barındıkları çatının penceresinden bu düşüncelerle boşluğu seyrettiğini yazar.[6] Altında barınılan çatı TBMM binasıdır. Bu, insan zihninin sadeliğin tanımı konusunda, götürülebileceği en uç ölçüde sade bir bina. İttihat ve Terakki'ye ait bir kulüp binası olarak yapımına başlanmış, ama henüz tamamlanmadan TBMM binasına dönüştürülmüş, üzerinde kiremitleri bile olmayan bir bina. Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Kansu'nun aktardığına göre Ankara halkı evlerinin kiremitlerini sökerek getirmiş, binanın üstü böyle örtülebilmişti.[7]

Birçok anı kitabında bu binanın tasviri yapılmıştır. Biz burada sözü Kılıç Ali'ye bırakalım:

> "Birinci Büyük Millet Meclisi, mütevazı bir şekilde İstasyon Caddesi'nin şehre mülâki olduğu *[kavuştuğu]* bir noktada, etrafı alçak duvarlarla çevrilmiş vaktiyle İttihat ve Terakki Merkezi olarak inşa edilmiş, o zamanın en iyi binalarından sayılan kâgir bir katlı bir binada toplanmıştı. Bu binanın iki giriş kapısı vardı. Biri şehir, diğeri de İstasyon tarafında idi. Bu her iki kapıyı birbirine bağlayan uzun fakat uzunluğuna göre dar bir koridoru vardı ki bu koridorun şehir tarafındaki kısmında namaz kılmak için bir mescit, meclis reisinin küçük bir makam odası, bunun karşısında daha büyücek bir salon (burada, reis paşa misafirlerini kabul eder, mebuslarla burada hasbıhal ederdi). Diğer oda-

6 Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, s. 279.

7 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1986, s. 570.

larda da yaverler, ziyaretçiler otururlardı. Koridorun istasyon cihetindeki odalar da meclis başkâtibinin, zabıt kâtiplerinin ve encümenlerin içtima odalarıydı. Koridorun tam ortasındaki oldukça büyük salon, Meclis'in içtima salonuydu. Bunun karşısındaki bir küçük salonda da encümenler, şubeler içtima eder ve bu salonun cadde üstündeki balkonundan, merasim günlerinde, reis ve mebuslar tarafından halk selamlanırdı.

Meclisin içtima salonu çok mütevazı bir haldeydi. Salona sağ ve soldan iki kapıdan girilirdi. Mebuslar, siyaha boyanmış iki kişilik kapaklı mektep sıralarında otururlardı. Salonun iki kapısının ortasında büyük bir camekân vardı. Bu camekânın tam karşısında da riyaset makamı, kâtipler ve hatipler kürsüsü yer alırdı. Toplantı salonu şu surette taksim edilmişti: Riyaset kürsüsünün sağ tarafındaki sıralarda muhalifler, sol tarafında muvafıklar ve bu her iki tarafın tam ortasında mutediller otururlardı ki bazen sağ ve sol birbirine girdiği zaman ortadaki mutedillerin aracılıkları pek faydalı oluyordu.

Salonun tam orta tavanında Artvin'den hediye olarak gönderilmiş muazzam kristal bir avize asılıydı. O zaman elektrik olmadığı için, bu avize bir süs olarak kalır, Meclis'in gece içtimaları daima kahvehanelerde kullanılan petrol lambalarının ışığı altında yapılırdı."[8]

Erzincan Mebusu Hüseyin (Aksu) Bey elektrik bulunmadığı gibi, lüks lambasının da olmadığını, aydınlanma sorununun on beş mumluk gaz lambalarıyla giderildiğini, zabıtları tutan kâtiplerin önlerine geceleri birer mum dikildiğini aktarır.[9] Isınma sorunu ise Meclis'te memur olarak çalışan Eflatun Cem Güney'in belirttiği üzere, toplantı salonun-

8 Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, s. 87-88.

9 A.g.e., s. 95.

da iri gövdeli bir odun sobasıyla, odalarda ise küçük saç sobalarla çözülmeye çalışılmıştı.[10]

Meclis'in üye sayısı ve ilk toplantıda hazır bulunan mebusların sayısı

Birinci Meclis iki ayrı seçimle gelen mebuslardan oluşuyordu. 1920 yılı içinde bu meclis için yeni seçimler yapılmıştı, ama İstanbul'daki son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın üyeleri de Ankara'daki Meclis'e doğrudan kabul edilmişlerdi. Toplam olarak 437 mebusa TBMM tarafından birer sicil numarası verilmiştir. Bu sayının içine, seçildiği halde hiçbir toplantıya katılmadan mebusluktan istifa edenler de 1922 yılına kadar uzanan ara seçimler sonucunda seçilenler de dâhildir. 437 mebusun 349'u 1920 seçimleri ve daha sonraki yıllarda yapılan ara seçimler sonucu seçilmiştir. 88'i ise Meclis-i Mebusan üyesi olup, yeni bir seçime girmeden doğrudan TBMM'ye kabul edilenlerdir. Meclis'in son toplantısını yaptığı 16 Nisan 1923 günü, mebusluk sıfatı sürmekte olanların sayısı 337'dir.[11]

23 Nisan 1920 tarihli ilk toplantıda yoklama yapılmamış olduğu için TBMM'nin kaç mebusla açıldığı sorusu tutanaklara bakılarak cevaplandırılabilecek bir soru değildir. İlk toplantıya katılan mebus sayısı konusunda farklı kaynaklarda değişik sayılardan söz edilmektedir. Fahri Belen ve Suna Kili, 24 Nisan 1920'de yapılan Meclis Başkanlığı seçiminde 120 mebusun oy kullandığı gerçeğinden yola çıkarak, ilk günkü toplantıda da 120 mebus olduğunu belirtmektedirler.[12] Elimizde, ilk günkü toplantıya, ikinci günkü toplantı-

---

10 A.g.e., s. 133.

11 Meclis üye sayısı ve bu sayıdaki değişmelerin ayrıntıları için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994, s. 85-108.

12 Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1980, s. 57. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983, s. 168-169.

da oy kullanan sayıda mebusun katıldığını doğrulayan herhangi bir kanıt yok. Bir de açılış toplantısında 115 mebusun hazır bulunduğundan söz edenler vardır. Bu 115 sayısı, ilginç bir biçimde, 112'ye de dönüştürülmüştür! 115 sayısının öncüsü, saptayabildiğim kadarıyla, *Öğüt* gazetesi muhabiri Enver Behnan Şapolyo'dur. Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi* adlı kitabında ilk celseye 115 kişinin katıldığını ve 50'sinin kalpaklı, 41'inin fesli ve 24'ünün ise sarıklı olduğunu saptadığını belirtir.[13] Oysa aynı Şapolyo, Büyük Millet Meclisi'nin 50. Yıldönümü münasebetiyle anılarını anlatırken, Meclis'in ilk toplantısına katılmadığını, Ankara'ya 10 Ekim 1920'de geldiğini belirtmiştir![14] Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey (Kansu) ise anılarının "Büyük Millet Meclisi'nin Açılması" başlıklı bölümünün hemen girişinde "resmî küşatta *[açılışta]* ben Ankara'ya gelmek üzere Beyrut'tan hareket etmiş ve binaenaleyh Ankara'da bulunamamıştım" demekte, ama bir sayfa sonra şöyle bir tespit yapmaktadır: "Mebusların adedi, ilk açılışta 115 olup, Meclis'te bizzat merak ederek saydım, 50 mebus kalpaklı ve 41 mebus fesli ve 21 mebus sarıklı idi."[15] Biri mebus, öteki gazeteci, iki kişi, kendi yaptıkları sayımlara dayanarak 115 sayısını veriyorlar, ama bir yandan da, ilk günkü toplantı sırasında Ankara'da olmadıklarını söylüyorlar. Kısacası, sayımı kimin yaptığı meçhul; ama 115 sayısını veren bu iki kişinin yapmadıkları kesin. Şapolyo'nun kitabı 1967'de, Kansu'nun kitabı ise 1968'de yayınlandı. Tarihlere bakılırsa, Kansu'nun, Şapolyo'nun vermiş olduğu sayıları kullanmış olduğu akla geliyor. Ama mesele burada bitmi-

13 Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1967, s. 99.

14 Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, s. 249.

15 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt 2, s. 569-570.

yor: Kalpaklı, fesli ve sarıklı mebusların toplamı Şapolyo'da 115 iken, bu sayı Kansu'da aslında 115 değil 112 ediyor (sarıklıların sayısını 24 yerine 21 olarak "saptandığı" için – ama Kansu buna rağmen toplamın 115 olduğu konusunda ısrarlı). Kansu'daki bu toplama hatasının farkına varan Abdurrahman Dilipak ise, bildiğim kadarıyla, hiçbir kaynakta ilk toplantıda 112 kişinin hazır bulunduğuna dair bir ibare bulunmazken, Kansu'nun toplama hatasını (veya Şapolyo'nun sayılarını yanlış aktarma hatasını) düzeltip şunları söylemektedir:

> "...Meclis'in ilk toplantısına 112 milletvekili katıldı. Bunların 50'si kalpaklı, 41'i fesli, 21'i sarıklıydı."[16]

İlk gün yoklama yapılmamış olmakla birlikte, 1923'te eski Türkçe harflerle yayınlanan *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bir Tarihçe ve Aza-yı Kiramın Tasvirlerini Muhtevi Albüm*'de mebusların Meclis'e katıldıkları tarihlere yer verilmiştir. Ama bu albümde sadece yayın tarihinde mebusluk sıfatı sürmekte olanlara yer verilmiştir (338 kişi). Albümde verilen bazı tarihler yanlıştır. Ayrıca albümde yer verilmeyen mebusların bazıları ilk toplantıya katılmamıştır. Böyle olunca, bu albüm de, kendi başına, ilk günkü toplantıda Meclis'te kaç kişinin olduğu sorusunu cevaplandırmamızı sağlamıyor. Benim, bu albümdeki bilgileri, tutanaklarla karşılaştırarak varmış olduğum sonuca göre ilk toplantıda en az 127 mebus vardı.

Meclis'teki görüşmeler ve tutanakların tutulması

Birinci Meclis çok canlı bir tartışma ortamına sahne olmuştur. Meclis, yasama yetkisinin yanı sıra, yürütme ve hat-

16 Abdurrahman Dilipak, *Bir Başka Açıdan Kemalizm*, İstanbul, Beyan Yay., 1988, s. 82.

ta yargı yetkilerini de elinde bulunduruyordu. Ayrıca toplumun bütün kesimlerinin Meclis'te temsilcisi vardı. Böyle olunca, doğal olarak, en önemli konulardan, teferruata ait olup önemsiz görülebilecek konulara kadar her konu Meclis'te yoğun olarak tartışılmıştır. İsmet İnönü, 1970'te, 50 sene öncesine bakarak şunları söyler:

> "Birinci Büyük Millet Meclisi'nin temel mevzuatı kendine göredir. Tedbirleri ve fedakârlıkları kendine göredir. Sinirlerin daimi olarak gergin bulunduğu bir hayattır, o zamanki hayat. Mecliste tartışmaların özü tekrar bulunamaz, heyecanı ölçülemez, faydalı veya hırçın ve zararlı olduğu seçilemez. Ama hepsi bugün ele geçip incelense ilginç ve kendine göre değerli bulunur."[17]

Sonuçta bugün elimizde 29'u açık toplantılara, 4'ü de gizli toplantılara ait olmak üzere Birinci Meclis'e ait toplam 33 ciltlik bir tutanak demeti var. Oldukça da iyi tutulmuş tutanaklar bunlar. Ses veya görüntü alma cihazlarının olmadığı 1920'nin teknolojik koşulları göz önüne alındığında hemen akla şu soru geliyor: Bu kadar yoğun tartışmalara sahne olan bu Meclis'in tutanakları nasıl tutulabilmişti? Bu sorunun cevabını Birinci Meclis'te tutanakları temize çekme göreviyle memur olarak çalışan o yılların lise öğrencisi Hıfzı Veldet Velidedeoğlu çok güzel bir biçimde aktarmaktadır. Sözü kendisine bırakalım:

> "Mecliste genel kurul görüşmeleri başlamadan önce, tutanak kâtibi arkadaşlarımız, milletvekillerinin konuşma kürsüsü önünde bulunan yerlerinde –sırtları bu kürsüye, yüzleri salona dönük olarak– otururlar, grup şefi arkalarında ayakta beklerdi. Görüşmeler başlayınca tutanaklar şöyle tutulurdu: Konuşmacıların söylediklerini tek kişi zapt ede-

17 *A.g.e.*, 111.

meyeceği için, on beş kişilik tutanak kâtipleri kurulu, birer şefin yönetiminde, beşerden üç gruba ayrılmıştı. Bu beş kâtipten biri yedekti. Dört kişilik grup oturur, konuşmacı söze başlayınca tutanak şefi elindeki kalemle en sağdaki kâtibin omzuna dokunur (O zaman yazı sağdan sola doğruydu), konuşmacının sözlerinden o kâtibin belleğinde tutabileceği kadar bir zaman geçince onun solundakinin omzuna, daba sonra ötekine dokunur, en soldakinden sonra yeniden en sağdakinin arkasına gelir ve görüşmeler süresince bu iş böyle yinelenirdi. Omzuna dokunulan kâtip, konuşmacının sözlerini –cümle başı veya cümle sonu olduğuna bakmaksızın– hemen duyduğu yerden yazmaya başlar, kendisine yeniden sıra gelip omzuna vuruluncaya değin, belleğinde tutabildiği sözleri önündeki kâğıda döker, yeniden omzuna vurulunca, yazmakta olduğu satırı hemen olduğu yerde kesip alt satıra geçerek konuşmacının o anda konuştuğu yerden yazmaya başlardı.

Kalem odasına (yani büroya) gidilip kâğıtlar yan yana konduğu zaman her satırda yazılanlar birbiri hizasına getirilerek konuşmacının sözlerinin tümü meydana çıkarılıp ayrı bir kâğıda temize çekilirdi. Buna 'zaptın tevhidi' (tutanağın birleştirilmesi) denilirdi.

Zabıt grupları her on beş veya yirmi dakikada bir nöbet değiştirerek, büroya dönüp tevhidi yaparlar, süre dolunca yeniden salona gelerek nöbet değiştirirlerdi. Meclis görüşmelerinin gece yarılarına değin sürdüğü günler tevhit işi de, kimi zaman, sabahlara kadar sürerdi."[18]

Başarılı bir şefin yönetiminde orkestra gibi çalışan bir ekip. Bugünün işinin yarına bırakılmaması ve tutanakların günü gününe "tevhit" edilmesi sayesinde tutanaklar bugüne ulaşabildi. Gizli toplantıların tutanaklarını ise mebuslar tu-

18 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Milli Mücadele Anılarım*, İstanbul, Hil Yay., 1983, s. 45-46.

tarlardı. Acaba onlar da mı aynı yöntemle çalışıyorlardı? Bilemiyoruz...

Ankara'nın günlük yaşamından kesitler

O günlerin Ankarası'nda yatacak bir yer bulmak en önemli sorunlardan biriydi. Ankara'ya gelen milletvekilleri nerede barındırılacaklardı? Karınları nasıl doyurulacaktı. Mazhar Müfit Kansu bu sorunların nasıl giderildiğini hatıralarında şöyle anlatıyor:

> "Meclis azaları Ankara'ya geldikleri zaman, yatacak yer bulmak müşkûldü. Bunun için muallim mektebi yani maarif vekâleti binası yatakhane olarak tahsis edilmiş, büyük bir koğuşta yerlere yataklar serilerek yatakhane vücuda getirilmiş ve mebusların yemeği için de yine mebuslardan Cevdet Izrap ve diğer bir arkadaşı tarafından tabldot tahsis edilmiş idi ve yetmiş kuruş mukabilinde üç kap yemek verilmekteydi. Mebusların aylık tahsisatı ise seksen lira iken, nihayet yüz lira olmuştu."[19]

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa ise Ankara'ya ilk geldiğinde Ziraat Mektebi'ne yerleşerek orayı karargâhı olarak kullanmaya başlamış, meclis açıldıktan sonra istasyona ait üç dört odalı bir binaya geçmişti. Zamanla Ankara Belediyesi, Bulgur Tevfik Efendi'den dört bin kusur liraya satın aldığı Çankaya'daki küçük bir bağ evini meclis başkanına hediye edince paşa oraya geçti. Sonuçta bu bağ evi Milli Mücadele'nin karargâhı oldu.[20]

Mebusların meclis dışındaki vakitlerini geçirdikleri en önemli yerler kahvelerdi. Zaten çok da seçenek yoktu. Kah-

19 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt 2, s. 570.

20 *A.g.e.*, s. 570.

velerin işlevini Salih Bozok'un oğlu Cemil S. Bozok şöyle anlatıyor:

> "Hacıbayram Caddesi üzerinde Karaoğlan'a çok yakın iki büyük kahve vardı. Bunlardan birisi caddenin sağındaki Merkez Kıraathanesi, öbürü sol tarafında ünlü Kuyulu Kahveydi. En rağbette olanı da buydu. Kuyulu Kahve o zamanın bir siyasi kulübü görevini de görüyordu. Mebuslar boş zamanlarında bu kahvede buluşurlar, kulis faaliyetlerinde de bulunurlardı."[21]

Birinci Meclis'in ilk kabul ettiği kanunlardan biri Men-i Müskirat Kanunu idi. Bu kanunla birlikte içki içilmesi yasaklanmış, Ankara'daki bütün meyhaneler kapatılmıştı. Fakat içkiyi alışkanlık haline getirenler, kanun zoruna rağmen, bu alışkanlıklarından vazgeçmediler. Bunlar için Ankara'da gizli meyhaneler açıldı. Bu meyhanelere herkes alınmaz, ancak parolayla içeri girilebilirdi. Şapolyo bu konuda şunları söylüyor:

> "Bunlardan bir tanesi Karaoğlan'da Dayko'nun dükkânı, ikincisi Tahtakale'de Efe Haydar'ın meyhanesi, üçüncüsü ise Babo'nun meyhanesi idi, yani Bayram Fehmi'nin meyhanesi idi. (...) Bu gizli meyhaneyi dolduranlar ayak takımından adamlar değildi. Mebus, muharrir ve devlet memurlarının en yüksekleri idi. Çünkü Efe Haydar her adamı içeri almıyordu (...) Bir gün de Babo'nun meyhanesine gittik. Bu da gizli meyhanelerden biri idi. Bu meyhaneye de aynı şekilde parola vererek içeri girdik. Burası Efe'nin meyhanesine nazaran daha asri idi. Burada kırık hasır iskemleler ve üzerine gazeteler serili bir ayağı kırık masalar üzerinde kademle rakı içiliyordu. O zamanlar rakı imbiklerle bağ-

21 Salih Bozok, Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1985, s. 81.

larda çekiliyordu. Gayet nefisti. Tekel yoktu. Şarabı da Hıristiyanlar yapıyordu. Ankara'da bira yoktu. Biz birayı, yollar açılınca içebildik. Başka içkiler de yoktu."[22]

Üç gizli meyhaneden birinin sahibi Dayko "Hürriyet Kahramanları"ndan biri olan Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri (Akgöl) Bey'in kardeşiydi. Ankara'da onu tanımayan hemen hemen kimse yoktu. Yakın arkadaşı olan mebuslar akşamları soluğu onun meyhanesinde alır gizliden parlatırlardı. Cemil S. Bozok bu bilgileri verdikten sonra şunları da ekliyor:

> "İşin en ilginç yanı da rakıyı polis müdürü Dilaver Bey, bir bağ evinde imal ettiriyor, eşine dostuna dağıtıyordu. İçenler bu rakının fevkalade olduğunu söylerlerdi."[23]

Otomobil bir yana, yeterli sayıda at arabası bile yoktu o günün Ankarası'nda. Hatıralarında ulaşım sorununu çözmek için özel olarak at besleyenlerin bile olduğunu söyleyenler vardır. Ulaşım güçlüğünü çok iyi yansıtması bakımından Kars Mebusu Fahrettin (Erdoğan) Bey'in anılarından bir bölüm aktarmak istiyorum. Bilindiği gibi, Eskişehir-Kütahya Savaşları'nda alınan yenilgi üzerine Ankara'ya karamsar bir hava hâkim olmuş Meclis'in daha güvenli bir yer olan Kayseri'ye nakli gündeme gelmişti. Meclis büyük tartışmalardan sonra Meclis'in Ankara'dan taşınmasının doğru olmadığına karar vermişti. Bundan sonra sözü Fahrettin Bey'e bırakalım:

> "Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) 'madem ki buradan çıkılmasını kabul etmiyorsunuz, aileleri gönderiniz' deyince, bunu meclis kabul etti. Yalnız şu şartla, 'evvela cephede çarpı-

22 Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi*, s. 143-146

23 Salih Bozok, Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, s. 82.

şan subayların aileleri gidecek, ikincisi milletvekillerininki, üçüncüsü geri hizmette çalışan subay ve memurların aileleri geri gönderilecek' kararını kabul etti. Nakil için İç Anadolu'dan gelecek arabalar, buna göre taksim edilecekti. Milletvekillerinin ailelerini göndermek için 12 kişilik bir komisyon teşkil edildi. Ailesi yanında olan 125 milletvekili vardı. Kura çekildi. Kars milletvekili olan Cavit Bey'le bana, onuncu sıra çıktı. Atatürk'e ise 120'nci sıra çıktı. Her gün gelen taşıtlar, cephede çalışan subayların ailelerine verilir, sonra da milletvekillerine ayrılırdı. Bizim sıra geldi, 5 öküz arabasını teklif ettiler. Ben 'at arabası olmayınca ailemi göndermem' dedim. 120'nci sıra Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile Millet Meclisi ikinci reisi Adnan Adıvar'a geldi. Onlara da beşer öküz arabası verildi. Onlar kabul ettiler, eşyaları yüklendi, yola çıktılar. Bundan bir gün sonra polisler çift atlı üç araba da bize getirdiler, birisine eşyaları koydular, diğerine de Cavit Bey'in eşyası kondu ve eşim Zehra bindiler. Kırşehir'e kadar nakil ücreti olarak defaten 50 lira verdik."[24]

Sanırım burada en ilginç olan nokta Mustafa Kemal Paşa'nın da, diğer milletvekilleri gibi, kuraya girmiş olması ve kendisine 125 kişi içinde 120'nci sıranın çıkmış olmasıdır. Ülkeyi işgalden kurtarmak için çalışan mebusların, hayati bir durumla karşı karşıya olunmasına rağmen, arabacıların paralarını ödeyerek bu nakil işlemlerini gerçekleştirmiş olmaları da bir başka ilginç nokta olarak göze çarpıyor. Bilindiği gibi kısa bir süre sonra Sakarya Savaşı kazanılmış, düşman kuvvetler Sakarya Nehri'nin batısına atılmış, Ankara için tehlike ortadan kalkmış ve Meclis'in Kayseri'ye nakil işi de rafa kaldırılmıştır.

---

24 Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, 1954, s. 275

Mebuslar

Birinci Meclis'teki mebusların bileşiminden çok renkli bir manzara ortaya çıkmıştı. Toplumun bütün kesimlerinin temsil edildiği bu Meclis'te, doğal olarak, fikirlerden giyim-kuşama kadar her açıdan farklılıklar hemen göze çarpıyordu. Nitekim Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da bu noktaya şöyle dikkat çeker:

> "İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekillerinin giyim ve kuşamları, yaşları, düşünsel yetenekleri ve görgüleri başka başka ve çok değişikti. Beyaz sarıklı, beyaz veya kara sakallı, cüppeli, eli tespihli hocalarla, pırıl pırıl üniformalı genç subaylar; yazma veya şal sarıklı aşiret beyleri, külahlı ağalar, tarikat babaları ve kavuklu çelebilerle, Avrupa'da yüksek öğrenimlerini yeni bitirmiş, batı kültürüyle yetişmiş, 'Kuva-yı Milliye' kalpaklı, nokta bıyıklı, modern giyinişli gençler yan yana oturuyorlardı. Gerçi mebusların kıyafetleri ve kafaları renk renkti; fakat gönülleri ve amaçları birdi."[25]

Bir olan bu amacı, Batum Mebusu Ahmet Fevzi Bey (Erdem) şöyle açıklar:

> "Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki mebuslar, yetişme, duygu, düşünce, kültür ve ideal bakımından çok değişik bir manzara arz ediyordu. Ama ulusun varlığı ve devletin bağımsızlığı konusunda tam bir anlayış birliği içinde idiler."[26]

Zamanla meclis içinde önemli görüş ayrılıklarının ortaya çıkması ve buna bağlı olarak mebusların Birinci Grup, İkinci Grup ve Müstakiller olmak üzere adeta üç kampa ayrılmala-

25 Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, s. 125.

26 *A.g.e.*, s. 62

rı, bu anlayış birliğini ve mebusların birbirleriyle olan dostluklarını ortadan kaldırmamıştır. Ayrılıklar, daha çok, bu amaca ulaşırken nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hususuyla, iç politika meseleleri üzerinde odaklanmıştır. Adana Mebusu Damar (Arıkoğlu) Bey, hatıralarında, örnekler de vererek bu noktaya şöyle dikkat çeker:

> "O vakit Birinci ve İkinci Grup azaları Meclis'te münakaşalarını sert yapmakla beraber dışarı çıktıkları zaman her şey her söz Meclis'te kalır ve birbirleriyle gayet dostane arkadaşlıklarına devam ederlerdi. Bir küçük misal vereyim. Kayseri mebuslarının ikisi Birinci Grup'tan, ikisi de İkinci Grup'tandı. Bir evde otururlar, bir arada yemek yerlerdi. Birinci Grup'tan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey ve İkinci Grup'tan Ziya Hurşit (Lazistan) ile bir evde otururlar ve bir sofrada yemek yerlerdi. Hiçbir vakit kin ve düşmanlık, kuru partizanlık mevcut değildi. Hücumlar sert olur fakat tartışmalar Meclis'in haricine çıkmazdı."[27]

O günlerde Türkiye'de soyadı uygulaması olmadığı için mebusları, birbirlerinden ayırt edebilmek için, seçim bölgeleriyle birlikte anmak adetten olmuş ve mebusların adları seçim bölgeleriyle birlikte zihinlere kaydedilmişti. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, bunu, renkli üslubuyla şöyle anlatır:

> "Biz memurlar bütün mebusların seçim bölgelerini daha ilk günden, seçim tutanaklarını sıraya dizerken öğrenmeye başlamıştık, çünkü öğrenmek zorundaydık. O zaman Soysallıoğlu İsmail Suphi, Besim Atalay, Tunalı Hilmi gibi soyadı kullanan mebuslar müstesna olmak üzere, bütün milletvekilleri kendi adlarıyla anılırdı. Böyle olunca onları birbirinden ayırt edebilmek için nerenin mebusu olduğunu bil-

27 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961, s. 282-283.

mek gerekirdi. Mesela Necip Bey adındaki bir mebusun herhangi bir işi veya önergesi memurlar arasında söz konusu olsa 'Mardin' mi yoksa 'Ertuğrul' mu diye sorulurdu. Böylece çok geçmeden hemen bütün mebusların, seçildikleri yerleri, sanki soyadı gibi, onların adıyla birlikte ezberlemiştik. Hacı Şükrü Bey denildiğinde hemen Diyarbakır, Zamir Bey denildiği zaman hemen Adana, Hafız İbrahim Bey denildiği zaman hemen Isparta aklımıza gelirdi. Hele Refik Bey, Refik Şevket Bey gibi ilk Meclis'in en çok söz alan milletvekillerinin adı söylenince 'Konya' veya 'Saruhan' sözleri ağzımızdan çıkardı. Haydar Bey denilirse 'Kütahya' mı 'Van' mı diye sorardık. Öyle bir zaman geldi ki, Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki –hiçbir işe karışmayan, hiç söz almayan silik mebuslar müstesna olmak üzere– hemen bütün milletvekillerinin adları ve seçim bölgeleri bir arada olmak üzere belleğimizde yerleşti. Bugün aradan yarım yüzyıl geçtiği halde, örneğin 'Hüseyin Hüsnü Efendi' denilse, bir çağrışımla hemen 'Isparta' ve rahmetlinin dikkatli bakışları, sakallı ve sarıklı görünüşü hatırıma gelir. Mebusların seçildikleri illerin adı, sanki askerlikteki künye veya şimdiki öz ad ile birlikte kullanılan soyadı niteliğinde idi o Meclis'te."[28]

Burada 437 mebusun özelliklerini teker teker saymaya olanak yok. Bununla birlikte meclis görüşmelerini gazetesinde renkli bir üslupla günü gününe aktaran *Tan* gazetesinin meclis muhabir-i mahsusunun milletvekilleri hakkında yapmış olduğu tanımlardan bazı örnekler vermek istiyorum. *Tan* gazetesinin meclis muhabir-i mahsusu, gazetenin değişik sayılarında, bazı mebuslar için şu tanımları yapıyor: Saruhan'ın kadd ü kameti mevzun *[boy bosu ölçülü]* Mebusu Necati Bey, Tokat'ın biperva *[korkusuz]* Mebusu Mustafa Bey, bitaraflığa halel getirmemeye hahişker *[tarafsızlığa zarar ge-*

28 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Milli Mücadele Anılarım*, s. 160.

tirmemeye arzulu] reis Hüseyin Avni Bey veya Erzurum'un her dâim münekkid *[her zaman eleştiren]* hatibi Hüseyin Avni Bey veya söz söylemekte hiçbir kayıt ve şarta tabi olmayan Hüseyin Avni-i Erzurumî, kravatı elmaslı lçel Mebusu Sami Bey, bî-kıravat *[kravatsız]* Doktor Abidin Bey, hilm ü sükünetiyle maruf *[yumuşak huy ve sakinliğiyle bilinen]* Esat Bey (Lazistan), Karahisar'ın yuvarlak mebusu Şükrü Bey, lzmit'in azimü'lcüsse *[iri yapılı]* Mebusu Sırrı Bey, soğuktan yakasını kulaklarına kadar kaldırmış Adliye Vekili Rıfat Bey veya geçenki nasihatimizden pek çabuk ibret alan Adliye Vekili Rıfat Bey, kendisi Adanalı, mebusluğu Kastamonu'dan olan hürriyet-i şahsiye *[kişisel özgürlükler]* kanunu muharriri Abdülkadir Kemali Bey veya müdafaat-ı şifahiyesinde *[sözlü savunmasında]* bulunamadığı kanunun derdiyle yanan tutuşan Abdülkadir Kemali Bey, asabiyül mizac *[sinirli yaradılışlı]* Nebil Hoca, muvazene encümeninde *[bütçe komisyonu]* bulundukça muhabbet-i tabii günden güne mütezayid *[gittikçe artan]* Sami Bey, şair-i turan Besim Atalay, epey zamandır aramızda görünmeyen Durak Bey, ara sıra göründüğü kürsüde mutlaka bir nokta-i muaraza *[söz mücadelesi]* çıkarmakla meluf *[huy edinmiş]* Çorum Mebusu Dursun Bey, mutlaka kendisini bana göstermek ve hakkındaki teveccühümü anlamak için bir vesile taharri eden *[arayan]* gazetemiz sahib-i imtiyazı Ali Şükrü Bey veya nezleden bozuk sesine bakmayarak makam-ı hitabeti işgal eden sahib-i imtiyazımız Ali Şükrü Bey, Karahisar-ı Şarki'nin tecrübe-dîde Mebusu Mustafa Bey, Elaziz'in sabıkan İstiklal Mahkemesi'nde bulunmakla müftehir *[övünen]* mebusu, Kangırı'nın ufacık tefecik mebusu, makam-ı riyaseti işgal eden Konya'nın pest-sada *[kalın sesli]* mebusu, Bolu'nun gözlüğü kaşı üstünde Mebusu Şükrü Bey, Beyazıt'ın esmerüllevn *[esmer renkli]* karakaş ve kara göz Mebusu Şevket Bey, Canik'in nazik ve nahif *[çelimsiz]* Mebusu Nafiz Bey veya sanatoryumların bile

nahafetini izâle edemediği *[aksırığını gideremediği]* nahifü'l-bünye *[zayıf bünyeli]* Nafiz Bey, bir vakitler hürriyet için Rumeli dağlarında silahbedest *[silahlı]* çalışan Fethi Bey, kıratla söz söyleyen ve fakat sözünün yerinde sarfını bilen Karahisar-ı sahib Mebusu Hulusi Bey, Çorum'un tapucu Mebusu Haşim Bey, mebus-ı diyâr-ı Muş Elhac Ahmed Efendi-i herdem-huş, Gaziantep'in alafranga Mebusu Cenani Bey, Saruhan'ın semiz Mebusu Avni Bey, masuniyet-i şahsiye *[kişi dokunulmazlığı]* kanunu muarızı Refik Şevket Bey, matbuatı müdafaasıyla fotoğrafı bir gazeteye geçen Konya Refik Bey, kürsü-i hitabetin yanındaki sandalyede bir azamet-i istirahat-nişin *[oturarak dinlenen]* Karahisar Mebusu Hulusi Bey, Lazistan'ın afacan ve yaramaz çocuğu Ziya Hurşit, tahtessıfır on beş derece-i bürûdette *[sıfırın altında on beş derece sıcaklıkta]* bile terleyen Emin Bey Erzincan, sarı kalpağının kendisine pek yakıştığına kanaat getiren Hakkı Hami Bey, tekke şeyhi gibi âidât tevziiyle mütelezziz *[aidat dağıtmakla hoşnut olan]* Hasip Bey (Maraş) ve diğerleri...

Bitirirken son sözü İsmet İnönü'ye bırakıyorum:

> "Birinci Büyük Millet Meclisinin bütün üyelerini, zamanında müspet çalıştığından, menfi çalıştığından bahis olunan hepsini beraber, yürekten saygı duyguları ile hatırlıyorum."[29]

KAYNAKÇA

Abalıoğlu, Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, Çağdaş Yay., İstanbul, 1978.

Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım*, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961.

Baydar, Mustafa, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul, Menteş Kitabevi, 1968.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983

29 Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, s. 111.

Bozok, Salih, Bozok, Cemil S., *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1985.

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994.

Dilipak, Abdurrahman, *Bir Başka Açıdan Kemalizm*, İstanbul, Beyan Yay., 1988.

Erdoğan, Fahrettin, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, 1954.

Gülekli, Nurettin Can, Onaran, Rıza, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1973.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1986.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Merk Yay., 1988.

Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul, Sel Yay., 1955.

Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1980.

Şapolyo, Enver Behnan, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1967.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Milli Mücadele Anılarım*, İstanbul, Hil Yay., 1983.

Toplumsal Tarih, sayı 76, Nisan 2000, s. 4-12

BİRİNCİ MECLİS'TE İKTİDAR VE MUHALEFET

Milli Mücadele'yi yöneterek başarıya ulaştıran Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1923), dönem içinde, çeşitli yasal düzenlemelerle, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmıştır. Her ne kadar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kuran Sivas Kongresi'nde siyasal partileşme sürecinin savaş sonuna ertelenmesi kararı alınmışsa da her görüşün temsilcisinin yer aldığı TBMM'de, zamanla, kaçınılmaz olarak, çeşitli görüş ayrılıkları belirmiştir. TBMM'nin ilk bir yıllık çalışmaları sırasında, aynı görüşleri paylaşan milletvekilleri çeşitli ad ve unvanlar altında, grup, zümre ve partiler biçiminde örgütlenmiş; ama bu ilk küçük örgütler, 1921 İlkbaharı'na gelindiğinde, Türkiye'nin siyasal tarihine damgasını vuracak önemli bir icraatta bulunmadan büyük ölçüde dağılmıştır. Birinci Meclis'te, tutanaklara da yansıyan asıl tartışmalar özellikle 10 Mayıs 1921'de, meclis içinde, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği altında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup) adıyla bir iktidar grubunun kurulmasından sonra yoğunluk kazanmıştır. Grup dışında bırakılanlarla, gruba katılmak is-

temeyen milletvekillerinin bir bölümü, uzun süre bu iktidar grubuna karşı örgütsüz olarak mücadele ettikten sonra 1922 Temmuzu'nda İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu (İkinci Grup) adıyla örgütlenmiştir. Her iki grubun da dışında kalmayı tercih eden bir grup milletvekili ise Meclis'te Müstakil Grup adıyla üçüncü bir grup olarak varlığını sürdürmüştür.

Türkiye'nin yakın dönem siyasal tarihi ve siyasetiyle ilgili literatürde, her ne kadar, Birinci Grup dışındaki milletvekillerinin tamamını genellikle aynı pota içinde değerlendirip iki kutuplu bir mücadeleden söz etme eğilimi baskın olsa da, bu doğru değildir ve mücadele üç kutuplu bir mücadele özelliği gösterir. Hemen eklemek gerekir ki yine ayrı literatürde söz konusu edilen iki kutuplu mücadelenin ekseni de gerçeği yansıtmaktan hayli uzaktır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminin incelendiği çalışmaların çoğunda, Birinci ve İkinci Grup arasındaki mücadele ya tamamen ihmal edilmiş ya da birkaç cümlede Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'in otoritesine karşı çıkan "dinci ve gerici" bir muhalefetin varlığından söz edilmiştir. İktidar ve muhalefet grupları arasındaki mücadelenin niteliği için öne sürülen bu klişe, inkılâp tarihi kitaplarına da yansıdığı biçimiyle şöyle özetlenebilir: Birinci Grup, çökmüş Osmanlı kurumları ve kültürünü ortadan kaldırıp, yerine modern, laik, demokratik kurumlarla, rasyonel bir zihniyet ve ideoloji getirme hedefiyle hareket eden ve sonunda bunu başaran laik, devrimci, demokrat radikallerin grubuydu. Bunların karşısına dikilen İkinci Grup ise sıkıca sarıldığı Osmanlı kurumlarının muhafazasını amaçlamıştı ve esas olarak, Meclis'in şeriat yanlısı, dinci, muhafazakâr, gerici unsurları tarafından oluşturulmuştu ve bunlar laik, modern bir devletin kurulmasına karşıydılar.

Konuyu uzatmadan, bu klişeyle ilgili iki tipik örnek vermekle yetineceğim. Birincisi bu bakış açısının öncülerinden Enver Behnan Şapolyo'ya ait. Şapolyo şöyle diyor:

"Birinci Millet Meclisi'nde 'Birinci' ve 'İkinci' grup denilen iki grup vardı. Birinci Grup Atatürk'ün dâhil olduğu radikallerdi. Bunlar tamamen Osmanlı'dan kalan müesseseleri kökünden yıkmak isteyen demokrat laik zümre idi. İkinci Grup muhafazakârlar olup, dindar ve milliyetçi bir zümre idi. Birinci Grup hep bunlarla çarpıştı. Nihayet radikaller galip gelerek, memlekette birçok inkılâplar yapıldı."[1]

1982'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yüksek öğretim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmak üzere 150.000 adet basılan Hamza Eroğlu'nun *Türk İnkılâp Tarihi*'nde de aynı bakış açısı tekrarlanmaktadır:

"Mecliste, Birinci Grup ve İkinci Grup diye yeni bir ayrılma baş gösterdi. Birinci Grup, milletin iradesine ve milletin egemenliğine değer vererek, milletin maddi ve manevi gücünü seferber etme çabası içinde idi. Atatürk Birinci Grup'un başında bulunuyordu. İkinci Grup hilafet ve saltanat makamının ve Osmanlı devlet şeklinin saklı tutulmasını istiyordu. İkinci Grup, Ankara'daki siyasi gücü geçici saymakta idi. Misak-ı Milli'nin sağlanmasından sonra, hükümetin çekilmesi gereğini ifade etmekte idiler. Egemenliğin kayıtsız şartsız milletindir hükmüne de, padişahın yetkilerini sınırlayacağı için karşı idiler. Kısaca İkinci Grup, sosyal görüş bakımından gelenekçi ve mukaddesatçı, siyasi görüş bakımından da Tanzimat düzeninden yana idi."[2]

Yukarıda aktardığım bu bakış açısı, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinin yaptığı değerlendirmelere de ters düşmektedir. Mustafa Kemal Paşa, 1923 başında İzmit'te gazetecilere meclis içindeki tartışmaları sıcağı sıcağına değerlendirir-

1 Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 100.

2 Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 283.

ken, "şimdi bu ayrılan adamlar; bu grup ile öteki grup arasında, hakikatte aramızda bir prensip ihtilafı yoktur. Bu ihtilaf, fikir ve içtihat ihtilafı mıdır diye mukayese ettiğimiz takdirde görürüz ki sırf menfaat ve hissi şeylerden doğma bir şeydir" demektedir.[3] Mustafa Kemal Paşa'nın asıl eleştiri oklarını yönelttiği kesim, üçüncü kutbu oluşturan bağımsızlardır. Mustafa Kemal Paşa, aynı görüşmede bağımsızlar hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

> "İki grup arasında kalmış bir takım mülteciler, bir takım menfaatperestler vardı. Bunlar kendi menfaatini hangi taraf alırsa, o tarafı tercih ederlerdi. Ve bu hariç kalan insanlar hiçbir menfaati temin edilecek insanlar değillerdi ve onun için dürüst hareket etmek isteyen Birinci Grup'tan bunlar ekseriya mütebâid *[uzak]* bulundular."[4]

Bu değerlendirmelere karşılık, az da olsa, bazı gazete ve dergi makaleleriyle ansiklopedi maddelerinde ve bazı kitapların satır aralarında, Birinci Meclis'teki tartışmaların ekseni üzerinde farklı değerlendirmelere de rastlanmaktadır. Örneğin, İkinci Grup'un kurucularından Mersin Mebusu Selahattin Köseoğlu, 1946'da *Mesuliyet* dergisindeki iki bölümlük yazısında İkinci Grup'un her türlü şahıs istibdadını önlemek, şahsi hâkimiyetler yerine kanuni hâkimiyetler ikamesi gayesiyle kurulduğunu, grubun Meclis diktatoryasına taraftar olup şahıs otokratlığına muhalif olduğunu belirtmektedir.[5] Kurtuluş Kayalı da, arkasında askeri güç bulunan veya herhangi bir tarihsel geçmişi olan bir karizmatik öndere dayanmayan İkinci Grup muhalefetinin, Birinci Meclis'te-

---

3 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982, s. 58.

4 *A.g.e.*, s. 59.

5 Selahattin Köseoğlu, "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup", *Mesuliyet*, sayı 1, İstanbul, 17 Temmuz 1946, s. 6-7 ve sayı 2, İstanbul, 24 Temmuz 1946, s. 11-12.

ki bazı uygulama girişimleri karşısında oluştuğunu, Türkiye'de karizmatik önderler arasındaki mücadele abartılıp, düşünsel muhalefet ciddiye alınmadığından, tarihçilerin bu hareketle ilgilenmediğini belirtmektedir. İkinci Grup hakkında yapılan "İslamcı ve muhafazakâr" nitelemesinin en azından tartışmaya açık olduğunu da söyleyen Kayalı, Türkiye'de demokrasinin böylesi anlaşılmamış ve genelde görmezlikten gelinmiş bir tarihsel grubu olduğunu, grubun temel düşüncelerin Türkiye'de hemen hemen hiç merak edilmediğini, sadece önde gelen önderlerinin Atatürk'e karşı eleştirilerinin altının çizildiğini, hareketin bir tepki hareketi olarak algılandığını belirtmektedir. Kayalı, Birinci Meclis'teki muhalefetin boyutunun anlaşılabilmesi için, temel muhalefet konularının Meclis'te ortaya çıkan somut tartışmaların çerçevesi içinde değerlendirmesi gerektiğini de sözlerine eklemektedir.[6]

Kayalı'nın yukarıdaki alıntının son cümlesinde değindiği nokta önemlidir. Mücadele esas olarak meclis çatısı altında cereyan etmiş ve basın dâhil meclis dışında fazla yankılanmamış olduğundan, bu süreci anlamak için, özellikle Birinci Meclis'in yapısını ve içinde gerçekleşen somut tartışmaları gözden geçirmek son derece yararlı olacaktır. Daha önce *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup* başlıklı kitabımda, ayrıntılı olarak yaptığım böyle bir incelemede, söz konusu somut tartışmaların aslında egemen literatürde belirtildiği gibi, modernleşme yanlısı laik, devrimci radikallerle, Osmanlı düzeninin sürdürülmesini amaçlayan, saltanat yanlısı muhafazakârlar veya dinci-gericiler eksenine değil, daha farklı bir eksene oturtulması gerektiği sonucuna varmıştım. Bu so-

6 Kayalı'nın değerlendirmeleri için bkz. Kurtuluş Kayalı, "Milli Mücadele Sırasındaki Muhalefet ve İkinci Grup", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul, s. 1862-1863 ve Kurtuluş Kayalı, "I. TBMM'de Muhalefet", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul, s. 1161-1167.

nuçlardan birincisi muhafazakâr milletvekillerinin esas olarak Müstakil Grup içinde toplandığı, ancak bu grubun da, meclis üstünlüğü ilkesinin korunması için yapmış olduğu çalışmalarının yanı sıra, kişi hak ve özgürlüklerinin kullanımını güvence altına alan Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nun çıkmasına ön ayak olmak gibi faaliyetlerinden de kolaylıkla anlaşılabileceği gibi liberal fikirlere son derece açık olduğudur. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda aktardığım değerlendirmesinden de anlaşılabileceği gibi, bağımsızlar Birinci Meclis'teki tartışmaların ekseninni belirlememiş, bu tartışmaların asıl taraflarını oluşturan Birinci Grup ile İkinci Grup arasında cereyan eden tartışmalarda zaman zaman Birinci Grup'la, zaman zaman da İkinci Grup'la birlikte hareket etmek suretiyle, verdikleri oylarla tartışmaların sonucuna katkıda bulunmuşlardır. Vardığım ikinci temel sonuç tartışmaların özüne ilişkindir. Buna göre, temel çatışmanın ekseninin bir yanında yürütmenin üstünlüğüne dayanan bürokratik seçkinci anlayış, diğer yanında ise yasamanın üstünlüğüne dayanan liberal anlayış yer almaktaydı.

Yakın zamana kadar, Birinci Meclis'teki iktidar-muhalefet çekişmesinin, esas itibarıyla, laik, cumhuriyetçi ilericiler ile Osmanlı düzeni, şeriat ve saltanat yanlısı gericiler arasında yaşanan bir çatışma olduğu yolundaki iddia yaygın olarak kabul görmesi birçok nedene bağlanabilir:

Birincisi, Birinci Meclis, aynı zamanda savaş koşullarının meclisi olduğundan, bu Meclis'teki her türlü muhalif hareket, ulusal direnişe karşı çıkan İstanbul'daki saltanat ve hilafet makamıyla aynı konuma düşen bir hareket olarak algılanmıştır.

İkincisi, İkinci Grup'un muhalefet ettiği iktidardaki Birinci Grup'un başında Mustafa Kemal Paşa gibi son derece karizmatik bir lider vardı. Ulusal direniş hareketini başarıyla sonuçlandırıp, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran böyle bir li-

der olumlanırken, ona ve hareketine yönelik her türlü muhalefet, bu arada İkinci Grup muhalefeti için olumsuz sıfatlar kullanma gereği duyulmuştur.

Üçüncüsü, Meclis'in amacı, açılıştan itibaren uzun süre saltanat ve hilafet makamının, vatan ve milletin kurtarılması olarak tanımlanmış, bu gayeye Hıyanet-i Vataniye, Nisab-ı Müzakere ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunları'nda yer verilmiştir. Bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından da muhafazakâr kesimlerin tepkisini çekmemek, desteğini kaybetmemek kaygısıyla, önceleri sık sık vurgulanan bu sözde gaye daha sonra yanlış bir biçimde İkinci Grup'a mal edilmiştir.

Dördüncüsü, İkinci Grup, resmî tarihte, sonuca bakılarak mahkûm edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve önderlik ettiği Birinci Grup'un sonuçta Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuş olmaları, bu süreç içinde kendilerine yönelik her türlü muhalefet hareketinin eski düzen yanlısı olarak suçlanmasını kolaylaştırmıştır.

Beşincisi, Birinci Meclis'te Birinci ve İkinci Grup'tan başka çoğunluğunu hocaların oluşturduğu bağımsız bir grup da vardı. Böyle bağımsız bir grubun da, Birinci Grup'a muhalefet etmiş olması, konuyu daha sonra inceleyenlerin, bu bağımsızlarla İkinci Grup'u özdeşleştirmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca grupların üye listelerinin sağlıklı olarak bilinmemesi, araştırmacıları Birinci Grup'un dışındaki tüm mebusları tek bir başlık altında, İkinci Grup kategorisi altında, toplama yanılgısına düşürmüştür.

Altıncısı, İkinci Grup'un örgütlü olarak faaliyeti, bir yılı bile bulmayan çok kısa bir süreyle sınırlıdır. Ayrıca, grubun faaliyetleri –görüşlerini açıklamak amacıyla 19 Ocak ile 8 Nisan 1923 tarihleri arasında 68 sayı çıkan *Tan* gazetesini yayınlamak dışında– meclis çerçevesi dışına taşmamıştır. Öyle ki, İstanbul basını bile İkinci Grup'un varlığından grubun faaliyetlerine son vermek üzere olduğu 1923 Nisanı

içinde haberdar olmuştur. Meclis dağıldıktan sonra da grup faaliyetine son vermiştir. İkinci Grup'un bu kadar sınırlı bir süre faaliyet göstermesi ve geriye yeterli belge bırakmaması nedeniyle, grubun niteliği anlaşılamamıştır.

Yedincisi, meclis kapandıktan sonra Türkiye'deki siyasal yaşam sahnesinden çekilen İkinci Grup'un lider ve üyeleri, tek parti döneminin koşulları altında, hareketlerine yöneltilen suçlamalara cevap verme imkânı bulamamış, bu yüzden, yöneltilen suçlamaların genel kabul görmesi kolaylaşmıştır.

Sekizincisi, ama önem bakımından belki de birincisi, akademik çevrelerde hâkim olan yöntem sorunudur. Türkiye'de akademik çevrelerin ve araştırmacıların önemli bir bölümünde olguları araştırırken, bunları birincil kaynaklardan bakıp doğrulamak yerine, genel kabul gören klişeleri sorgusuz sualsiz kabul etme ve tekrarlama anlayışı egemendir. İkinci Grup için yapılan yakıştırmalar da kitaptan kitaba olduğu gibi aktarılmıştır. Uzun yıllar, İkinci Grup hakkında söylenenlerin çok sınırlı kalması büyük ölçüde bundan kaynaklanmaktadır.

Şimdi Birinci Meclis pratiğini farklı bir bakış açısıyla ele almaya çalışalım.[7]

Meclisteki dönemler

23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış olarak açılan Birinci TBMM, bu meclis içindeki iktidar-muhalefet ilişkileri açısından, birbirinden farklı özellikler gösteren üç alt dönemde incelenebilir.

Birinci dönem, Meclis'in açılışından, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

7 Yazının izleyen sayfalarında aktardığım değerlendirmeler daha önce *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup* (İstanbul, İletişim Yay., 1994) kitabımda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. İlgili kaynakça için o kitaba bakılmalıdır.

Hukuk Grubu'nun kurulduğu 10 Mayıs 1921'e kadar geçen dönemdir. Bu dönemde rejimin temelleri atılmış, Ankara meclis ve hükümeti milli hareketin tek meşru temsilcisi haline gelmiştir.

İkinci dönem, Birinci Grup'un kurulduğu 10 Mayıs 1921'den, Meclis'teki muhalif mebusların, İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlü bir yapı içine girdikleri 1922 Temmuzu'na kadar geçen dönemdir. Bu dönemde iktidarı destekleyen Birinci Grup üyeleriyle, örgütsüz muhalifler arasında kıyasıya bir çatışma yaşanmış ve Meclis'teki bazı uygulamalar temel çatışma konuları olarak ön plana çıkmıştır.

Üçüncü dönem, İkinci Grup'un kuruduğu 1922 Temmuzu'ndan Meclis'in kapanmasına kadar geçen dönemdir. Meclis son toplantısını 16 Nisan 1923'te yapmış, çoğunluk olmadığı için o günkü ikinci celse açılamamış; bir sonraki toplantı günü 21 Mayıs olarak kararlaştırılmışsa da o gün de çoğunluk sağlanamamış ve 11 Ağustos 1923'te ikinci devre faaliyeti başlamak üzere birinci devre kapanmıştır. Bu son alt dönemde Birinci ve İkinci Grup arasındaki temel çatışma konularındaki tartışmalar sürmüş, meclis görüşmelerinin gündemini genel olarak İkinci Grup belirlemiş ve çatışma konularının bir bölümü muhalefetteki İkinci Grup'un görüşleri doğrultusunda çözülmüştür.

Birinci dönem (23 Nisan 1920-10 Mayıs 1921)

1. 23 Nisan'da en yaşlı üye Sinop Mebusu Şerif (Avkan) Bey'in başkanlığında yapılan ilk toplantının ardından, 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa Mütareke'den Meclis'in açılışına kadar geçen süredeki gelişmeleri özetlediği ünlü nutkunu okudu. Mustafa Kemal Paşa nutkunun sonunda hükümet kurulmasına yönelik önergesini açıkladı. Kuvvet-

ler birliği esasına dayalı önerge, özetle, yasama ve yürütme yetkilerinin Meclis'in elinde toplanması ve Meclis'ten seçilmiş bir heyetin hükümet işlerini yürütmesini istiyor, meclis başkanının, bu heyetin de başkanlığını üstlenmesi gereğine işaret ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, padişahın İstanbul'da esir olduğunu, bu nedenle İstanbul'la ilişkiye girmenin hiçbir yararı olmadığını belirterek, ülkenin yazgısına bütünüyle el konması gerektiğini sözlerine ekliyordu.

2. Mustafa Kemal Paşa, yedi yıl sonra okuduğu Nutuk'ta "bu esaslara dayanan hükümetin mahiyeti kolaylıkla anlaşılır ki, hâkimiyet-i milliyeye dayanan bir cumhuriyettir. Dayanağı da kuvvetler birliğidir" demektedir.

3. Aynı gün ayrı ayrı yapılan iki seçim sonucunda Mustafa Kemal Paşa kullanılan 120 oyun 110'unu alarak meclis başkanı, Celalettin Arif Bey ise 109 oyla ikinci başkan seçildi.

4. 25 Nisan 1920'de Celalettin Arif Bey'in teklifi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 7 kişiden oluşan geçici icra encümeni kuruldu.

5. 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu kabul edildi. Birinci maddede Meclis'in amacının "yüce hilafet ve saltanat makamını ve Osmanlı ülkesini yabancı güçlerden kurtarmak" olduğu belirtildi ve bu amaçla kurulan TBMM'nin meşruluğuna karşı koyanların vatan haini sayılacağı hükme bağlandı. Sekizinci maddede ise bu kanun uyarınca mahkemelerin vereceği kararların kesin olduğu, bu kararların TBMM tarafından onaylandıktan sonra infaz edileceği ve onaylanmaması halinde Meclis'in kararının geçerli olacağı belirtiliyordu. Böylece Meclis'e yasama ve yürütme yetkisine ek olarak bir de yargı yetkisi verilmiş oldu.

6. 2 Mayıs 1920'de önemli bir adım olarak İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun kabul edildi. Layiha encümeninin hazırladığı ve Meclis'in benimsediği kanunun birinci maddesinde "Meclis'in", aşağıda sayılan "işlerini görmek

üzere, 11 kişiden oluşan bir İcra Vekilleri Heyeti vardır" deniyordu. Vekâletler şöyle belirlendi: 1. Şeriye ve Evkaf, 2. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye, 3. İktisat, 4. Maarif, 5. Adliye, 6. Maliye, 7. Nafıa, 8. Dâhiliye, 9. Müdafaa-i Milliye, 10. Hariciye, 11. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye. İkinci madde vekillerin meclis üyeleri arasından salt çoğunlukla teker teker seçileceğini, dördüncü madde vekiller arasında çıkacak anlaşmazlıkları Meclis'in halledeceğini hükme bağladı. Teklifin beşinci maddesi ilginç tartışmalara yol açtı. Maddede, Meclis'in toplanmadığı zamanlarda vekillerden istifa eden olursa meclis başkanının sonradan Meclis'in onayına sunulmak üzere, yeni vekili tayin edeceği belirtiliyordu. Meclisin toplanmadığı zamanlar ihtimalinden söz edilmesi mebusların tepkisini çekti ve bu madde reddedildi.

7. Kanunun kabul edilmesinin ardından 3-4 Mayıs 1920 tarihlerinde vekiller meclis tarafından teker teker seçildi.

8. 7 Haziran 1920'de kabul edilen bir kanunla, İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren TBMM'nin onayı dışında olarak İstanbul'ca yapılmış bütün antlaşmalar ve icraat geçersiz sayıldı.

9. 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu, bir yandan meclis üye sayısındaki belirsizliğin giderilmesine katkıda bulunurken, bir yandan da Meclis'in amacını bir kez daha tanımladı. Kanunun birinci maddesi şöyledir: "BMM, Hilafet ve Saltanatın, vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığından ibaret olan gayesine ulaşıncaya kadar (...) aralıksız toplanır." Kanunla ilgili olarak belirtilmesi gereken bir başka nokta da dördüncü maddenin heyet-i vekile üyelerini Meclis'in memuru saymasıdır.

10. 4 Kasım 1920'de "İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun"da bir değişiklik yapılarak, vekillerin meclis üyeleri arasından doğrudan seçilmesi yöntemi yürürlükten kaldırıldı ve vekillerin meclis başkanının göstereceği adaylar ara-

sından seçilmesi yöntemine geçildi. Aday gösterme yöntemi olarak bilinen bu yöntem, izleyen dönemde Birinci Grup üyeleriyle muhalif mebuslar arasındaki temel çatışma konularından birini oluşturdu. Muhalifler vekillerin yalnızca gösterilen adaylar arasından seçilmesini Meclis'in yetkilerini sınırlamak olarak değerlendirdiler ve daha başından ilk günlerden başlayarak bu yönteme karşı çıktılar. Kanunda değişiklik yapılarak vekil seçiminde aday gösterme yöntemine geçilmesinin temelinde, doğrudan seçim yöntemi sonucunda, Mustafa Kemal Paşa'nın birlikte çalışmayı istemediği kişilerin de vekil seçilebilmesi yatıyordu. Nitekim 4 Eylül 1920'de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'ndan Tokat Mebusu Nazım (Resmor) Bey Dâhiliye Vekili, 1 Kasım 1920'de de Tesanüt Grubu'nun yönetim kurulu üyesi, (yazar Orhan Kemal'in babası) Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey Adliye Vekili seçilmişti. Mustafa Kemal Paşa her iki vekile de birlikte çalışmalarının mümkün olmadığını bildirmiş ve her iki vekil de seçimi izleyen birkaç gün içinde vekillikten istifa etmek zorunda kalmışlardı (Nazım Bey'in istifası 6 Eylül, Abdülkadir Kemali Bey'inki 4 Kasım'dır).

11. Rejimle ilgili en önemli adım 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla, bir başka deyişle 1921 Anayasası'yla atılmıştır. Bu anayasa, bir bütün olarak bakıldığında, millet egemenliği ile yasama organı arasında özdeşlik ilişkisi, yasama ile yürütme arasında vekâlet ilişkisi ve yürütme ile bürokrasi arasında bağımlılık ilişkisi kuran liberal demokratik bir içeriğe sahipti.

Anayasanın hazırlanma süreci içinde, 8 Eylül'de *Yenigün* gazetesinde yayınlanan Halk Zümresi'nin siyasi programının önemli rolü olmuştur. 13 Eylül'de Meclis'e hükümet programı olarak sunulan Halkçılık Programı'yla, Halk Zümresi'nin siyasi platformuna sahip çıkılmış, ancak programın içine hilafet ve saltanat makamının geleceğine ilişkin

bazı maddeler serpiştirme gereği de duyulmuştur. Halkçılık Programı'nın ilk maddesinde TBMM'nin ulusal sınırlar içinde bağımsızlığın ve hilafet ve saltanat makamının kurtarılması yeminiyle kurulduğunu belirtiliyordu. Bu program, anayasanın temelini oluşturmuştur.

Halkçılık Programı üzerinde çalışmalarını tamamlayan özel komisyon teklifini 18 Kasım 1920'de Meclis'e sundu. Tartışmasız kabul edilen, birinci maddede egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, yönetim usulünün halkın kaderini doğrudan doğruya ve fiili olarak kendisini yönetmesi esasına dayandığı belirtiliyordu. Yani, adı konmadan cumhuriyet esası benimsenmekteydi. İkinci maddeyle yasama ve yürütme yetkisi Meclis'e veriliyor, üçüncü maddede Türkiye devletinin TBMM tarafından yönetildiği ve adının TBMM hükümeti olduğu belirtiliyordu.

Tasarının dördüncü maddesi milletvekili seçimlerinin mesleki temsil esasına göre yapılmasını öngörüyordu ve bu madde Meclis'teki görüşmeler sırasında büyük tartışmalara yol açtı. İtirazlar genel olarak ülkede mesleklerin bu esasın uygulanmasına imkân verecek kadar gelişmiş olmadığı şeklindeydi. Sonuçta mesleki temsil esasına göre seçim ilkesi meclis çoğunluğu tarafından reddedildi ve madde mebusların vilayetler halkınca seçileceği şekline dönüştürüldü. Tasarının yedinci maddesi seçimden sonra mebusların sadece bir bölümünün meclis çalışmalarına katılmasını, diğerlerinin ise seçimden sonra seçim bölgelerine gönderilmelerini öngörüyordu. Bu madde de meclis çoğunluğu tarafından reddedilerek nihai metinden çıkarıldı.

Yeni yedinci maddede, TBMM'nin görevleri sayıldı. Meclis görüşmeleri sırasında muhalif mebuslar, TBMM'nin görevlerinin bu şekilde sayılarak sınırlanamayacağını, izlenmesi gereken yolun hangi görevlerin heyet-i vekileye bırakıldığını sayarak, kalan görevlerin tümünün Meclis'e ait ol-

duğunun belirtilmesi olduğunu öne sürerek maddeye itiraz ettiler, ama bu itirazlar sonuçsuz kalarak madde benimsendi.

Dokuzuncu maddeyle TBMM başkanına, meclis adına imza koyma ve vekiller heyetinin kararlarını onaylama yetkisi verildi. Aynı madde, heyet-i vekilenin aralarında toplanarak kendi içlerinden bir vekili reis seçmelerini hükme bağladı. Ama maddede meclis aynı zamanda, heyet-i vekilenin de tabii reisi olduğu vurgulandı.

12. 24 Ocak 1920'de, Anayasa'nın dokuzuncu maddesi uyarınca Fevzi (Çakmak) Paşa ilk heyet-i vekile reisi seçildi.

İkinci dönem (10 Mayıs 1921-Temmuz 1922)

Bu ilk kuruluş aşaması aşıldıktan sonra Meclis'te ikinci döneme geçildi. Bu yeni dönem Birinci Grup'un kurulduğu 10 Mayıs 1921'den İkinci Grup'un kurulduğu 1922 Temmuzu başına kadar sürecektir.

Birinci Grup'un kurulması

1921 İlkbaharı'na kadar rejimin temelleri atılmış, bu yasal düzenlemeler çerçevesinde Mustafa Kemal'in şahsında önemli bir yetki toplulaşması sağlanmış ve Mustafa Kemal Paşa bir lider olarak sivrilmişti. Mustafa Kemal Paşa, anayasaya göre hem yasama, hem yürütmenin başı idi, aday gösterme yöntemi sayesinde yalnızca birlikte çalışmayı istediği kişiler vekil seçilebiliyordu. Buna karşılık yüzyıllardır toplumun meşruluğunu değil tartışmayı, aklına dahi getirmediği hilafet ve saltanat kurumunu temsil eden kişi artık açıktan açığa hainlikle suçlanabiliyordu. Padişahın işgalci güçlere karşı izlediği teslimiyetçi politika temsil ettiği kurumun meşruluğunun tartışılmasına zemin oluşturmuştu.

Bu ortam içinde Mustafa Kemal Paşa, başından beri meclis çoğunluğundan destek görmekle birlikte, Meclis'te kendisine yakın mebuslardan bir grup oluşturarak, meclis çoğunluğunu örgütlü bir yapı içine sokmayı tasarladı.

Aslında, Meclis'in açılmasından 1921 İlkbaharı'na kadar geçen süre içinde Meclis'te faaliyet gösteren çeşitli küçük gruplar olmuştu. Başlıcaları Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat Grubu idi. Ayrıca 1920'nin son aylarında Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adlı iki de parti kurulmuştu. Ama bu örgütlerin tümü, 1921 İlkbaharına gelinceye kadar, geride kayda değer bir iz bırakmadan dağılmıştı. Tek istisna, Halk Zümresi Siyasi Programı'nın Halkçılık Programı'na esin kaynağı olması, buradan da 1921 Anayasası'nın çıkmasıydı.

1921 İlkbaharı'nda Mustafa Kemal Paşa, kendine yakın mebuslarla önce teker teker sonra gruplar halinde görüşerek Sivas Kongresi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (A-RMHC) meclis grubunu oluşturma yoluna gitti. Grup 10 Mayıs 1921'de kuruldu. Burada dikkati çeken nokta, meclis açılırken tüm mebusların A-RMHC üyesi kabul edilmesi, buna karşılık cemiyetin meclis grubu kurulurken, bazı mebusların grup dışında bırakılmasıdır. Grup kurulduğunda mebusluğu fiili olarak sürmekte olan 90 kişi grup dışında kaldı.

Grup toplantı tutanaklarının giriş bölümünde "grubun A-RMHC üyelerinin Meclis'te bir tür parti disipliniyle hareket etmelerini sağlamak üzere kurulduğu" belirtilen A-RMH Grubu'nun ilk genel kuruluna, o andaki meclis çoğunluğunu oluşturan 133 mebus katıldı. Genel kurul Mustafa Kemal Paşa'yı grup başkanlığına seçti. Grubun programı iki maddeyle belirlendi:

Misak-ı Milli'nin sağlanması;

Devlet teşkilatının anayasa çerçevesinde adım adım oluşturulması.

Bu iki maddeye Meclis'te karşı çıkan herhangi bir mebus yoktu ve zaten tüm mebuslar Ankara'ya A-RMHC'nin üyesi olarak gelmişlerdi. Grubun bu şekilde kurulması, beklenebileceği gibi, grup dışında bırakılanların büyük tepkisini çekti. 12 Mayıs 1921'de konuyla ilgili bir önerge veren Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, Meclis'teki bütün mebusların zaten, kurulan grubun programını oluşturan esas maddenin gerçekleşmesi için çalıştıklarını belirtikten sonra, bu grubun kurulmasının, Meclis'te bu gayeye muhalif kimselerin mevcut olduğu izlenimi yaratabileceğini vurguladı. Hüseyin Avni Bey bu gibi yanlış izlenimlere meydan vermemek için, grubun esas maddesinin Meclis'te bir kez daha kabul edilmesini ve buna ait zaptın gazetelerde yayınlanmasını istedi.

Temel çatışma konuları

Birinci Grup'un kurulduğu 10 Mayıs 1921'den İkinci Grup'un kurulduğu 1922 Temmuzu'na kadar geçen dönemde, iktidar yanlısı mebuslarla, örgütsüz muhalif mebuslar bazı temel konularda sürekli çatıştılar. Temel çatışma konuları yedi başlıkta toplanabilir:

1. Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları,
2. Meclis üstünlüğü,
3. Başkumandanlık Kanunu'yla başkumandana verilen olağanüstü yetkiler,
4. Vekil seçimlerinde aday gösterilmesi,
5. Meclis başkanlık divanının tarafsızlığı,
6. İstiklal mahkemeleri,
7. Temel hak ve özgürlükler.

Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları

Anayasa'nın yedinci maddesi heyet-i vekilenin görev ve sorumluluklarının özel bir kanunla tayin edileceğini hükme bağlıyordu. Konuyla ilgili çalışmalarını yürüten Hüseyin Avni (Ulaş) ve Selahattin (Köseoğlu) beyler gibi muhaliflerin egemen olduğu özel komisyon, konuyla ilgili teklifini 24 Kasım 1921'de Meclis'e sundu. Komisyonun teklifi, heyet-i vekilenin görevlerini saptamanın yanı sıra esas teşkilatlanmada önemli değişiklikler de getiriyordu. Teklifte, güçler ayrılığı ilkesi benimseniyor ve kabine sistemine geçilmesi öngörülüyordu. Buna göre, meclis heyet-i vekile reisini seçecek, bu kişi heyet-i vekileyi oluşturarak Meclis'in güvenoyuna başvuracaktı. Meclis başkanı adeta "sorumsuz bir devlet başkanı" konumuna getiriliyordu. Teklif, büyük tartışmalar sonucunda, Birinci Grup üyelerinin oylarıyla reddedilerek komisyona iade edildi.

Meclis üstünlüğü

A-RMH Grubu dışında bırakılan muhalif mebuslar, kanunlarla yasama ve yürütme yetkisiyle donatılan Meclis'in, uygulamada zaman zaman devre dışında bırakılmasını ve görev ve sorumlulukları bir kanunla açıkça belirlenmemiş olan heyet-i vekilenin Meclis'in bilgisi dışında bazı uygulamalar yapmasını, meclis üstünlüğü ilkesinin ihlali olarak değerlendirdiler. Mecliste bu tür uygulamalar nedeniyle sık sık tartışmalar çıktı.

Başkumandanlık Kanunu'yla Başkumandana verilen olağanüstü yetkiler

Yetkilerin kullanılış biçimiyle ilgili en temel tartışma konularından birini Başkumandanlık Kanunu'nun çizdiği hu-

kuki çerçeve oluşturdu. Cephelerde durumun kötüye gittiği bir dönemde Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in yetkilerini kullanma hakkı gibi olağanüstü bir yetkiyle donatılarak başkumandanlığa getirildi. Muhalif mebuslar, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığa getirilmesine karşı çıkmayıp buna destek de verdiler. Buna karşılık, bu kanunun ikinci maddesiyle başkumandana meclis yetkilerini kullanma hakkının verilmesine başından beri karşı çıktılar.

10 Temmuz 1921'de Yunan Ordusu kesin sonuç almak amacıyla Bursa ve Uşak yörelerinden saldırıya geçmiş, 25 Temmuz'a kadar aralıksız on beş gün süren çarpışmalar sonucunda Türk ordusu büyük kayıplar vererek Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. Savaş tarihinde "Eskişehir-Kütahya Muharebeleri" olarak bilinen bu savaşın kaybedilmesi askeri açıdan büyük tehlike oluştururken, Ankara'da açık bir sarsıntıya yol açmış ve TBMM'nin gizli toplantıları giderek sıklaşmıştı. 23 ve 30 Temmuz 1921'de yapılan gizli toplantılarda büyüyen tehlike karşısında TBMM'nin Kayseri'ye nakledilmesi konusu bile gündeme gelmişti. 2 Ağustos 1921 tarihli gizli toplantıda, cepheden dönen Sinop Mebusu Rıza Nur, Karesi Mebusu Mehmet Vehbi (Bolak) ve İzmir Mebusu Mahmut Esat (Bozkurt) beylerin hazırladıkları rapor görüşülmüştü. 4 Ağustos'ta da askeri durum üzerine yapılan görüşmeler sırasında bir başkumandanlık makamı oluşturulması fikri ortaya atılmış ve meclis başkanının başkumandanlığı da üzerine alması görüşü ağırlık kazanmıştı.

5 Ağustos 1921'deki gizli toplantı, Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önce verdiği önergeyi okumasıyla başladı ve bu oturumda Başkumandanlık Kanunu görüşülerek kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa, önergesinde "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu meşru yetkileri fiilen kullanmak koşuluyla" başkumandanlığı kabul ettiğini söyledi ve bu yetkilerin üç aylık bir süreyle sınırlandırılmasını istedi.

Önergeye iki noktadan itiraz geldi: Birincisi, makama başkumandan yerine başkumandan vekili adının verilmesi; ikincisi TBMM'ye ait yetkilerin tek bir şahsa devredilmesinin söz konusu olup olamayacağı... Mustafa Kemal Paşa'nın önergesini okumasından hemen sonra söz alan ve bir yıl sonra İkinci Grup'un kurucuları arasında yer alacak olan Mersin Mebusu Selahattin (Köseoğlu) Bey, unvanın başkomutan yerine başkomutan vekili olmasını istedi, ama Mustafa Kemal Paşa derhal buna karşı çıktı. Sinop Mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey de TBMM'nin yetkilerinin verilmesinin söz konusu olamayacağını belirtti. Mustafa Kemal Paşa, bu itirazı cevaplandırırken, geçici bir süre için bile olsa, TBMM'nin yetkilerinin bir şahsa devredilmesinin esas olarak doğru olmadığını vurguladı ve şunları söyledi:

> "İtiraf etmek lazımdır ki bu yetki büyük bir yetkidir. Meclisin yetkisidir – ki bana veriyor. Böyle olmakla beraber, üç ay sonra elbette ya yenilersiniz veya yürürlükten kaldırırsınız. Böyle bir yetki vermek doğru değildir. Bunun için üç ay gibi kısa bir zaman ile sınırlayınız."

Gizli toplantıda yapılan oylama sonucunda kanun, 13 ret oyuna karşılık, 169 oyla kabul edildi. Aynı gün açık celseye geçildiğinde, Mustafa Kemal Paşa'yı olağanüstü yetkilerle başkumandanlığa getiren kanun, bu kez, üzerinde hiç tartışma yapılmaksızın, oturumda hazır bulunan 184 üyenin oybirliğiyle kabul edildi. Gizli toplantı sırasında kanunun reddi yönünde oy kullanan 13 mebus, o günün olağanüstü koşullarını göz önünde tutarak, başkumandanlık konusu üzerinde TBMM'de herhangi bir görüş ayrılığı olmadığı izlenimini vermek amacıyla, ya açık celseye katılmadı ya da katılıp kabul oyu verdi. Böylece Mustafa Kemal Paşa bir tartışmalı gizli ve bir tartışmasız açık toplantının ardından meclis yetkilerini üç ay süreyle üzerine alarak başkumandanlığa

getirildi. Artık başkumandan sıfatıyla vereceği emirler, kanun niteliği taşıyacaktı.

31 Ekim 1921 tarihli gizli toplantıda, yine uzun tartışmalardan sonra, kanunun süresi, 5 Kasım'dan geçerli olmak üzere, aynı koşullarla üç ay daha uzatıldı (3 çekimser, 12 ret, 154 kabul). Aynı günkü açık toplantıda hiçbir tartışmaya girilmeksizin, aynı teklif oy çokluğuyla kabul edildi. Üç ay önceki açık toplantıda oybirliğiyle kabul edilen kanunun bu seferki açık toplantıda oy çokluğuyla kabul edilmiş olması, Meclis'te bu konuda beliren muhalefetin giderek su yüzüne çıkmaya başladığına işaret ediyordu.

2 Şubat 1922 tarihli gizli toplantıda, kanunun süresi 5 Şubat'tan geçerli olmak üzere, aynı koşullarla üç ay daha uzatıldı. 4 Şubat 1922'de konu bu kez açık toplantıda öncelikli olarak ele alındı. Bu açık toplantıda muhalifler, Mustafa Kemal Paşa'nın olağanüstü yetkilere sahip olmadan, üç ay daha başkumandanlıkta kalması yönünde bir karşı önerge verdiler. Uzun tartışmalardan sonra, oturum başkanı, bu teklifi komisyona gönderip oya sunmadı ve Başkumandanlık Kanunu'nun aynı koşullarla üç ay daha uzatılmasını öngören teklifin kabul edildiğini belirterek tartışmaların uzayıp gitmesini önledi.

İzleyen günlerde, başkumandanlığın bazı uygulamaları meclis gündemine getirilerek eleştiri konusu yapıldı. Örneğin, 6 Mart 1922 tarihli gizli toplantıda, başkumandanın, yedi mebusu önemli bir vatani göreve, iki mebusu da bazı asker alma kurumlarını denetleme görevine memur ettiğini bildiren iki ayrı tezkeresi okununca, muhalifler, "Meclis'in söz söylemek hakkı yok mu? Meclisin yetkisi ve hâkimiyeti nerede kalıyor?" diyerek bu görevlendirmelere itiraz ettiler.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle kurulan İstiklal Mahkemeleri de zaman zaman Meclis'te sorun yarattı. (İstiklal mahkemeleri konusu aşağıda ayrıntılı olarak

ele alınacaktır). Buna bir örnek olarak Kayseri İstiklal Mahkemesi Başkanlığı'ndan Meclis'e gönderilen ve altında mahkeme heyeti adına Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit (Kansu) Bey'in imzası bulunan telgraf gösterilebilir. 21 Mart 1922'de Meclis'te okunan telgrafta, söz konusu istiklal mahkemesinde daha önce İngiliz casusluğuyla yargılanan ancak delil yetersizliğinden beraat eden Azerbaycanlı Nuri adlı bir şahsın ortaya çıkan yeni delillere dayanılarak yeniden yargılanması isteniyor ve adı geçen kişi, daha önce aynı davadan yargılanıp beraat etmiş olduğundan, bir kez daha yargılanabilmesi için meclis kararına gerek duyulduğu belirtiliyordu. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey bu telgrafa tepki göstererek, Başkumandan'ın emriyle tayin edilen Mazhar Müfit (Kansu) Bey'in istiklal mahkemesi üyeliğini tanımadığını dile getirdi. Hüseyin Avni Bey, itiraz ederken "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Mazhar Müfit Bey adında İstiklal Mahkemeleri'nde bir hâkimi yoktur. Başkumandanlığa biz böyle bir yetki vermemişizdir" dedi. Oturum başkanı telgrafın adliye komisyonuna gönderilmesini oya sundu, ama meclis bunu kabul etmedi. Bunun üzerine bu kez konunun meclis gündemine alınarak görüşülmesi oya sunuldu. Bu da kabul edilmeyince, konuyla ilgili herhangi bir işlem yapılmaması karara bağlandı.

Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin aynı koşullarla üç ay daha uzatması konusu, 4 Mayıs 1922'de yapılan bir gizli toplantı sırasında yeniden gündeme gelince çok hararetli tartışmalar yaşandı. Bu gizli toplantıya Mustafa Kemal Paşa katılmamıştı. Toplantıda TBMM'nin yetkilerinin bir şahsa devri konusunda öteden beri süregelen muhalif tutum öncekilere kıyasla çok sert biçimde ortaya kondu. TBMM'de yapılan görüşmeler, muhaliflerin iyice güçlendiğini ve artık organize bir yapı içine girdiğini de gösteriyordu. Genel olarak, sürekli söz alıp, uzun eleştirilerde bulunan muhaliflerin

hâkimiyeti altında geçen toplantıda, muhalifler, kanunun ikinci maddesinin iptalini talep eden 17 imzalı şu önergeyi verdiler: "Uzatılması teklif olunan Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesinin yürürlükte kalması yüksek Meclis'in yasama yetkisini sınırladığından ve azalttığından bu maddenin iptalini ve iptali konusunun isim belirlemek suretiyle oya konmasını teklif ederiz." Bu önerge, 12 çekimser, 73 kabul oyuna karşılık 91 oyla reddedildi. Kanunun başkumandana olağanüstü yetkiler veren ikinci maddesinin yürürlükten kaldırılmasını isteyenlerin sayısının üç ay içinde böylesine artması, muhalefetin artık iyice güçlendiğini gösteriyordu. Teklifin reddedilmesinden sonra, kanunun aynı koşullarla, üç ay süreyle yeniden uzatılması yolundaki önerge oy çokluğuyla kabul edildi. Bu gizli görüşmenin hemen ardından açık oturuma geçildi ve kanunun maddeleri teker teker oylanarak kabul edildi. Bununla birlikte, kanunun tümü oya sunulurken, muhaliflerin oylamaya katılmayarak yaptıkları engelleme yüzünden, Meclis'te görüşme yapılabilmesi için gerekli olan görüşme yetersayısına ulaşılamadı. (Nisab-ı Müzakere Kanunu'na göre, Meclis'te görüşme yapılabilmesi için toplantıya en az 161 mebusun katılması gerekiyordu. Muhalifler oylamaya katılmayınca oy kullananların sayısı 161'in altında kaldı ve oylama geçersiz sayıldı). Bu engelleme sonucunda, Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin üç ay daha uzatılmasına yönelik teklif Meclis'ten geçmemiş oldu. Kanunun daha önce öngörülen üç aylık uzatma süresinin dolduğu 5 Mayıs günü TBMM toplanmadı. Böylece, hukuki açıdan kanun yürürlükten kalkmış oldu.

Muhaliflerin bu direnişi karşısında, Mustafa Kemal Paşa, bir önceki gizli oturumda ileri sürülen görüşleri cevaplandırmak ve sorunu çözmek üzere 6 Mayıs 1922'de bir gizli toplantı yapılmasını istedi. Mustafa Kemal Paşa, iki gün önceki toplantılara rahatsızlığı nedeniyle katılamadığını; gö-

rev süresinin uzatılması işlemi tamamlanamayınca, toplantılarda söylenen her sözü gözden geçirdiğini, verilen oyları da incelediğini, böylece cereyan eden görüşme konusunda, toplantıda hazır bulunanlar kadar bilgi sahibi olduğunu belirtti ve kanuna yöneltilen eleştirileri sert bir dille cevaplandırdı. Gizli toplantıdan hemen sonra geçilen açık toplantıda hiçbir tartışma yapılmadan doğrudan oylamaya geçildi ve Başkumandanlık Kanunun süresi 15 çekimser ve 11 ret oyuna karşılık, 175 oyla üç ay daha uzatıldı.

Vekil seçimlerinde aday gösterilmesi

Meclisin açılışını izleyen ilk aylarda heyet-i vekile üyelerinin meclis tarafından doğrudan seçilmesi yöntemi benimsenmişti. Bu yöntemle yapılan seçimler sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın istemediği bazı mebuslar vekil seçilince, 4 Kasım 1920'de bu yöntemden vazgeçilmiş, vekillerin meclis başkanının göstereceği adaylar arasından seçilmesi esasına geçilmişti. Aday gösterme yöntemi, bu yöntemi Meclis'in yetkilerinin kısıtlanması olarak nitelendiren muhalif mebuslarla, iktidar yanlısı mebuslar arasında, uzun süren ve zaman zaman sertleşen tartışmalara yol açtı. Muhalifler, zamanla, seçimde gösterilen adayların hiçbirine oy vermeyerek ve çekimser kalarak, adaylardan herhangi birinin çoğunluğa ulaşmasını engelleme yöntemini benimsedi. Bunun sonucunda ilk turda sonuç almak hemen hemen imkânsız hale geldi. Birçok seçimde, iki, üç, hatta dördüncü kez yapılan oylamalardan sonra sonuç alınabildi.

Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı

Meclis başkanlık divanı üyelerinin, Meclis'teki her türlü fırka, grup ve zümreden uzak durması konusu, muhalif me-

busların öteden beri savunduğu bir ilke oldu. Muhalif mebuslar, bunu, başkanlık divanının, meclis görüşmelerini, tarafsız ve yansız olarak yönetmelerinin güvencesi olarak gördüler. Bununla birlikte, başta meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa olmak üzere meclis başkanlık divanı üyelerinin, aynı zamanda Birinci A-RMH Grubu'na da üye olmaları, muhalif mebusların tepkisini çekti, oturum başkanları zaman zaman taraflı davranmakla suçlandı.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Ağustos 1921'de Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta, Birinci Grup'la bağlantısını ve başkanlığını üstlenmesinin neden zorunlu olduğunu şu şekilde açıklamıştı:

> "İstanbul Mebuslar Meclisi niteliğinde bir meclisin reisi değilim. Böyle de olsa, bir partinin üyesi olmak doğaldır. Oysa Büyük Millet Meclisi'nin yürütme yetkisi de bulunduğundan, bir bakıma, hükümet niteliğindeki bir meclisin reisi bulunmaktayım. Yürütme yetkisi de bulunan bir reisin, çoğunluk partisinden olması pek gereklidir; buna göre, ayrıntılı bir programla ortaya atılmış siyasal bir partinin de reisi olabilirim. Bütün benliğimle karışmış bulunduğum cemiyetten (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) ayrılamayacağım gibi, o cemiyetten doğan grup içinde bulunmam da zorunludur. Gerçekten grup, hemen hemen meclis genel kuruluna yaklaşan bir çoğunluğu içermektedir. Dışarıda kalan Erzurum milletvekillerinden Celalettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile bir kaç benzeri ve davranışlarında serbest kalmak isteyen bir bölüm kişiden ibarettir."

İstiklal Mahkemeleri

Olağanüstü yetkilerle kurulan İstiklal Mahkemeleri ve bu mahkemelerin yaptığı uygulamalar Meclis'te iktidar yanlısı

mebuslarla, muhalif mebuslar arasında bir başka temel tartışma konusunu oluşturdu. İstiklal mahkemeleri, 11 Eylül 1920'de, büyüyen asker kaçakları sorununu çözmek amacıyla kabul edilen Firariler Hakkında Kanun'la kurulmuştu. Mahkemeler, Meclis'in seçeceği üç mebustan oluşacak, kendi aralarından birini başkan seçecekti (madde 2). Mahkemelerin görevi, asker kaçaklarını, askerden kaçmaya yol açanları, kaçakların yakalanması ve sevkinde ihmali bulunanları ve kaçaklara yataklık edenleri yargılamaktan ibaretti (madde 1). Sayısı ve bölgeleri heyet-i vekilenin teklifi üzerine meclisçe belirlenen mahkemelerinin (madde 3), kararları kesindi ve askeri ve sivil tüm devlet görevlileri kararların infazından sorumlu tutuluyordu (madde 4). Mahkemelerin karar ve emirlerini infaz etmeyenler ya da infaz edilmesinden kaçınanlar da bu mahkemelerde yargılanacaktı (madde 5).

Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır olmak üzere sekiz bölgede kurulan İstiklal Mahkemeleri üyelerinin seçim işlemleri, kanunun mahkemelere olağanüstü yetkiler vermesine karşı çıkan muhalif mebusların çekimser kalarak yaptıkları engelleme yüzünden bir hayli uzadı. 26 Eylül 1920'de Antalya Mebusu Rasih (Kaplan) Efendi'nin teklifiyle, sadece asker kaçaklarıyla sınırlı olan mahkemelerin görev alanı, vatan hainliği, casusluk, memleketin maddi ve manevi gücünü her ne şekilde olursa olsun kırmaya çalışmak suçlarını da kapsamına alarak iyice genişletildi. Böylece mahkemeler hemen hemen her konuda yetkili kılındı.

Mahkemelerin uygulamaları sık sık Meclis'e getirilerek eleştiri konusu yapıldı. Bu uygulamalar arasında, kaçakların yerine yakınlarını askere götürmek, yoksa köy ve mahallelerinden para cezası almak, kaçağın mal ve mülkünü yakmak veya el koymak gibi uygulamalar da vardı. Bu durum, Meclis'te, mahkemelere karşı tutumun güçlenmesine yol açtı ve

mahkemelerin yetkilerinin sınırlandırılmasından, tamamen kaldırılmalarına kadar çeşitli önergeler verildi.

Nihayet, 17 Şubat 1921'de, meclis başkanlığının aldığı "İstiklal Mahkemeleri'ne şimdilik ihtiyaç kalmadığından ve zorunluluk halinde Meclis'in karar ve onayıyla gerekli yerlerde yeniden kurulabileceğinden, Ankara İstiklal Mahkemesi dışındaki İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine son verilmesini" isteyen karar, meclis tarafından kabul edilerek, mahkemelerin görevine son verildi. Eskişehir-Kütahya savaşlarında alınan yenilgi, İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasını gündeme getirdi. 23 Temmuz 1921'de Fevzi (Çakmak) Paşa'nın önerisi üzerine Kastamonu, Konya ve Samsun'da üç istiklal mahkemesi kurulması kararlaştırıldı.

5 Ağustos 1921'de, Mustafa Kemal Paşa başkumandanlığa getirilince İstiklal Mahkemeleri doğrudan başkumandana bağlandı. 8 Eylül 1921'de, Mustafa Kemal Paşa, başkumandanlık emriyle, o sırada faaliyetlerini sürdüren Ankara, Konya, Kastamonu ve Samsun İstiklal Mahkemeleri'ne ek olarak Yozgat'ta da yeni bir istiklal mahkemesi kurdu. Mahkemelerin istifa eden bazı üyelerinin yerine, yeni üyeler de başkumandan tarafından atandı. Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde halkı maddi ve manevi kaynaklarıyla Milli Mücadele'ye katılmaya çağıran tekalif-i milliye emirlerini yayınladı. Emirlerin uygulanması ve yüzde 40 vergi toplamak üzere tekâlif-i milliye komisyonları kuruldu. Emirleri yerine getirmeyenlerin cezalandırılması görevi de İstiklal Mahkemeleri'ne verildi.

Olağanüstü yetkilerle donatılan İstiklal Mahkemeleri'nin başkumandana bağlanması, üyelerinin artık seçimle değil, başkumandanın atanmasıyla belirlenmesi, ayrıca mahkemelerin verdiği kararların sertliği ve her türlü denetimin dışında kalması, Meclis'te huzursuzluk yarattı. Muhalif-

ler, başkumandanın atadığı mahkeme üyelerinin üyeliklerini tanımadılar, mahkemelerin kaldırılmasına ya da hiç değilse Meclis'in denetimi altına girmesine çalıştılar. Bu yöndeki faaliyetler, 1922'nin Ocak ayından itibaren giderek yoğunlaştı.

14 Ocak 1922 tarihli gizli toplantıda İstiklal Mahkemeleri konusu gündeme geldi. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey yaptığı konuşmayla geniş yetkilerle donatılan bu mahkemelere karşı çıktı. Hüseyin Avni Bey'in konuşmasının önemli bölümleri şöyledir:

> "Büyük Millet Meclisi kurulduğu zaman daima bir sorumlu heyet-i vekile tayin etmiş ve ordusunu da yürütmek çaresini de düşünmüştür. Olağanüstü önlem almak için İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Fakat bir zaman oldu ki, hükümet bütün icraatı İstiklal Mahkemeleri'ne verir bir şekilde, bize bir kanun kabul ettirdi. Artık İstiklal Mahkemeleri'nin el uzatmadığı, el koymadığı şey kalmadı ve bütün hükümetin icraatını eline aldı ve meclis adına hükümler verdi. Efendiler, siz memleketi kurtarmak istiyorsanız siz mahkemeleri yaşatmak istiyorsanız, işte burada 350 mahkemeniz var. Onun kudretini artırın, onun kudreti olmazsa, dört mahkeme, beş mahkeme, devletin bütün teşkilatını yürütemez. İhtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku var. Fakat böyle kendi oyuyla hüküm verecek maddi ve manevi suç, zarar takdiriyle hüküm verecek bir kuruluş dünyada mevcut değildir. Bu dünyanın adaletine sığacak şeylerden değildir. Asker kaçakları için gerekli ise, yalnız onunla sınırlayalım. Böyle maddi, manevi zarar takdirine yetkili, genel cümlelerle, sınırsız yorum ve tersyüz etmeye müsait cümlelerle verilen yetkiyle ve kendi oyuyla her şeyi hüküm altına almak, her şeye hüküm vermek yetkisini artık ortadan kaldırmak, üzerimize farzdır."

Daha sonra söz alan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, İstiklal Mahkemeleri'nin geçici olarak faaliyetlerini durdurmasını, gerektiğinde yeniden faaliyete geçmesini kendisinin teklif ettiğini belirterek söze başladı. Sözlerini bitirirken, gerek cephedeki tehlike, gerekse Pontus meselesinin hızla sonuçlandırılması için İstiklal Mahkemeleri'nin bir süre daha devamına taraftar olduğunu söyledi. Ardından, konunun daha ayrıntılı olarak incelenmesi imkânını sağlamak için, konuyla ilgili görüşmenin ertelenmesi kararlaştırıldı.

Hüseyin Avni Bey, 20 Mart 1922 tarihli bir başka gizli toplantıda da, "Koçgiri heyeti gittiği zaman, incelemesi sırasında buradan bazı istekleri olmuştu. Bunların biri de İstiklal Mahkemeleri'ne son verilmesiydi. Memleketin iç güvenliğini şiddetle ilgilendiren ve dış dünyanın dikkatini çeken bu konuyu, her şeyden önce gündeme alınmış ve görüşülmüş olan bu sorunu bir an önce sonuçlandıralım" diyerek İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması yönünde bir karar alınmasını bir kez daha istedi. Ama "çoğunluk yok" sesleri arasında oylama yapılıp konu geçiştirildi.

Temel hak ve özgürlüklere ilişkin sorunlar

Muhalif mebuslar, ülkede kanun hâkimiyetinin sağlanması, kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması konusunda da oldukça duyarlı davrandılar ve bunların eksikliğinin sorumluluğunu heyet-i vekileye yükleyerek bu konuda sert eleştiriler yaptılar.

Örneğin, Hüseyin Avni Bey, 13 Nisan 1921'de Erzurum'da yayınlanan *Albayrak* gazetesinde yer alan bir makaleden dolayı, gazetenin yazarlarından Mitat Bey'in tutuklanması konusunu meclis gündemine getirdi ve heyet-i vekile için bir gensoru verdi. Bursa Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in "genso-

ru da ne oluyor, cephelerde kan ağlıyor" şeklindeki sözleri üzerine Hüseyin Avni Bey şu cevabı verdi: "Cepheleri tutacak kanundur adalettir."

1 Nisan 1922'de Dâhiliye Vekâleti bütçe görüşmeleri sürerken Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, sansür meselesini müstebit memurlarla bağlantılandırdı. Hüseyin Avni Bey, o günkü toplantıda *Irade-i Milliye* gazetesinde yer alan "tekâlif-i milliye iyi uygulanmadı, zenginler korundu, fakirlere daha çok yükletildi" cümlesinin mülki yönetici tarafından sansür edilmesini gündeme getirdi. Hüseyin Avni Bey bir gazetenin böyle bir iddia ve denetiminden dolayı ödüllenmesi gerekirken müstebit yöneticilerce sansür edildiğini, memurların Meclis'in yapmak istediği inkılâbı kavrayamadığını ileri sürdü. Hüseyin Avni Bey eleştirilerini şöyle sürdürdü:

> "Eleştiri hakkının en büyük sahibi yazarlarımızdır. Asıl en hakiki söz sahibi bunlardır. Hiçbir merci keyfi olarak bunlara müdahale edemez. Kanun vardır, kanunla hareket edilmelidir. Hükümet nasıl bir kişinin hürriyetini kısıtlar, milletin basınına baskı yapar? Nasıl basının özgürlüğünü kısıtlar. Bu yeterli değilmiş gibi bir de o kişiyi memuriyetten uzaklaştırıyor. Büyük Millet Meclisi'nin kudretine, kuvvetine neden saldırıyorlar? Vekiller meclis karşısında titrediği halde üçüncü, beşinci derecede olan kumandan ve valiler henüz bu azameti takdir etmek istemiyorlar. O vali bey bu yetkiyi nereden aldı? Büyük Millet Meclisi idaresi bugün birtakım müstebit kumandanların, valilerin elindedir. Zihniyet değişmiyor, yalnız sandalye değişiyor. Sonra bunlar birbirlerine istibdatlarını firavun postu olarak terk ediyorlar, bırakıyorlar. İdarenin bundan yüz sene öncesindekinden hiçbir farkı yoktur. Demokrat, halkçı bir hükümetin, bir milletin tarihine bakın ve mevcut durumla karşılaş-

tırın. Milletimiz, inkılâpçı, tarihi bir millettir. Bu inkılâpçı, tarihi milletin memurlarının birinci işleri inkılâpçı bir gazeteyi kapatmak oluyor. Bu gibi kişiler ya istibdatlarından ya bizden vazgeçmelidirler."

25 Nisan 1922'de, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, kanun hâkimiyeti konusunun önemine değinerek, bu konuda Hüseyin Avni Bey'in eleştirilerini takdirle karşıladığını şöyle dile getirdi:

> "Efendiler bizim bütün mesaimizden istenen şey, her gün burada Hüseyin Avni Bey biraderimizin bir iki defa tekrar ettiği üzere, memlekette kanunu hâkim kılmaktır. Memlekette kanunu hâkim kılmazsak mesaimizin hepsi boşa gider."

Bu eleştirilere rağmen, bu dönemde kanun hâkimiyetini sağlamaya, temel hak ve özgürlükleri güvence altına almaya yönelik herhangi bir yasama faaliyetinde bulunulmadı ve çözüm bekleyen bu sorun bir sonraki dönemde de gündemden düşmedi.

Üçüncü dönem (Temmuz 1922 - 16 Nisan 1923)

Buraya kadar aktardığım sorunlar birikince 1922 Temmuzu'nda muhalifler İkinci Grup adıyla örgütlenme yolunu seçtiler ve böylece Meclis'te üçüncü döneme geçildi.

İkinci Grup'un kurulması

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen yetki toplulaşması ve meclis üstünlüğü ilkesine aykırı olduğu ileri sürülen çeşitli uygulamalara karşı beliren muhalefet hareketi, Birinci Grup'un kuruluşundan on dört ay sonra, 1922 Temmuzu'nda İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlü bir

yapı içine girdi. Grubun önderlerinden Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 30 Nisan 1923'te *Tevhid-i Efkâr* gazetesine verdiği bir demeçte, grubun kurucularının kendisiyle birlikte, Canik Mebusu Emin (Geveci), Erzurum Mebusu Süleyman Necati (Güneri), Kastamonu Mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Kayseri Mebusu Rifat (Çalıka), Sivas Mebusu Vasıf (Karakol) ve Mersin Mebusu Selahattin (Köseoğlu) beyler olduğunu açıkladı. Bu yedi kurucudan dördünün önceden Birinci Grup'la hiç ilişkisi olmamış, buna karşılık Emin, Rıfat ve Vasıf beyler daha önce, bir süre Birinci Grup içinde çalıştıktan sonra, buradan istifa edip İkinci Grup'un kurucuları arasında yer almıştı. Adı geçen yedi kişiden beşi hukukçu, ikisi askerdi.

Meclisin durumu ve Selamet-i Umumiye Komitesi

Uzun süre, örgütlü bir yapı içinde ortaya çıkmak yerine, Meclis'te bireysel karşı çıkışlar yaparak, çoğunluğun görüşünü etkilemeye çalışma yolunu seçen muhaliflerin, sonunda örgütlenmeye karar vermelerinin ardında, öteden beri eleştirdikleri konularda kendi görüşleri doğrultusunda daha kolay sonuca ulaşma isteği vardır. Bununla birlikte, fiili örgütlenmeye yol açan en önemli gelişme, Birinci Grup'tan bazı mebusların, önemli meseleleri Meclis'ten geçirebilmek için, gizli bir örgüt kurmaları ve bu gizli örgüt yoluyla meclis çoğunluğunu denetim altına alma çabasına girişmeleridir. Muhalif mebuslar, iktidarın bu gizli örgüt sayesinde meclis çoğunluğunu kesin olarak ele geçireceği endişesiyle, bir karşı önlem olarak hızla örgütlendi. Muhalif mebuslar Birinci Grup içinde kurulan bu gizli örgüte, Fransız Devrimi'nden esinlenerek, Selamet-i Umumiye Komitesi adını verdiler.

Rauf (Orbay) Bey, Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından gıyabında hapis cezasına çarptırıldığı 1926'da, Paris'ten mec-

lis başkanlığına gönderdiği bir mektupta, İkinci Grup'un örgütlü bir güç olarak ortaya çıkmasını, Selamet-i Umumiye Komitesi olarak adlandırılan bu gizli örgütün kurulmasına bağlamıştır. Rauf (Orbay) Bey'in mektubun bu bölümü şöyledir:

> "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup'un kuruluş nedenine gelince: Sizce de unutulmamış olacağı gibi, Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde bugün mahkeme başkanlığını iddia eden kişinin (Ali Çetinkaya) de bulunduğu yeminli ve gizli bir komitenin kurulması ve gizli görüşmeler yaparak, Grup'taki diğer arkadaşların iyi niyet ve güvenlerini kötüye kullanarak, grup kararları üzerinde azınlık tahakkümü şeklinde etki yapılmasından ibarettir."

Selamet-i Umumiye Komitesi, İkinci Grup'un kurulmasından hemen önce, 1922 İlkbahar başlarında faaliyete geçti. Böyle bir komitenin kurulmasına yol açan nedenleri anlayabilmek için, bu dönemde Meclis'te oluşan ortam üzerinde durmak gerekir.

Üçüncü toplantı yılına girildiğinde (1 Mart 1922), iktidarın çetin bir muhalefetle mücadele etmek zorunda kalacağı hemen ortaya çıkmıştı. Başkumandanlık Kanunu'yla verilen olağanüstü yetkiler, vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi, Meclis'in bilgisi dışında yetki kullanımı, İstiklal Mahkemeleri gibi temel konularda yapılan eleştiriler iyice şiddetlenmişti. Birinci Grup üyelerinin bir bölümünün, zaman zaman, grup kararlarına uymayarak Meclis'te muhaliflerle birlikte oy kullanmaları, her meselenin, Meclis'ten iktidar grubunun istediği biçimde geçmesini de güçleştirmişti. 6 Mart 1922 tarihli bir gizli toplantıda, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'ten bazı talepleri karşısında, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in "meclis, öyle, gelişigüzel, basmakalıp gibi her şeyi kabul eder gibi bir zihniyet oluşmasın", Mersin Mebu-

su Selahattin (Köseoğlu) Bey'in "yüksek meclis görüşme ve tartışma makamıdır, onay makamı değildir. Buradan millete emir olunmaz. Millet, buradan isteklerini beyan eder. Böyle şeyler görüşme yapılmaksızın geçerse, o zaman meclis yok demektir. Meclisin şahsına hürmet edilmelidir", diyerek karşı çıkışları muhaliflerin kararlılığını açıkça gösteriyordu.

Muhalefetin sertleşmesi ve Meclis'te zaman zaman kendi görüşlerine uygun bir ortam yaratması, Mustafa Kemal Paşa ve bazı Birinci Grup üyelerini karşı önlem almaya yöneltti. Bu önlemler arasında, önde gelen muhaliflerin, mebusluktan düşürülmesinden, Meclis'in feshedilmesine kadar oldukça radikal düşünceler de vardı. Sabahattin Selek, Kazım (Özalp) Paşa'nın kendisine anlattıklarına dayanarak, Birinci Grup mebuslarından bazılarının, Mustafa Kemal Paşa'ya başvurarak İkinci Grup'un önde gelen bazı üyelerinin birer bahane ile mebusluktan düşürülmesini istediklerini, ama Mustafa Kemal Paşa'nın "böyle şey olmaz. Buna tahammül etmek lazımdır. Fikirlerini beğenmediklerimizi atıp kendimize göre adam seçtirmeye kalkışırsak, bu meclis, meclis olmaktan çıkar ve Büyük Millet Meclisi'nin dünya kamuoyu önünde durumu sarsılır" diyerek buna yanaşmadığını ileri sürer.

Selek, Mustafa Kemal Paşa'nın, muhaliflerin mebusluktan düşürülmesi önerisine sıcak bakmadığını belirtmekle birlikte, İsmet (İnönü) Paşa, anılarında, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine 1922 Martı'nda bir haber göndererek, Meclis'in faaliyetini sona erdirmek istediğini ve bu konuda görüşünü sorduğunu açıklar. İsmet (İnönü) Paşa, bunu anılarında şöyle anlatır:

> "Gayet iyi hatırladığıma göre, Atatürk muharebeler esnasında, meclis ile beraber çalışmanın artık mümkün olamayacağı kanaatine varmış ve ümidini kaybetmiş duruma bir-

kaç defa gelmişti. Ben böyle bir zamanda, Atatürk'ten bir telgraf aldığımı bilirim. 'Artık meclis ile beraber çalışmamız mümkün olmayacak, Meclis'in faaliyetine nihayet verdikten sonra orduda ve memlekette hâsıl olacak vaziyet hakkında mütalaan nedir?'

Benden bunu soruyordu. Kendisine cevap verdim:

'... Bilmek gerekir ki, şimdiye kadar bir Millet Meclisine dayanılarak, millet namına muharebe etmenin bu mücadelemizde bize çok itimat veren tarafı vardır. Şimdiye kadar buna dayanarak bu mücadeleye devam edebildik. İstanbul hükûmeti, padişah, bunların hepsi düşman elindedir. Meclis dağıtılırsa, millet namına, milletin kararı ile mücadele ediyoruz tezi, elimizden gitmiş olacaktır. Bunu tamir etmek lazımdır'.

Benim mütalaam bundan ibaretti.

Atatürk'ün 1922 Mart'ında Meclis'i dağıtmak istediğini bildiren ve mütalaamı soran telgrafına verdiğim cevabın sonunda dedim ki:

'Ne karar verirsiniz, bunu tayin edemiyorum. Bunu tayin etmek benim için mümkün değildir. Şartları siz biliyorsunuz. Biz vereceğiniz kararı tatbik ederiz. Mülahazalarım bundan ibarettir'

Cevap geldi. Hallolunmuştur, çalışmaya devam ediyoruz, diyordu."

Mustafa Kemal Paşa'nın önce Meclis'in feshine karar vermesi, ardından "mesele hallolmuştur" diyerek bundan vazgeçmesi, muhtemelen, bu arada, güçlenen muhalefete karşı bir önlem olarak Selamet-i Umumiye Komitesi'nin kurulmasıyla ilgilidir. Bu gizli örgütün kurucularından, Bursa Mebusu Dr. Emin (Erkul) Bey, anılarında komitenin kuruluşu hakkında önemli bilgiler verir. Emin Bey, Birinci Grup'taki disiplin sayesinde, önceleri, muhaliflere karşı bir üstünlü-

ğün sağlandığını ve bu üstünlüğün bir yıl kadar korunduğunu, ancak daha sonra grubun sarsılmaya yüz tutuğunu belirtir ve önlem olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi üzerine, söz konusu gizli örgütün kurulduğunu anlatır.

Dr. Emin (Erkul) Bey, örgütün kurucularının, kendisiyle birlikte, İstanbul Mebusu Dr. Adnan (Adıvar), Saruhan Mebusu Celal (Bayar), Cebelibereket Mebusu İhsan (Eryavuz), Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi (Ataç), İzmir Mebusu Mahmut Esat (Bozkurt), Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit), Kozan Mebusu Dr. Fikret (Onuralp), Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, Van Mebusu Hakkı (Ungan), Van Mebusu Haydar (Vaner), Karahisar-ı Sahip Mebusu Ali (Çetinkaya), Kayseri Mebusu Atıf (Tüzün) ve Bursa Mebusu Muhittin Baha (Pars) beyler olmak üzere on dört kişi olduğunu açıklar. Dr. Emin (Erkul) Bey'in anlattıklarına göre, örgüt kurucuları ilk kez Hasan Fehmi (Ataç) Bey'in evinde gizli bir toplantı yaptılar, burada, daha sonra örgüte alınacak kişilerin mutlaka tüm kurucuların ortak kararıyla kabulü şart koşuldu, böylece kuruculara ileride örgüte alınacak kişiler hakkında veto yetkisi tanındı. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa örgüt başkanı kabul edilerek kendisiyle bağlantı kurma görevi Adnan (Adıvar) ve İhsan (Eryavuz) beylere verildi.

Örgüt üyelerinin sayısının daha sonra otuz beşe ulaştığını belirten Emin (Erkul) Bey, komitenin tam bir dayanışma içinde hareket ettiğini ve evlerde gizli oturumlar düzenleyerek meclis gündemindeki konuları önceden sonuca bağladığını, alınan kararların Birinci Grup toplantılarından önce Birinci Grup'taki diğer "yakın arkadaşlara" telkin edildiğini ve grup toplantısında savunularak, kararın grup çoğunluğunun kararına dönüştürüldüğünü, grubun çoğunluğunca kabul edilen karara muhalif ve çekimser kalanların, Meclis'te grup disiplini gereğince çoğunluk kararına uymasıyla çoğunluğun sağlandığını açıklar.

Kazım (Özalp) Paşa'nın Selamet-i Umumiye Komitesi'ne ilişkin anlattıkları da, Dr. Emin (Erkul)'un açıklamalarını doğrular niteliktedir. Kazım Paşa da anılarında, başlarında Selahattin, Kara Vasıf ve Hüseyin Avni beylerin bulunduğu muhaliflerin, Meclis'te çok ustalıkla propaganda yaparak, kendi görüş ve isteklerine uygun havayı zaman zaman yarattıklarını, bu durum karşısında, Birinci Grup'tan bazı mebusların, önemli meselelerin Meclis'ten geçmesini sağlamak amacıyla, gizli bir örgüt kurduklarını anlatır. Bu gizli grubun yaklaşık 50 mebustan oluştuğunu, özel evlerde toplanarak Meclis'te görüşülecek olan önemli meseleleri önceden aralarında tartıştıklarını ve bir karara vardıktan sonra, bunu Meclis'te birlikte savunduklarını da belirten Kazım Paşa, ayrıca muhalif görüşlü mebuslardan bazılarının bu gizli grubun içine sızdığını ve bu durumun grup içinde anlaşmazlıklar doğurduğunu ileri sürer. Kazım Paşa, o sıralar oldukça önemli olan nakil araçlarını bulma konusunun, önceden gizli grupta görüşülmesini sağladığını, konunun yaklaşık 50 mebusun katılımıyla Van Mebusu Haydar (Vaner) Bey'in evinde ele alındığını, ancak grup içinde yer alan Kara Vasıf Bey gibi muhalif görüşlülerin her söze itiraz etmeleri nedeniyle bir karara varılamadığını anlatır. Konunun bir başka gün yeniden görüşüldüğünü ve kanunun Meclis'ten zorla geçirildiğini belirten Kazım Paşa, Selamet-i Umumiye Komitesi'nin bu kanun çıktıktan hemen sonra dağıldığını da açıklar. Kazım Paşa, Meclis'te böyle bir grubun kurulduğunu haber alan mebusların, gizli bir örgütün etkisi altında bulunmayı şiddetle eleştirmelerinin ve grup içinde de değişik fikirlerin artmasının grubun dağılmasında etkin rol oynadığını sözlerine ekler.

Selamet-i Umumiye Komitesi sorunu, Kazım (Özalp) Paşa'nın sözünü ettiği Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu Layihası'nın, 14 Mart 1922 tarihli bir gizli toplantıda gö-

rüşülmesinden iki gün sonra muhaliflerce meclis gündemine getirildi. Kastamonu Mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu) Bey, 16 Mart 1922'de, Selamet-i Umumiye Komitesi hakkında Dâhiliye Vekâleti'nin cevaplandırmasını istediği bir soru önergesi verdi. Önergede, "Selamet-i Umumiye Komitesi adıyla bir cemiyetin kurulduğu doğru mudur, maksat ve mesleği nedir?" dendi. Bu soruyu, dâhiliye vekili adına Mehmet Vehbi (Bolak) Bey, 3 Nisan 1922'de şöyle cevaplandırdı: "Anadolu'da Selamet-i Umumiye Komitesi adında cemiyet kurulduğuna dair Dâhiliye Vekâleti'nde bilgi kaydı yoktur ve bu adı taşıyan bir cemiyet bulunmamaktadır." Bu cevap üzerine, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, "ya kendileri de oraya dâhilse, Heyet-i Vekile'den dört kişi bu cemiyete dâhil imiş" diyerek itiraz ettiyse de konu geçiştirildi.

Birinci Grup içinde Selamet-i Umumiye Komitesi'nin ortaya çıkışı, Rauf (Orbay) Bey'in yukarıda belirtilen mektubunda değindiği gibi, muhalifleri bir karşı önlem almaya yöneltti ve böylece muhalifler, muhalefetin ilk ortaya çıkışından çok uzun bir süre sonra, İkinci Grup adıyla örgütlendiler.

İkinci Grup kurucularından, Hüseyin Avni (Ulaş) ve Selahattin (Köseoğlu) beylerin, İkinci Grup'un "bazı olayların sevkiyle kurulmak zorunda kaldığını" açıklamakla yetinmelerine karşılık, Mustafa Kemal Paşa, 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te İstanbul basın mensuplarına verdiği demecinde, Birinci Grup'un kuruluşundan İkinci Grup'un kuruluşuna kadar geçen dönemdeki olaylar hakkında görüşlerini açıkladı. Mustafa Kemal Paşa, bu konuşması sırasında, isim vermeden Selamet-i Umumiye Komitesi'ne de değindi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklaması yukarıda anlatılan gelişmeleri doğrular niteliktedir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Birinci Grup kurulduktan sonra, esas program olmak üzere ortaya konan iki noktadan birincisi olan Misak-ı Milli'nin sağlanması konusunda tüm meclis üyeleri aynı biçimde düşün-

mekteydi. Buna karşılık anlaşmazlık, ikinci nokta olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa olayların gelişimi konusundaki görüşlerini şöyle sürdürüyordu:

"(Birinci) Grup, gerçekten çoğunluğu sağladı. Dışarıda kalanlar azınlık halinde kaldı ve bir örgüt halinde kalmadı. Kendi başlarına kaldılar ve birçok zamanlar böyle devam etti. Ancak itiraf etmek lazımdır ki, grup haline getirdiğimiz kişiler, gerçekten fikir ve anlayış bakımından birbirleriyle tamamen birlikte olan insanlar değillerdi. Belki o günün hissiyatıyla daha doğrusu kişisel anlayışlarıyla toplanmış insanlardı. Dolayısıyla bir süre sonra, Meclis'te sonuçta ortaya çıkmış bulunan durum, yani ufak parçalar, yavaş yavaş grubun içerisinde de ortaya çıktı. Hatta o zaman grubun içinde bazı arkadaşlar daha sıkı, birbirlerine daha bağlı bir hizip yapmak için özel girişimlere başladılar. Arkadaşları birbirine bağlayabilmek için böyle gayet genel hedefler vermek yetersiz kaldı. Çünkü genel şeyler üzerinde birleşebiliyorlardı. Ancak genel şeylerin uygulamasına girişilince kişisel bakış açılarının birbirine uymadığı görülüyordu. Ve bu kişisel bakış açıları programın ayrıntılı olmasını gerekli kılıyordu. Daha ayrıntılı program ise bu kuruluşun parti anlamına geleceği ve parti kurulması karşı partilerin kurulmasına meydan verebileceği için bundan kaçınıldı. Onun için bunu sözlü olarak belirtmemek üzere grup ve grubun içinde herhangi bir anlamda bir kuruluş başladı. Ancak bu kuruluş bile bir takım yanlış anlamalara yol açtı ve özel bir tedbir olarak bundan vazgeçildi. Sonuçta, dışarıda kalan insanlarla, gruba katılmış olan ve grupta her nasılsa memnun edilemeyen bir takım insanlar daha girdiler ve bu memnun olmayanlar birkaç nedenle memnun olmuyorlardı. Bütün neden kişisel idi. Pek azı ise doğrudan doğruya

benim şahsımdan memnun değildi. Birçokları diğer kişilerin, yani benimle beraber çalışan arkadaşların şahıslarından memnun olmadığı için çekilmişlerdir. Nihayet bu memnun olmayanlar beraber çalışmaya başladı. Beraber çalışa çalışa sayıları çoğaldı ve sayıları çoğalan bu kişileri iyi bir şekilde yönetebilmek için bir yönetim kurulu seçmeye karar verdiler. Sözün kısası, bir yönetim kurulu oldu ve o yönetim kurulunun etrafında çalışan insanlar bulundu, fakat ismi yoktu. İşte İkinci Grup dediğimiz şey bu şekilde kurulmuştur. Fakat bunlar bir isim aradılar. Kendilerine uygun düşecek bir isim bulamadılar. Ve sonuçta dediler ki, biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mensubuz. Onlardan hariç değiliz. Biz de aynı isimle fakat iki numaralı grubuz dediler.

Efendim, bu grubun üye sayısı zaman zaman azaldı. Ancak kuvvetli göründüğü zaman kuvveti kendinden gelmiyordu. İki grup arasında kalmış bir takım mülteciler, bir takım çıkarcılar vardı. Bunlar kendi çıkarlarını hangi taraf alırsa, o tarafı tercih ederlerdi. Ve hariç kalan insanlar hiçbir çıkarı sağlanacak insanlar değillerdi ve onun için dürüst hareket etmek isteyen birinci gruptan bunlar genellikle uzak durdular.

Şimdi bu ayrılan adamlar, bu grup ile öteki grup arasındaki hakikatte aramızda bir prensip ihtilafı yoktur. Bu ihtilaf, fikir ve içtihat ihtilafı mıdır diye mukayese ettiğimiz takdirde görürüz ki sırf menfaat ve hissi şeylerden doğma bir şeydir."

Mustafa Kemal Paşa'nın, 1923'te "sıcağı sıcağına" yaptığı bu değerlendirmede, "Birinci Grup'un laik, demokrat, ilericilerden, İkinci Grup'un ise dinci, saltanatçı, gericilerden oluştuğu" biçimindeki sonradan yakıştırılmış klişeden eser yoktur. Mustafa Kemal Paşa, olayların gelişimini meclis ço-

günluğunu sağlamaya çalışma ekseni etrafında açıklıyor ve eleştiri oklarının sivri ucunu, İkinci Grup'tan çok, iki gruba da girmeyen bağımsızlara yöneltiyordu.

İkinci Grup'un temel görüşleri ve programları

İkinci Grup'un temel görüşleri incelenirken göz önünde tutulması gereken ilk nokta, bu muhalefet hareketinin esas olarak Meclis'teki bir takım uygulama girişimleri çerçevesinde oluşmuş olmasıdır. Grup, yalnızca duyarlı olduğu konularda muhalefet yapmış ve çoğu kez meclis tartışmaları belirlemiştir.

Dikkat edilmesi gereken ikinci nokta, İkinci Grup'un, Milli Mücadele başarıya ulaşana kadar, Meclis'teki birlikteliğin ortadan kalkmaması konusunda olağanüstü duyarlı davranmış olmasıdır. Bu duyarlılık grubun isminde de yansımış, grup farklı bir isim almak yerine, İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adını benimsemiştir. Grubun önde gelenlerinin meclis konuşmaları ve grubun görüşlerini yaymak amacıyla 19 Ocak 1923'te yayımlanmaya başlayan *Tan* gazetesinde yer alan yazılar incelendiğinde, bu birliktelik konusunun sürekli vurgulandığı hemen göze çarpar.

Bu konudaki duyarlılık, *Tan*'ın 29 Ocak 1923 tarihli 9. sayısında *Times* gazetesine verilen bir cevapta açıkça görülmektedir. Yazıda önce 22 Ocak 1923 tarihli *Times* gazetesinde yayımlanan ve 29 Ocak 1923 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde de olduğu gibi aktarılan "Ankara'da hükümet aleyhine muhalefetin mevcudiyeti şununla sabittir ki, Ankara Meclisi'nde İkinci Grup namıyla matuf seksen kişilik bir fırka, naşir-i efkâr olarak *Tan* namıyla bir gazete tesis etmiştir" şeklindeki habere yer verilmiştir. Ardından *Tan* şu açıklamayı yapmaktadır:

"Ankara'da hükümet namıyla emelde ve gayede her suretle birlik halinde ve yalnız ve yalnız bir milli meclis mevcut olup, bu meclis hükümet işlerini kendi içinden seçtiği vekiller vasıtasıyla görür. Dolayısıyla, o Meclis'in genel kurulunun malı olan ve Misak-ı Milli ile tayin edilmiş bulunan kutsal milli emeller üzerinde, milli Meclis'te hiçbir görüş ayrılığı mevcut değildir ve olmasına da imkân yoktur. İç siyaset konusunda, her Meclis'te olduğu gibi çeşitli bakış açılarının bulunması mümkün ve tabiidir; aksinin düşünüldüğü meclislerin, varlık nedeninin olmaması ise mantıkidir. *Tan* memlekette kanunun hâkimiyetinin, kişilerin hukukunun tamamen dokunulmazlığının ve fikir hürriyetinin gelişmesi için çalışmaktan başka bir gaye takip etmez ve etmeyecektir. Bir takım siyasi maksatlarla memleketimizde ve idaremizde zayıflık olduğunu göstermeye çalışmak isteyenlerin hiçbir esasa dayanmayan bu gibi savlarını reddeder ve kınarız."

Tan'ın 28 Şubat 1923 tarihli 35. sayısında yayınlanan "Vatan Yolunda Birlik" başlıklı başyazıda da bu konu vurgulanmaktadır. Yazıda, bir gün önce Meclis'te yapılan bir gizli toplantıda iktidar yanlısı ve muhalif mebusların barış konusunda takındıkları ortak tutum üzerinde durulduktan sonra "Meclis'teki grupların hin-i hacette birer unsur-ı ihtilaf ve zaaf olacaklarını zan ve tahmin etmek isteyenler düşüncelerinde aldanmış olduklarını dün olduğu gibi bugün de, yarın da görecek, anlayacaklardır" denilmektedir.

İkinci Grup'un temel eleştiri konularının başında kişi tahakkümüne karşı tavır yer alır. Bu karşı çıkış, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik olarak görülmemelidir. Önceki dönemlerde, özellikle de İttihat Terakki döneminde yaşanan kişisel yönetim tecrübesi, muhaliflerin bu konuda duyarlı davranmalarına yol açmıştır. İkinci Grup, meclis egemenli-

ği kavramına dayanarak, fiilen oluşabilecek her türlü kişisel yönetime karşı tepki geliştirmiş, meclis üstünlüğü ve bu gücün üzerinde yetkili makam tanımamak konusunda olağanüstü duyarlı davranmıştır. Meclise ait yetkilerin bir bölümünün başkumandana devredilmesi, meclis başkanının aynı zamanda heyet-i vekilenin doğal başkanı olması ve vekil seçimlerinde aday göstermesi gibi uygulamalar sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen yetki toplulaşmasına karşı eleştiriler bu bağlam içinde değerlendirilmelidir. Meclis üstünlüğü ve onun üzerinde yetkili bir güç tanımama ilkesinden hareket edilince, doğal olarak, heyet-i vekilenin, Meclis'e ait yetkileri Meclis'in bilgisi dışında kullandığı her uygulama muhalefetin şiddetli tepkisini çekmiştir.

Ülkede kanuna dayanan bir yönetim kurulması ilkesi de İkinci Grup'un temel ilkelerinden biridir. Bunun doğal sonucu olarak İkinci Grup temel hak ve özgürlükler konusunda da hassas olmuştur. İstiklal mahkemelerine karşı çıkışları da bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir.

İkinci Grup'un kurucularından Mersin Mebusu Selahattin (Köseoğlu) Bey, 1946 yılında *Mesuliyet* dergisine yazdığı "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup" başlıklı makalesinde, İkinci Grup'un kuruluş nedenini ve amaçlarını tamamen Birinci Meclis içindeki uygulamalar çerçevesi içinde açıklar. Selahattin Bey, İkinci Grup'un "otokrat şef usulü bir idareye" karşı çıktığını, esas ilkelerinden birinin ve başlıcasının "şahsi hâkimiyetler yerine kanuni hâkimiyetler ikamesi" olduğunu belirtir. Selahattin Bey, grubun Başkumandanlık Kanunu ve vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi başta olmak üzere Meclis'te bu ilkelere aykırı bulduğu uygulamalara karşı çıktığını da anlatır.

İkinci Grup'un bir başka kurucusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 30 Nisan 1923'te *Tevhid-i Efkâr* gazetesine verdiği demeçte grubun, üye sayısı 35'e ulaşınca, 16 Temmuz 1922'de,

"hal için gaye ve maksat olmak üzere" üç maddelik bir program yaptığını açıklar. Bu üç madde şunlardır:

1. Misak-ı Milli dairesinde vahdet ve istiklal-i millinin istihsal ve temini,

2. Kavanin-i mevcudenin hâkimiyet-i milliye esasına göre tadil ve ıslahı,

3. Hukuk-u umumiyenin masuniyet ve muhteremiyeti.

Bu programın Misak-ı Milli çerçevesinde milli birlik ve bağımsızlığa ulaşılmasını amaçlayan ilk maddesiyle, Meclis'te tüm mebusların üzerinde görüş birliği içinde bulundukları ve Birinci Grup'un programında da yer alan ilke bir kez daha vurgulamaktadır. Mevcut kanunların milli egemenlik ilkesine göre değiştirilmesi ve düzeltilmesini öngören ikinci maddenin asıl hedefi, başkumandanlık ve İstiklal Mahkemeleri'ne ilişkin kanunlarla, vekillerin seçim şekline ilişkin kanundur. Bu konuya programda ayrı bir madde olarak yer verilmesi, muhaliflerin bu kanunlara karşı tepkilerindeki kararlılıklarını gösterir. Herkesin hukukunun dokunulmazlığı ve saygınlığını sağlamayı hedefleyen üçüncü madde ise, muhaliflerin temel hak ve özgürlükler konusundaki duyarlılığının, grup programına yansımasıdır.

Hüseyin Avni Bey, aynı demecinde, muhaliflerin, önce bu üç madde etrafında toplandığını ve ilk programın amaca göre, yedi maddede özetlendiğini belirtir ve program yapılırken bütün kanunlarda hâkimiyet-i milliye esasının sağlanması için, yürürlükteki kanunların değişmesi gereken bölümlerinin projelerinin ortaya konmasının kararlaştırıldığını açıklar. İkinci Grup'un, esas olarak karşı çıktığı kanunları ve Meclis'teki bazı uygulamaları hedef alan bu yedi maddelik programının 1. maddesinde "genel hukukun esas hükümlerine ve milli egemenliğe aykırı yetki, ayrıcalık, kuruluş ve icraat yürürlükten kaldırılmalıdır" denilerek temel esas ortaya konulmakta, izleyen maddelerde ise bu esasa aykırı bulu-

nan kanun ve uygulamalar somut olarak sayılıp, bunların yürürlükten kaldırılması istenmektedir. Hemen eklemek gerekir ki, bu ilk madde, grubun 16 Temmuz 1922'de yaptığı üç maddelik ilk programın ikinci maddesinde belirlenen esasla aynı doğrultudadır ve onu biraz daha açmaktadır.

Başkumandanlık Kanunu, İstiklal Mahkemeleri'ne ilişkin kanun ve vekil seçimlerinde aday gösterilmesini öngören kanun, İkinci Grupça, 1. maddede belirtilen ulusal egemenliğe aykırı kanunlar arasında sayıldığından, programın 3, 5 ve 6. maddeleri bunların kaldırılması gereğine işaret etmektedir. 3. maddeyle, ayrıca, heyet-i vekilenin görev ve sorumluluklarının tek tek belirlenerek, heyet-i vekilenin, yetki alanı içinde sayılmayan konularda, Meclis'in bilgisi dışında icraatta bulunması önlenmek istenmektedir. Birinci Meclis'te benimsenen anayasal çerçeveye göre Meclis'in hem yasama hem de yürütme yetkileriyle donatılmış olduğu gözden kaçırılmamalıdır ve "Millet Meclisi içtüzüğünün, Meclis'in sahip olduğu yürütme yetkisine göre düzeltilerek yetkinleştirilmesini" isteyen 4. madde de bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir. 6. maddeyle, zorunlu hallerde kurulabilecek İstiklal Mahkemeleri'nin, kendi başlarına buyruk değil, kanuni sınırlar içinde hareket etmeleri istenmektedir.

Heyet-i vekile başkanlığı ile meclis başkanlığının birbirinden ayrılmasını öngören 2. madde, kuvvetler ayrımı ilkesinden hareketle, herhangi bir kişinin şahsında yetki toplulaşmasına karşı düşünülmüş bir önlem olarak değerlendirilmelidir.

Programın meclis başkanlık divanının tarafsızlığıyla ilgili 7. ve son maddesi ise, muhalif mebusların, İkinci Grup kurulmadan önce de Meclis'te bu konuda gösterdikleri duyarlılığı bir kez daha vurgulamaktadır.

Hüseyin Avni Bey, program maddelerini sayarken, grubun programın 2, 3, 5 ve 6. maddelerde belirlenen esasları

Meclis'te kabul ettirmeyi başardığını da belirtmiştir. (Bu konulardaki gelişmeler aşağıda ele alınacaktır).

İkinci Grup, bu programından sonra, daha ayrıntılı bir başka program yaptı. Hüseyin Avni Bey'in aktardığına göre, grup, 9 Kasım 1922'den önce bu programın bütününü kabul etti ve tek tek maddeleri görüşmeye başladı. Programda, kişi hak ve özgürlükleri, devlet teşkilatı ve Millet Meclisi'ne ilişkin hükümlerin yanı sıra eğitim, adliye, maliye, ekonomi ve sağlık konularına ilişkin hükümlere de yer verildi.

Programın ilk üç maddesinde, yönetiminde milletin egemenliğini doğrudan ve fiili olarak elinde bulundurduğu belirtildikten sonra, milli sınırları içinde hür ve bağımsız bir üniter devlet esası ortaya konmaktadır.

Program, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda da öngörülen biçimiyle yasama ve yürütme yetkilerinin tümünü Millet Meclisi'nde toplamakta (madde 14) ve hâkimiyet-i milliye esasının tecelli edebileceği bir seçim kanunuyla seçilen (madde 16) Meclis'in görevlerini 15. maddede şöyle saymaktadır:

> "Bütün kanunların teklifi, konulması, feshedilmesi, şeriat ve kanun hükümlerinin korunması ve yürütülmesi, kanunlarca verilen cezaların hafifletilmesi ya da affı, genel af ilanı, seferberlik, savaş, sıkıyönetim ilanı, yabancılarla her türlü antlaşma ve sözleşmelerin yapılması, her türlü vergi konması, kara, deniz, hava kuvvetlerinin kontrolü, icra vekillerinin milletvekilleri arasından seçimi ve değiştirilmesi, heyet-i vekilenin genel ve özel yönlerinin saptanması."

Programda on maddenin özel olarak kişi hak ve özgürlükleri konusuna ayrılmış olması ilginçtir. Bu maddelerin, programda, devlet teşkilatı ve Millet Meclisi'nin yapısına ilişkin maddelerden de önce sayılmış olması, konuya verilen önemi açıkça göstermektedir. Programın 4. maddesi herke-

sin kişisel ve medeni özgürlüklerini her türlü saldırıya karşı güvence altına almakta, inanç özgürlüğü (madde 5) ile basın, öğretim, şirketleşme ve toplantı özgürlüğü (madde 6) üzerinde ayrıca durulmaktadır. Sınıf, aile, servet farklılıkları gözetmeksizin herkesin kanun karşısında ve ülkenin hukuk ve görevlerinde, devlet hizmetlerinde hür ve eşit olduğunu vurgulayan program (madde 7, 8, 9) hiç kimsenin kanunen ait olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye sevk olunamayacağını hükme bağlarken (madde 11), her türlü müsadere, angarya, işkence ve eziyeti yasaklamakta (madde 13), siyasi suçlarda idam cezasını kaldırmakta (madde14) ve Meclis'in onayı dışında, vergi ya da başka bir adla, kişilerden para toplanmasını yasaklamaktadır (madde 12).

Programda, eğitim konusu için özel olarak altı madde ayrılmıştır. Terbiyede birliğin sağlanmasını ana ilke olarak benimseyen program, zorunlu olan ilköğrenimle daha sonraki öğrenimlerin bir bütünlük içinde olduğunu, öğretim programının milli ve yerel ihtiyaçlara ve pratiğe uygun hale getirileceğini belirtmektedir (madde 17-20). Türkçenin Doğu ve İslam âleminin bilimsel dili haline getirilmesi için çeşitli dillerde yayınlanmış başeserlerin Türkçeye çevrilmesi ve milli harsın gelişmesi için halk çocuk edebiyatının kurulması öngörülmektedir (madde 21, 22).

Adliyeye ilişkin hükümlerde "tevhid-i kaza" esası benimsenmekte, mahkemelerin bağımsızlığı üzerinde özel olarak durulmakta, halkın ihtiyaç ve eğilimlerine göre düzenlenmiş, hızlı ve güvenli bir yargılama sistemi öngörülmektedir (madde 23, 24).

Maliye alanında tasarrufa önem verilmekte, "vergilerin ancak meclis oyuyla konulması, adil bir biçimde düzenlenmesi ve denkleştirilmesi, bütçede gereksiz masrafların kısılması ve ülkenin doğal kaynaklarından tam anlamıyla yararlanılması" öngörülmektedir (madde 25).

Ekonomi alanında, gelişme konusuna özel bir önem verilmekte, bilimsel yöntemlerle faaliyette bulunacak tarım sektörüne ağırlık verilmektedir. Bir devlet bankasının kurulması ve bağımsız bir demiryolu siyaseti izlenmesi gereği üzerinde de ayrıca durulmaktadır (madde 26).

Sağlık alanında nüfusun azalması konusu temel sorun olarak kabul edilmekte, önlem olarak ülkenin bilimsel bir sağlık haritasının çıkartılması ve öncelikle bulaşıcı hastalıklar ve çocuk ölümleri konusunda önlem alınması gereğine işaret edilmektedir (madde 27).

Gruplar arasındaki mücadele: Temel sorunlarla ilgili gelişmeler

İkinci Grup'un kurulmasından sonra muhalifler, Meclis'te öteden beri karşı çıktıkları uygulamaları kendi görüşleri doğrultusunda çözmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulundular ve bunların önemli bölümünden sonuç aldılar.

1. 8 Temmuz 1922'de, ikinci Grup'un öteden beri karşı çıktığı, vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi yürürlükten kaldırıldı ve Meclis'in ilk günlerinde uygulanan, adaysız, doğrudan vekil seçimi esasına dönüldü. Bu arada, heyet-i vekile reisinin de doğrudan doğruya meclis tarafından seçilmesi esası benimsenerek kuvvetler ayrılığı yönünde önemli bir adım atıldı. Kanun kabul edildikten sonra, ismi üzerinde anlaşmaya varılan Rauf (Orbay) Bey, heyet-i vekile reisliğine getirildi. Aday gösterme yöntemi kaldırılınca, muhalifler, seçimlerde çekimser kalarak yaptıkları engellemeden vazgeçtiler ve böylece önceki dönemde sık sık rastlanan vekil seçimlerindeki tıkanıklıklar son buldu. Bu arada, İkinci Grup'tan Kayseri Mebusu Rıfat (Çalıka) Bey de adliye vekili seçilerek heyet-i vekile içinde uzun süre görev aldı.

2. 20 Temmuz 1922'de, Başkumandanlık Kanunu'nun, muhaliflerin öteden beri tepkisini çeken ve başkumandana olağanüstü yetkiler veren ikinci maddesi yürürlükten kaldırıldı. Bu yetkiler kaldırılınca, muhaliflerin de desteğiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlık unvanı, oybirliğiyle, süresiz olarak uzatıldı.

3. Başkumandanlık yetkilerinin kaldırılmasıyla, başkumandanlık emriyle kurulan ve meclis denetimi dışında faaliyet gösteren İstiklal Mahkemeleri'nin görevleri sona erdirildi. 31 Temmuz 1922'de İkinci Grup'un çabaları sonucunda İstiklal Mahakimi Kanunu kabul edildi ve bu kanunla, o tarihten sonra kurulacak İstiklal Mahkemeleri üzerinde meclis denetimi kuruldu. Bu arada, İkinci Grup yeni İstiklal Mahkemeleri kurulması konusunda oldukça gönülsüz davrandı. Heyet-i vekilenin Amasya ve Batı Anadolu bölgesinde yeni İstiklal Mahkemeleri kurma girişimleri İkinci Grup'un engellemesi yüzünden sonuçsuz kaldı. Bu dönemde, İkinci Grup'un da desteğiyle, sadece Elcezire'de, o da görev alanı sadece asker kaçakları sorunuyla sınırlı olmak üzere, bir tek istiklal mahkemesi kurulabildi.

4. İkinci Grup, meclis üstünlüğü ve yetkilerin kullanılış biçimi konusundaki titizliğini bu dönemde de sürdürdü. Muhalifler, Meclis'e ait yetkilerin, heyet-i vekile ya da meclis başkanınca, Meclis'in bilgisi dışında kullanıldığı her duruma tepki gösterdiler.

5. İkinci Grup'un, başkanlık divanı'nın tarafsızlığı konusundaki duyarlılığı bu dönemde de sürdü. Grubun önderlerinden Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 9 Kasım 1922'de meclis birinci reis vekili seçildi ve seçimin hemen ardından, Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsız olması gereğine işaret ederek, İkinci Grup'tan istifa ettiğini açıkladı. Bununla birlikte, başkanlık divanında yer alan Birinci Grup üyelerinin, divana seçildikten sonra da Birinci Grup'la ilişkilerini sürdürme-

leri yüzünden, divanın tarafsızlığı konusundaki tartışmalar gündemden düşmedi.

6. İkinci Grup'un hukukun üstünlüğü konusunda öteden beri yaptığı eleştiriler bu dönemde de sürdü. 12 Şubat 1923'te kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ve her kademedeki devlet memurlarını kanuni sınırlar içinde davranmaya zorlayan Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nun, İkinci Grup'un oylarıyla kabul edilmesiyle bu konuda çok önemli bir adım atıldı.

Diğer önemli gelişmeler

Bu dönemde, temel çatışma konularının dışındaki alanlarda da önemli gelişmeler yaşandı:

1. Saltanatın kaldırılması: 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılarak, cumhuriyete geçiş sürecinde önemli bir adım atıldı. Saltanatın kaldırılmasına ilişkin meclis görüşmelerinde Birinci ve İkinci Grup, saltanatın kaldırılması konusunda adeta birbirleriyle yarıştılar. Her iki grup da bu yönde birer önergeler verdiler. Yapılan görüşmelerden sonra saltanat oy birliğiyle kaldırılırken, hilafet makamı, siyasi gücü elinden alınarak korundu.

2. Halk Fırkası: 7 Aralık 1922'de Mustafa Kemal Paşa, barış sağlanınca Halk Fırkası adıyla bir siyasi parti kurma kararında olduğunu açıkladı. 8 Nisan 1923'te de, Halk Fırkası'nın, Meclis'teki Birinci Grup'un bir fırkaya dönüştürülmesi yoluyla kurulacağı bildirildi.

3. Lozan Görüşmeleri: İkinci Grup, Lozan'daki barış görüşmelerinin Meclis'in yönetiminde yapılması ve bu konuda son sözü Meclis'in söylemesi konusunda olağanüstü duyarlı davrandı. Bu arada, Misak-ı Milli'den tavizler gündeme gelince, grubun duyarlılığı daha da arttı. Buna karşılık, Birinci Grup, görüşmeleri heyet-i vekilenin yürütmesinden yana

oldu ve bu konu Meclis'e geldikçe hayli tartışmalı görüşmeler cereyan etti.

4. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi: Önde gelen muhaliflerden ve İkinci Grup'un yayın organı *Tan* gazetesinin sahibi, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923'te aniden ortadan kayboldu ve 2 Nisan 1923'te cesedi bulundu. Ali Şükrü Bey'in, Topal Osman ve adamları tarafından öldürüldüğünün anlaşılması üzerine, Topal Osman da girişilen silahlı çatışma sonucunda öldürüldü. Olay, Meclis'teki gerginliği artırdığı gibi, yeni seçim kararının alınması sürecini hızlandırdı.

5. Seçim kararının alınması: Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinin yarattığı olumsuz havanın da etkisiyle, 1 Nisan 1923'te Birinci Grup'un teklifi, İkinci Grup ve bağımsızların da tam desteğiyle, meclis, seçimin yenilenmesine toplantıda hazır bulunanların oybirliğiyle karar verdi. Aslında, o tarihten 20 gün önce İkinci Grup, Lozan'daki gelişmelerin tartışıldığı bir gizli toplantıda seçimin yenilenmesini teklif etmiş, ama Birinci Grup buna yanaşmamıştı. Seçim kararı alındıktan sonra, seçim kanununda bazı değişikliklere gidildi.

6. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklik: 15 Nisan 1923'te Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda önemli bir değişiklik yapılarak, Birinci Grup dışındaki siyasi grup ve örgütlerin, Birinci Grup adaylarının siyasi rakipleri olarak seçimlere katılmaları neredeyse olanaksız hale getirildi. Bir yabancı bilim adamı, bu değişiklik için "coup d'état" terimini kullanmaktadır.

1923 seçimi ve muhalefetin tasfiyesi

Meclis, son toplantısını 16 Nisan 1923'te yaptı, ardından ülke seçim havasına girdi. İkinci Grup, seçimlere grup olarak katılmama kararı aldı ve böylece, seçimde Birinci Grup adayları tek başlarına kaldı.

Meclisin dağılmasından sonra, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, bir bölüm icra vekiliyle, Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyelerinden meclis grubu adına bir seçim bürosu kuruldu. Mustafa Kemal Paşa bu kurulla birlikte çalışarak aday listelerini oluşturdu. Kazım Karabekir Paşa anılarında, seçim kurulunun, kendisinin de katıldığı ilk toplantısında, Mustafa Kemal Paşa'nın "millet bana güvenoyu versin ve mebusların seçimini bana bıraksın" şeklinde bir görüş ortaya attığını, ancak karşı görüşlerin ağır basması üzerine bundan vazgeçtiğini söyledikten sonra sözlerini şöyle sürdürür:

> "Her taraftan kendisine en çok emniyet verenler listeye girdiler ve hatta hükümet yardımı ile seçime arz olundular. İkinci Grup'tan kimse namzet gösterilmedi. Hâlbuki bunların çoğu istiklal harbine, ilk gününden beri canla-başla hizmet etmiş insanlardı. Bu hususta aramızda biraz da münakaşa oldu. Gazi, 'ben muhalif istemiyorum' diyerek, kendisine, sözle veya yazıyla en çok sadakat gösterenleri ve Birinci Meclis'te fiiliyatıyla bu emniyeti kazananları ve hemen bütün karargâhının mensuplarını namzet gösteriyordu. Ben de böyle bir emre uyan bir meclisle, dünyaya hâkim İtilaf milletlerinin emniyetini kazanamayacağımızı ve dâhilde de hürriyet mefhumunu kaldıracağımızı ve belki daha şiddetli bir muhalefete yol açılacağını söyleyerek itiraz ediyordum."

Kazım Karabekir Paşa, bu durum karşısında önce seçim komitesinden ayrıldığını, ama Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarı üzerine komite içinde çalışmalarını sürdürdüğünü de sözlerine ekler.

Buna karşılık, Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay), adayları belirleyen bu kurul içinde yer almayı reddetti. Rauf (Orbay) Bey, anılarında, Mustafa Kemal Paşa'ya fırkalar üzerinde kal-

masını telkin ettiğini ancak kendisine bunu kabul ettiremediğini söyledikten sonra "bu vaziyette seçimi hazırlayan heyetin başında gece gündüz bilfiil çalışarak teferruatına kadar her işe bizzat nezaret eden Mustafa Kemal Paşa'yı, bu çalışmalarında yalnız bırakmaya mecbur oldum. Başka türlü yapamazdım. Bir hükümet başkanı olarak elbette halka şunu seçin, bunu seçin diye listeler sunup, propagandalarla, teşvikte bulunamazdım" demektedir.

İsmi belirtilmeyen Birinci Grup üyesi bir mebus 5 Mayıs 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesine verdiği bir demeçte, ülkenin her yerinde olduğu gibi İstanbul'daki adayların da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki bu kurulca belirlendiğini, kimsenin kişisel olarak adaylığını koyma hakkı olmadığını belirtti. Söz konusu mebus, adayları belirleme yetkisinin gruba devredildiğini bu nedenle kişisel olarak adaylığını koyma hakkının bulunmadığını belirttikten sonra, İstanbul adaylarının Müdafaa-i Hukuk Merkezi'nce tespit edilip Ankara'ya gönderilmiş olduğu söylentisi karşısında da şunları söylemiştir:

> "Böyle bir şey olmamıştır. Esas olarak buna imkân yoktur. Çünkü İstanbul Müdafaa-i Hukuku'na bunun için ayrıca bir yetki verilmiş değildir. Hatta belki de bize genel merkezden bazı adaylar hakkında bilgi sorulabilirdi. Bu da olmamıştır. İstanbul adayları da kesinlikle Ankara'dan ilan olunacaktır."

Aday listeleri oluşturulurken, seçim bölgelerinin çoğunda, seçilecek mebus sayısı kadar aday gösterildi ve bu kişilerin tümünün mebus olması sağlandı. Ayrıca, listelerde yer verilen adayların görüşlerine başvurma gereği bile duyulmadı. Örneğin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu anılarında, Müdafaa-i Hukuk'un Mustafa Kemal imzasını taşıyan aday listelerine İzmir vilayetine bağlı bazı merkezlerde muhalefet edil-

diğini, kendisinin Manisa'dan aday gösterilmesinin de eleştirildiğini belirtir. Karaosmanoğlu, o dönemde bile hala gücünü koruyan Reddi İlhak Cemiyeti içindeki İttihatçıların kendisinin adaylığına karşı çıktığını, Belediye Reisi ve yeni kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olan kişinin organizasyonuyla, Ankara'daki adayları saptayan merkeze "bilmem kaç yüz imzalı bir itiraz telgrafı" çekildiğini anlatır. Bu gelişmelerden sonra, İstanbul gazetelerinde yayınlanan Manisa aday listesinde, kendi adıyla yine oradan adaylık bekleyen Hakkı Tarık (Us) Bey'in adını göremeyince derin bir hayrete düştüğünü de söyleyen Karaosmanoğlu, bir kaç gün sonra, Hakkı Tarık Bey'in Giresun'dan, kendisinin de Mardin'den aday gösterildiğini, yine o gazetelerden öğrendiğinde büsbütün şaştığını sözlerine ekler.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1923 seçimlerini (ve daha sonra tek parti döneminde yapılan seçimleri) şöyle değerlendirir:

> "Gerçi iki dereceli seçim yasasındaki yönteme göre bütün illerde milletvekili seçimleri yapılıyordu, ama bu seçim işin formalite yönüydü. Halk Partisi tarafından gösterilen aday mutlaka seçiliyordu. O halde bu adaylar, 'halkın seçimine sunuluyordu' demektense, 'halkın onayına sunuluyordu' deyişini kullanmak belki daha yerinde olur."

Beklenebileceği gibi, bu iki dereceli güdümlü seçimler, merkezden belirlenen Birinci Grup adaylarının mutlak başarısıyla sonuçlandı. 437 Birinci Meclis üyesinden 125'i İkinci Meclis'e de seçilmiştir. Bunların 114'ü ilk Meclis'te Birinci Grup üyesiydi. 5'i ilk dönemde bağımsız olmakla birlikte, seçimlere, Mustafa Kemal Paşa'nın yönetimindeki seçim komitesince aday gösterilerek katılmışlardı. Ayrıca, ilk Meclis'te gruplar oluşmadan önce meclisle ilişkisi kesilen 6 mebus, seçim komitesince aday gösterilip İkinci Meclis'e seçildi. Buna karşılık, İkinci Grup üyelerinin hiç biri İkinci Mec-

lis'e giremedi. Birinci Grup adayı olmayıp seçim kazanan tek kişi Gümüşhane'den mebus seçilen Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'di. Zeki Bey bağımsız olarak adaylığını koydu ve çeşitli müdahalelere rağmen seçilme başarısını gösterdi. Bu arada merkezin önce aday gösterdiği, ama sonra disiplinsiz davranışları nedeniyle adaylıktan çektiği Emin (Sazak) Bey de Eskişehir'den bağımsız olarak seçildi. (Emin Bey seçimden sonra Halk Fırkası'na girmiştir).

Yönetimin İkinci Grup'la hesaplaşması

1923 seçimleriyle birlikte İkinci Grup'un tasfiye edilmesinin ardından, ülkede kısa bir süre içinde, bir tek parti yönetimi kuruldu. Tek parti rejiminin kuruluş süreci içindeki önemli olaylar şöyle gelişti:

Bağımsız seçilen Zeki Bey dışında tümü büyük bir özenle belirlenmiş olan Birinci Grup adaylarından oluşan İkinci Meclis 11 Ağustos 1923'te açıldı. İsmet İnönü, 9 Eylül 1963 tarihli Ulus gazetesinde çıkan "Siyasi Hayatımızın 43 yılı ve CHP" başlıklı bir yazısında, "İkinci Grup'un uzlaşmaz ve Atatürk idaresi karşısında sanılan üyelerinden hemen hiç kimse (İkinci) Meclis'e gelmemişti" demesine, yani sadece açıktan muhalefet edenler değil, aynı zamanda muhalif olduğu düşünülenlerin de tamamının tasfiye edilmiş olduğunu belirtmesine karşın, bu meclis, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkartıldığı 4 Mart 1925'e kadar arzulanan dikensiz gül bahçesi niteliğinde olmadı ve İkinci Meclis'in ilk bir buçuk yılı boyunca bütünüyle uysal bir meclis yaratılamadı.

13 Ağustos 1923'te Mustafa Kemal Paşa yeniden meclis başkanı, bir gün sonra da Fethi (Okyar) Bey heyet-i vekile reisi seçildi. 23 Ağustos'ta Lozan Antlaşması TBMM'de onaylandıktan sonra, 9 Eylül'de seçimden önce açıklandığı üzere Halk Fırkası kuruldu. 27 Ekim'de Fethi Bey, heyet-i

vekile reisliğinden çekildi ve iki gün yeni vekiller heyeti kurulamadı. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Millet Meclisi'nde zorluğun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan doğduğunu, çünkü yasama organı ile yürütme organı arasındaki ilişkilerin iyi düzenlemediğini belirterek, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Cumhuriyet'in ilânını mümkün kılacak şekilde değiştirmesini teklif etti. Ardından, 29 Ekim'de Cumhuriyet ilân edildi ve Mustafa Kemal Paşa ilk cumhurbaşkanı seçildi. Bir gün sonra İsmet İnönü başkanlığında ilk hükümet kurulurken, 1 Kasım'da Fethi (Okyar) Bey TBMM başkanlığına getirildi. 20 Kasım'da Halk Fırkası bütün A-RM-HC örgütlerini kendi bünyesinde topladı. 3 Mart 1924'te hilafet kaldırıldı.

Mecliste yapılan yoğun tartışmaların ardından 20 Nisan 1924'te yeni anayasa kabul edildi. Bu anayasa da 1921 Anayasası gibi esas olarak liberal bir metin niteliğindeydi. 1924 Anayasası üstüne, TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında, Meclis'in yürütmeye ve özellikle cumhurbaşkanına verilmek istenen yetkilere karşı kendi yetkilerini kıskançlıkla korumaya çalıştığı gözlemlendi. Ama bu muhalefet, uzun süre Halk Fırkası safları içinde kaldı. 17 Kasım 1924'te, Halk Fırkası'ndan istifa eden mebusların katılımıyla Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) kuruldu. Başkan yardımcılıklarını Dr. Adnan (Adıvar) ve Rauf (Orbay) beylerin, katib-i umumiliğini ise Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yaptığı partiye 29 mebus katıldı. Bu dönemde meclis dışında kalan eski İkinci Grup'un önde gelenleri de, TpCF'ye katıldılar ve partinin yerel örgütlerinde görev aldılar. İkinci Grup'un önderlerinden Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, TpCF'nin kurulmasından beş gün sonra, Vakit gazetesi muhabirinin kendisine yönelttiği, "Birinci Millet Meclisi'ndeki İkinci Grup'la yeni fırka arasında bir fark var mıdır?" sorusuna, "Biz İkinci Grup o zaman hangi

zaruret içinde doğduysa, TpCF'nı da aynı zaruret teşekkül ettirmiştir. Belki fırkanın programı hemen İkinci Grup'un programından ibaret gibidir" cevabını verdi.

TpCF'nın kurulmasından hemen sonra, Halk Fırkası'nın meclis grubu toplanarak sıkıyönetim ilanı konusunu görüştü ve buna yönelik öneri reddedilince, İsmet Paşa 21 Kasım 1924'te sağlık durumunu gerekçe göstererek başvekillikten istifa etti. 22 Kasım'da Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında yeni hükûmet kuruldu. Şeyh Sait Ayaklanması'nın patlak vermesinden sonra 4 Mart 1925'te istifaya zorlanan Fethi Bey'in yerine İsmet (İnönü) Paşa yeniden hükûmet başkanlığına getirildi ve yeni kabineyi kurdu. Aynı gün çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile muhalefetin kesin bir biçimde susturulmasının zemini oluşturuldu ve tek parti yönetiminin kurulması yolunda en önemli adım atılmış oldu.

Takrir-i Sükûn kanunu hemen uygulamaya kondu. İlk iş olarak İstiklal Mahkemeleri yeniden kurulurken, muhalif gazeteler kapatıldı, bazı gazeteciler tutuklanarak İstiklal Mahkemeleri'nde yargılandı. Nihayet, hükûmet, 3 Haziran 1925'te, bu kanuna dayanarak TpCF'yi yasakladı.

Takrir-i Sükûn Kanunu tüm muhalif odakların kesin olarak susturulmasını sağladıktan sonra, TBMM Birinci Dönem Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey ve arkadaşlarının Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenledikleri suikast girişimi, suikastı düzenleyenlerin yanı sıra, onlarla ilişkisi olsun olmasın, eski TpCF'lılarla, eski İkinci Grupçularla ve eski İttihat ve Terakki mensuplarıyla son bir hesaplaşmaya gidilmesinin yolunu açtı.

Suikast düzenleyicilerinden birinin 15 Haziran 1926'da yaptığı ihbar üzerine, Ankara İstiklal Mahkemesi 26 Haziran'da bir bölümü o tarihte milletvekili olan 49 tutuklu sanığı yargılamaya başladı. İkinci Grup önderleri Hüseyin Avni (Ulaş), Selahattin (Köseoğlu) ve Kara Vasıf (Karakol) beyler de tutuklanarak 10 Temmuz'da sorguya çekildiler. Mah-

keme, bu kişilerin suikastla ilişkisini araştırmanın yanı sıra, siyasi geçmişlerini yargılamayı da ihmal etmedi. Suikast düzenleyicileri İzmir'deki yargılama sonucu idam edilirken, muhaliflere geçmişin hesabının sorulması konusu, davanın Ankara aşamasına bırakıldı.

Eski İttihat ve Terakki mensuplarının yanı sıra, İkinci Grup'un önderleri de, İzmir'deki yargılamanın ardından, 19 Ağustos 1926'da Ankara'da bir kez daha sorguya çekildiler. Mahkeme heyeti, esas olarak Birinci Meclis kapandıktan sonra İkinci Grupçularla, başta Kara Kemal Bey olmak üzere eski İttihat ve Terakki mensupları arasında bir bağlantı olup olmadığı konusu üzerinde durdu. Selahattin, Hüseyin Avni ve Kara Vasıf beyler kişisel olarak bazı görüşmeler yaptıklarını kabul etmekle birlikte, İkinci Grup adına İttihatçılarla birlikte çalışmadıklarını ve Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra siyasetten tamamen çekildiklerini belirttiler. Mahkeme İkinci Grup'un eski önderlerini suçsuz buldu ve hepsi beraat ettiler. Bu yargılamadan sonra İkinci Grup tarih sahnesinden artık tamamen çekildi.

Sanırım günümüzde de anlamını koruyan Birinci Meclis tecrübesinden alınması gereken önemli dersler vardır. Sahip çıkılması gereken şu veya bu grup değil, Meclis'in açıldığı günden başlayarak, bir bütün olarak hem iktidarı destekleyen milletvekilleri, hem de daha sonra muhalefete geçecek olan milletvekillerinin el ele vererek kurmuş oldukları meclis üstünlüğüne dayalı sistemin kendisidir. Bu yapılırken, TBMM'nin sistem içindeki üstün konumunun muhafazası için muhalefet eden ve bunda başarılı olan muhalefet için olumsuz sıfatlar kullanma alışkanlığı da terk edilmelidir. Unutmamalı ki, Birinci Meclis'te kurulan sistem ve İkinci Grup'un bu sistemin muhafazası için verdiği mücadele, bu Meclis'in Türkiye'nin en demokratik meclislerinden biri olarak anılmasını olanaklı kılmıştır. Büyük bölümü iş-

gale uğramış ve ağır savaş koşulları altında yaşayan Türkiye'nin, kuruluş yıllarında, böylesine demokratik bir Meclis'e sahip olması ve Kurtuluş Savaşı'nı böyle bir Meclis'in yönetimi altında başarıya ulaştırmış olması, Türkiye için, bugün de, gelecekte de kıvanç verici bir miras olarak anılmalıdır. TBMM'nin zamanla azalan sistem içindeki yeri ve siyasî süreçteki rolü yeniden tesis edilirken gözden uzak tutulmaması gereken bir mirastır bu.

KAYNAKÇA

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994.

Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.

İnan, Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.

Kayalı, Kurtuluş, "I. TBMM'de Muhalefet", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul, s. 1161-1167.

Kayalı, Kurtuluş, "Milli Mücadele Sırasındaki Muhalefet ve İkinci Grup", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul, s. 1862-1863.

Köseoğlu, Selahattin Köseoğlu, "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup", *Mesuliyet*, sayı 1, İstanbul, 17 Temmuz 1946, s. 6-7 ve sayı 2, İstanbul, 24 Temmuz 1946, s. 11-12.

Şapolyo, Enver Behnan, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1967.

Bu yazı yeniden kaleme alınırken "Birinci Meclis'te İktidar ve Muhalefet" başlıklı yazı (*Yeni Türkiye*, sayı 23-24, Eylül-Aralık 1998, s. 289-311) esas alınmış, yazıya "1920-1923 Arasında Türkiye Dünyanın En İleri Demokrasilerinden Birine Sahipti" başlıklı yazı (*Türkiye Günlüğü*, Mart-Nisan 2000, sayı 60, s. 5-11) ile "Milli Mücadele Döneminde Birinci Meclis'teki Liberal Fikirler ve Tartışmalar" başlıklı yazıdan (*Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt 7, Liberalizm* kitabı içinde, İletişim Yay., 2005, s. 164-184) bazı ekler yapılmıştır.

BİR DEMOKRATIN ÖYKÜSÜ: HÜSEYİN AVNİ ULAŞ

Yıl 1923, Mart'ın 29'u... O günlerin küçücük Ankarası'nda bir mebus aniden ortadan yok olmuş, iki gündür bulunamamaktadır: Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey. Ve Meclis kürsüsünde bir hatip şu ateşli konuşmayı yapmaktadır:

> "Efendiler; bu şerefli kürsü bugün elim bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kalpleri kan bağlamış bir zavallı, biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey Kâbe-i millet! Sana da mı taarruz? Ey ârâ-yı millet *[milletin oyları]*! Sana da mı taarruz? Ey milletin mukaddesatı! Sana da mı taarruz? Arkadaşlar! Efendiler! Asırlardan beri mahkûmiyetle saltanatların ve onun etrafındaki yaldızlı üniformalı kahrolası haşaratın ve onun esiri olan hainlerin mahvı ve Türk milletinin halâsı için bayrağı çektik. Milletin başarısı onun hâkimiyetidir. Hâkimiyeti demek, onun oyunu memleket içinde serbest kullanması demektir. Bir millet namusundan bir mebus koparır. O mebusun ağzı, kalemi o milletin namusudur. Bu namusa tecavüz eden eller kırılsın. Tecavüz arkadaşlarımıza değil milletin namusunadır (...) Bu milletin istiklâlinin uğruna, bayrağının şerefine

yüz bin paşa, yüz bin Ahmet, yüz bin hoca ölsün. Yalnız bir şey yaşasın. O da istiklâl-i millet, hâkimiyet-i milliye. Aşığı bulunduğumuz hâkimiyet-i milliye demek efendiler, şunu biliniz ki, memlekette reyini, fikrini serbest istimal etmek *[kullanmak]* demektir."[1]

Kaybolan Ali Şükrü Bey, İkinci Grup'un yayın organı *Tan* gazetesinin sahibidir. Birkaç gün sonra Topal Osman tarafından öldürüldüğü anlaşılacaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni İslam âleminin en kutsal yeri Kâbe ile özdeşleştiren bu ateşli hatip Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'di. Kendi sözleriyle, bir hâkimiyet-i milliye aşığıydı.

Birinci Meclis'ten önce

Hüseyin Avni Bey 1887'de, Erzurum'a iki buçuk saat uzaklıktaki Kümbet köyünde doğdu. Babası Gençağazade Musa Efendi, annesi Münire Hanım'dı. On iki yaşına kadar köyünün dışına çıkmadı ve burada Halil Efendi adlı bir kişiden eski usulde eğitim gördü. 1899'da, babasıyla birlikte, Halil Efendi'nin ağabeyi Köse Mescit İmamı Mehmet Efendi'den ders almak üzere Erzurum'a gitti. 1901'de Erzurum Mülkiye İdadisi'nin birinci sınıfına kaydoldu; Ziraat Mektebi şubesine girdi ve burada altı yıl eğitim gördü. 1906'da İstanbul'a giderek, Ticaret Mekteb-i Âlisi'ne kaydoldu. Buraya iki yıl devam ettikten sonra, 1908'de Mekteb-i Hukuk'a girdi; 1911-1912 öğretim yılının sonunda mezun oldu. 1913'te İstanbul Avukatlar Barosu'na kaydoldu ve Sirkeci'de Kosova Hanı'nda yazıhane açarak avukatlığa başladı.

1914'te genel seferberlik ilanı üzerine ihtiyat zabit alayına kaydoldu ve önce Malatya talimgâhına gönderildi. Da-

1 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre I, cilt 28, s. 227.

ha sonra Erzurum'un Kaan köyündeki talimgâhta çalışmakta iken 3. tabur 2. bölük takım zabitliğine tayin oldu. Askerlik görevi sırasında Kafkas cephesinde savaşan Hüseyin Avni Bey, 1918'de mülâzım-ı evvel rütbesiyle terhis oldu.

Mondros Mütarekesi karşısında Erzurum'da ulusal direnişin örgütlemesinin gereğini duyarak, kendi deyişiyle, "hiçbir teşekkül ve şahsa istinat etmeden, bu kararı kuvveden fiile çıkarmak" üzere güvendiği kişilerle görüşmeye başladı. Beş altı ay sonra arkadaşlarıyla birlikte, merkezi İstanbul'da bulunan Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'ni kurdu. Kendisinin de dâhil olduğu on bir kişilik bir yönetim kurulu oluşturuldu ve Cemiyetler Kanunu'na göre gereken dilekçe vilayete verildi. 10 Mart 1919'da, vilayet cemiyetin kuruluşunu resmen kabul etti. Kısa bir süre sonra cemiyet, yaşlı üyelerin yerine gençleri getirerek on iki kişilik yeni bir yönetim kurulu seçti. Hüseyin Avni Ulaş, bu yönetim kurulu içinde de yer aldı. Cemiyet, 17 Haziran 1919'da Erzurum'da bir vilayet kongresi düzenlendi. On iki maddelik yeni bir nizamname yapılarak kazalarda örgütlenmeye hız verilmesi kararlaştırıldı. 10 Temmuz 1919'da açılan Erzurum Kongresi'ne delege olarak katıldı.[2] Daha sonra İstanbul'da açılan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Erzurum Mebusu olarak katılan Hüseyin Avni Bey, 23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle açılan birinci TBMM içinde de Erzurum mebusu olarak yer aldı.

Birinci Meclis'te Hüseyin Avni Bey

Hüseyin Avni Bey Birinci Meclis içinde gerçek bir demokrasi mücadelesi verdi. Başından sonuna kadar kanun hâkimiyeti ve Meclis üstünlüğü konusunda uyarılarda bulundu.

2 Hüseyin Avni Bey'in Erzurum Kongresi sırasındaki ve daha önceki çalışmaları için bkz. Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Ankara, 1946.

Kendi konumunu "muhalif değil murakıbız" sözleriyle tanımlıyordu.[3]

Yasama, yürütme ve yargı güçleriyle donatılmış, olağanüstü yetkili Birinci Meclis, bir süre parti ve gruplaşmalardan uzak kaldı. Ardından bazı küçük gruplar oluşmaya başladı. Nihayet, 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup) kuruldu. Bu tarihi bir dönüm noktası anlamına geliyordu. Grubun programda açıklanan amacını bütün mebuslar kabul ettikleri halde, birçok mebusun dışarıda bırakılması suretiyle kurulması, Meclis'te tepkilere yol açtı. Hüseyin Avni Bey, grubun kurulmasından iki gün sonra verdiği bir önergede, Meclis'teki bütün mebusların zaten, kurulan Grubun programını oluşturan esas maddenin gerçekleşmesi için çalıştıklarını belirtiyor, bu grubun kurulmasının, Meclis'te bu gayeye muhalif kimselerin mevcut olduğu izlenimini yaratabileceğini söylüyordu. Hüseyin Avni Bey, önergesinin amacını şöyle açıklıyordu:

> "Yarın Anadolu'da Millet Meclisi'nde bu gayeye muhalif insan varmış diye başka bir şekilde zehap hâsıl olur. Hâlbuki Meclis'te buna muhalif kimse yoktur. Bu gaye etrafında ben ve bütün arkadaşlarım bu ana kadar çalıştık. Yoksa şimdiden sonra çalışılacak değil. Bugüne kadar Meclis o gaye üzerinde çalışmıştır. Bu program Heyet-i Umumiyemize aittir. Biz bunu kabul ederiz. Cihan bilsin ki, Meclis'te buna muhalif kimse yoktur. Bunu ilân ediyorum. Bu benim için en esaslı bir vazifedir."[4]

Birinci Grup'un kurulmasından sonra bazı konular iktidar yanlısı mebuslarla örgütsüz muhalifler arasında temel çatışma konuları olarak ön plana çıktı. Sonuçta, muhalif mebus-

3 *TBMM ZC*, Devre 1, cilt 7, s. 391.

4 *TBMM ZC*, Devre 1, cilt 10, s. 296-298.

lar Birinci Grup'un kuruluşundan bir yıl sonra İkinci Grup adıyla örgütlendiler. Bu grubun yedi kurucusundan biri Hüseyin Avni Bey'di. Grup kurulduktan sonra temel çatışma konularının önemli bölümü İkinci Grup'un istekleri doğrultusunda çözümlendi.

Bu arada Hüseyin Avni Bey, 9 Kasım 1922'de TBMM Birinci Reis Vekili seçildi. Hüseyin Avni Bey, seçim sonucu belli olduktan sonra kürsüye gelerek, Birinci Reis Vekili'nin tarafsız olması gereğine dikkat çekti ve "Aynı görüş ve fikirle burada arkadaşlarımız milli davayı üzerine almış, sonucuna doğru gidiyor. Biz bu gayeye gitmek için bazı arkadaşlarla gruplar kurarak çalışmaktayız. Bugün bu makamın doğal gereği, beni mensup olduğum gruptan istifaya mecbur etmiştir" diyerek İkinci Grup'tan ayrıldığını açıkladı.[5] 1 Mart 1923'te ikinci kez Birinci Reis vekilliğine seçilen Hüseyin Avni Bey, Birinci Meclis'in faaliyeti sona erinceye kadar bu makamda kaldı.

Millet saltanat istemiyor!

Hüseyin Avni Bey'e göre, her şeyden önce, "İslam kılığına bürünerek saraylara girmiş, kendi yaldızlı üniformalarıyla milletin arasına girerek tahakküm edip keyif ve zevklerini yapan adamlar" milleti uçurumlara sürüklemişti.[6] Bu artık yıkılmalıydı. İşte bu yüzden kendisi saltanata ilk isyan eden kişilerden biriydi ve bunu şöyle belirtiyordu: "Saltanata ilk önce isyan eden benim arkadaşlar. Efendiler, milli harekât başlamadan yedi ay önce o saraya hücum ve isyan edenlerdenim. Efendiler, hakk-ı hükümraniden dolayı karşıma değil o saray, herhangi bir adam çıkarsa, Yunanlı, İngiliz kadar düşmanımdır. İster paşalar olsun, ister hocalar olsun, is-

5 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 24, s. 438.

6 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 19, s. 378-379.

ter hacılar olsun. Kim olursa olsun düşmanımdır. Ben vicdanımdan başka kimseden mükâfat beklemiyorum. Davamı samimi olarak yürütüyorum. Sonu da öncesi de bu. Yoksa günün siyasetine bağlı olarak, her gün bir şey yazar adam değilim."[7] Bir başka konuşmasında da aynı konuda şunları söylüyordu: "Padişah bu Meclis'te ilk söz konusu olduğu zaman, bugün de yarın da ben tarihin kötülüklerini padişaha ve onun etrafındaki yaldızlı, üniformalı haşarata yüklemekteyim. Padişahın ve o yaldızlı üniformalı ecnebi unsuruna tabi, milletinden çıkmış, sivrilmiş, millete bela olmuşların aleyhindeyim. Benim kinim ebedidir."[8] Hüseyin Avni Bey, saltanat kaldırılmadan yaklaşık bir yıl önce, 28 Kasım 1921'de de şunları söylüyordu: "Biz burada padişah, saltanat görmüyoruz. Şimdi size söylüyorum ki, kağnı arabaları ile giden millet saltanat istemiyor."[9] İşte Hüseyin Avni Bey'e göre, tam da bu nedenle, saltanattan ve İstanbul Hükümeti'nden bir şeyler beklemenin hiçbir yararı yoktu.

Milletin egemenliği, Meclis'in üstünlüğü

Ona göre, millet siyasi olgunluğunu "bir heyula olan sultan ile onun etrafındaki yaldızlı üniformalı haşaratı" devirerek göstermişti. Artık geri dönüşü olmayan bir yola girilmiş, egemenlik padişahtan kayıtsız şartsız millete geçmişti. Ona göre, "milletin reşit olduğunu kabul etmeyenler önce kendi rüştlerini inkâr etmeli"ydiler.

Halk kendisinde olan egemenliği TBMM kanalıyla kullanmaktaydı. O halde, TBMM'nin milleti tam olarak temsil edebilmesi için, sıkıntılara yol açan yürürlükteki iki dereceli seçim sisteminden vazgeçilip tek dereceli seçim esasına geçil-

7 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 27, s. 47.
8 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 27, s. 49.
9 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 14, s. 371.

meliydi. 1921'deki bir konuşmasında, bu konuda, "millet oyunu hakkıyla kullanamıyor. İkinci seçmenler etki yapıyor, ya da ikinci seçmenlere etki yapılıyor. Buraya gelen mebusların bütün oyları haiz olması için bir dereceli seçim uygulanmalıdır" diyordu.[10] (Bu dilek tam 25 yıl sonra, 1946'da gerçekleşebilecektir!) Halktan aldığı yetkiyle, bu egemenliği onun adına kullanan Meclis'in üstünde hiçbir makam yoktu ve olamazdı.

Yasamanın yanı sıra yürütme ve yargı gücüne de sahip olan Birinci Meclis gibi bir Meclis'in ise "gücünün sınır ve sonu" hiçbir şekilde olamazdı. Bunu da şöyle açıklıyordu:

> "Büyük Millet Meclisi her şeyi yapar. Altı yüz senelik bir saltanatı yıkarken bu gücü kendisinde gördü ve yaptı. Bin senelik hükümranlığı tarihe gömen Büyük Millet Meclisi'nin yetkisi sınırlı mıdır? Meclisin bu güç ve yetkisini yorumlamak vatan hainliği kadar büyüktür."[11]

Meclis'i en yüce organ olarak gören Hüseyin Avni Bey, doğal olarak mebusluğu da en kutsal görev sayıyor ve "burada kim ki kendisini üyelerin üzerinde daha yüksek, daha vatanperverdir derse ben onu vatan hainliği sayarım" diyordu.

Meclis yetkileri devredilemez

Meclisin yetkilerinin meclis başkanı ve heyet-i vekile (bakanlar kurulu) de dâhil herhangi bir başka organa kısmen ya da tamamen devri konusu gündeme geldiğinde, bu talep her seferinde Hüseyin Avni Bey'i karşısında buluyordu. O hangi şekilde olursa olsun yetki devrine tahammül edemiyordu. Örneğin meclisle meclis başkanı arasındaki yetki ilişkisini 10 Nisan 1922'deki bir konuşmasında şöyle açıklıyordu:

10 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 7, s. 298.

11 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 27, s. 46.

"TBMM'nin manevi şahsiyetine milli irade derler. O da çoğunluğun iradesine dayanır. Çoğunluğun iradesine dayanmayan iradeler, milli irade değil, şahsi iradedir. Reisin görevi, anayasada diyor ki, meclis kararlarını meclis adına imza eder. Yoksa efendiler bağımsız olarak bir irade, bağımsız olarak bir makam sahibi, Meclis'ten başka hiçbir kimse yoktur. Lafzan da yoktur, manen de yoktur, hakikaten de yoktur, hiçbir veçhile de yoktur. Reis'in Meclis adına hareket edebilmesi için yüksek heyetin kararına dayanmalı, onların oyları toplanmalı. O zaman, onların oylarını tebliğe memur olunmuş olur. Yoksa meclis genel kurulu adına burada bir şahsı kabul edecek bir fert yoktur. Anadolu öyle kimseyi kabul edemez."[12]

1921 Anayasası hazırlanırken yapılan tartışmalar sırasında da meclis ile heyet-i vekile arasındaki yetki ilişkisi konusunda şu değerlendirmeyi yapıyordu:

"Meclis kayıtsız ve şartsız memleket mukadderatına el koymuştur. Bunu yerine getirmek için de vekiller tayin eder ki, bu vekillerin görevleri sınırlandırılabilir. Fakat BMM'nin görevi sınırlandırılamaz. Aksi halde, Meclis'ten kısılan yetkiler hükümete kalmış olur. Meclis savaş ilan eder, nişan verir, her şeyi yapar. Fakat bir kısmını kendi yapar, bir kısmını vekillerine yaptırır. Bunun için vekillerin yetkilerini sınırlayan kanun çıkarılmalı, tabii haklarımızın yerine getirilmesi için vekillere verilecek yetki tespit edilmelidir. Fakat kendi yetkimizi tespite lüzum yoktur. Zaten kayıtsız şartsız egemen olan biziz."[13]

12 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 19, s. 102.

13 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 7, s. 328.

Başkumandan'ın olağanüstü yetkileri

1921 Ağustosu'nda Mustafa Kemal Paşa Meclis'in yetkilerini fiilen kullanma hakkına sahip olarak ve olağanüstü yetkilerle donatılarak başkumandanlığa getiriliyordu. Kanuna göre Mustafa Kemal Paşa'nın vereceği emirler birer kanun niteliği taşıyacaktı. Meclis yetkilerinin devri konusunda her zaman duyarlılık gösteren Hüseyin Avni Bey, başkumandanlığın gereği konusunda tedbiri elden bırakmıyor ve "Amacımız, gayemiz düşmanı kovmaktır. Emr-i kumanda gerekliyse o başka kanundur. Fakat bu kanun içeriği itibarıyla büsbütün başkadır. Başkumandanlığa gerek varsa ayrı bir kanun yapalım" diyordu.[14] Mevcut kanunu da mesuliyet sorununu ön plana çıkartarak şöyle eleştiriyordu:

> "Maddi ve manevi kuvvetin bir kişiye verilmesi bir millet için zaaftır. Gerçekten sorumlu bir heyet-i vekilemiz vardır. Gerçekten sorumlu olan paşa hazretlerinin meclis reisi olmak sıfatıyla sorumluluğu yoktur, başkumandan olmak sıfatıyla sorumluluğu vardır. Paşa hazretleri eğer (meclis) başkanlı(ğında) oturmak istiyorsa bu gibi görevlerden elini çeksin. Çünkü nasıl sorumlu tutacaksınız. Ben paşa hazretlerinin düşmesi taraftarı değilim. Görevinde başarısızlığı kendisinin düşürülmesiyle sonuçlanır. Ben kendisinin sorumlu tutulmasını, düşürülmesini istemem. Paşa, Millet Meclisi reisi olarak cihana kadar tanınmış ve cihanın alemi olmuştur. Eğer o alemi yaşatmak istiyorsanız, paşayı yıpratmayınız."[15]

Hüseyin Avni Bey, bir başka konuşmasında da aynı konuda şunları söylüyordu:

---

14 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)*, cilt 3, s. 317.
15 *TBMM GCZ*, cilt 2, s. 414.

"Meclis olarak biz paşanın arkasından sürüklenmiyoruz, onu yürütüyoruz. Meclisimiz bir kimseyi başkumandan da yapar, nefer de yapar, müşir de yapar. Paşa hazretlerine biz daha çok sorumluluklu işler yaptırırsak yıpratırız. Sorumluluklu işlere girdikçe yıpranıyor. Paşa kürsüye çıkıp da bütün icraatı savunmamalı. Erkan-ı harbiye-i umumiyenin yetkisinden yararlanalım. Yetkileri tamamen alalım. Başkumandanlık gerekliyse yine verelim. Biz yine, ismine, başkumandanlık diyelim. Yine o ismi taşıyalım; fakat askeri sorumluluk, tek sorumlu değil, derecesine göre sorumlu kişiler de olmalıdır. Çünkü yıpranmasın. Yetki konusunda kendisinden istirham edeceğim. Hangi konuda zor durumda kalıyorlarsa o konuda yetki verelim."[16]

Hüseyin Avni Bey, kanunun başkumandana olağanüstü yetkiler veren ikinci maddesini ve buna dayanılarak yapılan uygulamaları da şöyle eleştiriyordu:

"Hangi millet size (Meclis'e) yetki veriyor ki, hakkınızı kendiniz kullanmayın, başkalarına verin diye kim söyledi, kim sizi böyle vekil tayin etti? Millet hakkını kullanmak için (Meclis'e) yetki verdi, yoksa gereksiz yere başkasına devretmek için vermedi. Memleketin içinde bulunduğu tehlikeyi göz önüne alarak, bir haftada on türlü tekâlifi kanuniye çıkarılıyor. Hangi mecburiyettir ki Büyük Millet Meclisi'nin yasama ve yürütme yetkisinin önemli bir kısmını böyle gelişigüzel, bir kısmını alıp da, kim olursa olsun başkasına versin. Ben akıl, bilgi, ciddiyet bakımından Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kudret göremem."[17]

Bir başka konuşmasında, "Kuvvet Başkumandanlık Kanunu'nda değildir, milletin azim ve imanında, süngüsün-

16 *TBMM GCZ*, cilt 2, s. 676-677.

17 *TBMM GCZ*, cilt 3, s. 316-317.

dedir. Kuvvet milletin rüştünü ispat etmesindedir. Avrupalıların nazarında burada reşit bir millet görmek istiyoruz" diyordu.[18]

1922 yılının başında da, Başkumandanlık Kanunu'yla başkumandana verilen yetkileri kullanma hakkına sahip olacak ve meclis komisyonlarının göstereceği adaylar arasından seçilecek on beş üyeden oluşacak ve meclis başkanının başkanlığında toplanacak bir olağanüstü savaş komisyonu kurulması gündeme getirilmişti. Hüseyin Avni Bey'e göre Meclis'in yetkilerini sınırlayan ve heyet-i vekile'nin sorumluluğunu ortadan kaldıran bu kanun teklifi reddedilmeliydi. Hüseyin Avni Bey şöyle diyordu:

> "Daha biz kendimizin hareket hattını belirlemedik. Vekiller görevlerini yapmadı mı? On kişi daha ayıracağız; bu diktatörlüktür efendiler, başka bir şey değildir. Bütün milletler gibi biz de medeni bir hükümet kurmaya çalışalım, böyle şeylerden vazgeçelim."[19]

Ateşli bir inkılâpçı

Hüseyin Avni Bey, aynı zamanda, ateşli bir inkılâpçı idi ve sürekli olarak, inkılâp fikrinin halk içinde kök salması için çalışılması gereğini vurguluyordu. Ona göre inkılâbın kalıcı olması için, millette inkılâp fikri uyandırılmalıydı. Bu konuda şunları söylüyordu:

> "İnkılâplar fikir teşkilatıyla, mektebiyle geliştirilir. Yoksa 31 Mart hadisesi gibi hadiselerle bu memlekette inkılâp yapılamaz. Bizim inkılâbımızı bu gibi fikirler çürütmektedir. İnkılâp fikrinin münevver öncüsü olan Türkiye Büyük Mil-

18 *TBMM GCZ*, cilt 3, s. 327

19 *TBMMGCZ*, cilt 2, s.578-579.

let Meclisi halka hakk-ı hükümranisinin fazilet ve meziyetini öğretmelidir."[20]

Aynı konuşmasında şu noktayı da vurguluyordu:

"Biz inkılâbı fikirle yapacağız ki, payidar olabilsin. Eğer kabadayı usulünü takip edersek, korkarım ki, o zaman inkılâptan mahrum kalırız. Kanla değil fikirle inkılâp yapacağız."[21]

Kanun hâkimiyeti

Hüseyin Avni Bey'e göre, bir bayrak altında yaşayan insanlar yürürlükteki kanunlara muhalefet etmedikçe, ebediyen hürdüler ve kanun hükümlerinden başka hiç bir güç onları baskı altına alamazdı. Ülkede kişisel hürriyetlerin ve kanun hâkimiyetinin yeterli düzeye ulaşamadığına ve bunun ülke çıkarlarına uygun düşmediğine dikkat çeken Hüseyin Avni Bey, bunun sorumlularının kendilerini kanunların üzerinde gören memurlar olduğunu belirtiyordu. Milleti hâkim kılmak için çırpındıklarını söyleyen Hüseyin Avni Bey, bir konuşmasında "milletin hakkı, hukuku bizim namusumuzdur. Kim olursa olsun, ona saldırıda bulunanın dünya yüzünde yaşama hakkı yoktur" diyordu.[22] Ona göre cepheleri tutacak olan güç de "kanun ve adalet"ti.[23]

Hüseyin Avni Bey ülkede kanun hâkimiyetinin sağlanması yolundaki görüşlerini o kadar sık tekrarlıyordu ki, Birinci Grup üyesi ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Hüseyin Avni Bey'in bu uyarılarını takdirle karşılayarak, 25 Nisan 1922'de "Efendiler, bizim bütün mesaimizden

20 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 28, s. 48.

21 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 27, s. 47.

22 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 26, s. 399-390.

23 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 9, s. 465.

istenen şey, her gün burada Hüseyin Avni Bey biraderimizin bir iki defa tekrar ettiği üzere, memlekette kanunu hâkim kılmaktır. Memlekette kanunu hâkim kılmazsak mesaimizin hepsi boşa gider" diyordu.[24]

"İhtilalin de olağanüstülüğün de hukuku vardır!"

Kanun hâkimiyetine büyük önem veren Hüseyin Avni Bey, beklenebileceği gibi, olağanüstü yetkilerle donatılmış İstiklal Mahkemeleri'ni de sık sık eleştiri konusu yapmıştır. Ona göre olağanüstü hallerde bile hukukun üstünlüğü ilkesi gözden uzak tutulmamalıydı. Mecliste yaptığı bir konuşmasında şöyle diyordu:

> "Büyük Millet Meclisi kurulduğu zaman daima bir sorumlu heyet-i vekile tayin etmiş ve ordusunu da yürütmek çaresini de düşünmüştür. Olağanüstü önlem almak için İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Fakat bir zaman oldu ki, hükümet bütün icraatı İstiklal Mahkemeleri'ne verir bir şekilde, bize bir kanun kabul ettirdi. Artık İstiklal Mahkemeleri'nin el uzatmadığı, el koymadığı şey kalmadı ve bütün hükümetin icraatını eline aldı ve meclis adına hükümler verdi. Efendiler, siz memleketi kurtarmak istiyorsanız siz mahkemeleri yaşatmak istiyorsanız, işte burada üç yüz elli mahkemeniz var. Onun kudretini artırın, onun kudreti olmazsa, dört mahkeme, beş mahkeme, devletin bütün teşkilatını yürütemez. İhtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku var. Fakat böyle kendi oyuyla hüküm verecek maddi ve manevi suç, zarar takdiriyle hüküm verecek bir kuruluş dünyada mevcut değildir. Bu dünyanın adaletine sığacak şeylerden değildir. Asker kaçakları için gerekli ise, yalnız onunla sınırlayalım. Böyle maddi, manevi zarar takdirine

24 *TBMM GCZ*, cilt 3, s. 299.

yetkili; genel cümlelerle, sınırsız yorum ve ters düz etmeye müsait cümlelerle verilen yetkiyle ve kendi oyuyla her şeyi hüküm altına almak, her şeye hüküm vermek yetkisini artık ortadan kaldırmak, üzerimize farzdır."[25]

Hüseyin Avni Bey bir başka konuşmasında da İstiklal Mahkemeleri'ne başından beri karşı olduğunu, TBMM'ye bile verilmeyen kişisel görüşe dayanarak adam asma yetkisini, TBMM'nin bu mahkemelere vermesinin kendisini hayrete düşürdüğünü söylemiştir. Hüseyin Avni Bey, İstiklal Mahkemeleri hakkındaki eleştirilerini şöyle sürdürmüştür:

"Memleketimiz üç istiklal mahkemesiyle mi idare ediliyor? Efendiler her kazada bidayet mahkemeleriniz vardır. Cinayet mahkemeleriniz vardır. Gelişigüzel üç kişiye kendi görüşünüze göre siz hüküm verin deyip yetki vermek, milletin hukukunu tepelemek demektir. İhtilalin de bir hukuku vardır. Hüner isyan ettirmemektir. Kanun hâkim olmalı. Şahısların hâkimiyeti payidar olamaz. Samsun ve havalisinde otuz-kırk mahkememiz vardır. Bu mahkemeler ilimle donatılmıştır. Bu mahkemeler hâkim hakkına tamamen sahiptir ve bu meslekte çalışan adamlardır. Elinizde bir kanun vardır. Bunu herkese eşit olarak uygulamakla sorumlusunuz. İçinizde özel emel taşıyan, hükümetimizi yıkmak isteyen bu gibi kimselere ceza kanunumuz gayet vasi cezalar tayin etmiştir. Bunları ehline vererek ve uzmanlığını adalete uygun bir şekilde uygulamaya muvaffak olursanız, hükümet manası çıkar. Yoksa onlara karşı muamele yaparsak hükümet sisteminden ayrılmış oluruz ki, millet onu bizden istemez. Memlekette artık İstiklal Mahkemeleri'nin görevlerine son verilmelidir. Memlekette kanunu hâkim kılmalıyız."[26]

25 *TBMM GCZ*, cilt 2, s. 614-615.

26 *TBMM GCZ*, cilt 3, s. 609-610.

Birinci Meclis'ten sonra

1 Nisan 1923'te meclis oybirliğiyle seçimin yenilenmesini kararlaştırılır. 16 Nisan'da son toplantısını yapan Birinci Meclis Milli Mücadele'yi başarıya ulaştırarak tarihe karışır. İkinci Grup, yeni seçime katılmama kararı alır ve iki dereceli seçimler sonucunda muhalif İkinci Grup'un diğer tüm mebusları gibi Hüseyin Avni Bey de ikinci meclis dışında kalır.

İstanbul'da avukatlığa başlayan Hüseyin Avni Bey, 1924 sonlarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) kurulması üzerine diğer bazı eski İkinci Grup mensuplarıyla birlikte bu partiye girerek, arkadaşlarıyla birlikte partinin İstanbul örgütünü kurar. Ona göre, "İkinci Grup o zaman hangi zaruret içinde doğduysa, TpCF'yi de aynı zaruret" teşekkül ettirmişti.[27] Şeyh Sait İsyanı ve onu izleyen Takrir-i Sükûn Kanunu döneminde bu parti kapatılınca siyasi faaliyetlerine ara veren Hüseyin Avni Bey, 1926'daki İzmir Suikastı girişiminin ardından diğer bütün muhalif ve potansiyel muhaliflerle birlikte Ankara İstiklal Mahkemesi'nce yargılanır. İkinci Grup'un Birinci Meclis içindeki faaliyetlerinin de sorgulandığı bu yargılama sonucunda beraat eder. Siyasi yaşamdan tamamen çekilerek İstanbul'da avukatlık görevine döner. İçinde hâlâ siyaset yapma aşkı vardır. Ama koşullar hiç de uygun değildir. Siyasi polisin A fişinde sürekli olarak izlenmektedir. Osmanbey'deki evi ve avukatlık yazıhanesi birkaç kez basılıp aranır.

1929'da İsmail Paşa'nın kızı Ferhunde Hanım ile evlenir. Ferhunde Hanım'ın annesi II. Abdülhamit'in mabeyincilerinden ve matbaacı olarak tanınan Osman Bey'in kızı Fıtriye Hanım'dır. Bugünkü Osmanbey semti, adını Ferhunde Hanım'ın dedesinden almıştır. 1930'da Hüseyin Avni Bey'in tek çocuğu Mehmet Ulaş dünyaya gelir. 1931'de, kayınpede-

27 *Vakit*, 23 Kasım 1924.

ri İsmail Paşa'nın adıyla da anılan Kandilli'deki Havuzlu Yalı'ya (yalı 1972'de yanmış, yerine 1981'de büyük bir apartman yapılmıştır) taşınan Hüseyin Avni Bey bir süre sessiz sedasız avukatlığa devam eder. Siyaset onun için sadece aile içi sohbetlerle sınırlı kalmıştır. Tek parti yönetiminin bütün yoğunluğuyla sürdüğü 1935 yılında yapılan seçimlerde Erzurum'dan bağımsız olarak adaylığını koymak girişiminde bulunur. Ama bu girişimi dönemin tek partisi CHF yöneticilerinin şiddetli tepkisini çekince, sonuçsuz kalır.

7 Temmuz 1939'da İstanbul 5. Noterliğine tayin olan Hüseyin Avni Ulaş siyasi yaşama tekrar dönmek için olanakları sürekli zorlamıştır. Nihayet İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili sisteme geçilmesine olanak verilince bu amacına ulaşabilmiş, 1945'te Türk siyasal yaşamı literatüründe çok partili sisteme geçilirken kurulan ilk parti olarak anılan Milli Kalkınma Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. 27 Ekim 1945'te partinin açılış töreninde yaptığı konuşmada Türkiye'deki son 20 yıllık siyasi gelişmeleri eleştirerek şöyle demiştir:

> "Bu milletin meclisinde yirmi seneden beri hürriyet ifade eden bir tek kelime söylenmedi. Bizde demokrasinin en büyük noksanı budur. Cumhuriyet ancak hürriyetle olur. Hürriyete istinat etmeyen bir cumhuriyet iğfalkârdır. Türk milletinin reşit olmadığını iddia eden varsa, o kendi rüştünü inkâr etsin. Türk milleti rüştünü istiklal mücadelesinde göstermiş ve ispat etmiştir (...) Evet, ben yirmi beş senedir muhalifim. Ama kime? Haksızlığa, kanunsuzluğa ve istibdada muhalifim."[28]

Hüseyin Avni Ulaş, kuruluşundan çok kısa bir süre sonra, diğer kurucularla arasında anlaşmazlık çıkınca, bu par-

28 *Hüseyin Avni Ulaş'ın Bazı Nutukları*, İstanbul, 1946, s. 20-21.

tiden ayrılmıştır. Demokrat Parti'ye bu partinin kurucularının senelerden beri ülkeye egemen olan tek parti ekolünden geldikleri için ilgi göstermeyen Hüseyin Avni Ulaş, 1946 seçiminde Demokrat Parti listesinden bağımsız olarak Erzurum'dan adaylığını koymuş, bir hayli oy almasına karşın seçimi kazanamadığı açıklanmıştır.

Bu dönemde, çeşitli gazete ve dergilerde tek parti yönetimini ve CHP'nin anlayışını eleştiren yazılar yazan Hüseyin Avni Ulaş, kendisinin 17 ve 24 Temmuz 1946'da iki sayı olarak yayınladığı *Mesuliyet* dergisinde bu eleştirilerini sürdürmüştür.

CHP ekolüyle hiçbir ilgisi olmamış insanlarla birlikte yeni bir parti kurmak için çalışmalara başlayan Hüseyin Avni Ulaş, bir yandan da bir kurucu meclis oluşturulması fikrini ortaya atarak buna yönelik çalışmalar içine girmiştir. Bu kurucu meclis kanalıyla başta anayasa olmak üzere, Türkiye'nin siyasal yapısında tepeden tırnağa bir değişim yapılması istenmiştir.

Bu çalışmaların yoğunlaştığı sırada 22 Şubat 1948'i 23 Şubat'a bağlayan gece, yeni bir parti kurmak idealini, kurucu meclis toplanmasına yönelik faaliyetlerini, bütün ömrü boyunca sürdürdüğü demokrasi inancını geride hatıra olarak bırakıp hayata gözlerini yummuştur. Tarihi Küçüksu Mezarlığı'na defnedilen Hüseyin Avni Ulaş'ın ölümünün ardından, çeşitli dergi ve gazetelerde onu ve mücadelesini öven birçok yazı yayınlamış, izleyen yıllarda da çeşitli kereler yapılan toplantılarda hatırası anılmıştır.

Tek parti döneminde, bir devrin en gözde, en sayılı şahsiyetlerinden olan eski Bahriye Vekili İhsan Eryavuz hatıralarında şöyle diyor:

> "Bizim en büyük hatamız, Hüseyin Avni'nin kapatmaya çalıştığı kapıyı açık tutmakta ısrar edişimiz oldu. Bu

yüzdendir ki, inkılâbın mev'ud *[vaat edilmiş]* meyvesini çürüttük."[29]

KAYNAKÇA

Dursunoğlu, Cevat, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Ankara, 1946.

Hareket, Nisan 1948, sayı 14.

Hüseyin Avni Ulaş'ın Bazı Nutukları, İstanbul, 1946.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC).

Vakit, 23 Kasım 1924.

Tarih ve Toplum, sayı 134, Şubat 1995, s. 24-31

29 *Hareket*, Nisan 1948, sayı 14, s. 10-11.

HÜSEYİN AVNİ BEY'İN *TEVHİD-İ EFKÂR* GAZETESİNE BEYANATI

Milli Mücadeleyi başarıya ulaştıran Birinci Meclis, Trabzon mebusu ve *Tan* gazetesi sahibi Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinin yarattığı olumsuz havanın da etkisiyle 1 Nisan 1923'te oybirliğiyle seçimi yenileme kararı alır. Meclis 16 Nisan 1923'te son toplantısını yapar ve mebuslar Anadolu'nun dört bir köşesine dağılırlar. Bu arada İstanbul önemli bir ilgi odağı olur. Çok sayıda mebus bu kente akın ederken, İstanbul basını da Meclis'in son döneminde yaşanan siyasal gelişmeleri anlama ve okurlarına aktarma çabasındadır.

Bilindiği gibi, Ankara'da uzun süre bir bütün olarak hareket eden meclis, zamanla Birinci ve İkinci Grup olmak üzere iki gruba ayrılmış, sayıları 90 civarında azımsanamayacak bir düzeye ulaşan bağımsızlar da ayrı bir siyasi odak oluşturmuştur. Bununla birlikte İstanbul basını, uzun süre, bu gruplaşmalar karşısında kayıtsız kalmayı tercih etmiş ve bu konulara pek değinmeme yolunu seçmiştir. Yalnızca, İkinci Grup'un yayın organı *Tan* gazetesinin yayın hayatına başlamasından sonra, 26 Ocak - 9 Şubat 1923 arasında, *Akşam* yazarı Falih Rıfkı ile *Tan* gazetesi arasında karşılıklı ikişer ya-

zılık bir polemik yaşanmış, daha sonra yine suskunluk hakim olmuştur.[1]

Seçim kararının alınması ve mebusların İstanbul'a akın etmesinden sonra, İstanbul basını Ankara'da son dönemde yaşanan ayrılıkların nedenlerinin peşine düşmüştür. 4 Nisan 1923'te *Tevhid-i Efkâr*'da yayınlanan "yeni intihapta mücadele edecek cereyanlar" başlıklı yazıdan sonra bu tür yazılar sıklaşmıştır. *İleri*'de Suphi Nuri (İleri), *İkdam*'da Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), *Vatan*'da Ahmet Şükrü (Esmer), *Tevhid-i Efkâr*'da Lütfi Fikri beylerin gruplarla ilgili yaptıkları yorumların ardından, 14 Nisan 1923 tarihli *Vatan*'da ismi belirtilmeyen bir İkinci Grup mensubuyla yapılan görüşmeye dayandığı belirtilen bir haber verilmiştir. Birinci Grup'tan Bursa Mebusu Muhittin Baha (Pars) Bey'in 15 Nisan'da *Tevhid-i Efkâr*'da yayınlanan demecinden sonra, İkinci Grup'tan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) aynı gazetenin 20 Nisan tarihli sayısına uzun bir demeç vermiştir. Birinci Grup'tan İstanbul Mebusu Ali Rıza (Bebe) Bey, Yusuf Ziya Bey'i 22 Nisan tarihli *Tevhid-i Efkâr*'da yanıtlamış, bir gün sonraki *İleri*'de de yine Yusuf Ziya Bey'in görüşleri eleştirilmiştir. 27 Nisan tarihli *Tevhid-i Efkâr*'a bir demeç veren Erzincan Mebusu Hüseyin (Aksu) Bey, İstanbul basınının Yusuf Ziya Bey'den sonra görüştüğü ikinci İkinci Grup mensubu olmuştur. Hüseyin Bey, demecinde "İkinci Grup, hâkimiyet-i milliyenin en har ve en samimi taraftarı ve o derecede de hâkimiyet ve saltanat-ı ferdiyenin düşmanıdır. İkinci Grup'a isnat olunan irtica, hâkimiyet-i mutlaka taraftarlığı gibi fikirler tamamen bir isnat ve iftiradır. Bizim ne böyle tasavvurumuz, ne de bir maksadımız vardır" demiş ve İkinci Grup'un kuruluş nedenini şöyle açıklamıştır: "Kanunları memlekette tamamen hâkim kılmak, herhangi bir kudret-i mutlakanın doğmasına mani olmak."

---

1 Akşam ile Tan arasındaki polemiğin ayrıntıları için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994, s. 533-546.

28 Nisan'da da, aynı gazetede, Birinci Grup'tan Van Mebusu Haydar (Vaner) Bey, Muş Mebusu Hacı Ahmet Hamdi (Bilgin) Efendi, Canik Mebusu Hamdi (Yalman) Bey ile İkinci Grup'tan Süleyman (Boşank) Bey olmak üzere dört mebusla yapılan görüşme yayınlanmıştır.[2]

Bu arada, İstanbul basınının merakla beklediği İkinci Grup'un lideri Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 27 Nisan 1923'te İstanbul'a gelmiştir. *Tevhid-i Efkâr* muhabiri de kendisiyle, gazetenin 30 Nisan 1923 tarihli sayısında yayınlanan uzun bir görüşme yapmıştır. Hüseyin Avni Bey'in bu son derece önemli bilgiler içeren konuşmasından, ilk kez, 1981'de, Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* adlı incelemesinde söz etmiştir. Ancak incelemede demecin yalnızca İkinci Grup'un üç maddelik programından ve kurucuların adlarından söz eden küçük bir bölümü hakkında bilgi verilmiştir.[3] İhsan Güneş de, 1985'te, demeçte yer alan İkinci Grup programlarını *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı* adlı incelemesinde yayınlamıştır.[4]

Bilebildiğim ve görebildiğim kadarıyla, Birinci Meclis'teki muhalefeti konu alan ve 1994'te yayınlanan incelememe kadar (ve ondan sonra da) Hüseyin Avni Bey'in bu önemli demecinin öteki bölümleri üzerinde hiç durulmadı. Oysa demeçte İkinci Grup'un programları gibi, üye listesi de yer alıyor, grubun kuruluş nedenleri ve temel görüşleri hakkında başka yerlerde bulunması zor, oldukça yararlı bilgilere de yer veriliyordu. Bu nedenle Hüseyin Avni Bey'in bu demecinin tam metninin yayınlanmasını yararlı görüyorum.

---

2 Yukarıda değinilen tüm gazete yazılarının tümü için bkz. Ahmet Demirel, *a.g.e.*, s. 546-561.

3 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yay., 1981, s. 46/n. 41.

4 İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay., 1985, s. 148-151.

Aşağıda (Yücel Demirel'in çevrimyazısıyla) tamamını sunduğum Hüseyin Avni Bey'in bu demeci, beklenebileceği gibi geniş yankı yapmıştır. *İleri*'nin 1 Mayıs tarihli başmakalesinde Hüseyin Avni Bey'in demecini eleştiren cevap yazısını, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey'in 2 Mayıs tarihli *İkdam*'a yazdığı "Bu mu İmiş" başlıklı başmakalesindeki eleştiriler izlemiştir. Ahmet Emin (Yalman) Bey de 3 Mayıs'ta *Vatan*'da Hüseyin Avni Bey'in demecini eleştiren "Muhaliflerin Vaziyeti" başlıklı bir yazı yazmıştır.[5]

Şimdi Hüseyin Avni Bey'in bu beyanatını aktaralım.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in beyanatı[6]

İkinci Grup'un takip ettiği gaye ve esaslar

Birinci ve İkinci Gruplar nasıl ayrıldı – İlk programı – Saltanat-ı ferdiye bahsi – Müstakbel program – Grup azası kimlerdir – İkinci Grup ve İttihatçılar.

Büyük Millet Meclisi Birinci Reis Vekili Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in şehrimize geldiğini yazmıştık.

Büyük Millet Meclisi'nin meşhur hatiplerinden biri olan ve ismi, İstanbul'a gelmesi etrafında epey dedikodular cereyan eden Hüseyin Avni Bey ile görüşmek, dedikodular hakkındaki efkâr ve mütalaatını sormak faydadan hali olmayacak idi.

Hüseyin Avni Bey kendisiyle mülakat eden bir muharririmize beyanat-ı atiyede bulunmuştur:

Gruplar arasında fark

• *Büyük Millet Meclisi'ndeki grupların esbab-ı teşekkülü ne olmuştur? Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki içtihat ve nok-*

5 Bu üç yazının geniş bir özeti için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994, s. 564-568.

6 *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923.

ta-i nazar farkı nedir?

– Türkiye Büyük Millet Meclisi Misak-ı Milli'yi hedef ittihaz etmişti ve bunun için çalışıyordu. Meclis 337 senesi mayısında bu gayeye vasıl olmak için takip etmek üzere teşekkül eylediğini ilan etmiş ve Misak-ı Milli'yi dahi program olarak kabul etmiştir. O vakit bu programı dâhil ve haricin yanlış anlamasına meydan vermemek için, milletin kabul eylediği bu program yalnız bir zümrenin programı olmayıp bütün Meclis'in heyet-i umumiyesinin gaye teşkil ettiğinden mezkür programı bir kere daha heyet-i umumiyece kabul etmiş ve buna aleyhtar tek bir fert olmadığını beyan eylemiş idik. Aynı zamanda, vilayâttaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin münhasıran bir zümreye tabiiyetlerini protesto ederek hedef bir olduğu halde ihtilafa sebebiyet verilmemesini, aynı program etrafında muhtelif cereyanların vücut bulmasını arzu eylemediğimizi, atiyen fırka halinde taazzuv edecek olan cemiyetlerin şimdiden teşekkülüne meydan verilmeyip harbin nihayetine tehir olunmasını ve müttehit bir kitle halinde gayenin istihsaline çalışılmasını daha nafi gördüğümüzü de beyan eylemiş idik. Bu hususa ait müzakerat 34. içtima zabıtlarında mazbuttur. Böyle bütün Meclis'in müşterek ve müttehit olması lazım gelen teşkilatın haricinde bırakılan aza dahi bilzarure gayeye vasıl için ikinci bir Müdafaa-i Hukuk Grubu teşkil eylemek zarureti karşısında kaldılar. Birinci Müdafaa-i Hukuk'tan bazı rüfeka dahi istifa ederek İkinci Grup'a iltihak eylediler.

İkinci Grup'un üç maddesi

İlk müessis olarak Canik Mebusu Emin, Erzurum Mebusu Hüseyin Necati, Kastamonu Mebusu Besim, Kayseri Mebusu Rıfat, Sivas Mebusu Vasıf, Mersin Mebusu Selahattin beyler ve bendeniz rüfeka ile görüşüldü. Aza 35'e baliğ oldu-

ğu zaman hal için gaye ve maksat olmak üzere 16 Temmuz 338'de *[1922]* üç maddelik bir program tespit edildi. Bu üç madde şunlardı:

1- Misak-ı Milli dairesinde vahdet ve istiklal-i millinin istihsal ve temini.

2- Kavanin-i mevcudenin hâkimiyet-i milliye esasına göre tadil ve ıslahı.

3- Hukuk-ı umumiyenin masuniyet ve muhteremiyeti maddeleri idi.

Bu program etrafında peyderpey arkadaşlar toplanıyor idi.

İlk program

Gaye ve maksada göre ilk program yedi maddede hulasa edildi:

1. Hukuk-ı umumiyenin ahkâm-ı esasiyesine mugayir ve hâkimiyet-i milliyeye münafi salahiyat, imtiyazat, teşkilat ve icraatın ref'i,

2. İcra vekilleri riyasetinin teşri riyasetinden tefriki ile bir memuriyet-i müstakille olarak meclis-i milli tarafından kendi azası meyanından müntehap bir zata tevdii (Buna muvaffak olunmuştur),

3. İcra vekillerinin suret-i intihabadı ile vazife ve mesuliyetlerinin tespit ve namzetlik kanununun ilgası (Muvaffakiyet hâsıl olmuştur),

4. Meclis-i milli nizamname-i dâhilîsinin Meclis'in haiz olduğu icrai salahiyete göre ıslah ve ikmali,

5. Başkumandanlık Kanunu'nun icabında tadili veya ilgası (Bu dahi tahdit-i salahiyetle neticelenmiştir),

6. İstiklal mehakiminin ilgası ve zaruret-i mücbire halinde teşkil edilmeleri, fakat kanun dairesinde hareket etmeleri (Buna dahi muvaffakiyet hâsıl olmuştur),

7. Meclis reisi ve reis vekillerinin, zümre, fırka ve cemiyet-i

siyasiye ile iştigal ve intisaptan azade kalmaları ve bir vaz-ı bitarafî ahz ve muhafaza etmeleri hususunda nizamname-i dâhiliyeye bir madde ilavesi.

Ve bilumum kavaninin hâkimiyet-i milliye gayesini istihsal için kavanin-i mevcudenin şayan-ı tadil olan aksamının projelerinin ihzarı tekerrür etti.

İşte gruplar bu suretle ayrılarak mesaisine devam etmektedir.

Hâlâ İkinci Grup'tan mı?

• *İkinci Grup'la olan münasebetiniz bittabi hâlâ devam ediyor?*

– Birinci reis vekâletine intihap olununcaya kadar müessis olmak itibarıyla grubun mesaisine fiilen iştirak etmekte idim. Bilahare istifa ettim, ancak her iki grubun da mesaisini uzaktan takip ederim.

• *Şu halde efkâr ve prensip itibarıyla gruplardan hangisine mütemayilsiniz?*

– Maksat ve gaye itibariyle gruplar arasında büyük bir fark görmemekteyim. Takip olunan tarikte İkinci Grup ile beraber fiilen hizmet ediyor idim.

Birinci ve İkinci Gruplardan maada bitaraflar

• *İkinci ve Birinci Gruplardan başka Meclis'te diğer bir zümre var mıdır?*

– Bitaraf kalmış yetmiş kadar aza mevcut olduğu hissedilmekte idi.

Program var mı, yok mu?

• *Son zamanlarda bilhassa, İkinci Grup'un programı olmadığı, dağıldıkları, saltanat-ı ferdiye taraftarlığında bulundukları ısrarla bahsediliyor?*

- İkinci Grup'un 16 Temmuz 338 tarihinde hal için tanzim ettikleri programlarını söyledim. Müteşebbisleri 70-80'e baliğ olan bir grubun programı olmaması aklen tecviz edilemez. Mensubîninin kısm-ı azamı hareket-i milliyeye herkesten evvel atılmış, tahsil-i âli görmüş zevattan mürekkeptir. Ramazan-ı şerifte tatil-i içtimaa karar verilmesi hasebiyle her iki grup azası da daire-i intihabiyelerine gitmişlerdir. Bununla beraber, İkinci Grup'ta bulunduğum zaman, istikbal için, tefrik edilmiş bir encümen-i mahsus, daha şümullü bir program projesi hazırlanmış ve grup heyet-i umumiyesi de müzakereye başlamıştı. Grubun dağıldığı hakkındaki neşriyat tatilden galat olsa gerektir.

Saltanat-ı ferdiye bahsi

Saltanat-ı ferdiye meselesine gelince, biz gazetecilerden çok rica eder idik ki efkâr-ı umumiyeyi tenvir ederken Meclis'teki mebusların mesaisinin hulasasını alarak şahıslar hakkında hükümlerini ona göre versinler. Ve hakikati olduğu gibi izhara himmet etsinler. Bilâkaydüşart hâkimiyetini eline alan bir milleti, tekrar şahısların taht-ı tahakküm ve esaretine sokmayı istemek tasavvur olunacak hamakatlardan değildir. Yukarıdaki program bu davayı ispata kâfi olmakla beraber Meclis'in üç senelik mesaisi tetkik buyrulacak olur ise hâkimiyet-i milliyenin müdafileri arasında en çok İkinci Grup azasına tesadüf olunur. Ve saltanat-ı şahsiyeyi kırmak grubun yegâne umdesi olmuştur.

İkinci Grup'un müstakbel programı

• *İkinci Grup'un istikbale ait programı hakkında bize malumat verir misiniz? Ne gibi ahkâmı cemidir?*

– Ben, gruptan istifa etmeden evvel müzakere edilen maddeler hakkında malumat verebilirim. Onlar da şunlardan ibaretti:

1. Türkiye milli hudutları içinde hür ve müstakil bir devlettir.

2. İdare-i hükümet milletin hâkimiyetini bilavasıta izhar eyleyebilmesi ve mukadderatını bilfiil elinde bulundurabilmesi esasına müstenittir.

3. Türkiye arazisi hayat, menfaat ve emelde müşterek ve yekvücut bir millete vatandır. Tecezzi kabul etmez.

Hukuk-ı Umumiye

4. Her ferdin hürriyet-i şahsiye ve medeniyesi her türlü taarruzdan masundur.

5. Edyân, mezâhib-i ma'rûfe fikrî ve amelî serbesttir.

6. Matbuat, tedrisat, şirketler, içtimalar kanunlar dairesinde serbesttir.

7. Her fert hür ve müsavi doğmuştur. Sınıf, aile, servet imtiyazları yoktur.

8. Her fert huzur-ı kanunda ve memleketin hukuk ve vezaifinde müsavidir.

9. Her ferdin ehliyet ve kabiliyetine göre her hizmeti hükümet için müsavi kıymettedir.

10. Siyasi cürümlerde idam cezası yoktur.

11. Hiçbir kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye sevk olunamaz.

12. Millet Meclisi'nin reyi olmaksızın vergi veya namı aharla hiçbir kimseden bir akçe veya bir nesne alınamaz.

13. Müsadere, angarya, işkence, her nevi eziyet katiyen ve külliyen memnudur.

Devlet Teşkilatı

14. Devletin teşrii ve icrai bütün salahiyet ve kudreti münhasıran Millet Meclisi'nde temerküz eder. İşbu salahiyet ve kudret hiçbir suretle tecezzi, terk, ferağ, vekâlet kabul etmez.

Millet Meclisi

15. Alelumum kavanin teklifi, vaz'ı, feshi, ahkâm-ı şeriye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası, mücazat-ı kanuniyenin tahfif veya affı, affı umumi ilanı, seferberlik, harp, idare-i örfiye ilanı, ecaniple her nevi muahedat ve mukavelat akdi, her nevi tekâlif vaz'ı, berri, bahri, havai orduların kontrolü, icra vekillerinin milletvekilleri arasından intihap ve tebdili, heyet-i vekileye umumi ve hususi veçheler irâesi Millet Meclisi'nin hukuk-ı esasiyesindendir.

16. Millet Meclisi azalarının intihap kanunu hâkimiyet-i milliyenin tecelli edebileceği bir tarzda tanzim olunacaktır.

Maarif

17. Terbiyede birlik temini umdedir.

18. İptidai tahsil mecburidir.

19. İptidai ve tali tahsil yeknesaktır.

20. Tedrisat milli ve mahalli ihtiyaca ve ameli usule tevfik olunacaktır.

21. Milli harsın inkişafı için, halk çocuk edebiyatı tesisi için azami faaliyet ibraz olunacaktır.

22. Türkçeyi şarkın ve hassaten İslam âleminin ilmi dili haline koymak için elsine-i muhtelifede münteşir muhalledat, her nevi fedakârlığı ihtiyar ile tercüme ve neşreylemek bir vecibe sayılmıştır.

Adliye

23. Tevhid-i kaza esası kabul edilmiştir. Halkın ihtiyacatına göre ve temayüllerine göre ve muamelatta sürat ve emniyet temin edebilecek veçhile usul-i muhakemat vücuda getirilecektir.

24. Mehakimin istiklali her türlü halelden ve tesirden suret-i katiyede masun bulundurulacaktır. Hükkâmın tevkir ve terfihi için en evvel bir kanun-ı mahsus vücuda getirilecektir.

Maliye

25. Tekâlifin ancak Millet Meclisi reyiyle vaz'ı ve adilâne tarh ve tavzihi, bütçede gayr-i müsmir masarifin tenkisi ve memleketin menâbi-i tabiiyesinden tamamıyla istifade olunması.

İktisat

26. Memlekette iktisadi inkişaf, hâkimiyet-i milliyeyi tevsik edecek çarelerden birincisi olarak kabul edilmiştir. Müessesat-ı iktisadiyemizi himaye, devlet muamelatına vesatet etmek üzere bir devlet bankası kurulacaktır. Müstakil bir demiryolu siyaseti ittihaz olunacaktır. Memleketimiz bir ziraat memleketi olarak kabul olunmuştur. Ziraatın terakkisi için ilmi tetkikat icrası ve fenni alât celbi ve halkın bu yolda irşadı ehemmiyet-i mahsusa ile takip olunacaktır.

Sıhhiye

27. Türkiye devletinin siyaset-i dâhiliyesinde teksir-i nüfus meselesi hayati bir mesele addedilmiştir. Binaenaleyh ilmi tetkikata müstenit memleketin sıhhi bir haritası vücuda getirilecek, sâri hastalıklarda muzır-ı sıhhat olan şeylere karşı mücadele icra olunacaktır. Çocuk vefatına karşı mücadelât-ı sıhhiye en başlıca düşüncemizdir.

Daha bazı mevad var ise de bunlar yanımda değildir.

• *Bu esasat müzakereye vazedilmiş midir?*

– Ben grupta iken heyet-i umumiyesi kabul edilerek maddeleri müzakere ediliyordu. Ne netice elde edilip edilmediğini bilmiyorum.

İkinci Grup ve intihabat

• *İkinci Grup azası bu intihapta faaliyete geçecek midir, geçtiği takdirde acaba ilan edecekleri umdeler bu maddeler mi olacaktır?*

– Bu husus hakkında görüştüğüm arkadaşlar intihabada grupça müdahalenin adem-i lüzumuna kanidirler. Ve ancak şahsi çalışmayı münasip gördüklerini söylediler. Bu tarz harekete sebep olarak üç senelik mesailerinin mahsulü ile kendilerini yeni intihabada arz ederek ferden çalışmayı hâkimiyet-i milliye ile daha ziyade kabil-i telif bulduklarını beyan ediyorlardı. Ayrı bir kararlarından malumatım yoktur.

Birinci Grup'un umdeleri

• *Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun umdelerini elyevm bitaraf olduğunuza nazaran nasıl buluyorsunuz?*

– Bu umdeler her hükümetin ifa edeceği vezaiftendir. Ancak bir devletin hayat ve istiklâlini temin ve muhafaza nokta-i nazarından noksan bulmaktayım.

• *Mesela ne gibi noksanlar buluyorsunuz?*

– Türkiye devletini hadisat gibi bir vaziyet karşısında bulundurmuştur. 93 Kanun-ı Esasisinde ve muahharen yapılan tadilattaki noksanların, meclisimiz tarafından Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile ikmali düşünülmüş ise de henüz bütün ihtiyacatımızı kâfil olamamıştır. Binaenaleyh umdelerin daha şümullü olmasını ve şuabat-ı umûr-ı devletin bütün aksamına ait ahkâmı muhtevi bulunmasını temenni ederim.

• *Tevhit-i kuva hakkında ne düşünüyorsunuz?*

– 93 Kanun-u Esasisi'nde hâkimiyet-i milliyeyi, padişahın salahiyet vesiası pek fazla takyit ediyordu. Vaziyet-i ahi-

re bizi vahdet-i kuvaya isal etmiştir. Tarz-ı hükûmet itibarıyla binnazariye en çok arzu edilen bu usul ise de tatbikat itibarıyla göstereceğimiz kabiliyet bizim için bir tecrübe devresi olacaktır.

İnşallah millet 2 Teşrin kararıyla tevsik eylediğimiz bu idarenin feyzinden müstefit olur ve bu şekli ilelebet muhafaza eder.

• *İntihabadın tecdidi zamanını muvafık buluyor musunuz?*

– Şahsen bu kararın daha evvel yani muzafferiyeti müteakip verilmesini arzu ederdim. Gerek sulhun akdinde ve gerek sulhu müteakip vezaifde halkın bu günkü arzu ve ihtiyacıyla mücehhez ve son efkârından mülhem yeni bir Meclis'in ifa-yı vazifede daha ziyade muvaffak olacağı kanaatindeyim.

• *Namzetliğinizi vazedecek misiniz?*

– Henüz karar vermedim.

İkinci Grup azası kimlerdir?

• *İkinci Grup azası kimlerdir?*

– Ben grupta bulunduğum zaman Sami (İçel), Şükrü (İstanbul), Selahattin (Mersin), Haydar (İçel), Rıza (Kırşehir), Ali Şükrü merhum (Trabzon), Hakkı Hami (Sinop), Besim (Kastamonu), Emin (Canik), Ali Vasıf (Sivas), Hamdi (Biga), Ömer Lütfü (Karahisarı Sahip), Akif (Burdur), Feyyaz Ali (Yozgat), Bahri (Yozgat), Rıfat (Kayseri), Mustafa (Karahisar-ı Şerki), Hasip (Maraş), Ziya Hurşit (Lazistan), Osman (Kayseri), Ziya (Mersin), Nusret (Erzurum), Hamdi (Tokat), Rafet (Tokat), İsmail (Erzurum), Abdülgafur (Karesi), Nadir (Isparta), Mustafa (Dersim), Hacı Tahir (Isparta), Süleyman Necati (Erzurum), Sırrı (Ergani), Mustafa (Antalya), Remzi (Isparta), Şükrü (Canik), Sadık (Kırşehir - is-

tifa etmiştir), Edip (Batum), Neşet (Kangırı), Lütfü (Siverek), Mehmet Şükrü (Karahisar-ı Sahip), Kasım (Muş), Şeref (Edirne - istifa etmiştir), Hacı Ali (İçel), Dursun (Çorum), Cemil (Kütahya), Vasfi (Karahisar-ı Şarki) Ömer Lütfü (Saruhan), Hamdi (Amasya), Sırrı (Siverek), Sadettin (Menteşe - istifa etmiştir), Emin (Ergani), Yusuf Ziya (Bitlis), Emin (Erzincan), Celal (Genç), Hüseyin (Erzincan), Abdülhak Tevfik (Dersim - istifa etmiştir), Abdülgani (Muş), Arif (Konya), Diyap Ağa (Dersim), Ahmet Nafiz (Canik), Halil İbrahim (Antalya), Ömer Lütfü (Amasya), Hulusi (Karahisar-ı Sahip), Salih (Erzurum), Abidin (Lazistan), Sırrı (İzmit) beyler ve Cemal Paşa (Isparta) idi. Ben ayrıldıktan sonra kaydolanlar var mı yok mu bilmiyorum.

• *İntihabatta İkinci Grup'un kazanabileceğini zanneder misiniz?*

– Hâkimiyet-i milliye düsturunu kabul eden bir millet için bu hususta herhangi bir tahmin hatadan salim olmaz. Milletin takdirine kalmış bir meseledir.

İkinci Grup ve İttihatçılar

• *Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey İkinci Grup azasının kısm-ı azamını İttihatçıların teşkil ettiğini ve İkinci Grup'un icabında İttihatçılarla teşrik-i mesai edebileceğini söylemişti. Bu hususta sizin kanaat-ı hususiyeniz nedir?*

– İttihat ve Terakki Türkiye'de hâkimiyet-i milliyenin alemdarı olarak çalışmıştır ve onu bir mefkûre olarak kabul etmekteyim. O zamanın icabatı olan 93 Kanun-ı Esasisi ile meydana atılmış fikr-i hürriyet ve serbestîyi neşretmişti. Hareket-i milliye ise feyzini tabii bu membadan aldığından İttihat ve Terakki mefkûresini, milliyet ve vatanperverlik nokta-i nazarından, Müdafaa-i Hukuk'tan ayrı bir şey görmek,

zannediyorum ki, hatadır. Her iki tarafın da istikbal için hâkimiyet-i milliye esasatı dairesinde yeni bir kanun-ı esasi vücuda getirmek lüzumunda müttefik olduğu kanaatindeyim. Erzurum Kongresi'nde bilcümle İslamların Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aza-yı tabiiyesi olduğu ilan edilmiş ve bu suretle İttihatçılık, İtilafçılık gibi meslekler vatan ve milliyetperverlik etrafında cem edilmiştir.

Bunlar arasındaki farklar da Birinci İkinci Grup farkları kadar lafızdan ibarettir. Nazarımda her Müdafaa-i Hukuk azası İttihatçı, her İttihatçı da Müdafaa-i Hukuk arasındandır.

Teşkilât-ı Esasiyemizin Müşabihi

• *Bizim şekl-i hükümetimize hangi devletin teşkilat-ı esasiyesi yakındır?*

– Bizim şekl-i hükümetimize İsviçre'nin teşkilat-ı esasiyesi yakındır, yalnız onlarda müntehap iki meclis mevcut olup alelfevr çıkması muhtemel olan kararları ikinci bir tetkike tabi kılmak usulünü vazetmişlerdir. Bu usulün bizde de tatbiki faydalı olacağı kanaatinde isem de bu gibi hususatı gelecek Meclis'in nazar-ı temele almasını münasip görmekteyim. Arz ettiğim gibi gerek şekl-i hükümet ve gerek diğer hususat için yeni bir kanun-u esası vücuda getirmek mecburiyetindeyiz. Dünyanın geçirmekte olduğu inkılâplar milletimize pek çok şeyler göstermiştir. Milletin iradesini tecelli ettirecek olan yeni intihabadın her şeyi halledeceği ümidindeyim.

Tan *Gazetesi*

• Tan *gazetesini İstanbul'da sizin neşredeceğiniz söyleniyor?*

– *Tan* gazetesi İkinci Grup'un mürevvic-i efkârı idi. Ali Şükrü Bey merhumun vefatı üzerine hadis olan vaziyet do-

layısıyla muvakkaten tatil edilmişti. Grubun bu bapta ittihaz ettiği karar hakkında malumatım yoktur.

KAYNAKÇA

— "Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in beyanatı", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923.

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994.

Güneş, İhsan, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay., 1985.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yay., 1981.

İlk kez yayınlanmaktadır.

Kurtuluş Savaşı Sırasında Milletvekillerinin Savaş Sonrası Türkiyesi'ne Bakışları

Bu yazıda Birinci TBMM'de Evrak ve Tahrirat Müdürü olarak çalışan Necmettin Sahir (Sılan) Bey'in Kurtuluş Savaşı yıllarında Birinci Meclis'te görev yapan milletvekilleriyle yaptığı önemli bir anket çalışmasının sonuçlarını değerlendireceğim.

Bilindiği gibi, Eskişehir-Kütahya Muharebeleri, Milli Mücadele tarihinde en kritik dönemlerden birini oluşturur. 10 Temmuz 1921'de Yunan ordusu kesin sonuç almak amacıyla Bursa ve Uşak yörelerinden saldırıya geçmiş, 25 Temmuz'a kadar aralıksız on beş gün süren çarpışmalar sonucunda Türk ordusu büyük kayıplar vererek Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmişti. Bu savaşın kaybedilmesi askeri açıdan büyük tehlike oluştururken, Ankara'da açık bir sarsıntıya yol açmış ve TBMM'nin gizli toplantıları giderek sıklaşmıştı. 23 Temmuz 1921'de yapılan gizli toplantıda, büyüyen tehlike karşısında TBMM'nin Kayseri'ye nakledilmesi konusu tartışılmış, 24 Temmuz'da TBMM evrakının Kayseri'ye taşınması konusunda hükümete yetki verilmişti. Ayrıca beş mebus TBMM için Kayseri'de uygun bir yer bulup hazırlamak üzere görevlendirilmişti.

Bu ortam içinde, TBMM'nin arşiv sandıklarının sorumluluğunu taşıyan, TBMM Evrak ve Tahrirat Müdürü Necmettin Sahir (Sılan) Bey, kendisiyle birlikte çalışmakta olan sınırlı sayıdaki memur arkadaşlarının bazılarına, arşivin taşınması görevini vermiş ve sandıklar bazı memurların sorumluluğu altında Ankara'dan Kayseri'ye yola çıkmıştır. Bu arada bir bölüm milletvekili ve bazı milletvekili aileleri de Kayseri yolunu tutmuştur. Kayseri'ye gidenler arasında Necmettin Sahir Bey'in eşi ve çocuğu da bulunmaktadır.

Ailesinden ve arşivlerinden uzak kalan Necmettin Sahir Bey, bu karanlık günlerde, kendi deyimiyle, önceki yıllarda "gazete sütunlarında adsız veya imzalı yazılar yazmış olmanın yarattığı bir ilhamla" çok önemli bir karar vermiştir: Milletvekilleriyle bir anket yapacaktır. Bu amaçla, küçük bir kâğıdın üzerine "kazanılacak olan milli istiklâl mücadelemizin feyizdar ve semeredar olması neye mütevakkıftır" sorusunu yazmış, bunu çoğaltmış ve bütün milletvekillerine dağıtmıştır. Askeri açıdan zor durumda olduğumuz bir ortamda, sorunun, Milli Mücadele'nin kesinlikle bir zaferle sonuçlanacağına dair inancı dile getiren ilk beş kelimesi ("kazanılacak olan milli istiklâl mücadelemiz") oldukça çarpıcıdır.

Necmettin Sahir Bey, 1968'de yaptığı bir konuşmasında bu konuda şunları söylüyor:

> "Ben bu soruyu bastırdım. Kayseri'ye gidip gelenler... Havaya göre burada [Ankara'da] müzakere nisabı artmakta. Burada elime geçenlere bu kâğıdı veriyorum. Atıyorlar. Günlerce kovaladım. Dedim ki zafer bizimdir. Mutlaka muzaffer olacağız. Muzaffer olduktan sonra bunu mukaddes bir sır halinde saklayacağım ve günün birinde bunu tarihe emanet edeceğim."[1]

1 Necmettin Sahir Sılan'ın 15 Mayıs 1968'de Ankara'da Türk Tarih Kurumu'nun Atatürk Yıllık Konferansları'nın 6. serisinde yaptığı konuşma. (Tarih Vakfı arşivi).

Sılan, gerçekten de, bu tarihi ankete verilen cevapların orijinallerini yıllarca özel arşivinde "bir sır gibi" saklamıştır. Sağlığında gün ışığına çıkmayan bu tarihi belgelerin, Sılan'ın ölümünden sonra, varisleri tarafından, arşivindeki öteki belgelerle birlikte, Ekim 1992'de Tarih Vakfı'na bağışlanmış olması bu anketin sonuçlarının kamuoyuyla paylaşabilmesine imkân verıniştir.

Ankete katılan ve katılmayanlar

Birinci Meclis'e katılmaya hak kazanıp TBMM'den sicil numarası alan 437 milletvekilinden 315'i Sılan'ın anketini cevaplandırmıştır. Meclis kapanırken milletvekilliği sürenlerin sayısının istifa, ölüm ve benzeri nedenlerle 337'ye düştüğü göz önünde bulundurulduğunda, 315 sayısının oldukça yüksek bir cevaplandırma oranına denk düştüğü açıkça görülmektedir. Anketin milletvekilleri tarafından cevaplandırılmaya başlanma tarihi 5 Eylül 1921'dir. İlk cevabı 5 Eylül 1921 tarihinde Saruhan Mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey, son cevabı 8 Nisan 1923'te Beyazıt Mebusu Dr. Refik (Saydam) Bey vermiştir.

TBMM'den sicil numarası alan 437 milletvekilinden 85'inin milletvekilliği sıfatı anketin cevaplandırılmaya başlandığı tarih olan 5 Eylül 1921'den önce ölüm, istifa, milletvekilliğinden çıkarılma ve benzeri nedenlerle sona ermişti. Doğal olarak bu kişiler anketi cevaplandırmamışlardır. Bu kişiler dışarıda tutulduğunda toplam milletvekili sayısı 437'den 352'ye düşmektedir. Bunlardan sadece 37'si ankete ilgi göstermemiştir. Cevap vermeyen söz konusu 37 kişi arasında Mustafa Kemal (Atatürk), İsmet (İnönü), Fevzi (Çakmak), Kazım (Karabekir) paşalarla, Rauf (Orbay) ve Ali Fethi (Okyar) beylerin de bulunması dikkat çekicidir.

Necmettin Sahir Bey'in yukarıda sözünü ettiğim 1968'deki konuşması, Mustafa Kemal Paşa'nın anket karşısındaki

tutumu hakkında oldukça önemli bilgiler içeriyor. Necmettin Sahir Bey bu konuda şunları söylüyor:

> "Kâğıdı uzattım. 'A be çocuğum, bu nedir' dedi. Onun kendine mahsus tatlı Rumeli şivesi, tatlı okşayıcı bakışlarıyla dedim. 'Ben böyle bir şeye tevessül ettim'. 'Nasıl' dedi. 'Evet' dedim. 'Neden teşebbüs ettin'. Büyük odada konuşuyoruz. Yani bugün Meclis'in merdivenle çıkılan İstasyon Caddesi'ne bakan tarafta. Evrakı arz ettikten sonra dedim. 'Efendim, vaziyet beni çok mahzun etti; ben kendime bir teselli bulmak için bu suali tertipledim, verdim' dedim. 'Hatta başka bir şey söyleyeyim size' dedim. 'Moskova'da Ali Fuat Paşa'ya gönderdim. Erzurum'da Karabekir Paşa'ya gönderdim'. 'Cevap aldın mı' dedi. 'Paşam daha çok yeni' dedim. 'Roma'da Celalettin Arif Bey'e gönderdim. Paris'te Ahmet Ferit Tek'e gönderdim'. Paşa baktı, baktı bana. 'Yani şimdi ben ne yapacağım' dedi. 'Siz de' dedim 'bir iki satır lütfedeceksiniz'. 'Yok be çocuk, sen bunları toplayasın. Eser benimdir'. 'Eser benimdir' diyebilir. Bu büyük eser Türkiye Büyük Millet Meclisi. 'Emredersiniz paşam' dedim. Ondan sonra gelişen hadiseler, olaylar bu kadar yakınlığa rağmen, kendisinden, elimde başka boş kâğıtlar olmasına rağmen, böyle bir cevabı aramak cüretini bana vermedi."[2]

Cevap vermesi beklendiği halde anketi cevaplandırmayan 37 milletvekilinin listesi Tablo 1'dedir.

Cevap veren ve vermeyenlerin çeşitli kriterlere göre dağılımı

Yukarıda da belirtildiği gibi TBMM'den sicil numarası alan toplam 437 milletvekilinin yüzde 72,1'ini oluşturan 315'i Sılan'ın anketine cevap vermiş, yüzde 27,6'sını oluşturan

2 Necmettin Sahir Sılan'ın aynı konuşması.

TABLO 1

No	Adı	Seçim bölgesi
1	Hacı Atıf Efendi (Taşpınar)	Ankara
2	Hacı Mustafa Efendi (Beynam)	Ankara
3	Hilmi Bey (Çayırlıoğlu)	Ankara
4	Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)	Ankara
5	Ömer Mümtaz Bey (Tanbi)	Ankara
6	Şakir Bey (Kınacı)	Ankara
7	Cami Bey (Baykurt)	Aydın
8	Cevat Abbas Bey (Gürer)	Bolu
9	Ali Ulvi Bey	Burdur
10	İsmet Bey (Eker)	Çorum
11	Hakkı Behiç Bey (Bayiç)	Denizli
12	İsmet Paşa (İnönü)	Edirne
13	Kazım Karabekir Paşa	Edirne
14	Hacı Fevzi Bey (Celayir)	Elazığ
15	Tevfik Bey (Kütükbaşı)	Erzincan
16	Şeyh Fikri Efendi (Ergün)	Genç
17	Hasan Fehmi Bey (Ataç)	Gümüşhane
18	Sami Bey (Arkan)	İçel
19	Ali Fethi Bey (Okyar)	İstanbul
20	İbrahim Şükrü Efendi (Çelikalay)	Karahisarısahip
21	Nebil Efendi (Yurteri)	Karahisarısahip
22	Mustafa Vasfi Bey (Seçer)	Karahisarışarki
23	Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)[1]	Kastamonu
24	Murat Bey (Pala)	Kastamonu
25	Cemalettin Efendi (Çelebioğulları)	Kırşehir
26	Arif Bey (Baysal)	Konya
27	Fevzi Paşa (Çakmak)	Kozan
28	Hüseyin Bey (Çelik)	Kozan
29	Aslan Bey (Toğözata)	Maraş
30	Hasan Tahsin Bey (Artık)	Mardin
31	Ethem Fehmi Bey (Arslanlı)	Menteşe
32	İsmail Safa Bey (Özler)	Mersin
33	Rıza Vamık Bey (Uras)	Sinop
34	Emir Paşa (Marşan)	Sivas
35	Hüseyin Rauf Bey (Orbay)	Sivas
36	Haci Hayali Efendi	Urfa
37	Ahmet Bey (Baydar)	Yozgat

122'si cevap vermemiştir. Yine yukarıda belirtildiği üzere, 85 kişinin milletvekilliği, anketin cevaplandırılmaya başlandığı 5 Eylül 1921 tarihinden önce, çeşitli nedenlerle sona ermiştir. Bu kişiler dışarıda tutulunca, meclis toplamı 437'den 352'ye düşmekte ve anketin cevaplandırılma oranı yüzde

89,5 gibi çok yüksek bir düzeye çıkmaktadır. Dağılım Tablo 2'de gösterilmiştir.

TABLO 2
Ankete Cevap Veren ve Vermeyenlerin Toplam Dağılımı

	Ankete cevap verenler		*Ankete cevap vermeyenler*		*Toplam*	
	Sayı	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*
Toplam (Meclis toplamı)	315	72,1	122	27,9	437	100,0
Toplam (anket tarihinde milletvekilliği sona ermiş olanlar dışarıda tutulursa)	315	89,5	37	10,5	352	100,0

Siyasi gruplar

İktidardaki Birinci Grup'a mensup milletvekillerinin yüzde 88,6'sı Sılan'ın anketine cevap vermiştir. Bu oran muhalefetteki İkinci Grup üyeleri arasında daha da yüksektir (yüzde 95,2). Bağımsızların da yüzde 84,4'ü cevap vermiştir. Birinci Grup'un kurulduğu 10 Mayıs 1921 tarihinden önce milletvekilliği sona ermiş olan 82 milletvekilinin hiçbirinden, beklenebileceği gibi, cevap alınmamıştır (Tablo 3).

TABLO 3
Ankete Cevap Veren ve Vermeyenlerin Milletvekillerinin Mensup Oldukları Gruplara Göre Dağılımı

	Ankete cevap verenler		*Ankete cevap vermeyenler*		*Toplam*	
	Sayı	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*
Birinci Grup	179	88,6	23	11,4	202	100,0
İkinci Grup	60	95,2	3	4,8	63	100,0
Bağımsız	76	84,4	14	15,6	90	100,0
Gruplar oluşmadan ayrılanlar	0	0,0	82	100,0	82	100,0
Toplam (Meclis toplamı)	315	72,1	122	27,9	437	100,0

Yaş

Bilindiği gibi, Birinci Meclis'te yaşı 30'un altında olan çok genç milletvekilleri bulunduğu gibi, çok yaşlı milletvekilleri de görev yapıyordu. Bu çalışmada kullanılmak amacıyla, milletvekilleri üç ayrı yaş grubuna ayrılmıştır. Bunlardan 35 ve daha küçük yaşlarda olanların yüzde 85,5'inin, 36-45 yaşlar arasındakilerin yüzde 77,8'inin, 46 ve daha büyük yaşlardakilerin ise yüzde 75,4'ünün Sılan'ın anketini cevaplandırdığı saptanmıştır. Anketi cevaplandırdığı halde yaşı bilinmeyen herhangi bir milletvekili yoktur (Tablo 4).

TABLO 4
Ankete Cevap Veren ve Vermeyenlerin Milletvekillerinin Yaşına Göre Dağılımı

	Ankete cevap verenler		*Ankete cevap vermeyenler*		*Toplam*	
	Sayı	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*
35 ve daha küçük yaşlardakiler	71	85,5	12	14,5	83	100,0
36-45 yaşlar arasındakiler	137	77,8	39	22,2	176	100,0
46 ve daha büyük yaşlardakiler	107	75,4	35	24,6	142	100,0
Yaşı bilinmeyenler	0	0,0	36	100,0	36	100,0
Toplam (Meclis toplamı)	315	72,1	122	27,9	437	100,0

Meslek

Milletvekili seçilmeden önceki son yaptıkları meslekler açısından da milletvekilleri geniş bir yelpazeye dağılıyordu. Bu çalışma için, milletvekillerinin meslekleri tasnif edilirken, beş ayrı kategori oluşturulmuştur. Birinci kategoride asker kökenli milletvekilleri yer almaktadır. Sivil memurlar başlığını taşıyan ikinci kategoriye başta mülki yöneticiler, diplomatlar, öğretim üyeleri, öğretmenler, hâkim ve savcılar olmak üzere diğer bütün memurlar alınmıştır. Avukat-

lar, gazeteciler, bankacılar, serbest çalışan doktorlar, eczacılar ve mühendisler serbest meslek sahipleri kategorisi içinde değerlendirilmiş, çiftçi, tüccar ve aşiret reisleri, eşraf başlığı altında bir arada toplanmıştır. Müftü ve diğer din görevlilerine, din adamları kategorisi altında yer verilmiştir. Meclisteki askerlerin yüzde 70,3'ü, sivil memurların yüzde 76,7'si, serbest meslek sahiplerinin yüzde 83,0'ü, eşrafın yüzde 82,0'si ve din adamlarının yüzde 71,7'si Sılan'ın anketine cevap vermiştir. Anketi cevaplandırdığı halde mesleği bilinmeyen herhangi bir milletvekili yoktur (Tablo 5).

TABLO 5
Ankete Cevap Veren ve Vermeyenlerin Milletvekillerinin Mesleğine Göre Dağılımı

	Ankete cevap verenler		*Ankete cevap vermeyenler*		*Toplam*	
	Sayı	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*
Asker	45	70,3	19	29,7	64	100,0
Sivil memurlar	125	76,7	38	23,3	163	100,0
Serbest meslek	39	83,0	8	17,0	47	100,0
Eşraf	73	82,0	16	18,0	89	100,0
Din adamı	33	71,7	13	28,3	46	100,0
Mesleği bilinmeyenler	0	0,0	28	100,0	28	100,0
Toplam (Meclis toplamı)	315	72,1	122	27,9	437	100,0

Yeniden seçilme durumu

Birinci Meclis'teki milletvekillerinin üçte biri daha sonraki meclislerden en az birinde milletvekili olarak yeniden görev yapmış, üçte ikisi ise Birinci Meclis dağıldıktan sonra bir daha milletvekili seçilememiştir. Yeniden seçilen ve seçilmeyenlerin Sılan'ın anketine verdikleri cevaplar arasında herhangi bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla çalışmada bu değişken de kullanılmıştır. Tablo 6'da da görüleceği üzere, Birinci Meclis'i izleyen meclislerden en az birinde yeniden görev yapanların yüzde 83,7'si Sılan'ın anketini

TABLO 6
Ankete Cevap Veren ve Vermeyenlerin Sonraki Meclislere Seçilip Seçilmemelerine Göre Dağılımı

	Ankete cevap verenler		*Ankete cevap vermeyenler*		*Toplam*	
	Sayı	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*
Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemeyenler	123	83,7	24	16,3	147	100,0
Sonraki meclislerden en az birine yeniden seçilenler	192	66,2	98	33,8	290	100,0
Toplam (Meclis toplamı)	315	72,1	122	27,9	437	100,0

cevaplandırmıştır. Cevap verme oranı, Birinci Meclis dağıldıktan sonra yeniden seçilemeyenler arasında yüzde 66,2'ye kadar düşmektedir.

Anketlerin cevaplandırılma tarihleri

5 Eylül 1921 tarihinde Saruhan Mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey'in cevabıyla başlayan ve 8 Nisan 1923'te Beyazıt Mebusu Dr. Refik (Saydam) Bey'in cevabıyla son bulan Sılan'ın anketi çok uzun bir zaman dilimi içinde yapılmıştır. 1921 yılı içinde cevap verenlerin sayısı 47'de kalırken, 256 milletvekili 1922 yılı içinde cevap vermiş, 3 milletvekilinin cevabı 1923'e kadar uzamıştır. Anketi cevaplandırdığı halde cevap verme tarihi bilinmeyenlerin sayısı 9'dur. Aylara göre bakıldığında Nisan 1922'nin en yoğun cevap verme tarihi olduğu görülmektedir. 315 cevaptan 58'i (yüzde 18,4) Nisan 1922'de verilmiştir. Bu ayı, 53 cevapla (yüzde 16,8) Haziran 1922 ve 42 cevapla (yüzde 13,3) Mart 1922 izlemektedir. Cevapların değerlendirilmesine geçmeden önce son bir not daha vereyim: Anketlerin yarısı Nisan 1922'den önce, kalan yarısı da Nisan 1922'den sonra cevaplandırılmıştır (Tablo 7).

TABLO 7
Anketlerin Cevaplandırılma Tarihlerinin Dağılımı

	Sayı	Yüzde	Kümülâtif
Eylül 1921	7	2,2	2,2
Ekim 1921	18	5,7	7,9
Kasım 1921	12	3,8	11,7
Aralık 1921	10	3,2	14,9
Ocak 1922	15	4,8	19,7
Şubat 1922	27	8,6	28,3
Mart 1922	42	13,3	41,6
Nisan 1922	58	18,4	60,0
Mayıs 1922	17	5,4	65,4
Haziran 1922	53	16,8	82,2
Temmuz 1922	16	5,1	87,3
Ağustos 1922	7	2,2	89,5
Eylül 1922	11	3,5	93,0
Ekim 1922	6	1,9	94,9
Kasım 1922	2	0,6	95,6
Aralık 1922	2	0,6	96,2
Ocak 1923	2	0,6	96,8
Nisan 1923	1	0,3	97,1
Tarih yok	9	2,9	100,0
Toplam	315	100,0	100,0

Cevapların değerlendirilmesi

Ankete verilen 315 cevap tek tek gözden geçirildiğinde ilk olarak cevapların hacmi konusundaki farklılıklar dikkat çekmektedir. Anketi dönemin maliye vekili Trabzon Mebusu Hasan (Saka) Bey gibi, "paraya" demek suretiyle tek kelimeyle cevaplandıran milletvekilleri olduğu gibi, Necmettin Sahir Sılan'ın verdiği küçük cevap kâğıdına yazdıkları tek cümleyle veya bir veya birkaç paragrafla yetinen milletvekilleri de olmuştur. Buna karşılık, bazı milletvekilleri küçük cevap kâğıdıyla yetinmemiş, ek kâğıtlar da kullanarak soruya birkaç sayfa halinde cevap vermiştir. Milletvekillerinin çok büyük bölümü cevaplarında birçok soruna birden değinmiş ve saydıkları bu sorunlara çözüm çareleri bulunması gerektiğini belirtmiştir.

Cevaplar çok geniş bir yelpazeye yayılmıştır; bu nedenle bunların tasnifi oldukça zor bir iştir, ama daha önemlisi, nasıl bir tasnif yapılırsa yapılsın, bu tasnif, ister istemez, bir sübjektiflik içerecektir. Bir araştırmacının yaptığı tasnifi, bir başkasının beğenmeyip değişik bir biçimde yapması veya tamamen farklı bir tasnif yapması mümkündür. Ankete verilen cevapların tamamının tam metinlerinin bu makalenin yayınlandığı kitabın içinde yer alıyor olması, ileride, isteyen her araştırmacının bunları yeni bir tasnife tabi tutmasını ve oluşturdukları yeni kategorilerle yeni analizler yapmalarını olanaklı kılmaktadır.[3] Bu olumlu durumun verdiği rahatlıkla, burada yaptığım bu toplu değerlendirmede oldukça serbest davrandım ve cevapları kendimce anlamlı bulduğum 20 başlık altında toplamayı uygun buldum. Bu 20 başlığın herhangi biri içine koyamadığım cevapları ise "diğer" başlığı altında 21'inci başlık içine yerleştirdim.

Cevap kategorileri

Yukarıda sözü edilen 21 başlık ve bu başlıkların hangi alt başlıklardan oluştuğu aşağıda sıralanmaktadır. Her alt başlığın yanında, parantez içinde, o alt başlığın kaç milletvekili tarafından dile getirildiği de belirtilmiştir. Hemen eklemek gerekir ki, parantez içindeki sayıların aritmetik toplamı, o başlığa toplam kaç milletvekili tarafından dikkat çekildiğini yansıtmaz, çünkü bir başlığın altında yer alan alt başlıkların birkaçının birden aynı milletvekili tarafından dile getirildiği durumlar söz konusudur. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, örneğin "eğitime önem verilmesi, cahillikle mücadele" başlığı, "eğitime önem verilmesi, eğitimin yaygınlaş-

3 Söz konusu kitap şudur: Tunçay, Mete, Demirel, Ahmet ve Demirel, Yücel, *İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem Milletvekillerinin Gelecekten Beklentileri*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2004.

tırılması" alt başlığı ile "cahillikle mücadele, cahilliğin ortadan kaldırılması" alt başlıklarından oluşmaktadır. "Eğitime önem verilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması" diyen milletvekili sayısı 92 iken (315 milletvekilinin yüzde 29,2'si), "cehaletle mücadele, cehaletin ortadan kaldırılması" diyen milletvekili sayısı 41'dir (315 milletvekilinin yüzde 13,0'ü). Buradan, bu sayıları toplamak suretiyle toplam 133 milletvekilinin (yüzde 42,2) "eğitim - cahillikle mücadele" başlığına değindiği sonucuna varmak mümkün değildir, çünkü 16 milletvekili, aynı anda, hem "eğitime önem verilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması" hem de "cehaletle mücadele, cehaletin ortadan kaldırılması" demiştir. Basit toplama işlemi bu 16 kişinin "eğitim - cahillikle mücadele" konusuna değinmelerinin bir yerine, iki kez hesaba katılması sonucunu doğurur ki bu da yanıltıcı olur. Bu mükerrerlik sorunu giderilince, bir başka deyişle 16 milletvekilinin cevabı iki yerine, bir kez sayılınca 315 milletvekilinin yüzde 37,1'ini oluşturan 117'sinin "eğitime önem verilmesi, cahillikle mücadele" başlığı altında toparladığımız soruna değindiği ortaya çıkmaktadır.

21 başlık ve alt başlıkları şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Halkın egemen olması, halkın yönetimi, halkın içinden çıkmış bir yönetim: Egemenliğin (kayıtsız şartsız) halka (ulusa) verilmesi, halkta (ulusta) kalması (48), halka yakın, halkın içinden çıkmış bir yönetimin kurulması, halkla yöneticiler arasında güvenin sağlanması (40), kişi egemenliğine ve/veya yönetimine son verilmesi (6), Saltanatın kaldırılması (4), anayasanın uygulanması ve anayasaya uygun yasaların çıkartılması (2), devlet işlemlerinin sıkı bir biçimde denetlenmesi (1), halkçılığın başarıyla uygulanması (1), halkın TBMM'nin gerçekten bir halk hükümeti olduğu konuda bilinçlendirilmesi (1), seçimlerin serbestçe yapılması (1), ulusal bir meclisin oluşturulması (1).

2. *Adaletin sağlanması, adil yönetim, adli işlemlerin hızlandırılması:* Tek alt başlıktan oluşmaktadır (73).

3. *Yasaların egemen kılınması (hukuk devleti):* Tek alt başlıktan oluşmaktadır (34).

4. *Çağdaşlaşma, Batılılaşma, tutuculukla mücadele:* Çağdaşlaşma, Batılaşma, çağa uygun yönetim anlayışı, tutuculuğa son verilmesi (24), İslam dininin boş inançlardan arındırılması (5), devlet işlerinin dini etkilerden arındırılması (laiklik) (3).

5. *Eğitim ve cahillikle mücadele:* Eğitime önem verilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması, çağdaşlaştırılması (92), cahillikle mücadele, cahilliğin ortadan kaldırılması, halkın kültür düzeyinin yükseltilmesi (41).

6. *Bireylerin ve halkın haklarına saygı gösterilmesi:* Bireyin özgürleştirilmesi, geliştirilmesi; temel hak ve özgürlüklere saygı gösterilmesi (9), halkın (ulusun) haklarına saygı gösterilmesi (7).

7. *Şeriat, İslam maneviyatı, İslam ahlakı, dini eğitim:* İslam'a, İslam'ın manevi değerlerine, İslam ahlakına önem verilmesi, dini kültürün artırılması (45), şeriat ve ulu yasaların korunması, uygulanması, İslam'a dayalı yönetim anlayışının benimsenmesi ve yasalar yapılması (16), dini eğitime önem verilmesi (12), Batı'dan alınan yasaların yürürlükten kaldırılması, Batı taklitçiliğine son verilmesi (6), İslam dünyasının birliğinin sağlanması, Türkiye'nin yüzünü Batı'ya değil Doğu'ya çevirmesi (5), halifeliğin korunması (3).

8. *İyi, temiz, baskıcı olmayan yönetim, uzman kişilerin yönetimi:* İyi, temiz, erdemli, bilinçli, sorumlu, ağırbaşlı, bilgili, programlı yönetim, uzman yönetimi (64), halka baskı yapmayan bir yönetim (11).

9. *Bürokratik olmayan devlet, devletin küçültülmesi:* Devlet işlerinde kırtasiyeciliğin azaltılması, bürokratik yönetim anlayışına son verilmesi (10), devletin küçültülmesi (2).

10.Toplumsal koşulların iyileştirilmesi, halkın refah ve mutluluğunun sağlanması: Halkın refah ve mutluluğunun sağlanması, yoksulluğuna son verilmesi, temel gereksinimlerinin karşılanması, toplumsal sorunların çözümü (42), kadınların toplumsal konumunun yükseltilmesi (4), toplumsal sağlık koşullarının iyileştirilmesi (12), aşiretlerin yerleştirilmesi (2).

11. Asayiş, huzur ve güven ortamının sağlanması: Tek alt başlıktan oluşmaktadır (29).

12. Ekonomik gelişme: Ekonomiye önem verilmesi, ekonominin geliştirilmesi (66), sanayileşme (37), tarıma önem verilmesi (37), doğal kaynaklardan yararlanılması (23), üretimin artırılması, üretici bir toplum yaratılması (18), ticarete önem verilmesi (12), devlet gelirlerinin artırılması (10), devlet harcamalarında tasarruf (9), el sanatlarına önem verilmesi (9), denk bütçe (5), ülkeye yabancı sermaye girişinin sağlanması (5), vergilerin hafifletilmesi, toplanma amacına uygun olarak harcanması (4), bedeni çalışma zorunluluğu getirilmesi, halkın çalışmaya, zenginleşmeye teşvik edilmesi (4), kapitülasyonların kaldırılması (3), dış ticaretin dengelenmesi (3), ihracatın artırılması (3), Ziraat Bankası'nın sermayesinin artırılması (1), geçici olarak Avrupa'dan uzman getirerek çalıştırılması (1), devletleştirme (1), köylülere faizsiz borç verilmesi (1).

13. Bilime önem verilmesi, bilimsel ilerleme, bilimsel düşünme: Tek alt başlıktan oluşmaktadır (44).

14. Bayındırlık işleri: Tek alt başlıktan oluşmaktadır (64).

15. Nüfusun artırılması: Tek alt başlıktan oluşmaktadır (18).

16. Ulusal bilinç, benlik yaratılması, Türkçenin yaygınlaştırılması: Ulusal benlik, bilincin yaratılması, bu bilinçle yeni bir kuşak yaratılması, vatan sevgisi (32), Türkçeye önem verilmesi, Türkçe'nin yaygınlaştırılması (6).

17. Azim, kararlılık, birlik-beraberlik, sevgi: Azim, kararlılık, cesaret, fedakarlık, çalışma (36), birlik ve beraberlik, dayanışma (33), kişisel tutku, çıkarlar peşinde koşulmaması, ikiyüzlülüğe son verilmesi (16), karşılıklı sevgi, iyi niyet (3).

18. Savaşın kazanılması, barışın, bağımsızlığın sağlanması: Bağımsızlığın sağlanması ve buna önem verilmesi (8), barışın sağlanması (5), savaşın kazanılması (3).

19. Ordunun güçlendirilmesi: Tek alt başlıktan oluşmaktadır (11).

20. Barışçı, akıllı bir dış politika izlenmesi: Tek alt başlıktan oluşmaktadır (13).

21. Diğer: Başkentin Anadolu'nun ortasında bir yere taşınması (2), seçimlerin mesleki temsil esasına göre yapılması (2), Türk ve Kürtlerin birliğinin sağlanması (2), yerel yönetimlerin özerkleştirilmesi (2), ülkenin doğal sınırlarına kavuşturulması (1), Kanun-u Esasi ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birleştirilmesi (1), askerlik süresinin kısaltılması (1), başta Padişah olmak üzere Sevr'i imzalayanların İstiklal Mahkemesine verilmesi (1), Batı devletlerinden biriyle dostça ilişkiler kurulması ve birçok işin bu devlet aracılığıyla kotarılması (1), Batı kapitalizmiyle mücadele edilmesi (1), dış dünyada Türkiye'nin propagandasının yapılması (1), her sınıfın bilgisine göre davranması ve sınırını aşmaması (1), İslam nüfusunun yoğun olduğu dış merkezlerde konsolosluklar açılması (1), mezhep çatışmalarının çözüme kavuşturulması (1), mili mücadele için çalışanların takdir edilerek haklarının verilmesi (1), Müslümanlık, Türklük ve Batı'nın iyi bir sentezinin yapılması (1), orduda sorumluluğun yerleşmesi (1), ordunun küçültülmesi (1), saltanat ailesinin giderlerinin bütçeden karşılanmaması (1), sınıf farklılıklarına son verilmesi (1), sosyalizme yönelme (1), Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilerin sürdürülmesi (1), tek parti yö-

netimi kurulması/particiliğe meydan verilmemesi (1), ulusal ve toplumsal yapıyı zayıflatan etmenlerin bulunup ortadan kaldırılması (1).

Cevapların dağılımı

En çok önem verilen konu, 315 milletvekilinden 136'sının (yüzde 43,2) sözünü ettiği ekonomik gelişmedir. 117 milletvekilinin (yüzde 37,1) değindiği eğitime önem verilmesi ve cahillikle mücadele konusu ekonomiden sonra ön plana çıkan ikinci önemli konudur. Ekonomik ve toplumsal iki konunun siyasi konuların önüne geçmiş olması ilginçtir.

89 milletvekilinin (yüzde 28,3) değindiği halkın egemen olması; halkın yönetiminin sağlanması; 75 milletvekilinin (yüzde 23,8) sözünün ettiği azim, kararlılık, birlik-beraberlik, sevgi; 73 milletvekilinin (yüzde 23,2) belirttiği adalet, adil yönetim, hızlı adliye ve 72 milletvekilinin (yüzde 22,9) vurguladığı iyi, temiz, baskıcı olmayan bir yönetimin kurulması veya uzman kişilerin yönetime gelmesi ön plana çıkan diğer başlıklardır.

Şeriat, İslam maneviyat ve ahlakı, dini eğitim konusunun önemine işaret eden milletvekili sayısı 68'dir (yüzde 21,6).

64 milletvekilinin (yüzde 20,3) değindiği bayındırlık işleri de önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir.

Öteki başlıklar şu şekilde sıralanmaktadır: Halkın refah, mutluluğu, sosyal koşulların iyileştirilmesi (56 milletvekili - yüzde 17,8); bilime önem verilmesi, bilimsel ilerleme (44 milletvekili - yüzde 14,0); ulusal bilinç, benlik yaratılması, Türkçenin yaygınlaştırılması (35 milletvekili - yüzde 11,1); yasaların egemen kılınması/hukuk devleti (34 milletvekili - yüzde 10,8); asayiş, huzur ve güvenin sağlanması (29 milletvekili - yüzde 9,2); çağdaşlaşma, Batılılaşma, tutuculuğa son verilmesi (26 milletvekili - yüzde 8,3); nüfusun artırılması

(18 milletvekili - yüzde 5,7); bireylerin ve halkın haklarına saygı gösterilmesi (16 milletvekili - yüzde 5,1); savaşın kazanılması, barış ve bağımsızlık (16 milletvekili - yüzde 5,1); barışçı, akıllı bir dış politika izlenmesi (13 milletvekili -yüzde 4,1); bürokratik olmayan devlet, devletin küçültülmesi (12 milletvekili - yüzde 3,8) ve ordunun güçlendirilmesi (11 milletvekili - yüzde 3,5). Ayrıca 28 milletvekili (yüzde 8,9) cevabında diğer kategorisi altında toplanan alt başlıklardan en az birine değinmiştir. Dağılım Tablo 8'de gösterilmiştir.

TABLO 8
Cevapların Toplam Dağılımı

	Toplam dağılım	
	Sayı	*Yüzde*
Halkın egemen olması, halkın yönetimi	89	28,3
Adalet, adil yönetim, hızlı adliye	73	23,2
Yasaların egemen kılınması	34	10,8
Çağdaşlaşma, Batılılaşma, tutuculuğa son	26	8,3
Eğitime önem verilmesi, cahillikle mücadele	117	37,1
Bireylerin ve halkın haklarına saygı	16	5,1
Şeriat, İslam maneviyat ve ahlakı, dini eğitim	68	21,6
İyi, temiz, baskıcı olmayan, uzman yönetimi	72	22,9
Bürokratik olmayan devlet, devletin küçültülmesi	12	3,8
Halkın refah, mutluluğu, iyi sosyal koşullar	56	17,8
Asayiş, huzur ve güvenin sağlanması	29	9,2
Ekonomik gelişme	136	43,2
Bilime önem verilmesi, bilimsel ilerleme	44	14,0
Bayındırlık işleri	64	20,3
Nüfusun artırılması	18	5,7
Ulusal bilinç, benlik yaratılması, Türkçe	35	11,1
Azim, kararlılık, birlik-beraberlik, sevgi	75	23,8
Savaşın kazanılması, barış, bağımsızlık	16	5,1
Ordunun güçlendirilmesi	11	3,5
Barışçı, akıllı bir dış politika	13	4,1
Diğer	28	8,9
Cevap veren milletvekili sayısı	315	

Cevapların milletvekillerinin bağlı oldukları siyasal gruba göre dağılımı incelendiğinde toplam dağılımdaki ilk iki konunun (ekonomi ve eğitim) hem Birinci Grup hem İkinci

Grup mensupları hem de bağımsızlar arasında en çok önem verilen konular olduğu görülmektedir. Ekonomi konusu Birinci Grup'ta yüzde 44,7; İkinci Grup'ta yüzde 45,0 ve bağımsızlarda yüzde 38,2 ile ilk sırada, eğitim konusu Birinci Grup'ta yüzde 39,1; İkinci Grup'ta yüzde 36,7 ve bağımsızlarda yüzde 32,9 ile ikinci sırada sayılan en çok önem verilmesi gereken konudur. Birinci Grup mensuplarının çağdaşlaşma, Batılılaşma ile bayındırlık işlerine, İkinci Grup mensuplarının halk egemenliği, hukuk devleti (yasaların egemen kılınması), iyi yönetim, asayiş ve bilimsel ilerlemeye, bağımsızların da şeriat, İslam ahlak ve maneviyatına öteki gruplara göre daha çok önem veriyor olmaları dikkat çekicidir. Ayrıntılı dağılım Tablo 9'da gösterilmiştir.

Cevapların milletvekillerinin yaşına göre dağılımına bakıldığında bazı ilginç tespitler yapmak mümkündür. Genç milletvekillerinin cevapları, orta yaşlı ve yaşlı milletvekillerinden bazı önemli farklılıklar göstermektedir. Her ne kadar üç yaş grubunda da ekonomik gelişme en önemli sorun olarak dile getiriliyor olsa da, genç milletvekilleri arasında ikinci öncelik eğitim değil, halkın egemenliğinin sağlanmasıdır. Bu konu daha çok genç milletvekillerinin önem verdiği bir konudur ve yaş ilerledikçe konuya verilen önem azalmaktadır. Benzer bir biçimde gençler arasında bilime önem verilmesi, bilimsel ilerleme konusu yaşlılara göre daha çok önem verilen bir konudur. Buna karşılık Şeriat, İslam maneviyat ve ahlakı, dini eğitim başlığı ile adalet ve adil yönetim başlığına önem verenlerin oranı yaş ilerledikçe artmaktadır. Bir başka deyişle yaşı görece yüksek milletvekilleri bu konulara daha küçük yaşlardaki milletvekillerine göre daha çok önem vermektedir. Dağılım Tablo 10'da gösterilmiştir.

Mesleki açıdan bakıldığında askerler ve din adamlarının cevaplarının öteki meslek kategorilerinden önemli bi-

TABLO 9

Cevapların, Milletvekillerinin Bağlı Oldukları Gruplara Göre Dağılımı

	Birinci grup		*İkinci grup*		*Bağımsız*	
	Sayı	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*
Halkın egemen olması, halkın yönetimi	46	25,7	20	33,3	23	30,3
Adalet, adil yönetim, hızlı adliye	40	22,3	14	23,3	19	25,0
Yasaların egemen kılınması	18	10,1	10	16,7	6	7,9
Çağdaşlaşma, Batılılaşma, tutuculuğa son	19	10,6	4	6,7	3	3,9
Eğitime önem verilmesi, cahillikle mücadele	70	39,1	22	36,7	25	32,9
Bireylerin ve halkın haklarına saygı	7	3,9	3	5,0	6	7,9
Şeriat, İslam maneviyat ve ahlakı, dini eğitim	32	17,9	14	23,3	22	28,9
İyi, temiz, baskıcı olmayan, uzman yönetimi	37	20,7	18	30,0	17	22,4
Bürokratik olmayan devlet, küçültülme	8	4,5	2	3,3	2	2,6
Halkın refah, mutluluğu, iyi sosyal koşullar	33	18,4	11	18,3	12	15,8
Asayiş, huzur ve güveni sağlanması	14	7,8	8	13,3	7	9,2
Ekonomik gelişme	80	44,7	27	45,0	29	38,2
Bilime önem verilmesi, bilimsel ilerleme	20	11,2	12	20,0	12	15,8
Bayındırlık işleri	42	23,5	9	15,0	13	17,1
Nüfusun artırılması	9	5,0	5	8,3	4	5,3
Ulusal bilinç, benlik yaratılması, Türkçe	22	12,3	8	13,3	5	6,6
Azim, kararlılık, birlik-beraberlik, sevgi	42	23,5	14	23,3	19	25,0
Savaşın kazanılması, barış, bağımsızlık	6	3,4	5	8,3	5	6,6
Ordunun güçlendirilmesi	7	3,9	1	1,7	3	3,9
Barışçı, akıllı bir dış politika	5	2,8	3	5,0	5	6,6
Diğer	14	7,8	11	18,3	3	3,9
Cevap veren milletvekili sayısı	179		60		76	

TABLO 10
Cevapların Milletvekillerinin Yaşına Göre Dağılımı

	35 ve daha küçük yaşlar		*36-45 yaşlar arası*		*46 ve daha yukarı yaşlar*	
	Sayı	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*
Halkın egemen olması, halkın yönetimi	27	38,0	41	29,9	21	19,6
Adalet, adil yönetim, hızlı adliye	8	11,3	30	21,9	35	32,7
Yasaların egemen kılınması	8	11,3	14	10,2	12	11,2
Çağdaşlaşma, Batılılaşma, tutuculuğa son	8	11,3	11	8,0	7	6,5
Eğitime önem verilmesi, cahillikle mücadele	26	36,6	50	36,5	41	38,3
Bireylerin ve halkın haklarına saygı	1	1,4	12	8,8	3	2,8
Şeriat, İslam maneviyat ve ahlakı, dini eğitim	12	16,9	23	16,8	33	30,8
İyi, temiz, baskıcı olmayan, uzman yönetimi	11	15,5	33	24,1	28	26,2
Bürokratik olmayan devlet, küçültülme	3	4,2	7	5,1	2	1,9
Halkın refah, mutluluğu, iyi sosyal koşullar	16	22,5	21	15,3	19	17,8
Asayiş, huzur ve güvenin sağlanması	8	11,3	11	8,0	10	9,3
Ekonomik gelişme	29	40,8	54	39,4	53	49,5
Bilime önem verilmesi, bilimsel ilerleme	13	18,3	17	12,4	14	13,1
Bayındırlık işleri	10	14,1	26	19,0	28	26,2
Nüfusun artırılması	2	2,8	10	7,3	6	5,6
Ulusal bilinç, benlik yaratılması, Türkçe	8	11,3	20	14,6	7	6,5
Azim, kararlılık, birlik-beraberlik, sevgi	19	26,8	30	21,9	26	24,3
Savaşın kazanılması, barış, bağımsızlık	4	5,6	7	5,1	5	4,7
Ordunun güçlendirilmesi	0	0,0	3	2,2	8	7,5
Barışçı, akıllı bir dış politika	2	2,8	3	2,2	8	7,5
Diğer	3	4,2	16	11,7	9	8,4
Cevap veren milletvekili sayısı	71		137		107	

çimde farklılaştığı görülmektedir. Sivil memurlar, serbest meslek sahipleri ve eşrafın üç önceliği, genel dağılıma paralel olarak, ekonomi, eğitim ve halkın egemenliğinin sağlanmasıdır.

Asker kökenliler arasında ekonomi ve eğitimden sonra gelen konular azim, kararlılık ve iyi yönetimdir. Askerler arasında halkın egemenliğinin sağlanması konusu beşinci sıraya gerilemektedir.

Din adamları içinse, en önem verilmesi gereken üç konu, hepsi de eşit ağırlıklı olmak üzere, İslam maneviyatının yükseltilmesi, adil yönetim ve ekonomik gelişmedir. Bu meslekten gelen milletvekilleri arasında eğitim beşinci, halkın egemenliğinin sağlanması ise yedinci önceliktir. Dağılım Tablo 11'de gösterilmiştir.

Cevapların milletvekillerinin daha sonraki meclislere seçilip seçilememe durumlarına göre dağılımı değerlendirildiğinde her iki kesimde de ilk iki sırada, genel dağılımla uyumlu olarak, ekonomi ve eğitimin yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte ilk iki sıradan sonrası bir hayli farklılaşmaktadır. Sonraki meclislere seçilen milletvekilleri arasında üçüncü sırada halk egemenliği, dördüncü sırada iyi yönetim yer alırken, bu milletvekillerinin pek fazla önem vermedikleri adalet, adil yönetim, adliye örgütünün hızlı çalıştırılması konusu ile şeriat, İslam maneviyat ve ahlakı, dini eğitime önem verilmesi konusu daha sonraki meclislere seçilemeyen milletvekillerinin üç ve dördüncü sırada önem atfettikleri konular olarak ön plana çıkmaktadır. Dağılım Tablo 12'de gösterilmiştir.

Son olarak, anketlerin cevaplandırılma tarihleri ile verilen cevapların arasında bir ilişki olabileceği ihtimali göz önünde bulundurularak, bu dağılıma bakılmıştır. Ayrıntılı dağılımın gösterildiği Tablo 13 bu konuda önemli bir ayrışmanın olmadığını göstermektedir. Cevap tarihi ne olursa ol-

TABLO 11
Cevapların Milletvekillerinin Meslekterine Göre Dağılımı

	Asker		*Sivil memur*		*Serbest*		*Eşraf*		*Din adamı*	
	Sayı	*%*	*Sayı*	*%*	*Sayı*	*%*	*Sayı*	*%*	*Sayı*	*%*
Halkın egemen olması, halkın yönetimi	11	24,4	39	31,2	13	33,3	19	26,0	7	21,2
Adalet, adil yönetim, hızlı adliye	6	13,3	33	26,4	5	12,8	13	17,8	16	48,5
Yasaların egemen kılınması	5	11,1	14	11,2	4	10,3	7	9,6	4	12,1
Çağdaşlaşma, Batılılaşma, tutuculuğa son	7	15,6	8	6,4	4	10,3	6	8,2	1	3,0
Eğitime önem verilmesi, cahillikle mücadele	17	37,8	43	34,4	12	30,8	36	49,3	9	27,3
Bireylerin ve halkın haklarına saygı	4	8,9	5	4,0	2	5,1	1	1,4	4	12,1
Şeriat, İslam maneviyat ve ahlakı, dini eğitim	6	13,3	24	19,2	6	15,4	16	21,9	16	48,5
İyi, temiz, baskıcı olmayan, uzman yönetimi	13	28,9	26	20,8	8	20,5	14	19,2	11	33,3
Bürokratik olmayan devlet, devletin küçültülmesi	1	2,2	5	4,0	0	0,0	3	4,1	3	9,1
Halkın refah, mutluluğu, iyi sosyal koşullar	9	20	20	16,0	10	25,6	10	13,7	7	21,2
Asayiş, huzur ve güvenin sağlanması	6	13,3	10	8,0	7	17,9	3	4,1	3	9,1
Ekonomik gelişme	19	42,2	49	39,2	13	33,3	39	53,4	16	48,5
Bilime önem verilmesi, bilimsel ilerleme	8	17,8	12	9,6	9	23,1	10	13,7	5	15,2
Bayındırlık işleri	5	11,1	29	23,2	5	12,8	18	24,7	7	21,2
Nüfusun artırılması	4	8,9	5	4,0	2	5,1	5	6,8	2	6,1
Ulusal bilinç, benlik yaratılması, Türkçe	10	22,2	14	11,2	7	17,9	4	5,5	0	0,0
Azim, kararlılık, birlik-beraberlik, sevgi	13	28,9	29	23,2	10	25,6	15	20,5	8	24,2
Savaşın kazanılması, barış, bağımsızlık	4	8,9	6	4,8	3	7,7	2	2,7	1	3,0
Ordunun güçlendirilmesi	3	6,7	4	3,2	0	0,0	2	2,7	2	6,1
Barışçı, akıllı bir dış politika	2	4,4	5	4,0	3	7,7	1	1,4	2	6,1
Diğer	5	11,1	13	10,4	1	2,6	9	12,3	0	0,0
Cevap veren milletvekili sayısı	45		125		39		73		33	

TABLO 12
Cevapların Milletvekillerinin Daha Sonraki Meclislere Seçilip Seçilememe Durumlarına Göre Dağılımı

	Daha sonraki meclislerden en az birine yeniden seçilenler		*Birinci Meclis'ten sonra bir daha milletvekili seçilemeyenler*	
	Sayı	*Yüzde*	*Sayı*	*Yüzde*
Halkın egemen olması, halkın yönetimi	38	30,9	51	26,6
Adalet, adil yönetim, hızlı adliye	18	14,6	55	28,6
Yasaların egemen kılınması	8	6,5	26	13,5
Çağdaşlaşma, batılılaşma, tutuculuğa son	16	13,0	10	5,2
Eğitime önem verilmesi, cahillikle mücadele	43	35,0	74	38,5
Bireylerin ve halkın haklarına saygı	7	5,7	9	4,7
Şeriat, İslam maneviyat ve ahlakı, dini eğitim	14	11,4	54	28,1
İyi, temiz, baskıcı olmayan, uzman yönetimi	26	21,1	46	24,0
Bürokratik olmayan devlet, küçültülme	5	4,1	7	3,6
Halkın refah, mutluluğu, iyi sosyal koşullar	24	19,5	32	16,7
Asayiş, huzur ve güvenin sağlanması	8	6,5	21	10,9
Ekonomik gelişme	57	46,3	79	41,1
Bilime önem verilmesi, bilimsel ilerleme	15	12,2	29	15,1
Bayındırlık işleri	23	18,7	41	21,4
Nüfusun artırılması	7	5,7	11	5,7
Ulusal bilinç, benlik yaratılması, Türkçe	22	17,9	13	6,8
Azim, kararlılık, birlik-beraberlik, sevgi	25	20,3	50	26,0
Savaşın kazanılması, barış, bağımsızlık	6	4,9	10	5,2
Ordunun güçlendirilmesi	3	2,4	8	4,2
Barışçı, akıllı bir dış politika	3	2,4	10	5,2
Diğer	10	8,1	18	9,4
Cevap veren milletvekili sayısı	123		192	

TABLO 13
Cevapların Cevap Tarihine Göre Dağılımı

	1922 Şubat sonuna kadar cevap verenler		*1 Mart - 30 Ağustos 1922*		*Eylül 1922 ve sonraki aylar*		*Cevap tarihi belli değil*	
	Sayı	*%*	*Sayı*	*%*	*Sayı*	*%*	*Sayı*	*%*
Halkın egemen olması, halkın yönetimi	27	30,3	50	25,9	9	37,5	3	33,3
Adalet, adil yönetim, hızlı adliye	24	27,0	44	22,8	4	16,7	1	11,1
Yasaların egemen kılınması	12	13,5	18	9,3	2	8,3	2	22,2
Çağdaşlaşma, Batılılaşma, tutuculuğa son	11	12,4	12	6,2	3	12,5	0	0,0
Eğitime önem verilmesi, cahillikle mücadele	28	31,5	72	37,3	13	54,2	4	44,4
Bireylerin ve halkın haklarına saygı	8	9,0	7	3,6	0	0,0	1	11,1
Şeriat, İslam maneviyat ve ahlakı, dini eğitim	20	22,5	42	21,8	5	20,8	1	11,1
İyi, temiz, baskıcı olmayan, uzman yönetimi	19	21,3	43	22,3	7	29,2	3	33,3
Bürokratik olmayan devlet, küçültülme	4	4,5	7	3,6	1	4,2	0	0,0
Halkın refah, mutluluğu, iyi sosyal koşullar	15	16,9	34	17,6	5	20,8	2	22,2
Asayiş, huzur ve güvenin sağlanması	5	5,6	17	8,8	5	20,8	2	22,2
Ekonomik gelişme	30	33,7	88	45,6	14	58,3	4	44,4
Bilime önem verilmesi, bilimsel ilerleme	10	11,2	27	14,0	6	25,0	1	11,1
Bayındırlık işleri	10	11,2	43	22,3	6	25,0	5	55,6
Nüfusun artırılması	5	5,6	10	5,2	3	12,5	0	0,0
Ulusal bilinç, benlik yaratılması, Türkçe	12	13,5	18	9,3	4	16,7	1	11,1
Azim, kararlılık, birlik-beraberlik, sevgi	22	24,7	45	23,3	6	25,0	2	22,2
Savaşın kazanılması, barış, bağımsızlık	7	7,9	7	3,6	1	4,2	1	11,1
Ordunun güçlendirilmesi	3	3,4	5	2,6	3	12,5	0	0,0
Barışçı, akıllı bir dış politika	5	5,6	5	2,6	3	12,5	0	0,0
Diğer	15	16,9	12	6,2	1	4,2	0	0,0
Toplam kişi sayısı	89		193		24		9	

İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem Milletvekillerinin Gelecekten Beklentileri içinde, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2004, s. 1-25.

sun en çok önem verilen üç konu sırasıyla ekonomik gelişme, eğitimin yaygınlaştırılması ve halkın egemenliğinin sağlanmasıdır.

İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem Milletvekillerinin Gelecekten Beklentileri, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2004, s. 1-25

1923 SEÇİMLERİ

Milli Mücadele'yi başarıya ulaştıran, saltanatı kaldıran ve yeni Türkiye'nin temellerini atan Birinci Meclis, 1 Nisan 1923'te seçim kararı aldı. 3 Nisan'da seçim kanununda bazı değişikliklere gidildi; 8 Nisan'da 9 Umde ilan edildi; 15 Nisan'da Hıyanet-i Vataniye Kanunu değiştirildi; 16 Nisan'da da Birinci Meclis son toplantısını yaparak dağıldı.

Meclis'in dağılmasından sonra, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, bazı vekillerle, Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyelerinden oluşan bir seçim bürosu kuruldu.[1] Mustafa Kemal Paşa, bu kurulla birlikte, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aday listelerinin oluşturulması çalışmalarına başladı. Kazım Karabekir, anılarında, seçim kurulunun ilk toplantısında, Mustafa Kemal Paşa'nın "Millet bana güvenoyu versin ve mebusların seçimini bana bıraksın" şeklinde bir görüş ortaya attığını, ancak karşı görüşlerin ağır basması üzerine bundan vazgeçtiğini öne sürer.[2] Dönemin Heyet-i

1 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961, s. 323.

2 Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası: Atatürk-Karabekir*, İstanbul, Emre Yay., 1991, s. 138

Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey de, kendisinin Mustafa Kemal Paşa'ya partiler üzerinde kalmasını önerdiğini, ama bunu Gazi'ye kabul ettiremediğini belirtir ve sözlerini şöyle sürdürür:

> "Bu vaziyette seçimi hazırlayan heyetin başında gece gündüz bilfiil çalışarak teferruatına kadar her işe bizzat nezaret eden Mustafa Kemal Paşa'yı, bu çalışmalarında yalnız bırakmaya mecbur oldum. Başka türlü yapamazdım. Bir hükümet başkanı olarak elbette halka şunu seçin, bunu seçin diye listeler sunup, propagandalarla, teşvikte bulunamazdım."[3]

Aday listeleri oluşturulurken seçim bölgelerinin çoğunda, seçilecek mebus sayısı kadar aday gösterilmiş ve bu kişilerin tümünün mebus olması sağlanmıştır. Ayrıca, çoğu kez listelerde yer verilen adayların görüşlerine başvurma gereği bile duyulmamıştır. Örneğin Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, kendisinin, haberi olmadan Mardin'den, Hakkı Tarık (Us) Bey'in de Giresun'dan aday gösterildiklerini gazetelerden öğrendiklerinde, büsbütün şaşırdığını belirtir.[4]

Bu ortam içinde, muhalefetteki İkinci Grup seçime katılmama kararı almış, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklik nedeniyle de İttihatçıların kendi adlarına seçime katılmaları olanaksızlaşmıştır. Böyle olunca, milletvekili sayısı kadar aday gösterilen seçim çevrelerinde, merkezden belirlenen adayların tümü, seçimin ardından milletvekili olurken, ikinci seçmenlere tercih yapma hakkı tanınan bazı seçim çevrelerinde Birinci Grup'un adayları, kendi aralarında yarışmışlardır. 1923 seçimi Birinci Grup adaylarının kesin zaferiyle sonuçlanırken, sadece Gümüşhane'de, Zeki (Ka-

---

3 Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yay., 1965, s. 126-127.

4 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, Bilgi Yay., 1968, s. 23-25.

dirbeyoğlu) Bey, merkezden belirlenen Müdafaa-i Hukuk adaylarından birini geride bırakarak, bağımsız olarak seçilmeyi başarmıştır.[5]

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1923 seçimini ve tek parti dönemindeki öteki seçimleri şöyle değerlendiriyor:

> "Gerçi iki dereceli seçim yasasındaki yönteme göre bütün illerde milletvekili seçimleri yapılıyordu, ama bu seçim işin formalite yönüydü. Halk Partisi tarafından gösterilen aday mutlaka seçiliyordu. O halde bu adaylar, 'halkın seçimine sunuluyordu' demektense, 'halkın onayına sunuluyordu' deyişini kullanmak belki daha yerinde olur. Gerçi İkinci Meclis'te Bursa'dan Nurettin Paşa, Gümüşhane'den Zeki Bey bağımsız olarak seçilmişlerse de bunlar tek tük olaylardı. Başka yerlerde bağımsız adaylar seçim kazanamamışlardı."[6]

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aday listeleri oluştukça, isimler, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi başta olmak üzere, basın yoluyla kamuoyuna duyurulmuştur. Bu gazetenin Haziran-Ağustos 1923 dönemine ait sayılarını tarayarak yaptığımız inceleme sonucunda, ülke genelindeki 72 seçim çevresinin 5'indeki aday listelerine ilişkin hiçbir bilgiye rastlayamadık. (Çankırı, Hakkâri, Kütahya, Mersin, Siirt). 7 milletvekili çıkartan Saruhan'da adaylardan sadece biriyle ilgili bilgiye rastlayabildik. Bu durumda, bu 6 seçim bölgesinde kaç

5 Zeki Bey Gümüşhane seçimini nasıl kazandığını anılarında ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Bkz. Mahir Iz, *Yılların Izi*, İstanbul, Kitabevi, 1990, s. 317-323. Aslında, 1923 genel seçiminde bağımsız kazanan bir başka aday daha vardır: Eskişehir'den Emin (Sazak) Bey. Ama onun durumu daha farklıdır ve biraz ileride daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

6 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis, Milli Mücadelede Anadolu*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1990, s. 246. Nurettin Paşa, 1923 genel seçiminde değil, 1924 Aralık ayında yapılan bir ara seçim sonucunda Meclis'e girmiştir. Velidedeoğlu belirtmemesine rağmen 1924 sonu ve 1925 başında yapılan ara seçimleri kazanan iki bağımsız aday daha vardır: Kırklareli'nden Şevket (Ödül) Bey ve Kayseri'den Zeki (Karakimseli) Bey.

aday gösterildiğini kesin olarak bilemiyoruz. Kalan 66 seçim bölgesinin 57'inde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aday listesinde, seçilecek milletvekili sayısı kadar aday gösterilmiştir. Bu seçim bölgelerinin 56'sında (Gümüşhane hariç) gösterilen adayların tümü mebus olmuştur. Gümüşhane'de ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti listesinden gösterilen üç adaydan Hasan Fehmi ve Veysel Rıza beyler milletvekili seçilirlerken, üçüncü aday Torullu Üçüncüzade Asım Bey, bağımsız aday Zeki (Kadirbeyoğlu) karşısında yenilgiye uğramıştır. (*Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Haziran 1923). Söz konusu 56 seçim bölgesindeki dağılım ise şöyledir:

- 5 seçim bölgesinde tek kişi aday gösterilmiş, bu tek aday milletvekili seçilmiştir: Artvin, Bitlis, Çatalca, Gelibolu, Genç.
- 9 seçim bölgesinde iki kişi aday gösterilmiş, bu iki aday milletvekili seçilmiştir: Ardahan, Beyazıt, Burdur, Cebelibereket, Dersim, Erzincan, Kırklareli, Kozan, Tekirdağ.
- 14 seçim bölgesinde üç kişi aday gösterilmiş, bu üç aday milletvekili seçilmiştir: Adana, Aksaray, Amasya, Canik, Ergani, Edirne, Isparta, Karahisarışarki, Kırşehir, Menteşe, Muş, Sinop, Siverek, Van.
- 9 seçim bölgesinde dört kişi aday gösterilmiş, bu dört aday milletvekili seçilmiştir: Antalya, Aydın, Kayseri, Maraş, Niğde, Tokat, Urfa, Yozgat, Zonguldak.
- 11 seçim bölgesinde beş kişi aday gösterilmiş, bu beş aday milletvekili seçilmiştir: Bolu, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Ertuğrul, Giresun, Gaziantep, İzmit, Lazistan, Malatya.
- 3 seçim bölgesinde altı kişi aday gösterilmiş, bu altı aday milletvekili seçilmiştir: Erzurum, Karahisarısahip, Sivas.
- 2 seçim bölgesinde yedi kişi aday gösterilmiş, bu yedi aday milletvekili seçilmiştir: Kastamonu, Trabzon.
- 2 seçim bölgesinde dokuz kişi aday gösterilmiş, bu dokuz aday milletvekili seçilmiştir: İzmir, Konya.

• 1 seçim bölgesinde on beş kişi aday gösterilmiş, bu on beş aday milletvekili seçilmiştir: İstanbul.

Buna karşılık sadece 9 seçim bölgesinde, ikinci seçmenlere Müdafaa-i Hukuk adayları arasından seçme yapma hakkı tanınmıştır. Bu seçim bölgeleri şöyle sıralanmaktadır:

Adaylar	*Keskin hariç*	*Kesin sonuç*
Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa	528	597
Ali Fuat (Cebesoy) Paşa	515	585
Ahmet İhsan (Pehlivanlı) Bey	337	407
Mustafa Hilmi (Çayırlıoğlu) Bey	372	372
Hacıbayram Şeyhi Şemsettin (Bayramoğlu) Efendi	286	(*)
Kınacızade Şakir (Kınacı) Efendi	278	345
Ömer Mümtaz (Tanbiy) Bey	227	297
Ramizbeyzade Ahmet Bey	160	(*)
Hacı Kasımzade Haydar Bey	145	(*)
Muharrem Efendi	123	(*)
Hacı Abdullah Efendi	125	(*)

(*) Aldığı oy miktarı belirtilmemiştir.

I. **Ankara:** 6 milletvekili çıkartan Ankara'dan 13 aday gösterilmiştir. (6.7.1923).

1. Gazi Mustafa Kemal Paşa(*)
2. Ali Fuat Paşa(*)
3. Eski Ankara Müftüsü Rıfat Efendi
4. İhsan Bey(*)
5. Hilmi Bey(*)
6. Ömer Mümtaz Bey(*)
7. Hacıbayram Şeyhi Şemsettin Efendi
8. Kınacızade Şakir Efendi(*)
9. Nallıhan'dan Ramizbeyzade Ahmet Bey
10. Attarbaşızade Rasim Efendi
11. Bala'dan Hacı Kasımzade Haydar Bey
12. Muharrem Efendi
13. Hacı Abdullah Efendi

(Not: yanlarında (*) işareti bulunan adaylar, seçimi kazanan adaylardır.)

9 Temmuz 1923 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* 3 ve 10. sıradaki adayların istifa ettiklerini duyurmuştur.

Ankara'daki seçim oldukça çekişmeli geçmiştir. 22 Temmuz 1923 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'de, Keskin kazası dışındaki sonuçlar yayınlanmış, bir gün sonra da Keskin'de kullanılan oylar da eklenerek Ankara'daki kesin seçim sonucu verilmiştir. Dağılım şöyledir:

Bu dağılımdan anlaşıldığına göre, Keskin seçimleri öncesinde, 286 oyla 5. sırada yer alan Hacıbayram Şeyhi Şemsettin Efendi, 227 oyla 7. sırada yer alan Ömer Mümtaz Bey"e 59 oy fark yaparak seçilmeyi hemen hemen garantilemiş gibiydi. Ama Ömer Mümtaz Bey, Keskin'de 70 oy alırken, Şemsettin Efendi'ye verilen oyların sayısı 11'in altında kalmış ve seçimi kazanan Ömer Mümtaz Bey olmuştur. Ankara seçimlerinin son gününde, Keskin'de, Mustafa Kemal Paşa 69 oy alırken, Ömer Mümtaz Bey'in meclis başkanından da fazla oy (70 oy) alarak, kendisinden öndeki adayla aradaki açık farkı kapatmış olması oldukça ilginçtir.

II. Biga: 3 milletvekili çıkartan Biga'dan 5 aday gösterilmiştir. Bunlardan Samih Rıfat Bey 101 oyla, Mehmet Şükrü (Yaşin) Bey 99 oyla, Mehmet (Dinç) Bey 99 oyla seçilmiş, öteki iki adaydan Kastamonu Kalem Reisi Osman Bey 5 oy, sabık Biga Mebusu Hamit (Karaosmanoğlu) Bey ise 2 oy alarak seçimi kaybetmişlerdir. (8.6.1923).

III. Bursa: 5 milletvekili çıkartan Bursa'dan 15 aday gösterilmiştir:

1. Mustafa Fehmi (Gerçeker) Efendi(*)
2. Operatör Emin (Erkul) Bey
3. Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa(*)
4. Necati (Kurtuluş) Bey(*)
5. Muhittin Baha (Pars) Bey

6. Osman Nuri (Özpay) Bey(*)
7. Şeyh Servet (Akdağ) Efendi
8. Ankara İstinaf Reisi Asaf Bey
9. Sabık Bursa Valisi Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey
10. Adana Valisi Refet Bey(*)
11. İktisat Vekâleti Ziraat ve Fen Müşaviri Muhlis Bey
12. İktisat Vekâleti Ziraat Müdür-i Umumiyesi Zihni Bey
13. İktisat Vekâleti Ziraat Müdür-i Sanisi Hüseyin Hüsnü Bey
14. Halkalı Ziraat Mektebi Müdürü Hazım Bey
15. Aksaray Mutasarrıfı Abdullah Bey (22.6.1923).

Bu adaylardan 1, 3, 4, 6 ve 10. sırada gösterilenler seçimi kazanmışlardır. 2, 5, 7 ve 9. sıradaki adaylar ise Birinci Meclis'te milletvekili olmalarına karşın seçimi kaybedip İkinci Meclis'in dışında kalmışlardır. Ali Hikmet Paşa'nın 1924 yılı sonlarında Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına uyarak, milletvekilliğinden ayrılması üzerine yapılan ara seçimde Operatör Emin Bey (yukarıdaki listede 2. sırada) bir kez daha aday gösterilmiş, ama bu kez bağımsız aday Nurettin Paşa'ya karşı seçimi kaybetmiştir. Nurettin Paşa'nın mazbatasının onaylanmaması üzerine tekrarlanan seçimde Halk Fırkası aday göstermemiş, ama eski Müdafaa-i Hukuk adaylarından Muhittin Baha (Pars) Bey, Nurettin Paşa karşısında bağımsız aday olarak şansını denemiştir. Ama seçimi yine Nurettin Paşa kazanmıştır.[7]

IV. Eskişehir: 3 milletvekili çıkartan Eskişehir'den 9 aday gösterilmiştir.

1. Abdullah Azmi (Torun) Efendi(*)
2. Müdafaa-i Hukuk Reisi Ali Ulvi
3. Miralay Ayıcı Arif(*)
4. Hacı Veli (Bayraktar) Efendi

7 Bu ara seçimin ayrıntıları için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yay, 1981, s. 117-120

5. Emin (Sazak) Bey(*)
6. Halil İbrahim (Sipahi) Efendi
7. Mehmet Niyazi (Çamzade) Efendi
8. Eyüp Sabri (Akgöl) Bey
9. Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey (20.6.1923)

Buna göre, Eskişehir'in Birinci Meclis'teki yedi mebusunun yedisi de aday gösterilmiş olmakta, bunlara ek olarak 2 ve 3. sıradaki kişiler de ikinci seçmenlere aday olarak sunulmaktadır.

Mete Tunçay'ın belirttiği üzere, 3 milletvekili çıkartacak olan Eskişehir livasındaki adaylardan, aralarında Emin (Sazak) Bey'in de bulunduğu üçü, Yeni Türkiye gazetesinde sanki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adayları yalnız kendileriymiş gibi yayın yapmışlar; bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, bu üç kişiyi adaylıktan çıkarmış ve geri kalan altı kişiyi ikinci seçmenlere aday olarak önermiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Emin Bey'in Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylığından ihraç edildiğine dair açıklaması 10 Temmuz 1923 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayınlanarak kamuoyuna duyurulmuştur.

Bu üç adaydan ikisi seçimden çekilmişler, ama Emin (Sazak) Bey adaylıktan ihraç kararına direnmiş ve sonuçta seçimi kazanmıştır. Bunun üzerine Emin Bey, "fırka hayatında şart-ı esas olan dürüsti-i hareketi yakın arkadaşları zararına iki defa ihlal eylemiş" olmasından dolayı, bu kez Halk Fırkası'ndan ihraç edilmiştir. Ama ikinci meclis açıldıktan bir süre sonra, 10 Kasım 1925'te, yeniden partiye kabul edilmiştir.[8]

V. İçel: 2 milletvekili çıkartan İçel'den 4 aday gösterilmiş, 2 ve 4. sıradaki adaylar seçimi kazanmışlardır. (17.6.1923).

1. Mutlu Ali Efendi
2. Hafız Emin (İnankur) Efendi(*)

8 A.g.e., s. 56-57.

3. Binbaşı Fevzi Bey
4. Dr. Tevfik (Marulyalı) Bey(*)

VI. Karesi: 8 milletvekili çıkartan Karesi'den önce sekiz aday gösterilmiştir. (24.6.1923). Bir gün sonra bu sekiz adaya iki aday daha eklendiği duyurulmuştur. Bununla birlikte adaylıkları ilk gün duyurulan sekiz aday daha sonra mebus seçilirken, adaylıkları bir gün daha geç duyurulan Edremitli Muammer Bey ve Dâhiliye Memurin Müdürü Salih Bey seçimi kaybetmiştir.

VII. Kars: İki milletvekili çıkartan Kars'tan dört aday gösterilmiştir. (18.6.1923)
1. Ahmet (Ağaoğlu) Bey(*)
2. Cavit Bey (mebus)
3. Fahrettin (Erdoğan) Bey (mebus)
4. Ömer Lütfi (Tarım) Efendi(*)

8 Temmuz 1923 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* 1. sıradaki Ağaoğlu Ahmet'in 157, 4. sıradaki Ömer Lütfi Efendi'nin ise 113 ikinci seçmenin oyuyla seçildiklerini duyurmuş, öteki iki adayın oyları hakkında bilgi vermemiştir.

VIII. Mardin: 5 milletvekili çıkartan Mardin'den 11 aday gösterilmiştir. (20.6.1923).
1. Necip (Güven) Bey(*)
2. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey(*)
3. Hasan Lami Efendi
4. Abdülrezzak (Şatana) Çelebi(*)
5. Diyarbakır Mektupçusu Musulluzade Cavit Bey
6. Mardinli Hacıgörüzade Şakir Bey
7. Mitat (Ulusal) Bey
8. Abdülgani (Ensari) Bey(*)
9. Derviş (Ural) Bey(*)

10. Esat (Önen) Bey
11. İbrahim (Turhan) Bey

2 Temmuz 1923 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*, bu adaylardan Abdülrezzak Çelebi'nin 311, Necip (Güven) Bey'in 295, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey'in 294, Abdülgani (Ensari) Bey'in 274 ve Derviş (Ural) Bey'in 272 oyla seçildiklerini duyurmuş, öteki adayların aldıkları oylar hakkında bir bilgi vermemiştir.

IX. Ordu: 5 milletvekili çıkartan Ordu'dan 8 aday gösterilmiştir. (11.7.1923). Bunlardan Faik (Günday), Hamdi (Yalman), İsmail (Çamaş) ve Recai (Baykal) beylerle, Halil (Kumru) Efendi seçimi kazanırken, adaylardan Fatsalı Hoca Rıfat Efendi, Salim Bey ve Alipaşazade Ziya Bey, 1923 seçiminin az sayıdaki aday gösterilmesine rağmen seçim kaybeden adaylarından olmuşlardır.

1923 seçiminde, ilk kez, 8 Haziran 1923'te Biga'daki sonuçlar belli olmuştur. Son sonuç ise 17 Ağustos 1923'te Trabzon'dan gelmiştir ve orada "seçim evvelki gün bitti" denildiğinden 1923 seçimlerinin 15 Ağustos 1923'te tamamlandığı anlaşılmaktadır. Yedi adayın katıldığı ve yedisinin de mebus seçildiği Trabzon'daki oy dağılımı ise şöyle gerçekleşmiştir:

Hasan (Saka) Bey: 561 oy
Ahmet Muhtar (Çilli) Bey: 561 oy
Şefik (Başman) Bey: 558 oy
Süleymen Sırrı (Gedik) Bey: 552 oy
Rahmi (Eyüpoğlu) Bey: 542 oy
Nebizade Hamdi (Ülkümen) Bey: 538 oy
Abdullah (Okyay) Bey: 536 oy

Seçimlerde kaç ikinci seçmenin oy kullandığına ilişkin bilgi vermesi açısından, son olarak Bolu seçim sonuçlarına da değinelim. 5 adayın gösterildiği ve 5'inin de mebus se-

çildiği Bolu'da, 11 Temmuz 1923 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'nin yazdığına göre, 432 ikinci seçmen oy kullanmıştır. Her ikinci seçmenin, seçtiği 5 kişinin ismini ayrı ayrı yazması gerektiği halde, bazı ikinci seçmenler bazı adaylara oy vermediklerinden, tam sayıya ulaşan aday olmamıştır. Cevat Abbas (Gürer) ve Şükrü (Gülez) beyler 422'şer oyla ilk iki sırayı paylaşmışlar, Dr. Emin Cemal (Suda) Bey 415, Falih Rıfkı (Atay) Bey 403 ve Nuhzade Mehmet (Nuhoğlu) Efendi 306 oyla milletvekili seçilmişlerdir. Bu arada, Düzce'den Latife Hanım'a 1 oy çıkmıştır. (Hemen eklemek gerekir ki diğer seçim bölgelerinde de bu yönde oy kullanan ikinci seçmenler vardır. Örneğin, Kastamonu'da Latife Hanım'a 29, Halide Edip Hanım'a 12 oy çıkmıştır. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1923.)

KAYNAKÇA

Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım*, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961.

Iz, Mahir, *Yılların İzi*, İstanbul, Kitabevi, 1990.

Kandemir, Feridun, *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yay., 1965.

Karabekir, Kazım, *Paşaların Kavgası: Atatürk-Karabekir*, İstanbul, Emre Yay., 1991.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, Bilgi Yay., 1968.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yay., 1981.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *İlk Meclis, Milli Mücadelede Anadolu*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1990.

Tarih ve Toplum, Aralık 1995, s. 144, s. 23-31

TEK PARTİ DÖNEMİNDE SEÇİMLER VE MİLLETVEKİLLERİNİN PROFİLİ

Türkiye'de Milli Mücadele dönemi (1920-1922) ve tek parti döneminde (1923-1946) yapılan seçimlerle ilgili önemli araştırmalar yapılmasına rağmen bu dönemlerde Meclis'te yer alan milletvekillerinin sosyo-ekonomik kökenleri henüz yeterince araştırılmamıştır.[1] Milletvekillerinin kökenini ele alan araştırmalar açısından tek önemli çalışma Frederick W. Frey'in *The Turkish Political Elite* kitabıdır.[2] Bununla birlikte bu kitap neredeyse yarım yüzyıl önce yayınlanmış ve kitapta yer alan istatistikî veriler zamanla büyük ölçüde eski-

1 Var olan belli başlı çalışmalar arasında şunlar sayılabilir: Ahmet Demirel, "1923 Seçimleri", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1995, sayı 144, s. 23-31; Cemil Koçak, "Parliament Membership during the Single-Party System in Turkey (1925-1945)", *European Journal of Turkish Studies*, no. 3, 2005; Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", *Toplumsal Tarih*, Nisan 1999, s. 21-31. Son Osmanlı meclis-i mebusanına ve birinci TBMM'ye seçilen milletvekillerinin sosyo-ekonomik kökenlerini son kitabımda ele aldım: Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul, İletişim Yay., 2010. Milli Mücadele dönemindeki temsil sorununu anlamak için önemli bir başka kaynak Bülent Tanör'ün *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları* kitabıdır (İstanbul, Yapı Kredi Kültür Yay., 2002).

2 Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1965

miştir. Frey'in kitabının hazırlandığı dönemde milletvekillerinin çoğunun sosyo-ekonomik kökenleri hakkında yeterli bilgi yoktu, var olan bilgiler de yeterince güvenilir değildi. Buna rağmen, bugün bile, Frey'in kitabı ve kitabın içinde yer alan tablolar bu konudaki tek referans kaynağı olmayı sürdürmektedir.

Frey'in kitabının yayınlanmasını izleyen yaklaşık yarım yüzyıl içinde TBMM üç önemli albüm yayınladı. Ayrıca bugün elimizde, içinde milletvekillerinin özgeçmişleri hakkında ayrıntılı bilgiler de bulunan, Türk parlamento tarihi hakkında yazılmış değerli çalışmalar var.[3] Bu makalede bu yeni albümler ve ayrıntılı biyografilerdeki değerli bilgilerden yola çıkarak toparladığım yeni istatistikî veriler sunacağım.

Sanırım her şeyden önce Türkiye'deki tek partili sistemin döneminin doğası ve bu dönemde uygulanan seçim sistemi üzerinde durmak gerekiyor.

Seçim sistemi

Türkiye'de Birinci Meşrutiyet'ten çok partili sistemin ilk seçimi olan 1946 seçimlerine kadar bütün seçimler iki dereceli olarak yapılmıştır. Seçimlerin ilk aşamasında seçmenler ikinci seçmenleri; seçilen ikinci seçmenler de daha sonra milletvekillerini seçiyorlardı. 1935 genel seçimlerine kadar sadece erkeklerin oy hakkı vardı. 1935'ten başlayarak bu hak kadınlara da tanındı. Seçimin ilk aşamasında sadece ülkeyi yöneten tek parti olan CHP'nin örgütlü bir ikinci seçmen listesi olduğu için ikinci seçmenlerin neredeyse ta-

3 Söz konusu üç albüm şunlardır: Kazım Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 1920-1973*, Ankara, Önder Matbaası, 1973; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü: 23 Nisan 1920-20 Ekim 1991*, Ankara, TBMM Genel Sekreterliği, 1994; *TBMM Albümü 1920-2010*, cilt 1, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2010. Parlamento tarihiyle ilgili çalışmalar da TBMM Vakfı tarafından aralıklı olarak yayınlanmaya devam etmektedir.

mamı bu partiden seçilmekteydi. Bağımsız olarak ikinci seçmen adayı olan pek yoktu. Bu yola başvuranlar da ikinci seçmen olmayı kolay kolay başaramıyorlardı.

Osmanlı döneminde, Temmuz 1908 tarihli "İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı"nın 21. maddesinde de belirtildiği üzere, oy hakkı bulunan her 500 seçmen için bir ikinci seçmen seçiliyordu. Aynı kanunun 11 ve 17. maddelerine göre oy kullanabilmek için yaş sınırı 25, milletvekili seçilebilmek için yaş sınırı 30 idi. İkinci meşrutiyetten sonraki 1908, 1912, 1914 ve 1919 seçimlerinde bütün seçimlerde bu esaslar korunmuştur.

1920'de yapılan ilk TBMM seçimlerinde ise seçim sisteminde yer alan kurallar kısmen göz ardı edilmiştir. Seçme yaşı 25, seçilme yaşı 30 olarak korunurken, seçimin ilk aşaması yapılmamış, 1919'da son Meclis-i Mebusan seçimleri için seçilen ikinci seçmenler bir kez daha oy kullanmıştır. Bunlara ek olarak, vilayetlerle livaların idare ve belediye meclisi üyeleri ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin vilayet ve idare heyeti üyeleri de ikinci seçmen sayılarak oy kullanmıştır.[4]

1923 seçimleri öncesinde seçim kanunu değiştirilmiştir. Bu değişiklikler sonucunda her 500 seçmene bir ikinci seçmen seçilmesi esası yerine her 200 seçmene bir ikinci seçmen esasına geçilmiş, ayrıca oy kullanma yaşı 18'e düşürülmüştür.[5] 5 Aralık 1934'te kadınlara oy hakkı tanınınca oy kullanma yaşı 22'ye yükseltilmiş, ayrıca her 400 seçmen için bir ikinci seçmen seçilmesi esasına geçilmiştir.[6] Bu esaslar tek dereceli seçime geçilen 1946'ya kadar olduğu gibi korunmuştur.

Tek parti dönemi boyunca seçimlerin ilk aşamasında seçi-

4 Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, s. 74.

5 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, cilt 28, s. 331 ve 343.

6 *TBMM ZC*, Devre IV, cilt 25, s. 85 ve 234.

len ikinci seçmenlerin neredeyse tamamı aynı partinin adayları olduğundan, seçimin ikinci aşamasında bu kişiler partilerinin genel merkezlerinin belirlediği milletvekili adaylarına oy vermişlerdir. Böyle olunca partinin milletvekili adayları kolaylıkla milletvekili seçilmişlerdir. Böyle bir tablo içinde bağımsız olarak milletvekilliğine aday olanların hiçbir şansı olmamıştır. Nitekim 1923'ten tek parti yönetiminin sona erdiği 1946'ya kadar toplam 1.037 kişi milletvekilliği yapmıştır. Bunların 1.032'si CHP adayı veya CHP'nin desteklediği bağımsız adaylardır. Sadece 1923 seçiminde arkasında partinin desteği olmayan Gümüşhane'den Zeki Kadirbeyoğlu, Eskişehir'den Emin Sazak Meclis'e bağımsız olarak girmeyi başarmıştır. 1924 sonu ve 1925 başında yapılan ara seçimlerde de Kayseri'den Zeki Karakimseli, Kırklareli'nden Şevket Ödül ve Bursa'dan Nurettin Paşa CHP adaylarından daha çok oy olarak bağımsız seçilmeyi başarmışlardır. Kalan 1.032 aday ya CHP adayı ya da CHP'nin desteklediği bağımsız adaylardır.

Milletvekili sayıları

Dönem boyunca TBMM üye sayısı sabit olmamış, nüfus artışına paralel olarak Meclis'in büyüklüğü de artmıştır. 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin 65. maddesine göre illerden parlamentoya seçilecek milletvekili sayısı her elli bin erkek nüfusa bir milletvekili olmak üzere hesaplanıyordu.[7] 20 Temmuz 1908 tarihli "İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı"nın ikinci maddesinde bu hesabın nasıl yapılacağı daha ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Buna göre hesaplamalar yapılırken 25.000 erkek nüfus başlangıç noktası olarak alınacak, erkek nüfusu 25.000-75.000 arasında olan yerlerde bir, 75.001-

7 Kanun-ı Esasi'nin 65. maddesi için bkz. Tarhan Erdem, *Türkiye'de Anayasalar ve Seçim Kanunları*, İstanbul, Milliyet Yay., 1982, s. 9.

125.000 arasında olan yerlerde iki, 125.001-175.000 arasında olan yerlerde üç, 175.001-225.000 arasında olan yerlerde dört milletvekili seçilecekti. Daha büyük nüfuslu yerlerde milletvekili sayıları belirlenirken aynı hesaplama yöntemine 225.001'den başlayarak devam edilecekti.[8] 1908, 1912 ve 1914'teki Meclis-i Mebusan seçimlerinde illere düşen milletvekili sayıları bu şekilde hesaplanmıştır. Ancak 1919'un Aralık ayında yapılan son Meclis-i Mebusan seçimlerinde 1914 ile 1918 arasındaki nüfus hareketleri göz önünde tutulmamıştır. Seçimin nasıl yapılacağına ilişkin 7 Ekim 1919 tarihli "1335 Senesi Mebusan İntihabına Mahsus Kararname"nin ikinci maddesinde de belirtildiği üzere bir önceki seçimlerdeki (1914) illere düşen milletvekili sayıları 1919 seçimlerinde de aynen korunmuştur.[9]

Bilindiği gibi, son Meclis-i Mebusan, İngilizlerin İstanbul'daki işgalini pekiştirerek parlamentoyu basması üzerine 18 Mart 1920'de faaliyetlerine ara vermiştir. Bunun üzerine başından beri meşruiyetinin kaynağı olarak sürekli halk egemenliğini vurgulayan Anadolu'daki Mustafa Kemal önderliğindeki hareket Ankara'da yeni bir meclis toplamak üzere derhal yeni bir seçim çağrısı yapmıştır. Bununla birlikte 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanacak olan bu Meclis'in üye sayısı hesaplarken seçim kanununda yer alan esas tamamen bir kenara bırakılmıştır. Mustafa Kemal'in seçimlerin nasıl yapılacağına ilişkin yayınladığı 19 Mart 1920 tarihli genelgesine göre nüfus büyüklüklerine bakılmaksızın her ilden beş milletvekili seçilecek, buna ek olarak faaliyetine ara vermiş olan İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'da görev alan mebuslar istedikleri takdirde seçime katılmadan doğrudan Anka-

8 İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı'nın ikinci maddesi için bkz. Tarhan Erdem, *Türkiye'de Anayasalar ve Seçim Kanunları*, s. 9.

9 1335 Senesi Mebusan İntihabına Mahsus Kararname'nin ikinci maddesi için bkz. Tarhan Erdem, *Türkiye'de Anayasalar ve Seçim Kanunları*, s. 154.

ra'ya gelip TBMM'ye katılabilecekti.[10] Nitekim Birinci Meclis'te (1920-1923) görev alan 437 mebusun 88'i seçime katılmadan doğrudan Meclis-i Mebusan'dan gelen kişilerdir.

1923 seçimleriyle birlikte yeniden nüfus büyüklüğü esasına geçilmiş ve her elli bin erkek nüfusa bir milletvekili seçilmesi esası, her yirmi bin erkek nüfusa bir milletvekili seçilmesi şeklinde değiştirilmiştir. Buna göre erkek nüfusu 30.000'e kadar olan illerden bir, 30-001-50.000 arasında olan yerlerde iki, 50.001-70.000 arasında olan yerlerde üç, 70.001-90.000 arasında olan yerlerde dört milletvekili seçilecekti. Daha büyük nüfuslu yerlerde milletvekili sayıları belirlenirken aynı hesaplama yöntemine 90.001'den başlayarak devam edilecekti.[11]

Bu durum kadınlara oy hakkı verildiği 5 Ocak 1934'e kadar devam etmiştir. Kadınlara oy hakkının tanınmasıyla seçmen sayısı ikiye katlandığından seçim kanununda değişiklik yapılarak illere düşen milletvekili sayısı hesaplamasında kullanılan 20.000 sayısı 40.000'e yükseltilmiştir. Buna göre toplam nüfusu 55.000'e kadar olan illerden bir, 55.001-95.000 arasında olan yerlerde iki, 95.001-135.000 arasında olan yerlerde üç, 135.001-175.000 arasında olan yerlerde dört milletvekili seçilecekti. Daha büyük nüfuslu yerlerde milletvekili sayıları belirlenirken aynı hesaplama yöntemine 175.001'den başlayarak devam edilecekti.[12] Bu esas 1961 Anayasası'nın 67. maddesiyle TBMM üye sayısının 450 olarak sabit hale getirilinceye kadar sürdürülmüştür.

Hemen eklemek gerekir ki tek parti dönemi boyunca vefat, istifa, milletvekilliğinden düşürme ve benzeri hallerden dolayı ara seçim ihtiyacı doğduğunda, ara seçimler hiç beklemek-

10 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994, s. 82-83.

11 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 28, s. 330.

12 *TBMM ZC*, Devre IV, cilt 25, s. 85.

sizin yapılmıştır. Bu nedenler bütün bu dönem boyunca genel seçimlerin dışında ara seçimle de seçilmiş olan çok sayıda milletvekili vardır. Genel seçimler öncesinde yukarıda belirtilen esaslar çerçevesinde hesaplanan milletvekilleri için ayrılan yerler, normal seçimlerde ve ara seçimlerde seçilen milletvekili sayıları ve toplam sayıların yıllara göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde 1920 seçiminde seçimle gelenlerin toplam sayısı 349 olarak gözükmektedir. 88 milletvekili bu Meclis'e seçimlere katılmadan doğrudan Meclis-i Mebusan'dan geldiği için bu Meclis'te görev alanların gerçek toplamı 437'ye ulaşmaktadır. 1923'te Mustafa Kemal Paşa hem Ankara hem İzmir'den aday olmuş iki yerden birden seçildiği için genel seçimlerde 287 kişi yerine 286 kişi seçilmiştir. 1927-1931 arasındaki üçüncü dönemde genel seçimler ve ara seçimlerde seçilenlerin toplamı 336 olmasına rağmen tabloda toplam sayı 333 olarak gösterilmiştir. Bunun nedeni üç kişinin bu Meclis'e ikişer kez seçilmiş olmasıdır.[13] 1931-1935 arasındaki dördüncü dönemde ikinci seçmenler partinin desteklediği on bağımsız adaya oy vermediklerinden genel seçimlerde 317 yerine 307 kişi seçilebilmiş, bu boşluk sonradan yapılan ara seçimlerde doldurulmuştur. 1935'ten sonra bu tür karışıklıklar olmamıştır.

Kolaylıkla görülebileceği gibi, meclis üye sayısı sabit olmadığından ve bu sayı tamamen nüfusa bağlı olduğundan 1923 genel seçiminde ülke genelinde milletvekillikleri için 287 kişilik yer ayrılmışken, 1943'e gelindiğinde bu sayı yüzde 59 oranında artarak 455'e kadar yükselmiştir (Tablo 1).

13 Nusret Sadullah Ayaşlı genel seçimde Samsun'dan seçildikten sonra 1928 başlarında istifa etmiş, aynı yılın sonlarına doğru yapılan ara seçimde aynı ilden ikinci kez seçilmiştir. Mehmet Sabri Toprak genel seçimde Manisa'dan seçildikten sonra 1929 İlkbaharı'nda istifa etmiş, 1930 İlkbaharı'nda yapılan ara seçimlerde Cebelibereket'ten bir kez daha seçilmiştir. Mithat Kalabalık genel seçimde Diyarbakır'dan seçildikten sonra 1927 sonunda istifa etmiş, 1929'un sonlarına doğru yapılan ara seçimlerde Manisa'dan ikinci kez seçilmiştir.

TABLO 1

TBMM dönemleri	Ayrılan sandalye	Genel seçim	Ara seçim	Toplam
1920-1923	349	297	52	349
1923-1927	287	286	47	333
1927-1931	316	316	20	333
1931-1935	317	307	41	348
1935-1939	399	399	45	444
1939-1943	424	424	46	470
1943-1946	455	455	37	492

Adayların belirlenmesi

Tek parti döneminde CHP'nin milletvekili adaylarını 1923 seçimlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki bir seçim kurulu belirlemiştir. 1927'den başlayarak bu yetki partinin genel başkanı, genel başkan vekili ve parti genel sekreterinden oluşan üç kişilik genel başkanlık divanına verilmiştir. Bununla birlikte uygulamada partinin milletvekili adaylarını Atatürk'ün genel başkanlığı döneminde Atatürk, İnönü'nün genel başkanlığı döneminde İnönü belirlemiştir.

Partinin genel merkezi aday listelerini oluştururken, çoğu kez, listelerde yer alacak adayların görüşlerine başvurma gereğini bile duymamıştır. Adaylar belirlenirken zaman zaman birçok bürokratı hayatlarında hiç görmedikleri illerden aday göstererek seçtirmiştir. Örneğin Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1923 seçiminde, kendisinin, haberi olmadan Mardin'den aday gösterildiğini; Hakkı Tarık Us'un Giresun'dan aday gösterildiğini gazetelerden öğrendiğinde büsbütün şaşırdığını belirtir.[14] CHP'nin kurulmasından önce yapılan 1920 seçimlerindeyse durum farklıdır. Bu seçimde her yörenin önde gelenleri kendiliklerinden aday olmuş ve milletvekili seçilmiştir.

14 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, Bilgi Yay., 1968, s. 23-25.

Yıllara göre gelişmeler

Bilindiği gibi, Milli Mücadele Meclisi olan ve 1920-1923 arasında görev yapan Birinci Meclis'te ciddi bir muhalefet yaşanmıştır. Muhalefetteki İkinci Grup Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde iktidarda olan Birinci Grup'u bir hayli zorlamış, zaman zaman zor durumda bırakmıştır. Özellikle 1922'nin Temmuz ayında muhalefet Meclis'te bir karşı atağa geçmiş ve rejimin özüyle ilgili birçok temel kanunun değiştirilmesini sağlayacak oy sayılarına ulaşmıştır.[15]

1923 seçimlerinde bu muhalefeti tasfiye etmek için CHP'nin adayları çok titiz bir elemeden geçirilmiştir. 72 seçim çevresinden sadece 9'unda ikinci seçmenlere parti adayları arasında seçme hakkı tanınmış, öteki illerde kaç kişi seçilecekse o kadar aday gösterilmiştir.[16]

1923 seçimlerinde son derece titiz davranılmasına rağmen meclis içinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla bir muhalefet partisi doğduğundan parti yönetimi 1927 seçimleri öncesinde adayları belirlerken çok daha titiz davranmıştır. Ayrıca bütün seçim çevrelerinde sadece seçilecek kişi sayısı kadar aday göstererek ikinci seçmenlere partili adaylar arasında tercih yapma hakkı dahi tanımamıştır. Sonuçta partinin gösterdiği adayların tamamı (çoğu da oybirliğiyle olmak üzere) milletvekili olmuştur.

1929'da yaşanan dünya ekonomik krizinin ardından 1930'da Mustafa Kemal Paşa'nın teşvikiyle Ali Fethi Okyar Meclis'te hükümeti denetlemek üzere Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla bir parti kurmuştur. Bu parti kısacık ömründe önemli bir destek bulmuş hatta daha birkaç aylıkken yapılan yerel seçimlerde Samsun gibi bazı büyük kentlerin de aralarında bulunduğu il ve ilçe merkezlerinde belediye baş-

15 Birinci Meclis'teki iktidar-muhalefet çekişmelerinin ayrıntılı bir analizi için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*.

16 Ahmet Demirel, "1923 Seçimleri", s. 24-25.

kanlıklarını kazanmıştır. Partinin gösterdiği bu önemli destek parti yöneticilerini dahi ürkütmüş ve sonuçta parti fesih kararı almıştır.

1930'da yönetici elitin teşvikiyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası yaşama şansı bulamadığından 1931 seçimlerinde yeni bir denetim mekanizması oluşturulmaya çalışılmıştır. CHP 22 seçim bölgesinde 30 milletvekilliği için aday göstermemiş, boş bırakılan bu yerlerde ikinci seçmenlerden, partinin desteklediği bağımsız adaylara oy vermeleri istenmiştir. Bağımsızların seçilmesi için Mustafa Kemal'in verdiği bu açık desteğe rağmen ikinci seçmenler bazı bağımsız adaylara oy vermemiş, sonuçta 30 yerine 20 parti destekli bağımsız aday seçilebilmiştir. Bunların da büyük çoğunluğu seçimden hemen sonra CHP'ye katılmıştır.

1935 seçimleri kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildikten sonra yapılan ilk genel seçimdir. Seçilen toplam 444 milletvekilinin 18'i kadındır. Bu seçimde parti destekli bağımsız uygulaması sürdürülmüş ve bu kez 13 parti destekli bağımsız seçilmiştir. Bu 13 bağımsız milletvekilinin 4'ü gayrimüslimdir. Böylece cumhuriyet döneminde Ermeni, Yahudi ve Rum milletvekilleri ilk kez seçimden sonra Meclis'e girmiştir. Gösterilen aday sayısı 1927 ve 1931'de olduğu gibi seçilecek milletvekili sayısı kadardır. İkinci seçmenlere çoktan seçme hakkı yine tanınmamıştır.

1939 seçimleri İnönü'nün genel başkanlığı döneminde yapılan ilk genel seçimdir. İnönü bu seçimde ikili bir politika gütmüştür. Birinci olarak, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başta olmak üzere Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında önünü kesmek için uğraşan kişileri partiden uzaklaştırarak aday göstermemiş ve bunların siyasi hayatlarını sonlandırmıştır. İkinci olarak TpCF önderleri Kazım Karabekir ve Rauf Orbay, SCF başkanı Fethi Okyar gibi geçmişin muhalifleriyle barışarak bunları parti desteğiy-

le aday göstermiş ve seçilmelerini sağlamıştır. Birinci Meclis'teki İkinci Grup'un lideri Hüseyin Avni Ulaş'ın noter, Bağımsız Grup'un lideri, Müdafaa-i Umumiye ve Ahali Cumhuriyet fırkalarının başkanı Abdülkadir Kemali Öğütçü'nün hâkim olarak atanmasını sağlamıştır. Bu seçimde de dört gayrimüslim bağımsız olarak Meclis'e girmiştir. 1931 ve 1935'te uygulanan parti destekli olarak teker teker seçtirilen bağımsız milletvekilleri uygulaması Meclis'te denetim açısından sonuç vermediğinden, 1939 seçimleriyle birlikte CHP Müstakil Grubu uygulamasına geçilmiştir. Seçime CHP adayı olarak katılan bazı milletvekilleri seçimden sonra Müstakil Grup'u kurmak üzere partilerinden istifa ettirilmişlerdir. Böylece yeni bir denetim mekanizması kurulmaya çalışılmıştır. Gösterilen aday sayısı 1927, 1931 ve 1935'te olduğu gibi seçilecek milletvekili sayısı kadardır. İkinci seçmenlere çok aday arasından seçim yapma hakkı yine tanınmamıştır.

1923'ten 20 yıl sonra 1943 seçimlerinde ikinci seçmenlere bazı illerde partinin gösterdiği fazla aday arasından tercih yapma hakkı verilmiştir. Genel seçimde 455 aday seçilecekken 533 aday gösterilmiştir. Bunu çoğulculuğa gidişin bir adımı olarak değerlendirmemek gerekir. Nitekim CHP genel sekreterliği seçimden sonra CHP bölge müfettişlerine şu yazıyı göndermiştir:

> "Son mebus seçiminde fazla parti namzedi gösterilen vilayetiniz içinde şu veya bu namzet leh veya aleyhinde açık veya gizli propaganda yapmış mıdır? Yapılmış ise ne gibi ve ne şekilde yapılmıştır? Gelecek seçimler için faydalanılmak üzere bizi aydınlatmanızı rica ederim."[17]

Dört gayrimüslim yine partinin desteğiyle bağımsız olarak seçilirken, Müstakil Grup üyeleri de seçim öncesinde Müstakil Grup'un adayları olarak gösterilmiştir.

17 Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", s. 29.

Milletvekillerinin profili

Şimdi tek parti döneminde seçilen milletvekillerinin sosyo-ekonomik açıdan özelliklerini gözden geçirelim.

Meclis-i Mebusan üyeliği

Tek parti dönemini önceleyen İkinci Meşrutiyet, mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde de Türkiye'de önemli bir parlamento tecrübesinin yaşanmış olduğunu göz önünde bulundurarak öncelikle tek parti dönemindeki milletvekillerinin meclis-i mebusanlardaki ve Birinci TBMM'deki durumlarını ayrı ayrı gözden geçirelim.

23 Nisan 1923'te açılan Birinci TBMM'de milletvekilliği yapanların dörtte birinden çoğu (yüzde 26,3) meclis-i mebusanların en az birinde de görev almış milletvekillerinden oluşuyordu. Dolayısıyla ilk TBMM'deki her dört milletvekilinden birinin geçmiş parlamento tecrübesi vardı. Meclis-i Mebusan kökenlilerin oranı tek parti döneminin ilk meclisi sayılabilecek olan 1923-1927 Meclisi'nde yüzde 29,7 gibi biraz daha yüksek bir oranda seyretmişti. Aradan yıllar geçmesine rağmen bu oran sonraki yıllarda da tedricen azalmakla birlikte önemini sürekli korumuştur. 1927-1931 Meclisi'nde yüzde 18,9'a düşen söz konusu oran 1943-1946 döneminde aradan geçen yirmi yılı aşkın süreye rağmen hâlâ yüzde 8,3 gibi görece önemli bir düzeydeydi (Tablo 2). Sanırım, bu durum tek parti dönemi meclisleriyle, Osmanlı dönemi meclisleri arasında, sınırlı da olsa, bir süreklilikten söz edilebileceğini göstermektedir.

Birinci Meclis üyeliği

Bilindiği gibi, tek parti dönemini önceleyen çok sesli Birinci Meclis de Türk parlamento tarihinde önemli bir du-

TABLO 2

Meclis-i Mebusan üyeliği	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*
Meclis-i Mebusanlara seçilenler	115 26,3	99 29,7	63 18,9	55 15,8	56 12,6	48 10,2	41 8,3
Meclis-i Mebusanlara seçilmeyenler	322 73,7	234 70,3	270 81,1	293 84,2	388 87,4	422 89,8	451 91,7
Toplam	437 100,0	333 100,0	333 100,0	348 100,0	444 100,0	470 100,0	492 100,0

raktı. Bu nedenle tek parti dönemi kadrolarının Birinci Meclis dönemindeki konumlarının incelenmesi de önemlidir. Bu açıdan meclis-i mebusanlar için yapılan gözleme benzer bir gözlem yapılabilir. 1923'teki seçimler sonucunda oluşan yeni Meclis'te yer alanların üçte birden biraz çoğu (yüzde 37,5) Birinci Meclis'te de milletvekilliği yapmış olan kişiler arasından seçilmişti. Bu oran sonraki meclislerde giderek azalmasına rağmen hatırı sayılır bir düzeyin altına hiç inmemiştir. 1927-1931 arasında dörtte bir, 1931-1935 arasında beşte bir düzeyinde seyreden Birinci Meclis kökenlilerin oranı, aradan yirmi yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen, 1943-1946 arasında hâlâ yüzde 8,1 gibi söz edilebilir bir düzeyde kalmıştı (Tablo 3).

TABLO 3

Birinci Meclis'e seçilip seçilmediği	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*
Seçilenler	125 37,5	84 25,2	74 21,3	72 16,2	60 12,8	40 8,1
Seçilmeyenler	208 62,5	249 74,8	274 78,7	372 83,8	410 87,2	452 91,9
Toplam	333 100,0	333 100,0	348 100,0	444 100,0	470 100,0	492 100,0

Bir önceki Meclis'e göre devamlılık

Tek parti döneminde 1923'ten başlayarak önemli bir süreklilik vardır. Öncelikle şu belirlemeyi yapalım: 1923-1946 arasındaki altı meclisin üyelerini belirlemek üzere ara seçim ihtiyacı doğuran haller dâhil 2.420 milletvekilliği için seçim yapılmıştır. Bu seçimler sonucunda bu altı Meclis'e toplam olarak 1.037 farklı kişi seçilmiştir. Bunun anlamı, her bir milletvekili 1923-1946 arasında ortalama olarak 2,3 kez seçilmiştir.

Bu sürekliliği daha iyi anlamak için analizimizi bir önceki Meclis'e göre yeniden seçilme oranlarını gözden geçirerek sürdürelim. Bilindiği gibi, 1923 seçiminde ilk Meclis'teki güçlü İkinci Grup muhalefetinin yanı sıra iktidar grubu içindeki muhalifler ve muhalefetlerini bağımsız olarak sürdüren milletvekilleri tasfiye edilmişlerdi. Bu seçim sonucunda oluşan İkinci Meclis'e (1923-1927) seçilenlerin sadece yüzde 37,5'inin bir önceki Meclis'te de görev alanlardan, yüzde 62,5'inin ise yeni kadrolardan oluşuyor olması bu tasfiyenin şiddetini net olarak göstermektedir. 1927'den başlayarak tek parti döneminin sona erdiği 1946'ya kadar seçilen diğer beş Meclis'te bir önceki Meclis'te de görev almış olanların oranlarıysa yüzde 62 ile yüzde 68 arasında değişmiştir. Bu durum 1927'den sonra istikrarın sağlandığını ve tek parti dönemi kadrolarının önemli ölçüde belirlenmiş olduğunu ve bunların tekrar tekrar seçildiğini açıkça göstermektedir (Tablo 4).

Bir sonraki Meclis'e yeniden seçilme

Gerçekten de Birinci Meclis'teki milletvekillerinin sadece yüzde 28,6'sı bir sonraki Meclis'e seçilebilmişken, 1923 Meclisi'ndekilerin yüzde 62,2'si, 1927 Meclisi'ndekilerin yüzde 71,2'si, 1931 Meclisi'ndekilerin yüzde 78,7'si bir sonraki meclislere de seçilmiştir. 1939'da İnönü'nün yukarıda be-

TABLO 4

Milletvekillerinin bir önceki mecliste yer alıp almadıkları	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*
Bir önceki mecliste var	92 21,1	125 37,5	207 62,2	237 68,1	274 61,7	299 63,6	320 65,0
Bir önceki mecliste yok	345 78,9	208 62,5	126 37,8	111 31,9	170 38,3	171 36,4	172 35,0
Toplam	437 100,0	333 100,0	333 100,0	348 100,0	444 100,0	470 100,0	492 100,0

lirtilen küçük çaplı tasfiyesi nedeniyle 1935 Meclisi'nde görev alanların yüzde 67,3'ünün 1939'da tekrar seçildikleri görülmektedir. Bu tekrar seçilme oranında bir önceki dönemdekine göre on puanı aşan bir azalma anlamına gelmektedir. 1939 Meclisi'nde görev alanların yüzde 68,1'i 1943'te tekrar seçilmiştir. 1943 seçimlerinde görev alanlarınsa yüzde 56,7'si 1946'da yeniden seçilebilmiştir. Bir önceki döneme göre gözlemlenen bu önemli düşüşün temel nedenleri arasında 1946 seçimleriyle birlikte tek dereceli seçime geçilmiş olması ve bir muhalefet partisi olarak Demokrat Parti'nin de CHP'nin yanı sıra seçime katılmış olmasıdır (Tablo 5).

TABLO 5

Milletvekillerinin bir sonraki Meclis'e seçilip seçilmedikleri	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*
Bir sonraki Meclis'e seçilenler	125 28,6	207 62,2	237 71,2	274 78,7	299 67,3	320 68,1	279 56,7
Bir sonraki Meclis'e seçilmeyenler	312 71,4	126 37,8	96 28,8	74 21,3	145 32,7	150 31,9	213 43,3
Toplam	437 100,0	333 100,0	333 100,0	348 100,0	444 100,0	470 100,0	492 100,0

Tek parti meclislerindeki süreklilik

Durumu bir de bütün tek parti dönemi meclislerini birbirleriyle karşılaştırarak değerlendirelim. Tablo 6'da gösterilen karşılıklı dağılım bu meclisler arasında önemli bir iç içe geçmişliğin olduğunu açık bir biçimde göstermektedir.

İkinci Meclis'te (1923-1927) yer alan toplam 333 milletvekilinin 207'si bir sonraki Meclis'e seçilmeyi başarmıştır. Bir başka deyişle ikinci meclis üyelerinin yaklaşık üçte ikisi (yüzde 62,2) bir sonraki Meclis'te (1927-1931) de parlamenter yaşamlarını sürdürmüştür. İkinci Meclis'te görev alan milletvekillerinin yeniden seçilme oranları Dördüncü Meclis'ten başlayarak giderek azalacak, ama önemini hiçbir zaman yitirmeyecektir. Nitekim İkinci Meclis'te görev alan milletvekillerinin yüzde 48,3'ü dördüncü (1931-1935), yüzde 44,1'i beşinci (1935-1939), yüzde 36,9'u altıncı (1939-1943), yüzde 29,1'i Yedinci Meclis'te (1943-1946) de milletvekilliğini sürdürecektir.

Üçüncü Meclis'teki (1927-1931) toplam 333 milletvekilinin yüzde 62,2'sini oluşturan 207 milletvekili 1923-1927 arasında görev yapan bir önceki Meclis'te de vardı. Bu 333 milletvekilinin 237'si (yüzde 71,2) 1931-1935 arasında görev yapan bir sonraki Meclis'e de seçilmeyi başarmıştır. Üçüncü Meclis'te görev alan milletvekillerinin üçte ikiye yakını (yüzde 63,4) Beşinci Meclis'te de milletvekilliklerini koruyacaktır. İnönü döneminin başlangıcı olan 1939 seçimlerinden sonra oluşan Altıncı Meclis'te de yeniden seçilmeyi başaran Üçüncü Meclis milletvekillerinin toplam oranı yarının altına (yüzde 47,4) inse bile bu oran hâlâ önemli bir sürekliliği göstermeye yetecektir. Yedinci Meclis'e gelindiğinde bile süreklilik oranı hâlâ üçte birin üzerinde (yüzde 37,5) seyredecektir.

Dördüncü Meclis'te (1931-1935) yer alan toplam 348 mebusun yüzde 46,3'ü 1923-1927 döneminde, yüzde 68,1'i

TABLO 6

Seçildiği meclisler	1923-1927	1927-1931	1931-1935	1935-1939	1939-1943	1943-1946
TBMM 1923-1927	333 100,0	207 62,2	161 46,3	147 33,1	123 26,2	97 19,7
TBMM 1927-1931	207 62,2	333 100,0	237 68,1	211 47,5	158 33,6	125 25,4
TBMM 1931-1935	161 48,3	237 71,2	348 100,0	274 61,7	196 41,7	146 29,7
TBMM 1935-1939	147 44,1	211 63,4	274 78,7	444 100,0	299 63,6	215 43,7
TBMM 1939-1943	123 36,9	158 47,4	196 56,3	299 67,3	470 100,0	320 65,0
TBMM 1943-1946	97 29,1	125 37,5	146 42,0	215 48,4	320 68,1	492 100,0
Toplam milletvekili sayısı	333	333	348	444	470	492

1927-1931 döneminde de milletvekiliydi. Bu 348 mebusun yüzde 78,7'si 1935-1939 arasında görev yapan bir sonraki Meclis'e de seçilmiştir. İnönü döneminin başlangıcı olan 1939 seçimlerinden sonra oluşan Altıncı Meclis'te yeniden seçilmeyi başaran milletvekillerinin toplam oranı hâlâ yarının üzerinde (yüzde 56,3), 1943 seçiminden sonra oluşan Yedinci Meclis dönemine gelindiğinde de hâlâ yüzde 42,0 gibi oldukça yüksek bir düzeyde kalmıştır.

Beşinci Meclis'te (1935-1939) yer alan toplam 444 mebusun üçte biri (yüzde 33,1) 1923-1927 döneminde görev yapan İkinci Meclis'te, yarıya yakını (yüzde 47,5) 1927-1931 arasında görev yapan Üçüncü Meclis'te, üçte ikiye yakını (yüzde 61,7) 1931-1935 arasında görev yapan Beşinci Meclis'te de milletvekili idi. Bu 444 mebusun 299'u (yüzde 67,3) İnönü döneminde oluşan bir sonraki 1939-1943 Meclisi'ne, yüzde 48,4'ü de 1943 seçiminden sonra son tek parti dönemi meclisine de seçilmeyi başarmıştır.

Altıncı Meclis'te (1939-1943) yer alan toplam 470 milletvekilinin dörtte birden biraz fazlası (yüzde 26,2) İkinci Meclis'te (1923-1927), üçte biri (yüzde 33,6) Üçüncü Meclis'te (1927-1931), yüzde 41,7'si dördüncü (1931-1935), üçte ikiye yakını (yüzde 63,6) Beşinci Meclis'te (1935-1939) de milletvekiliydi. Bu 470 milletvekilinin 320'si (yüzde 68,1) bir sonraki Meclis'e de seçilmeyi başarmıştır.

Yedinci Meclis'te (1943-1946) yer alan toplam 492 milletvekilinin yüzde 19,7'si ikinci (1923-1927), yüzde 25,4'ü üçüncü (1927-1931), yüzde 29,7'si dördüncü (1931-1935), yüzde 43,7'si beşinci (1935-1939) ve yüzde 65,0'i Altıncı Meclis'te de (1939-1943) milletvekiliydi.

Coğrafi bölgelerin temsili

Yukarıda da belirtildiği üzere, tek parti döneminde yapılan seçimlerin hepsinde illerden çıkacak milletvekilleri sayıları nüfusun illere göre dağılımına paralel olarak belirlenmiştir. Doğal olarak, yüksek nüfuslu iller daha çok milletvekiliyle, düşük nüfuslu iller daha az milletvekiliyle temsil edilmiştir. Buna karşılık, yine yukarıda belirtildiği üzere, Milli Mücadele döneminde görev yapan Birinci Meclis'e ise, her ilden nüfus büyüklüklerine bakılmaksızın beş yeni milletvekili seçilmiş, bunlara ek olarak faaliyetine ara vermiş olan İstanbul'daki son Meclis-i Mebusan'a seçilmiş olan milletvekilleri de yeniden seçime katılmadan doğrudan Ankara'ya gelip TBMM'ye katılmışlardı. Bu durum Birinci Meclis döneminde ülkedeki nüfusun illere dağılımı ile milletvekillerinin illere göre dağılımı arasında bir dengesizliğin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde birçok ilde çeşitli nedenlerle ara seçim yapma ihtiyacı doğmuş, bu da zaten dengesiz olan dağılımı daha da dengesiz hale getirmiştir.

Tek parti dönemindeki meclislerle Milli Mücadele Mec-

lisi'nde ortaya çıkan milletvekillerinin bölgelere göre dağılımı tablosu bu belirlememizi açık bir biçimde göstermektedir. Bütün bu dönem boyunca nüfusun en yoğun olduğu bölge Karadeniz bölgesiydi. Bu bölgeyi sırasıyla Marmara, İç Anadolu, Ege ve Doğu Anadolu bölgeleri izliyordu. Son iki sırayı ise Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri paylaşıyordu. Bu dağılıma paralel olarak 1923-1946 arasındaki bütün meclislerde milletvekillerinin temsil ettikleri bölgelere göre dağılımında ilk beş sıra değişmemiş ve bu bölgeler büyükten küçüğe Karadeniz, Marmara, İç Anadolu, Ege ve Doğu Anadolu olarak sıralanmıştır.[18] 1923-1946 arasında toplanan meclislerde Karadeniz bölgesi temsilci sayısı açısından yüzde 21,0 ile yüzde 23,0 arasında değişen oranlarla ilk, Marmara bölgesi yüzde 16,7 ile yüzde 18,9 arasında değişen oranlarla ikinci, İç Anadolu bölgesi yüzde 15,9 ile yüzde 18,5 arasında değişen oranlarla üçüncü, Ege bölgesi yüzde 14,6 ile 16,7 arasında değişen oranlarla dördüncü ve Doğu Anadolu bölgesi yüzde 10,9 ile yüzde 13,5 arasında değişen oranlarla beşinci sırayı almıştır. Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ise hep altıncı ve yedinci sırada yer almış ama son sıraya bazen Akdeniz, bazen de Güneydoğu Anadolu bölgesi inmiştir.

Bununla birlikte Milli Mücadele Meclisi'nde (1920-1923) nüfus esasına göre temsilci sayısı açısından ülke genelinde beşinci sırada olması gereken Doğu Anadolu bölgesi, seçim kanunundaki nüfus ilkesinin göz ardı edilmesi nedeniyle açık arayla ilk sırayı almıştır. Dolayısıyla Birinci Meclis Doğu Anadolu bölgesinin nüfusunun çok ötesinde bir ağırlıkla temsil edilen bir meclis niteliği taşımıştır. Tek parti dönemi meclislerinde bütün meclis üyelerinin sadece yüzde 10,9 ile yüzde 13,5 arasında değişen kesimleri Doğu Anadolu bölge-

18 Tek istisna Beşinci Meclis'te (1935-1939) İç Anadolu bölgesinin ikinci sıraya yükselmesi ve Marmara bölgesinin üçüncü sıraya gerilemesidir.

TABLO 7

Seçildiği ilin coğrafi bölgesi	1920-1923	1923-1927	1927-1931	1931-1935	1935-1939	1939-1943	1943-1946
Akdeniz	56 12,8	25 7,5	28 8,4	27 7,8	35 7,9	44 9,4	46 9,3
Doğu Anadolu	95 21,7	45 13,5	38 11,4	38 10,9	50 11,3	58 12,3	54 11,0
Ege	55 12,6	49 14,7	49 14,7	58 16,7	65 14,6	69 14,7	72 14,6
Güneydoğu Anadolu	36 8,2	30 9,0	24 7,2	20 5,7	38 8,6	35 7,4	32 6,5
İç Anadolu	68 15,6	53 15,9	57 17,1	62 17,8	82 18,5	80 17,0	87 17,7
Karadeniz	77 17,6	70 21,0	76 22,8	80 23,0	100 22,5	104 22,1	108 22,0
Marmara	45 10,3	61 18,3	61 18,3	63 18,1	74 16,7	80 17,0	93 18,9
Batum	5 1,1	- -	- -	- -	- -	- -	- -
Toplam	437 100,0	333 100,0	333 100,0	348 100,0	444 100,0	470 100,0	492 100,0

si illerinden seçilmişken, bu oran Birinci Meclis döneminde yüzde 21,7 gibi çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Temsilci sayısı açısından ilk sırada yer alması gereken Karadeniz bölgesi Milli Mücadele Meclisi'nde yüzde 17,6 ile ikinci sıraya düşmüştür. Bu iki bölgenin ardından İç Anadolu bölgesi, tek parti döneminde de olduğu gibi, üçüncü sıradadır ve temsilcilerinin oranı nüfusa göre oldukça dengelidir (yüzde 15,6). Nüfus büyüklüğü göz önünde bulundurularak yapılacak olan 1923 seçiminin ardından son sıraya düşecek olan Akdeniz bölgesi Milli Mücadele Meclisi'nde şaşırtıcı bir biçimde dördüncü sırayı almış ve bu bölge de nüfusuna göre aşırı biçimde temsil edilen bir bölge olmuştur. Tek parti döneminde nüfusu göz önünde bulundurularak yüzde 7,5 ile yüzde 9,4 arasında değişen oranlarla temsil edilen

Akdeniz bölgesi temsilcilerinin oranı Milli Mücadele Meclisi'nde yüzde 12,8 gibi görece yüksek bir orana ulaşmıştır. Bu bölgelerin ardından Ege bölgesi yüzde 12,6 ile beşinci sırayı almıştır. Marmara bölgesi ise Birinci Meclis döneminde nüfusuna göre en az temsil edilen bölge olmuştur. Marmara bölgesi tek parti dönemi meclislerinde yüzde 16,7 ile yüzde 18,9 arasında değişen görece yüksek oranlarla temsil edilirken, Milli Mücadele döneminde bu bölge temsilcilerinin oranı sadece yüzde 10,3 düzeyinde kalmış ve bu bölge bölgeler sıralamasında ikinci olması gerekirken altıncı sıraya düşmüştür. Milli Mücadele döneminde tek parti dönemi meclislerinin çoğunda olduğu gibi son sırayı Güneydoğu Anadolu bölgesi temsilcileri almıştır.

Doğum yerleri

1920 seçiminde seçilen milletvekillerinin doğum yerlerinin coğrafi bölgelere göre dağılımı ile temsil edilen illerin bölgelere göre dağılımı önemli ölçüde uyumludur. Meclis'te en yüksek oranda temsil edilen bölgenin Doğu Anadolu bölgesi olduğuna yukarıda değinilmişti. Doğum yerleri açısından da Doğu Anadolu Bölgesinde doğmuş olanlar yüzde 17,1'lik oranla bu Meclis'te en kalabalık grubu oluşturmuştur. Temsilci sayısı açısından ikinci sırada bulunan Karadeniz bölgesinde doğmuş olanlar da yüzde 15,6 ile ikinci sırayı almıştır. Sonraki bölgeler açısından uyumsuzluklar göze çarpmaktadır. Temsil açısından altıncı sırada bulunan Marmara bölgesi doğum yeri açısından üçüncü, temsil açısından üçüncü sırada bulunan İç Anadolu bölgesi doğum yeri açısından dördüncü sıradadır. Birinci Meclis döneminde ülke sınırları dışında kalmış olan bugünkü Balkan ülkelerinde doğmuş olanlar da yaklaşık onda bir ile önemli bir temsil olanağı bulmuştur.

Seçilen milletvekillerinin temsil ettikleri illerin ve doğdukları illerin dağılımında gözlemlenen bu görece uyumlu dağılım 1923'ten başlayarak tamamen ortadan kaybolmuştur. Marmara bölgesi ile bugünkü Balkan ülkelerinde doğmuş olanlar Meclis'te zamanla ön plana çıkarken, Birinci Meclis'te en kalabalık grupları oluşturan Doğu Anadolu, Karadeniz ve İç Anadolu bölgesi illerinde doğmuş olanların oranları hızla azalmıştır. Marmara bölgesi ve bugünkü Balkan ülkelerinde doğmuş olanların oranları incelendiğinde bu iki oranın toplamı Birinci Meclis'te yüzde 24,7 düzeyinde iken bu toplam oran 1923'te 33,6, 1927'de yüzde 42,3, 1931'de yüzde 38,3, 1935'te yüzde 49,4, 1939'da yüzde 44,7 ve 1943'te yüzde 45,3 olarak gözlemlenmiştir. Buna göre örneğin 1935 Meclisi'nde yer alan milletvekillerinin yarısı ya Marmara bölgesi illerinde ya da bugünkü Balkan ülkelerinde doğmuştu. Marmara bölgesinde doğmuş olanların çoğu da İstanbul'da doğmuştu. Bu durum tek parti dönemi meclislerine İstanbul ve bugünkü Balkan ülkelerinde doğmuş ve yetişmiş olan kişilerin büyük ölçüde damga vurduğunu göstermektedir (Tablo 8).

Yerellik düzeyi

Doğum yerleri ile temsil edilen iller arasında gözlemlenen bu uyumsuzluğa bağlı olarak tek parti dönemi meclislerinin yerellik özelliği zamanla kaybolmuştur. Yerellik düzeyini ölçmek için milletvekillerinin doğdukları illerle temsil ettikleri iller karşılaştırılmış, her iki ilin aynı olması halinde o kişinin yerellik özelliğine sahip olduğu kabul edilmiştir. 1920-1923 arasında görev yapan Birinci Meclis'teki milletvekillerinin yüzde 62,1 gibi çok yüksek bir bölümü doğdukları ilden milletvekili seçilmişlerdi. Bir başka deyişle bu Meclis'te yüzde 62,1 düzeyinde bir yerellik özelliği göze çarpıyordu.

TABLO 8

*Doğum yeri**	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*
Akdeniz	36 8,8	21 6,3	17 5,1	23 6,6	25 5,6	40 8,5	37 7,5
Doğu Anadolu	70 17,1	34 10,2	18 5,4	15 4,3	21 4,7	26 5,5	35 7,1
Ege	36 8,8	33 9,9	44 13,2	49 14,1	49 11,0	59 12,6	57 11,6
Güneydoğu	31 7,6	28 8,4	14 4,2	12 3,4	13 2,9	11 2,3	12 2,4
İç Anadolu	58 14,2	43 12,9	41 12,3	50 14,4	51 11,5	52 11,1	56 11,4
Karadeniz	64 15,6	55 16,5	51 15,3	54 15,5	54 12,2	59 12,6	57 11,6
Marmara	63 15,4	72 21,6	91 27,3	83 23,9	133 30,0	148 31,5	169 34,3
Balkan ülkeleri	38 9,3	40 12,0	50 15,0	50 14,4	86 19,4	62 13,2	54 11,0
Ortadoğu ülkeleri	6 1,5	2 0,6	4 1,2	8 2,3	9 2,0	12 2,6	13 2,6
Kafkas ülkeleri	7 1,7	5 1,5	3 0,9	4 1,1	3 0,7	1 0,2	2 0,4
Toplam	409 100,0	333 100,0	333 100,0	348 100,0	444 100,0	470 100,0	492 100,0

(*) Birinci Meclis'te doğum yeri bilinmeyen 28 kişi kapsam dışında bırakılmıştır.

Aynı durum 1923'te de devam etmiş ve yerellik düzeyi 61,6 olmuştur. Bu oran 1927'den başlayarak yarının altına düşmüştür. Yerellik özelliği 1927'de yüzde 47,4, 1931'de yüzde 48,9, 1935'te yüzde 33,6, 1939'da yüzde 40,0 ve 1943'te yüzde 42,5 düzeyinde kalmıştır (Tablo 9).

Yaş

Milletvekillerinin tekrar tekrar seçilmelerine bağlı olarak meclislerin yaş ortalaması giderek artmıştır. 1920-1923

TABLO 9

*Doğduğu ille seçildiği ilin karşılaştırılması**	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*
Doğduğu ilden milletvekili seçilenler	254 62,1	205 61,6	158 47,4	170 48,9	149 33,6	188 40,0	209 42,5
Doğduğu il ile seçildiği il farklı olanlar	107 26,2	81 24,3	118 35,4	116 33,3	197 44,4	207 44,0	214 43,5
Türkiye sınırları dışında doğanlar	48 11,7	47 14,1	57 17,1	62 17,8	98 22,1	75 16,0	69 14,0
Toplam	409 100,0	333 100,0	333 100,0	348 100,0	444 100,0	470 100,0	492 100,0

(*) Birinci Meclis'te doğum yeri bilinmeyen 28 kişi kapsam dışında bırakılmıştır.

Meclisi'nde 43,4 olan yaş ortalaması, 1923'te 43,9'a, 1927'de 46,3'e, 1931'de 48,6'ya, 1935'te yüzde 51,8'e, 1939'da 53,1'e ve 1943'te 53,7'ye yükselmiştir. Bu dağılım 1943'te Meclis'in yaş ortalamasının 1920'ye göre ortalama olarak on yaş arttığı anlamına gelmektedir.

Yaş dilimlerine göre dağılım incelendiğinde yaşı 40'ın altında olan milletvekillerinin oranının zamanla önemli ölçüde azaldığı, 60 ve daha yukarı yaşlardakilerin oranınınsa zamanla önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Nitekim yaşı 40'ın altında olan milletvekillerinin oranı 1923'te yüzde 38,0 iken bu oran 1939'da yüzde 6,8'e kadar düşmüştür. 60 ve daha yukarı yaşlarda olanların oranıysa 1920'de sadece yüzde 5,1 iken, 1943'te yüzde 32,1'e kadar yükselmiştir (Tablo 10).

Eğitim düzeyi

Tek parti dönemi boyunca meclislerde yer alan milletvekillerinin eğitim düzeyi giderek yükselmiştir. Milli Mücadele

TABLO 10

*Yaş grupları**	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*
40'tan küçük	155	93	71	59	39	32	50
	38,0	27,9	21,3	17,0	8,8	6,8	10,2
40-49 arası	157	169	155	129	133	135	109
	38,5	50,8	46,5	37,1	30,0	28,7	22,2
50-59 arası	75	60	91	124	190	189	175
	18,4	18,0	27,3	35,6	42,8	40,2	35,6
60 veya daha büyük	21	11	16	36	82	114	158
	5,1	3,3	4,8	10,3	18,5	24,3	32,1
	408	333	333	348	444	470	492
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(*) Birinci Meclis'te görev almalarına rağmen yaşı bilinmeyen 29 milletvekili kapsam dışında bırakılmıştır.

Meclisi'ndeki milletvekillerinin üçte birinden çoğu idadi veya daha düşük düzeyde eğitim almıştı. Bu grubun payı 1921, 1927 ve 1931 meclislerinde yaklaşık dörtte bire, 1935 ve sonrasında ise beşte bire düşmüştür. Dini okulları bitirenlerin oranları da benzer bir biçimde zamanla büyük ölçüde azalmıştır. Medrese ve benzeri dini eğitim kurumlarından mezun olanların oranı 1920'de bütün milletvekillerinin dörtte birini oluşturuyordu. Bu oran 1923'te yüzde 13,9'a 1927'de yüzde 7,5'e, 1931'de yüzde 6,0'ya, 1935'te yüzde 4,5'e, 1939'da yüzde 4,3'e ve 1943'te yüzde 3,3'e gerilemiştir.

Bunlara karşılık üniversite mezunlarının oranı Birinci Meclis döneminde sadece yüzde 23,5 iken bu oran giderek artmış 1927'den başlayarak milletvekillerinin yarısına yaklaşmış, 1939 ve 1943 meclislerindeyse yarının üzerine çıkmıştır. Askeri okul mezunları da tek parti döneminde önemli bir grubu oluşturmaktadır. Bu okullardan mezun olanların oranı Milli Mücadele Meclisi'nde sadece yüzde 16,3 iken 1923-1946 arasında yüzde 20,1 ile yüzde 25,5 arasında değişmiştir (Tablo 11).

TABLO 11

*Eğitim**	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*
İdadi veya daha düşük	145 36,3	86 25,9	83 24,9	91 26,1	92 20.7	97 20,6	94 19,1
Meslek okulu	14 3,5	12 3,6	16 4,8	18 5,2	26 5,9	27 5,7	31 6,3
Askeri okul	65 16,3	79 23,8	80 24,0	73 21,0	113 25,5	108 23,0	99 20,1
Üniversite	94 23,5	128 38,6	145 43,5	159 45,7	212 47,7	239 50,9	275 55,9
Dini okul	98 24,5	46 13,9	25 7,5	21 6,0	20 4,5	20 4,3	16 3,3
Toplam	400	332	333	348	444	470	492

(*) Eğitim düzeyi bilinmeyen Birinci Meclis'teki 37, İkinci Meclis'teki 1 kişi kapsam dışında bırakılmıştır.

Meslek

Meclisteki bu bürokratik değişim mesleki dağılımda da kendini göstermektedir. Daha çok yerelliği çağrıştıran meslek grupları açısından durum şöyledir: Milli Mücadele döneminde yüzde 21,3 düzeyinde olan çiftçi-tüccarların oranı 1923'ten başlayarak giderek azalmış ve tek parti döneminin son meclisinde yüzde 12,4'e kadar gerilemiştir. Aynı durum din adamları için daha şiddetli olarak gözlemlenmektedir. Milli Mücadele döneminde milletvekillerinin yüzde 11,8'i din adamıydı. 1923'te bu kesimin payı yüzde 4,2'ye gerilemiş, bu hızlı düşüş eğilimi sonraki meclislerde de devam ettiğinden, din adamlarının oranı tek parti dönemindeki son Meclis'te sadece yüzde 1,0 olmuştur. 1920 Meclisi'nde büyük bölümü yerellik özelliği taşıyan alt düzey memurların oranı yüzde 9,6 ile oldukça önemli bir yer tutarken, bu grubun payı da, 1923'ten başlayarak çiftçi, tüccar ve din adamları gibi önemli ölçüde azal-

mış ve tek parti dönemi boyunca yüzde 2 ile yüzde 3 arasında değişmiştir.

Buna karşılık asker kökenliler tek parti dönemi boyunca meclislerde önemli bir yer tutmuştur. Milli Mücadele döneminde milletvekillerinin sadece yüzde 15,7'si asker veya askeri doktor iken, bu oran 1923-1943 arasında yüzde 20 ile yüzde 24 arasında seyretmiş, son tek parti dönemi meclisindeyse yüzde 17 olarak gözlemlenmiştir.

Askerler gibi eğitimciler de tek parti dönemi meclisinin önemli unsurlarından biri olmuştur. Milli Mücadele döneminde eğitimcilerin payı sadece yüzde 6,6 iken, bu kesimin payı 1923'ten başlayarak giderek artmış, 1943'te yüzde 17,5'e kadar yükselmiştir.

Hâkim, savcı, avukatlar; mülki yöneticiler; maliye, iktisat, ticaret, nafıa ve ziraat vekâletleri bürokratları, çoğu bakanlık müsteşarı olmak üzere en üst düzey bürokratlar; doktorlar; basın-yayın mensupları tek parti dönemi meclislerinin diğer önemli meslek gruplarıdır. Bütün bu veriler tek parti dönemi meclislerinin bürokratik bir özellik gösterdiğinin önemli bir kanıtıdır (Tablo 12).

Çok partili dönemde milletvekilliği

Bilindiği gibi tek parti dönemi 1945'te son bulmuş 1946'da da ilk kez çok partili bir seçim yapılmıştır. Bununla birlikte bu seçimlerde bazı seçim hilelerinin yapıldığı da bilinmektedir. Bu seçim hileleri üzerinde uzun uzadıya söz etmek yerine hilenin boyutunu gösteren tek bir anekdotu aktarmakla yetineceğim. Dönemin Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'e göre 20 Eylül 1949'da İstanbul Valisi Lütfi Kırdar 1946'da İstanbul'da yapılan seçim hakkında şunları belirtmektedir:

TABLO 12

Meslek	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*
Asker	56 13,7	66 19,8	66 19,8	59 17,0	86 19,4	73 15,5	71 14,4
Askeri tıp	8 2,0	9 2,7	14 4,2	11 3,2	21 4,7	22 4,7	13 2,6
Sivil tıp	8 2,0	9 2,7	12 3,6	12 3,4	22 5,0	29 6,2	35 7,1
Mülki yönetici	43 10,5	44 13,2	44 13,2	38 10,9	36 8,1	35 7,4	35 7,1
Hâkim, savcı, avukat	49 12,0	32 9,6	28 8,4	35 10,1	39 8,8	46 9,8	65 13,2
Eğitimci	27 6,6	37 11,1	36 10,8	39 11,2	57 12,8	68 14,5	86 17,5
Hariciyeci	4 1,0	3 0,9	3 0,9	2 0,6	4 0,9	2 0,4	4 0,8
Maliyeci, bankacı, vakıf yöneticisi	19 4,7	15 4,5	18 5,4	13 3,7	23 5,2	31 6,6	32 6,5
İktisat, Ticaret, Nafıa, Ziraat vekâleti bürokratı	2 0,5	7 2,1	8 2,4	10 2,9	13 2,9	14 3,0	21 4,3
Çiftçi-tüccar	87 21,3	61 18,3	52 15,6	67 19,3	66 14,9	74 15,7	61 12,4
Din adamı	48 11,8	14 4,2	8 2,4	8 2,3	8 1,8	8 1,7	5 1,0
Basın-yayın	14 3,4	14 4,2	19 5,7	21 6,0	23 5,2	23 4,9	17 3,5
Alt kademe memur	39 9,6	12 3,6	11 3,3	10 2,9	12 2,7	12 2,6	12 2,4
İşçi	1 0,2	- -	- -	8 2,3	10 2,3	4 0,9	3 0,6
En üst düzey bürokrat	- -	7 2,1	13 3,9	7 2,0	16 3,6	19 4,0	23 4,7
Diğer	3 0,7	3 0,9	1 0,3	8 2,3	8 1,8	10 2,1	9 1,8
Toplam	408 100,0	333 100,0	333 100,0	348 100,0	444 100,0	470 100,0	492 100,0

"1946'da İstanbul'da 23 yeri de CHP kaybetti. Cevdet Kerim İncedayı, 'hepsini kazandık' şeklinde mazbata yapmaya zorladı. İntihar etmeyi dahi düşündüm. Sonra 5 yere razı oldum. 2 Rum, 2 Ermeni ve bir tanınmamış Türk yerine Hüseyin Cahit, Hamdullah Suphi, Recep Peker, Cahit Soydemir, Kazım Karabekir'i kabul ettim."[19]

Seçimlere hile karışınca tek parti dönemi kadrolarının önemli bir bölümü 1946 seçimlerinden sonra Meclis'teki yerlerini korumayı başarmıştır. Birinci Meclis milletvekillerinin sadece yüzde 8,0'i 1946 sonrasında da milletvekilliği tecrübesi yaşamışken bu oran ikinci meclis milletvekilleri için yüzde 20,7; Üçüncü Meclis milletvekilleri için yüzde 23,4; Dördüncü Meclis milletvekilleri için yüzde 28,2; Beşinci Meclis milletvekilleri için yüzde 30,9; Altıncı Meclis milletvekilleri için yüzde 41,5'tir. Son tek parti dönemi meclisi olan ve 1943-1946 arasında görev yapan Yedinci Meclis milletvekillerinin ise yarıdan çoğu (yüzde 58,3) 1946 seçimlerinden sonra da milletvekilliğini korumayı başarmıştır (Tablo 13).

TABLO 13

1946 veya sonrasında milletvekili oldu mu?	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*
Evet	35 8,0	69 20,7	78 23,4	98 28,2	137 30,9	195 41,5	287 58,3
Hayır	402 92,0	264 79,3	255 76,6	250 71,8	307 69,1	275 58,5	205 41,7
Toplam	437 100,0	333 100,0	333 100,0	348 100,0	444 100,0	470 100,0	492 100,0

19 Nihat Erim, *Günlükler, 1925-1979*, cilt 1, (Haz. Ahmet Demirel), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2005, s. 376. Seçimi kazandığı halde isimleri silinenler DP, yerlerine seçimi kazandıkları açıklanan ve isimleri yukarıda sayılan 5 kişi CHP adayıdır.

Şaibeli 1946 seçimi bir yana bırakılıp durum 1950 seçimleri ve sonrası açısından incelendiğinde oranların önemli ölçüde düştüğü görülmektedir. Birinci Meclis'teki milletvekillerinin sadece yüzde 1,8'i 1950 ve/veya sonrasında da milletvekili olmayı başarabilmiştir. 1923-1939 arasındaki Atatürk dönemindeki tek partili meclislerdekilerin 1950 ve/veya sonrasında yeniden seçilme oranları yüzde 3,6 ile yüzde 6,3 arasında düşük düzeylerde seyretmektedir. İnönülü ilk dönemin (1939-1943) milletvekillerinin sadece yüzde 9,1'i, son tek partili meclis (1943-1946) üyelerininse sadece yüzde 11,6'sı 1950 ve/veya sonrasında milletvekili olabilmiştir (Tablo 14).

TABLO 14

1950 veya sonrasında milletvekili oldu mu?	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*
Evet	8 1,8	14 4,2	12 3,6	21 6,0	28 6,3	43 9,1	57 11,6
Hayır	429 98,2	319 95,8	321 96,4	327 94,0	416 93,7	427 90,9	435 88,4
Toplam	437 100,0	333 100,0	333 100,0	348 100,0	444 100,0	470 100,0	492 100,0

Son olarak tek partili dönem meclislerinde yer alanların 1946 ve sonraki meclislerdeki durumlarına teker teker bakalım. Yukarıda da değinildiği üzere 1946-1950 arasında toplanan Sekizinci Meclis'te tek parti döneminden kalan milletvekillerinin önemli bir ağırlığı vardı. Bu ağırlık 1950-1954 arasında toplanan Dokuzuncu Meclis'te ciddi oranda azalmıştı. 1954 seçiminden sonra tek parti dönemi milletvekillerinin neredeyse tamamen tasfiye oldukları söylenebilir. 1954'tan sonra oranlar şiddetli bir biçimde azalmıştır. Tek partili dönemden kalan milletvekillerinin son yer aldıkları meclis 1969-1973 arasında toplanan on Dördüncü Meclis'tir. Bu Meclis'te de son tek partili Meclis'ten geriye kalmayı başarabilen sadece beş

milletvekili (yüzde 1,0) vardır. Bu beş milletvekili İsmet İnönü, Kemal Satır, Nihat Erim, Cavit Oral ve Şevket Adalan'dır.

TABLO 15

Çok partili dönemde seçildiği meclisler	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*
TBMM 1946-1950	34 7,8	67 20,1	76 22,8	89 25,6	127 28,6	183 38,9	279 56,7
TBMM 1950-1954	8 1,8	12 3,6	11 3,3	18 5,2	20 4,5	32 6,8	39 7,9
TBMM 1954-1957	5 1,1	6 1,8	4 1,2	7 2,0	9 2,0	14 3,0	11 2,2
TBMM 1957-1960	4 0,9	5 1,5	4 1,2	10 2,9	11 2,5	18 3,8	20 4,1
TBMM 1961-1965	1 0,2	3 0,9	3 0,9	3 0,9	5 1,1	8 1,7	11 2,2
TBMM 1965-1969	1 0,2	1 0,3	1 0,3	1 0,3	2 0,5	5 1,1	9 1,8
TBMM 1969-1973	1 0,2	1 0,3	1 0,3	1 0,3	2 0,5	2 0,4	5 1,0
Toplam milletvekili sayısı	437	333	333	348	444	470	492

Sonuç

Tek parti döneminde yürürlükte olan 1924 Anayasası'na göre millet adına egemenlik hakkını kullanan yegâne kurum TBMM idi. Bu ilke anayasanın dördüncü maddesinde açık ve net olarak belirtilmiştir: "TBMM, milletin yegâne ve hakiki mümessili olup millet namına hakk-ı hâkimiyeti istimal eder." Meclis hem yasama hem de yürütme yetkilerine sahipti (madde 5). Meclis yasama yetkisini tek başına kendisi kullanırken, yürütme yetkisini kendi içinden seçilen cumhurbaşkanı ile onun tayin edeceği icra vekilleri heyeti kanalıyla kullanacaktı (madde 6).[20]

20 1924 anayasası için bkz. Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, s. 31-40.

Bu anayasal yapılanma her ne kadar Türkiye'nin siyasal rejimi içinde TBMM'yi en üstün organ konumuna yükseltmişse de yazı boyunca gördüğümüz üzere Meclis'in oluşturulma biçimi bu ilkenin hayata geçirilmesinde büyük sorunlar ortaya çıkartmıştır. Her şeyden önce seçim sistemi demokratik değildi ve bütün milletvekilleri tek bir partinin temsilcileriydi. Sistem CHP tarafından desteklenmeyen bir adayın milletvekili olmasına izin vermiyordu. Bu şekilde seçilen partili milletvekillerinin önünde iki seçenek vardı: Ya anayasanın kendilerine verdiği saygın konuma sahip çıkıp yasama faaliyetlerini anayasanın çizdiği çerçeve doğrultusunda serbestçe yerine getireceklerdi ya da bağlı oldukları partinin kendileri için çizmiş olduğu çerçeve doğrultusunda hareket edeceklerdi. Beklenebileceği gibi bütün tek parti dönemi boyunca milletvekilleri ikinci yolu izlemeyi tercih etmişler ve partilerinin çizmiş olduğu çerçeveye sadık kalmışlardır.

Halk Fırkası'nın 1923 tüzüğüne göre partili milletvekillerinin sadece parti grup toplantılarında serbestçe söz söyleme hakları vardı (madde 92). Ama grupta bir konu karara bağlandığı zaman bu karar azınlıkta kalanlar da dâhil bütün milletvekilleri için bağlayıcıydı (madde 93). Meclis toplantısında, partili milletvekilleri –kendileri kişisel olarak hangi görüşte olurlarsa olsunlar– grupta alınan kararın meclis tarafından kabul edilmesini sağlamakla sorumluydular (madde 96). Meclis toplantısında grup adına başkanlardan ve grupça seçilmiş kişilerden başka hiçbir kimsenin söz söyleme yetkisi yoktu (madde 98). Bu ilkeler doğrultusunda hareket etmeyen milletvekillerine parti ilk seferinde rica, ikinci seferinde ihtarda bulunacak, üçüncü ihlalde ise söz konusu milletvekili parti divanı kararıyla partiden ihraç edilecekti (madde 100).[21]

21 Halk Fırkası'nın 1923 tüzüğü için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yay., 1981, s. 375-384.

Böyle olunca bütün tek parti dönemi boyunca tamamen parti merkezinin talepleri doğrultusunda hareket eden, hiçbir zaman kişisel inisiyatif kullanmayan ve Meclis'te eleştirel bir şeyi –bırakın söylemeyi– ima bile etmeyen bir milletvekili profili ortaya çıkmıştır. Gerçekten de Meral Demirel'in yaptığı hesaplamalara göre, 1927-1946 arasında TBMM'de milletvekillerinin isim belirleme suretiyle kullandıkları toplam 518.507 oyun yüzde 99,95'ini oluşturan 518.216 oy - partinin istekleri doğrultusunda - kabul oyu olmuştur! Bu yirmi yıl boyunca TBMM'de kullanılan ret oyu sayısı sadece 258'de, çekimser oy sayısıysa sadece 33'te kalmıştır.[22] Bu sayılar göz önünde tutulursa, Türkiye'deki tek parti meclislerinin yapısı ve işleyişini tanımlamak için yeni bir terim aramaya gerek yoktur. Mete Tunçay'ın bu sistem için kullandığı "oybirlikli demokrasi" terimi sistemi yalın bir biçimde tanımlamaktadır.[23]

KAYNAKÇA

— *TBMM Albümü 1920-2010*, cilt I, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2010.

— *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü: 23 Nisan 1920-20 Ekim 1991*, Ankara, TBMM Genel Sekreterliği, 1994.

— *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*.

— *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bir Tarihçe ile Meclis Aza-yı Kiramının Tasvirlerini Muhtevi Albüm*, Ankara, Yenigün Matb., 1923.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923*, cilt 3, Ankara, TBMM Vakfı Yay., 1995.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-IV. Dönem, 1931-1935*, cilt 2, Ankara, TBMM Vakfı Yay., 1996.

Demirel, Ahmet, "Tek Parti Dönemi Meclislerinde Değişim ve Yerellik", Alkan, Mehmet Ö., Bora, Tanıl, Koraltürk, Murat, (der.) *Mete Tunçay'a Armağan* içinde, İstanbul, İletişim Yay., 2007, s. 639-650.

—, "1923 Seçimleri", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1995, sayı 144, s. 23-31.

22 Meral Demirel, "Oybirlikli Demokrasi Açısından 1920-1945 arasında TBMM'deki Oylamalar", Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk (der.), *Mete Tunçay'a Armağan* içinde, İstanbul, İletişim Yay., 2007, s. 739.

23 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, s. 304.

—, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994.

—, *İlk Meclisin Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul, İletişim Yay., 2010.

—, Tek Parti Meclisleri Üzerine Bazı Sayısal Veriler", *Toplumsal Tarih*, sayı 118, Ekim 2003, s. 84-87.

Demirel, Meral, "Oybirlikli Demokrasi Açısından 1920-1945 arasında TBMM'deki Oylamalar", Alkan, Mehmet Ö., Bora, Tanıl, Koraltürk, Murat, (der.) *Mete Tunçay'a Armağan* içinde, İstanbul, İletişim Yay., 2007.

Erdem, Tarhan, *Türkiye'de Anayasalar ve Seçim Kanunları*, İstanbul, Milliyet Yay., 1982.

Erim, Nihat, *Günlükler, 1925-1979*, cilt 1, (Haz. Ahmet Demirel), İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2005.

Frey, Frederick W., *The Turkish Political Elite*, Cambridge, Mass., M.I.T. Pres, 1965.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*, cilt 2, Ankara, TBMM Vakfı Yay., 1998.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-V. Dönem, 1935-1939*, cilt 2, Ankara, TBMM Vakfı Yay, 2001.

Güney, Şenal, Ş., *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-VI. Dönem, 1931-1935*, cilt 5, Ankara, TBMM Vakfı Yay., 2007.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, Bilgi Yay., 1968.

Koçak, Cemil, "Parliament Membership during the Single-Party System in Turkey (1925-1945)", *European Journal of Turkish Studies*, no. 3, 2005.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem, 1923-1927*, cilt 3, Ankara, TBMM Vakfı Yay., 1995.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-III. Dönem, 1927-1931*, cilt 3, Ankara, TBMM Vakfı Yay., 1995.

Öztürk, Kazım, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 1920-1973*, Ankara, Önder Matbaası, 1973.

Tanör, Bülent, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Yay, 2002.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yay., 1981.

Uyar, Hakkı, "Tek Parti Döneminde Seçimler", *Toplumsal Tarih*, Nisan 1999, s. 21-31.

Tamamı ilk kez yayınlanmaktadır. Bu yazının bazı küçük bölümleri daha önce şu iki yazıda yayınlanmıştır: "Tek Parti Meclisleri Üzerine Bazı Sayısal Veriler", *Toplumsal Tarih*, sayı 118, Ekim 2003, s. 84-87. "Tek Parti Dönemi Meclislerinde Değişim ve Yerellik", Alkan, Mehmet Ö., Bora, Tanıl, Koraltürk, Murat, (der.) *Mete Tunçay'a Armağan* içinde, İstanbul, İletişim Yay., 2007, s. 639-650

MİLLÎ MÜCADELE VE TEK PARTİ DÖNEMLERİNDE DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLLERİNİN TBMM'DE TEMSİLİ

Frederick Frey'den ödünç aldığım bir kavram olan yerellik Türkiye'de tek parti dönemindeki temsilin doğasını ve bu sayede de siyasetin yapısını daha iyi anlamamızı sağlamaya yardımcı olan bir kavramdır. Bu kavram milletvekillerinin doğum yerleri ile Meclis'te temsil ettikleri illerin karşılaştırılmasıyla ölçülür ve en basit ifadesiyle "temsil edilen ilde doğmuş olmak" anlamına gelir.[1] Frey'in belirttiği üzere "Türkiye'de, özellikle de İkinci Dünya Savaşı bitmeden önce, çok az coğrafi hareketlilik söz konusu idi. Bir başka deyişle, belli bir yerde doğmuş olanların çok büyük bölümü (yüzde 90'dan da çoğu) orada yerleşikti. Buna bağlı olarak insanların oturdukları yerlere ait yüzdelerle doğduğu yerlere ait yüzdeler birbirinden pek farklı değildi."[2] Bu durumda, herhangi bir mecliste yerellik oranının yüksek olması, o meclisteki milletvekillerinin seçim bölgeleriyle olan yerel bağlarının da yüksek olduğu anlamına gelecektir. Bu-

1 Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1965, s. 264.

2 *A.g.e.*, s. 185-186

nun sonucu da yerel unsurların siyasette daha çok yer almaları olacaktır.

Tek parti dönemi meclislerindeki yerellik düzeyini ölçerek, mevcut tek parti olan CHP'nin lider kadrolarının yerel politikacılara yönelik tutumunu açık ve net olarak görebiliriz.

Bu yazıdaki temel tespitlerimden birini baştan söylemek gerekirse, Türkiye genelinde birinci ve ikinci meclis dönemlerinde yüksek bir yerellik düzeyi gözlemlenmiş, ama bu olgu 1927 seçimlerinden itibaren kesintiye uğramıştır. Gerçekten de 1920-1923 arasında görev yapan Birinci Meclis'teki milletvekillerinin yüzde 62,1 gibi çok yüksek bir bölümü doğdukları ilden milletvekili seçilmişlerdi. Aynı durum 1923'te de devam etmiş ve yerellik düzeyi 61,6 olarak gerçekleşmiştir, ama bu oran 1927'den başlayarak yarının altına düşmüştür. Yerellik özelliği 1927'de yüzde 47,4, 1931'de yüzde 48,9, 1935'te yüzde 33,6, 1939'da yüzde 40,0 ve 1943'te yüzde 42,5 düzeyinde kalmıştır.

Yerellik kavramını Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini temsil eden milletvekilleri açısından incelediğimizde çok daha ilginç sonuçlarla karşılaşıyoruz. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden seçilen milletvekillerinin, Birinci Meclis döneminde yüzde 69,8'i, ikinci meclis döneminde de yüzde 70,0'i Meclis'e doğdukları ilden seçilmişlerdi. Her iki oran da ülke genelinde gözlemlenen ortalamanın çok üzerindeydi. Bu durum Milli Mücadele dönemi ile Cumhuriyet'in hemen başında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden seçilen milletvekilleri arasında ülke geneline göre çok daha yüksek düzeyde bir yerellik olduğunu açıkça göstermektedir. Bununla birlikte Şeyh Sait Ayaklanması bastırıldıktan sonra yapılan ilk seçim olan 1927 seçimiyle birlikte Doğu ve Güneydoğu bölgeleri milletvekilleri arasındaki yerellik düzeyi birdenbire yüzde 32,7'ye düştü.

Bu oran sonraki meclislerde daha da düşük düzeyde seyretti: 1931'de yüzde 30,4, 1935'te yüzde 19,7, 1939'da yüzde 18,6 ve 1943'te yüzde 26,6. Bu oranların hepsi ülke ortalamalarının çok altındaydı.

Bu karşılaştırma ülkenin batı, kuzey, güney kesimleriyle iç kesimlerini temsil eden milletvekilleri arasında yerelliğin 1927 ve sonrasında da görece yüksek düzeyde seyrettiğini, ama durumun Doğu ve Güneydoğu bölgeleri milletvekilleri açısından tamamen farklı olduğunu açık bir biçimde ortaya koyar. Kanımca yerellikten uzaklaşma Meclis'in bürokratikleşmesine önemli katkıda bulunmuştur. Ayrıca, ileride göreceğimiz üzere, milletvekillerinin eğitim düzeyi ve mesleki geçmişlerinin dağılımını gösteren veriler de bürokratikleşmeyle ilgili bu tespitimizi destekler niteliktedir.

Bu yazıdaki temel ilgi odağım Türkiye'nin, Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı, doğu ve güneydoğu illerindeki temsil sorunu olacaktır. Her ne kadar tek parti döneminde bu bölgelerde yaşanan Kürt isyanlarını kısaca ele alacak ve bunu temsil sorunuyla ilişkilendirmeye çalışacaksam da buradaki amacım aslında çok daha basittir: Kürt sorununu çalışan akademik çevrelere bir dizi yeni istatistikî veri sunmak.[3] Sanıyorum bu yeni veriler tek parti döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi illerinde yaşanan temsil sorununu daha iyi kavramamıza yardımcı olacaktır.

Cumhuriyetin kuruluşu ve otoriterliğe kayış

Bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı devletinin fiili olarak sona ermesiyle Anadolu'da başlayan ulusal direniş hareketi zorlu bir süreçten geçerek Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki hare-

3 Bu çalışmada verilen istatistikî verilerin tamamı özel olarak bu çalışma için hesaplanmış ve ilk kez yayınlanmaktadır.

ket meşruiyetinin kaynağı olarak sürekli halk egemenliğini vurguladı ve kendilerinin Anadolu ve Rumeli halkının meşru temsilcileri olduğunu dile getirdi. Bu ilkeye dayanınca hareketin dayanak noktası halk iradesini yansıtan seçimler oldu. 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan son Meclis-i Mebusan da 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) de dönemin koşullarına göre oldukça demokratik yollarla seçilen milletvekillerinden oluştu.[4] Adaylar genellikle kendiliklerinden aday oldular; çoğu ilde o ilin önde gelen eşraf, bürokrat ve din adamları seçimlerde adaylıklarını koyarak Meclis'e girmeyi başardılar.

Her kesimden insanın temsil edildiği Birinci Meclis içinde zamanla oluşturulacak olan yeni düzenin temelleri üzerinde önemli görüş ayrılıkları ortaya çıktı ve Meclis'te iki kutup ortaya çıktı. Meclis, halk için neyin daha yararlı olacağını sadece kendilerinin bildiğine inanan ve Türkiye'nin modernleşmesinin sadece otoriter ve bürokratik yöntemlerle gerçekleşebileceğini düşünen yönetici elitle buna karşı çıkan liberaller olmak üzere iki kutba bölündü. Muhafazakâr kesimse bir üçüncü kutbu oluşturdu. Meclisteki sert tartışmalardan sonra 1923'te yapılan iki dereceli güdümlü seçimler sonucunda Birinci Meclis'teki muhalefet hareketi tamamen tasfiye edildi ve Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kurulan Halk Fırkası 1923'ten 1946'ya kadar ülkeyi tek başına yönetti.[5]

Aslında Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği 1918'den İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939'a kadar olan 21 yıllık dö-

4 Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı ve Birinci TBMM için yapılan seçimlerin ayrıntıları için bkz. Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul, İletişim Yay, 2010.

5 Birinci Meclis'teki bölünme ve yapılan tartışmalar için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994. İlk Meclis'teki muhafazakarlar için bkz. Meral Demirel, *Tam Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali Bey*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay., 2006.

nem bütün dünyada da otoriter rejimlerin yükseldiği bir dönemdi. Bu otoriterlik çok bilinen Almanya, İtalya, İspanya ve Portekiz örnekleriyle sınırlı kalmamış, Orta-Avrupa ve Balkan ülkelerini de sarmıştır. Savaş sonrasında kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti de Osmanlı'nın son döneminden beri sürmekte olan modernleşme sürecine bu dönemde otoriter bir yönetim altında devam etmiştir.[6]

Böyle olunca iki dünya savaşı arasında kesintisiz ve düzenli seçim yapan ülkelerin sayısı son derece sınırlı kalmıştır. Türkiye bu dönemde düzenli seçim yapan az sayıdaki ülkelerden biridir. Seçimler düzenli olarak üç-dört yılda bir gerçekleştirilmiştir, ama bu seçimler demokratik olmaktan uzaktır ve hepsinde yönetici elitin seçilmesi istediği kişiler milletvekili seçilmiştir. Sistemin iki dereceli olması istenen kişilerin seçilmesini kolaylaştırmıştır.

Birinci Meclis'te tutanakları birleştirme memuru olarak çalışan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Türkiye'de bu dönemde yapılan seçimleri şöyle değerlendiriyor:

> "İki dereceli seçim yasasındaki yönteme göre bütün illerde mebus seçimleri yapılıyordu, ama bu seçim işin formalite yönüydü. Halk Partisi tarafından gösterilen aday mutlaka seçiliyordu. O halde bu adaylar, 'halkın seçimine sunuluyordu' demektense, 'halkın onayına sunuluyordu' deyişini kullanmak belki daha yerinde olur."[7]

Seçimlerde halk ikinci seçmenleri, halkın seçtiği ikinci seçmenler de daha sonra milletvekillerini seçiyorlardı. Seçimin ilk aşamasında sadece ülkeyi yöneten tek parti olan

---

6 Her ne kadar Türkiye'de de Avrupa'da olduğu gibi otoriter bir rejim ortaya çıkmışsa da bu rejimin Avrupa'daki çağdaşlarının çoğundan önemli farklılıklar taşıdığı söylenebilir. Bu tür bir karşılaştırma için bkz. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998, s. 19-47.

7 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis, Milli Mücadelede Anadolu*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1990, s. 246.

CHP'nin örgütlü bir ikinci seçmen listesi olduğu için ikinci seçmenlerin neredeyse tamamı bu partiden seçilmekteydi.[8] Bağımsız olarak ikinci seçmen adayı olanların sayısı çok sınırlıydı. Bu yola başvuranlar da ikinci seçmen olmayı kolay kolay başaramıyorlardı. İkinci aşamada da, ilk aşamada seçilen partili ikinci seçmenler partilerinin genel merkezlerinin belirlediği milletvekili adaylarına oy verdikleri için partiden milletvekili adayı gösterilenlerin seçilmeleri garantileniyordu. Böyle bir tablo içinde bağımsız olarak milletvekilliğine aday olanların hiçbir şansları yoktu.

Türkiye, 1925-1946 arasında, bazı başka parti kurma girişimleri olmuşsa da, tek partili bir sistem olarak kalmıştır. 1924'de CHP'den kopan 28 milletvekili ile bağımsız bir milletvekilinin meclis içinde bir araya gelmesiyle Kazım Karabekir başkanlığında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) 1925'te İstiklal Mahkemesi'nin tavsiyesi üzerine hükümet tarafından kapatıldı. Mahkemeye göre parti üyeleri Şeyh Sait İsyanı'na destek vermiş ve Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki durumu siyasi amaçları doğrultusunda istismar etmeye çalışmıştı. Hükümet ayrıca partinin dini siyasete alet ettiği görüşündeydi.[9] TpCF 1925'te kapatıldığı için 1927 seçimlerine giremedi.

Beş yıl sonra, ülkedeki genel hoşnutsuzluğun boyutunu görmek ve "uykudaki CHP örgütünü sarsarak uyandırmak" isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle 1930'da Ali Fethi Okyar liderliğinde Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)

---

8 Halk Fırkası adıyla kurulan parti, 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası daha sonraları Cumhuriyet Halk Partisi adını benimsemiştir. Yazı boyunca kısaltma olarak partinin bugünkü adının da kısaltması olan CHP adı kullanılacaktır.

9 Erik Jan Zürcher, *Turkey: A Modern History*, London, I.B. Tauris, 2003, s. 179-180. Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Şeyh Sait'in önderliğindeki silahlı Kürt ayaklanması 1925 Şubat'ında patlak verdi, Mayıs sonunda ordu tarafından bastırıldı. İleride bu isyan ve sonuçlarını üzerinde biraz daha duracağım. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkında bkz. Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Bağlam Yay., 1992.

kuruldu. Olayların akışı içinde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı gerçek bir muhalefet yapma konusunda gönülsüz davranan parti liderliği aynı yıl içinde partiyi kapatınca bu tecrübe çok kısa sürdü. Parti kapanmış olduğu için 1931 seçimlerinde yer almadı.[10]

Halk Fırkası'nın milletvekili adaylarını 1923 seçimlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki bir seçim kurulu belirledi. 1927'den başlayarak bu yetki partinin genel başkanı, genel başkan vekili ve parti genel sekreterinden oluşan üç kişilik genel başkanlık divanına verildi. Uygulamadaysa partinin milletvekili adaylarını Atatürk'ün genel başkanlığı döneminde Atatürk, İnönü'nün genel başkanlığı döneminde İnönü belirledi.

Seçimin ilk aşamasına halkın katılma oranları başlangıçta çok düşük olmakla beraber zamanla giderek artmıştır. Nitekim 1927'de yüzde 23 olan bu oran 1943'te yüzde 80'e kadar yükselmiştir.[11]

1923-1935 arasında illere düşen milletvekili sayıları her 20.000 erkek nüfusa bir milletvekili esasına göre hesaplandı. Her 200 kişi için bir ikinci seçmen seçildi. 1935 seçimlerinden itibaren kadınlara da seçme ve seçilme hakkı verildiğinden 20.000 sayısı 40.000'e, 200 sayısı 400'e çıkartıldı. Oy verme yaşı 1923-1935 arasında 18, 1935'ten başlayarak 22 idi. Milletvekili sayıları nüfusa göre hesaplandığından meclis üye sayısı da nüfus artışına paralel olarak giderek arttı. Tek partili dönemin ilk meclisi olan 1923-1927 arasında toplam 333 milletvekili seçilmişken, bu sayı tek parti döneminin son meclisi olan 1943-1946 Meclisi'nde 492'ye kadar yükseldi.

10 Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında bkz. Cemil Koçak, *Belgelerle Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, İletişim Yay., 2006; Cem Emmence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, İletişim Yay., 2006.

11 Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara, Gündoğan Yay., 1992, s. 160.

1923-1946 arasında seçilen toplam milletvekili sayısı 1.037'dir. Bunların 1.032'si parti adayı veya partinin desteklediği bağımsız adayken sadece 5'i arkalarında parti desteği olmadan kendi inisiyatifleriyle 1923-1925 arasında aday olup CHP adaylarına karşı seçim kazanan bağımsızlardır. 1925'ten sonra partinin desteğini arkasına almayan hiç kimse Meclis'e girememiştir.[12]

Doğu ve Güneydoğu illerinin tek parti döneminde TBMM'de temsili

Şimdi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin tek parti döneminde Meclis'te nasıl temsil edildiği konusuna dönelim. Önce bölge nüfusunun dağılımını ve yapılan idari değişiklikleri gözden geçirelim, ardından bölgedeki Kürt ayaklanmalarına bakarak bu sorunun devlet tarafından nasıl ele alındığını inceleyelim. Son olarak tek parti döneminde bölgeyi temsil etmek üzere seçilen milletvekillerinin profilini, bölgeden Milli Mücadele Meclisi'ne (1920-1923) seçilen kişilerin ve çok partili sisteme geçildikten sonra 1950'de yapılan seçimden sonra bölgeden Meclis'e giren milletvekillerinin profilleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirelim.

Doğu ve Güneydoğu'da nüfusun dağılımı

Türkiye'de 1927'de yapılan ilk genel nüfus sayımından başlayarak 1965'e kadar yapılan bütün genel nüfus sayımlarında halka ana dilleri de sorulmuş ve resmî istatistiklerde buna ilişkin sonuçlar yayınlanmıştır. İlk genel nüfus sayımı olan 1927'de elde edilen sonuçlar çok ayrıntılıdır ve illerin yanı

12 Ahmet Demirel, "Tek Parti Donemi Meclislerinde Değişim ve Yerellik", Mehmet O. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk (der.), *Mete Tunçay'a Armağan* içinde, İstanbul, İletişim Yay., 2007, s. 639-650.

sıra ilçelere göre dağılımlar da verilmektedir. Bu nüfus sayımına göre toplam Türkiye nüfusunun yüzde 8,7'sinin ana dili Kürtçe idi. O yıl Türkiye'deki toplam 389 ilçenin 64'ünde ana dili Kürtçe olanların oranları yüzde 50'nin üzerinde idi. Ana dili Kürtçe olanların oranlarının yüzde 25-50 arasında olduğu ilçelerin sayısı 15; yüzde 20-25 arasında olanların sayısı da 12 idi. Ankara'ya bağlı Haymana, Konya'ya bağlı Cihanbeyli, Sivas'a bağlı Kangal ve Zara ile Kırşehir'e bağlı Mecidiye (Çiçekdağı) dışındaki ilçelerin tamamı ülkenin doğu ve güneydoğusunda yer alan ilçelerdi.

1927 genel nüfus sayımına göre ana dili Kürtçe olanların oranlarının yüzde 20'nin üzerinde olduğu 91 ilçe ve bu ilçelerde yaşayanların ana dillerine göre dağılımları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Türkiye'de Cumhuriyet'in başından 1936'ya kadar özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde çok sayıda idari değişiklik yapılmıştır. Bu idari değişiklikler sırasında bölgedeki ilçelerin önemli bir bölümü bağlı olduğu illerden alınıp başka illere bağlanmış, ayrıca bazıları da önce lağvedilmiş sonra yeniden kurulmuştur. Yukarıdaki tabloda yanında (*) işareti bulunan ilçeler idari değişiklik geçiren il ve ilçelerdir.

Bütün bu idari değişikliklere bağlı olarak illerin nüfus yapısında zamanla önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bölge illerinde ana dili Kürtçe olanların oranları Erzincan dışında her zaman yüzde 20'nin çok üzerinde olmuştur. 4 Ocak 1936'da yapılan idari değişikliklerden sonra, Kürt nüfusun büyük bir çoğunluk oluşturduğu Pülümür ilçesinin Tunceli'ye bağlanarak, Kiğı ilçesinin de Bingöl'e bağlanarak Erzincan'dan ayrılması, ayrıca nüfusunun tamamına yakını Türklerden oluşan Malatya'nın Kemaliye ilçesinin Erzincan'a bağlanmasıyla, Erzincan, Kürt nüfusun önemsiz bir düzeye düştüğü bir il haline gelmiştir. Bu nedenle bölgeden seçilen milletvekil-

TABLO 1

İlçeler	Bağlı olduğu il	Türkçe	Kürtçe	Diğer	Toplam	Türkçe %	Kürtçe %	Diğer %
Haymana	Ankara	13.471	14.805	1003	29.279	46,0	50,6	3,4
Bayazıt	Beyazıt	8.527	11.960	3	20.490	41,6	58,4	0,0
Diyadin	Beyazıt	1.999	9.848	4	11.851	16,9	83,1	0,0
Eleşkirt	Beyazıt	1.118	7.805	6	8.929	12,5	87,4	0,1
Iğdır (*)	Beyazıt	13.345	11.850	14	25.209	52,9	47,0	0,1
Karaköse	Beyazıt	9.032	12.235	61	21.328	42,3	57,4	0,3
Tutak	Beyazıt	2.313	3.937	2	6.252	37,0	63,0	0,0
Tuzluca (*)	Beyazıt	7.236	3.291	0	10.527	68,7	31,3	0,0
Ahlât (*)	Bitlis	3.649	4.088	222	7.959	45,8	51,4	2,8
Bitlis (*)	Bitlis	9.350	10.344	61	19.755	47,3	52,4	0,3
Bulanık (*)	Bitlis	29	4.932	336	5.297	0,5	93,1	6,3
Hizan (*)	Bitlis	196	8.211	1	8.408	2,3	97,7	0,0
Malazgirt (*)	Bitlis	602	6.352	12	6.966	8,6	91,2	0,2
Muş (*)	Bitlis	5.921	14.839	739	21.499	27,5	69,0	3,4
Mutki (*)	Bitlis	211	10.138	576	10.925	1,9	92,8	5,3
Varto (*)	Bitlis	731	8.774	317	9.822	7,4	89,3	3,2
İslâhiye (*)	Cebelibereket	12.617	5.503	253	18.373	68,7	30,0	1,4
Çermik (*)	Diyarbakır	4.400	12.726	2	17.128	25,7	74,3	0,0
Diyarbakır	Diyarbakır	33.987	60.589	2.627	97.203	35,0	62,3	2,7
Erganimadeni (*)	Diyarbakır	14.073	4.645	22	18.740	75,1	24,8	0,1
Kulp (*)	Diyarbakır	332	10.439	461	11.232	3,0	92,9	4,1
Lice	Diyarbakır	2.109	19.130	319	21.558	9,8	88,7	1,5
Silvan	Diyarbakır	1.250	24.680	404	26.334	4,7	93,7	1,5
Baskil	Elazığ	680	12.109	16	12.805	5,3	94,6	0,1
Çapakçur (*)	Elazığ	975	9.419	1	10.395	9,4	90,6	0,0

Veriler şu kaynaktan derlenmiştir: TC Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Umumi Nüfus Tahriri-28 Teşrinievvel 1927*, Ankara, 1929.

TABLO 1'in devamı

İlçeler	Bağlı olduğu il	Türkçe	Kürtçe	Diğer	Toplam	Türkçe %	Kürtçe %	Diğer %
Elazığ	Elazığ	60.740	16.702	1.772	79.214	76,7	21,1	2,2
Genç (*)	Elazığ	558	3 100	1	3.659	15,3	84,7	0,0
Hozat (*)	Elazığ	2.147	8.043	297	10.487	20,5	76,7	2,8
Keban	Elazığ	2.670	686	0	3.356	79,6	20,4	0,0
Maden	Elazığ	2.452	7.544	23	10.019	24,5	75,3	0,2
Mazgirt (*)	Elazığ	610	15.118	109	15.837	3,9	95,5	0,7
Ovacık (*)	Elazığ	56	4.211	0	4.267	1,3	98,7	0,0
Palu (*)	Elazığ	8.816	26.008	182	35.006	25,2	74,3	0,5
Pertek (*)	Elazığ	6.009	7.926	57	13.992	42,9	56,6	0,4
Kemah	Erzincan	10.118	3.325	8	13.451	75,2	24,7	0,1
Kiğı (*)	Erzincan	4.600	21.800	138	26.538	17,3	82,1	0,5
Nazımiye (*)	Erzincan	796	5.598	0	6.394	12,4	87,6	0,0
Pülümür (*)	Erzincan	830	9.741	2	10.573	7,9	92,1	0,0
Refahiye	Erzincan	11.075	3.169	15	14.259	77,7	22,2	0,1
Hınıs	Erzurum	3.982	16.302	2.487	22.771	17,5	71,6	10,9
Tercan (*)	Erzurum	22.377	11.187	316	33.880	66,0	33,0	0,9
Besni (*)	Gaziantep	22.304	8.750	66	31.120	71,7	28,1	0,2
Beytüşşebap (*)	Hakkâri	18	6.979	27	7.024	0,3	99,4	0,4
Gevar (*)	Hakkâri	469	1.802	938	3.209	14,6	56,2	29,2
Hakkâri (*)	Hakkâri	336	6.837	100	7.273	4,6	94,0	1,4
Şemdinhan (*)	Hakkâri	221	1.387	7	1.615	13,7	85,9	0,4
Göle (*)	Kars	9851	12101	2	21.954	44,9	55,1	0,0
Kağızman	Kars	8106	9176	23	17.305	46,8	53,0	0,1
Kars	Kars	28163	9368	475	38.006	74,1	24,6	1,2
Sarıkamış	Kars	25.120	9.894	322	35.336	71,1	28,0	0,9
Mecidiye	Kırşehir	13.448	6.371	298	20.117	66,8	31,7	1,5
Cihanbeyli	Konya	3.518	16.558	499	20.575	17,1	80,5	2,4

TABLO 1'in devamı

İlçeler	Bağlı olduğu il	Türkçe	Kürtçe	Diğer	Toplam	Türkçe %	Kürtçe %	Diğer %
Adıyaman	Malatya	12.302	32.551	396	45.249	27,2	71,9	0,9
Arapkir (*)	Malatya	15.213	5.288	1.365	21.866	69,6	24,2	6,2
Hekimhan	Malatya	23.595	7.250	45	30.890	76,4	23,5	0,1
Kâhta	Malatya	388	31.629	14	32.031	1,2	98,7	0,0
Malatya	Malatya	58.035	17.678	626	76.339	76,0	23,2	0,8
Pütürge	Malatya	11.125	29.174	7	40.306	27,6	72,4	0,0
Elbistan	Maraş	41.095	13.282	19	54.396	75,5	24,4	0,0
Pazarcık (*)	Maraş	18.312	10.357	40	28.709	63,8	36,1	0,1
Cizre	Mardin	3.087	18.797	2.137	24.021	12,9	78,3	8,9
Derik (*)	Mardin	254	14.694	116	15.064	1,7	97,5	0,8
Gercüş	Mardin	109	17.447	3.768	21.324	0,5	81,8	17,7
Mardin	Mardin	5.820	15.640	26.027	47.487	12,3	32,9	54,8
Midyat	Mardin	834	15.078	16.516	32.428	2,6	46,5	50,9
Nusaybin	Mardin	1.024	9.604	1.645	12.273	8,3	78,3	13,4
Savur	Mardin	387	18.749	8.450	27.586	1,4	68,0	30,6
Beşiri (*)	Siirt	240	12.628	156	13.024	1,8	97,0	1,2
Eruh	Siirt	316	14.451	143	14.910	2,1	96,9	1,0
Garzan	Siirt	585	12.739	829	14.153	4,1	90,0	5,9
Pervari	Siirt	80	5.854	213	6.147	1,3	95,2	3,5
Sason (*)	Siirt	238	4.557	4.439	9.234	2,6	49,4	48,1
Siirt	Siirt	3.663	6.693	14.703	25.059	14,6	26,7	58,7
Şırnak	Siirt	375	9.748	443	10.566	3,5	92,3	4,2
Şirvan	Siirt	109	9.292	66	9.467	1,2	98,2	0,7
Kangal	Sivas	24.424	7.593	1.238	33.255	73,4	22,8	3,7
Zara	Sivas	26.377	20.133	1.553	48.063	54,9	41,9	3,2
Birecik	Urfa	20.295	10.684	493	31.472	64,5	33,9	1,6
Hilvan	Urfa	754	10.422	959	12.135	6,2	85,9	7,9

TABLO 1'in devamı

İlçeler	Bağlı olduğu il	Türkçe	Kürtçe	Diğer	Toplam	Türkçe %	Kürtçe %	Diğer %
Siverek (*)	Urfa	22.567	11.668	7.555	41.790	54,0	27,9	18,1
Suruç	Urfa	2.823	15.600	209	18.632	15,2	83,7	1,1
Urfa	Urfa	32.658	14.181	11 539	58.378	55,9	24,3	19,8
Viranşehir (*)	Urfa	1.380	3.416	2.011	6.807	20,3	50,2	29,5
Yaylak	Urfa	1.162	16.112	12	17.286	6,7	93,2	0,1
Başkale (*)	Van	209	4.887	79	5.175	4,0	94,4	1,5
Çatak	Van	122	3.268	2	3.392	3,6	96,3	0,1
Erciş	Van	5.037	13.324	0	18.361	27,4	72,6	0,0
Gevaş	Van	653	10.637	11	11.301	5,8	94,1	0,1
Mahmudi (*)	Van	928	6.745	10	7.683	12,1	87,8	0,1
Muradiye	Van	1.180	5.722	2	6.904	17,1	82,9	0,0
Van	Van	9.270	13.140	103	22.513	41,2	58,4	0,5

lerinin profili incelenirken 1920 ile 1935 arasında seçilen Erzincan milletvekilleri değerlendirmeye alınmış, bu ilden 1939 ve 1943'te seçilen milletvekilleriyse kapsam dışında bırakılmıştır. Tablo 2'de yer alan diğer illerin temsilcilerinin tamamı değerlendirmemize dâhildir.

TABLO 2*

İl	*1920*	*1923*	*1927*	*1935*	*1950*
Ağrı (a)	58,3	58,3	58,3	72,1	68,8
Bingöl (b)	-	-	-	-	76,5
Bitlis (c)	69,7	69,7	74,7	-	64,0
Diyarbakır	76,1	76,1	68,8	72,8	71,4
Elazığ	28,5	37,2	52,9	41,0	43,2
Ergani (d)	57,0	48,4	-	-	-
Erzincan	27,6	27,6	41,5	40,7	13,8
Genç (e)	90,8	90,8	-	-	-
Hakkâri (f)	89,5	88,9	88,9	-	89,5
Kars	26,5	26,5	21,0	23,2	23,1
Malatya	44,8	44,8	41,8	39,3	34,9
Mardin	57,6	57,6	60,8	63,8	66,3
Muş (g)	74,7	74,7	-	69,1	60,6
Siirt	73,2	73,2	74,2	79,4	73,2
Siverek (h)	42,3	31,0	-	-	-
Tunceli (i)	65,8	65,8	-	-	55,8
Urfa	45,7	45,7	42,1	48,6	45,2
Van	73,8	76,6	76,6	72,4	66,4

(*) 1927 verileri: TC Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Umumi Nüfus Tahriri-28 Teşrinievvel 1927*, Ankara, 1929. 1935 verileri: TC Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı-20 İlkteşrin 1935*, Ankara, 1937. 1950 verileri: TC Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Genel Nüfus Sayımı -22 Ekim 1950*, İstanbul, 1961. Tabloda yer alan 1920 ve 1923'teki dağılımlar, 1927 genel nüfusundan yola çıkarak ve ilçelerin 1920 ve 1923'te bağlı oldukları iller göz önünde bulundurularak tarafımdan hesaplanmıştır.

a) Önceleri Beyazıt olan ilin adı 16 Mayıs 1935'te hükümet tarafından Ağrı olarak değiştirildi. [Birgül Ayman Güler (ed), *Açıklamalı Yönetim Zamandizini*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s. 661].

b) Bingöl ili önceleri Muş'a bağlı olan Çapakçur, Genç, Solhan, Bingöl ilçeleri ile önceleri Erzincan'a bağlı Kığı ilçesinin bir araya getirilmesiyle 25 Aralık 1935'te kuruldu. Çapakçur il merkezi yapıldı. [*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (TBMM ZC)*, Devre V, cilt 7, s. 173].

c) Önceleri il olan Bitlis 2 Haziran 1929'da ilçe haline getirilerek Muş'a bağlandı. 25 Aralık 1935'te Muş'a bağlı Bitlis ve Mutki ilçeleri ile Van'a bağlı Ahlat ilçesi ve Hizan ve Kotum bucaklarının bir araya getirilmesiyle ve merkezi Bitlis olmak üzere yeniden il oldu. [*TBMM ZC*, Devre III, cilt 12, s. 262 ve *TBMM ZC*, Devre V, cilt 7, s. 173].

d) Ergani ili 30 Mayıs 1926'da ilçe haline getirilerek Diyarbakır'a bağlandı. [*TBMM ZC*, Devre II, cilt 25, s. 605-615, 629, 674].

e) Genç ili 30 Mayıs 1926'da ilçe haline getirilerek Elazığ'a bağlandı. 2 Haziran 1929'da bu kez Muş'a bağlandı. Son olarak 25 Aralık 1935'te Bingöl'e bağlandı. [*TBMM ZC*, Devre II, cilt 25, s. 605-615, 629, 674; *TBMM ZC*, Devre III, cilt 12, s. 262; *TBMM ZC*, Devre V, cilt 7, s. 173].

f) Önceleri il olan Hakkâri 20 Mayıs 1933'te ilçe haline getirilerek Van'a bağlandı. 25 Aralık 1935'te Van'a bağlı Hakkâri, Gevar ve Şemdinli ilçeleri ile Siirt'e bağlı Beytüşşebap ilçesinden oluşmak ve merkezi Çölemerik olmak üzere Hakkâri ili yeniden kuruldu. . [*TBMM ZC*, Devre IV, cilt 15, s. 199; *TBMM ZC*, Devre V, cilt 7, s. 173].

g) Önceleri il olan Muş 30 Mayıs 1926'da ilçe haline getirilerek Bitlis'e bağlandı. 2 Haziran 1929'da yeniden il oldu. [*TBMM ZC*, Devre II, cilt 25, s. 605-615, 629, 674; *TBMM ZC*, Devre III, cilt 12, s. 262].

h) Siverek ili 30 Mayıs 1926'da ilçe haline getirilerek Urfa'ya bağlandı. [*TBMM ZC*, Devre II, cilt 25, s. 605-615, 629, 674].

i) Önceleri ilin adı Dersim idi. 30 Mayıs 1926'da ilçe haline getirilerek Elazığ'a bağlandı. 25 Aralık 1935'te Tunceli adıyla yeniden il oldu. İl yeniden kurulurken Erzincan'a bağlı Pülümür ilçesi ile Elazığ'a bağlı Nazimiye, Hozat, Mazgirt, Ovacık, Pertek ve Çemişkezek ilçeleri Tunceli'ye bağlandı. Kalan il merkezi yapıldı. [*TBMM ZC*, Devre II, cilt 25, s. 605-615, 629, 674; *TBMM ZC*, Devre V, cilt 7, s. 173].

Tek parti döneminde yöredeki ayaklanmalar

Geleneksel olarak Kürtler aşiretler temelinde bölünmüş ve Milli Mücadele döneminde ulusal direniş hareketine büyük ölçüde destek vermişti.[13] Bunun tek istisnası 1921'deki Koçgiri ayaklanmasıdır. Bu ayaklanma sırasında küçük çaplı bazı aşiret reisleri özerklik talep ederek başkaldırmış, sonuçta isyan TBMM hükümeti tarafından kolayca bastırılmıştı.[14] Milli Mücadele dönemi boyunca yönetim Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki aşiret reisleri ve yerel güç sahibi eşrafa önem vermiş ve bunların bir bölümünü milletvekili adayı göstererek TBMM'de yer almaları sağlamıştı. Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kürt milliyetçiliği bölgede önemli bir ideoloji haline geldi. Zürcher'in belirttiği gibi, "1924'te Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile Kürtler arasındaki ilişkiler bozuldu. Halifeliğin kaldırılması iki toplumu bir arada tutan önemli sembolik dini bağlardan birinin ortadan kalkmasına yol açtı. Aynı zamanda hükümet yeni bir ulusal bilinç yaratma çabaları doğrultusunda Kürt kimliğine karşı baskıcı bir siyaset geliştirdi. Kürtçenin öğretilmesi ve kamusal yaşamda kullanılması yasaklandı. Etkili Kürt toprak ağaları ve aşiret reisleri zorla ülkenin batı kentlerine yerleştirildi".[15] Bu gelişmeler siyasal düzeyde Meclis'teki yerelliğin kesintiye uğraması anlamına geliyordu çünkü bu gelişmelere paralel olarak Meclis'e bölgeden gelen yerel temsilcilerin sayısı hızla azaldı, yerleri Türk bürokratlar tarafından dolduruldu. 1924 ile 1938 arasındaki sürüp giden Kürt isyanları ilişkilerin daha da bozulmasına yol açtı.

Bölgenin Meclis'te temsiliyle ilgili analizime devam etme-

13 Erik Jan Zürcher, Turkey: *A Modern History*, s. 176-177.

14 *A.g.e.*, s. 177.

15 *A.g.e.*, s. 178.

den önce sözünü ettiğim bu ayaklanmaları ve ayaklanmalar karşısında hükümetin tutumunu kısaca gözden geçirmek yararlı olacaktır. Kürt sorunu 1920'li yılların ikinci yarısıyla 1930'lu yıllar boyunca Türkiye'nin siyasi gündemini sürekli meşgul etmiş ve büyük askeri harcamalara, kayıplara ve toplumsal acılara yol açmıştır. Mete Tunçay'ın, 1972 yılında Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından yayınlanan ve önsözünde yazarının emekli kurmay Albay Reşat Hallı olduğu belirtilen *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)* başlıklı kitaptan aktardığına göre, bu yıllardaki Kürtlerle doğrudan ilgili olan 16 ayaklanma ve harekât şöyle sıralanmaktadır:[16]

1. Şeyh Sait Ayaklanması: 13 Şubat-31 Mayıs 1925
2. Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı: 9-12 Ağustos 1925
3. Sason Ayaklanmaları: 1925-1937
4. I. Ağrı Ayaklanması: 16 Mayıs-17 Haziran 1926
5. Koçuşağı Ayaklanması: 7 Ekim-30 Kasım 1926
6. Mutki Ayaklanması: 26 Mayıs-25 Ağustos 1927
7. II. Ağrı Harekâtı: 13-20 Eylül 1927
8. Bicar Tenkil Harekâtı: 7 Ekim-17 Kasım 1927
9. Asi Resul Ayaklanması: 22 Mayıs-3 Ağustos 1929
10. Tendürük Harekâtı: 14-27 Eylül 1929
11. Savur Tenkil Harekâtı: 26 Mayıs-9 Haziran 1930
12. Zeylân Ayaklanması: 20 Haziran-Eylül başı 1930
13. Oramar Ayaklanması: 16 Temmuz-10 Ekim 1930
14. III. Ağrı Harekâtı: 7-14 Eylül 1930
15. Pülümür Harekâtı: 8 Ekim-14 Kasım 1930
16. Dersim Tedip Harekâtı: 1937-1938

16 İncelemede bunların dışında Kürtlerle ilgisi olmayan iki olay daha incelenmektedir: 12-28 Eylül 1924 arasındaki Nasturi Ayaklanması ve 23 Aralık 1930 tarihli Menemen Olayı. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Basım, 1999, s. 134-135.

Bunların içinde Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra en önemlileri 1926'dan itibaren aralıklarla sürüp ancak 1930 sonbaharında bastırılabilen Ağrı ayaklanması ile 1935-1938 arasında sürekli gündemde kalan Dersim / Tunceli harekâtıdır.

Bütün bu dönem boyunca, Ankara hükümetleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bu büyük sorununun etno-politik yönünü tamamen göz ardı etti. Bunun "saltanat ve hilafet özlemi taşıyanların yarattığı bir irtica" sorunu; "modernleşme öncesinin kalıntıları olan bir aşiret direnci" sorunu; "bölgeye özgü bir eşkıyalık" sorunu; "başka devletlerin tezgâhladığı bir ecnebi kışkırtması" sorunu; "iktisadi açıdan bir bölgesel geri kalmışlık" sorunu olarak ele aldı.[17] Böyle olunca çözüm askeri önlemlerin yanı sıra iskân ve zorunlu göç politikalarıyla bölgenin Türkleştirilmesinde arandı. Sıkıyönetim ve umumi müfettişlikler kanalıyla olağanüstü yönetim en önemli araçlardan biri oldu.

Şeyh Sait Ayaklanması'nın hemen başında, 21 Şubat 1925 gecesi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan vekiller heyeti doğu illerinin bir bölümünde iki ay süreyle sıkıyönetim ilan etti. Bu karar 25 Şubat 1925'te meclis tarafından onaylandı. 21 Nisan 1925'te meclis sıkıyönetimin süresini 24 Nisan 1925'ten geçerli olmak üzere yedi ay süreyle uzattı. Bu süre, yine meclis kararlarıyla, önce 23 Kasım 1925'ten başlayarak, sonra 23 Kasım 1926'dan başlayarak birer yıl daha uzatıldı. Daha sıkıyönetimin süresi dolmadan 26 Haziran 1927'de çıkan bir yasayla, bölgede, bir tür bölge valiliği özelliği gösteren ve görevi bölgedeki asayiş ve inzibatı sağlamak olan bir umumi müfettişlik kurulmasını kararlaştırıldı. 23 Kasım 1927'de sona eren sıkıyönetimin yerini Diyarbakır, Muş, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Siirt ve Mardin illerini kapsamına alan birinci umumi müfet-

17 Bu konunun ayrıntılı analizi için bkz. Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul, İletişim Yay., 1999.

tişlik aldı. Birinci umumi müfettişlik görevine İbrahim Tali (Öngören) Bey atandı.

Sonraki yıllarda 19 Şubat 1934'te Trakya illerini (Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ) kapsayan ikinci umumi müfettişlik kuruldu. Bunu 6 Eylül 1935'te Erzurum, Erzincan, Ağrı, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Rize ve Trabzon'u kapsayan üçüncü umumi müfettişlik izledi.

6 Haziran 1936'da Tunceli, Elazığ ve Bingöl illerini kapsayan dördüncü umumi müfettişlik kuruldu. Dördüncü umumi müfettişlik kurulmadan bir süre önce bu umumi müfettişliğin merkezi olan Tunceli için özel bir kanun çıkarıldı. 25 Aralık 1935'te Meclis'te kabul edilen Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun, Tunceli'ye "ordu ile irtibatı baki kılmak ve rütbesinin salahiyetini haiz bulunmak üzere korkomutan rütbesinde bir zat"ın vali ve kumandan olarak tayin edilmesini öngörüyordu. Kanun vali- komutana geniş idari, askeri ve hukuki yetkiler tanıyordu. Bu yetkiler arasında asayiş ve güvenlik bakımından ihtiyaç duyulduğu hallerde Tunceli'de oturan kişiler veya aileleri valilik tarafından il sınırları dışına göndermek de vardı.[18]

Kanunla birlikte, Cumhuriyet'ten sonra il yapılan, ancak 1926'da Elazığ'a bağlı bir ilçe durumuna getirilen ve 1935'e kadar adı Dersim olan Tunceli yeniden il haline getirilmiş oldu. Tunceli'ye ilk komutan-vali olarak, aynı zamanda dördüncü umumi müfettiş sıfatını da taşıyan Abdullah Alpdoğan atandı. Dersim bölgesinde Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri devlet otoritesi tam olarak kurulamamıştı. Dördüncü umumi müfettişlik hızla uygulamaya geçti ve 1936 başından itibaren Tunceli ilinde karakollar kurdu, yollar açtı, köprüler yaptı. Hasanan aşiretinden Seyit Rıza ve Koçgirili Alişar gibi bölge liderleri bölgede karakollar kurulmasına karşı çıktı ve gerginlik giderek arttı.

18 *TMBBZC*, Devre V, cilt 7, s. 175-181.

1936-1937 kışında Tunceli kuşatma altına alındı. İlk aylarda isyancılar askeri birliklere kayıplar verdirirken, ordu özellikle hava kuvvetlerinin düzenlediği saldırılarla etkili oldu. 1937'nin yaz aylarından itibaren ordu üstünlüğü ele geçirdi ve birçok Kürt isyancı yakalandı. Seyit Rıza'nın da aralarında bulunduğu 58 isyancı Elazığ'da yargılandı. 7 sanık 15 Kasım'da idam edildi. 1938'de hükümet isyandan arta kalanların temizlenmesi amacıyla yeni bir askeri harekât yapılmasını kararlaştırdı. 3 Ağustos'ta Tunceli sınırları içinde iki yasak bölge ilan edildi ve 15 Eylül'e kadar süren harekâtta yasak bölgede bulunan kişiler ya sürüldü ya da yok edildi. İki yıl süren olaylarda binlerce kişi öldü.[19]

Yukarıda değinildiği üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da askeri harekâtların yanı sıra zorunlu göç uygulamasına da gidildi. Kürtlerin zorunlu göçüyle ilgili olarak çıkarılan 19 Haziran 1927 tarihli kanunla hükümeti idari, askeri ve sosyal nedenlere dayanarak Doğu'daki sıkıyönetim bölgesi ve Beyazıt ilinden 1.400 kadar kişinin ve bu kişilerin aileleriyle seksen asi ailesinin adı geçen mıntıkalardaki ağır ceza mahkûmlarının batı illerine nakli için yetki verildi.[20] 5 Aralık 1927'de çıkan bir kanunla, "Şeyh Sait Ayaklanması ve daha sonraki eşkıyalık olaylarıyla fiilen ilgisi olmayanlar ve nakledildikleri yerlerde kötü hali görülmeyenler"in vekiller heyeti kararıyla eski yerlerine geri dönmekte özgür bırakılabilecekleri hükme bağlandı.[21] Ayrıca hükümetçe tanınan belirli süreler içinde hükümete teslim olan "şaki"lerin aileleri de zorunlu göç kapsamından çıkarıldı.[22] 19 Haziran 1927 tarihli kanuna dayanı-

19 Dersim tedip ve tenkil harekatı için bkz. Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan*, Ankara, Dipnot Yay., 2009 ve Şükrü Aslan (der.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, İstanbul, İletişim Yay., 2010. Dersim'le ilgili askeri raporlar için bkz. *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik. Dersim – Sason (1934-1946)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2010.

20 *TBMM ZC*, Devre II, cilt 33, s. 157.

21 *TBMM ZC*, Devre III, cilt 1, s. 85.

22 *A.g.e.*

larak batı illerine sürülenlerden af kapsamı dışında kalanlarının arazileri hazineye devredildi. 2 Haziran 1929'da Doğu Anadolu'da muhtaç çiftçilere arazi tevziine dair kanun Meclis'te kabul edildi ve hazineye devredilen bu topraklar bu kanun doğrultusunda halka dağıtıldı.[23]

Meclisin 14 Haziran 1934'te kabul ettiği iskân kanunuyla ülke nüfusunun yerleşimi konusunda yeni ve önemli bir adım atıldı. Birinci maddesiyle İçişleri Bakanlığı'nı ülke nüfusunun yerleşimini "Türk kültürüne bağlılık" kriterine göre yeniden düzenleme konusunda yetkili kanun, bu yeniden düzenlemede "Türkçeyi ana dil olarak konuşmayı" merkeze alıyordu. Ayrıca dışarıdan Türkiye'ye göç etmek isteyenlerde, göçmen olarak kabul edilebilmeleri için "Türk soylu olma" ve "Türk kültürüne bağlılık" koşulu aranıyordu. Kanun, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki aşiret reisliği, beylik, ağalık ve şeyhlik düzenini kırmayı ve dokuzuncu maddesiyle İçişleri Bakanlığı'nı Türk kültürünü paylaşmayan göçebeleri Türk köy ve kasabaları etrafına dağıtmak suretiyle iskân etmekle yükümlü kılarak, Kürtlerin batıya göçünü hedefliyordu. Yerlerine buralara Kafkas ve Balkan göçmenlerinin yerleştirilmesi planlanıyordu.

Kanuna göre Türkiye üç yerleşim bölgesine ayrılıyordu. Birinci iskân bölgesini Türk kültürüne bağlı nüfusun yoğunlaşması istenen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, ikinci iskân bölgesini ise Türk kültürünün benimsetileceği nüfusun yerleştirileceği İç ve Batı Anadolu bölgeleri oluşturuyordu. Üçüncü bölge ise ekonomi, güvenlik ve sağlık nedenleriyle coğrafi, kültürel ve askeri nedenlerle boşaltılıp iskâna kapalı tutulacak alanlardı.[24]

---

23 *TBMM ZC*, Devre III, cilt 12, s. 257.

24 İskan Kanunu hakkındaki meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM ZC*, Devre IV, cilt 23, s. 66-77, s. 140-160. Kanun için Meclis'te yapılan oylamada sonuçları için bkz. *TBMM ZC*, Devre IV, cilt 23, s. 164-166.

Bu kanun ve bir yıl sonra çıkan Tunceli kanunu çerçevesinde çok sayıda kişi doğu illerinden batıya nakledildi. 1947 yılında zorunlu göçe tabi tutulanların nakledildikleri yerlerde oturma zorunluluğu kaldırılınca bu kişilerin bir bölümü doğuda önceden yaşadıkları yerlere döndüler. Yine 1947'de çıkartılan 5826 sayılı kanunla Tunceli, Van, Siirt, Bitlis, Ağrı ve Kars'ta ekonomi, güvenlik ve sağlık nedenleriyle coğrafi, kültürel ve askeri nedenlerle boşaltılıp yerleşime kapatılan yerler yeniden yerleşime açıldı ve hazineye devredilen araziler eski sahiplerine iade edildi.[25]

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yerel örgütlenmesi açısından ise ilginç bir durum gözlemlendi. Cumhuriyetin ilk yıllarında CHP'nin ülkenin birçok ilinde örgütü kurulmuştu. Ancak gelişen olaylar karşısında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki siyasal yaşamı kontrol altında tutmanın imkânsız olduğunu gören parti yönetimi bölgedeki siyasal yaşama kökünden son vermeyi tercih etti ve bölgedeki illerin büyük bölümündeki örgütlerini kapattı. Partinin kuruluşundan 12 yıl sonra, 1935 seçimlerinden hemen önce, CHP'nin 8 ilde hâlâ örgütü yoktu. Bu illerin tamamı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi illeriydi – Beyazıt, Diyarbakır, Elazığ, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van.[26] 1935 sonunda bölgede Bingöl, Bitlis, Hakkâri ve Tunceli olmak üzere dört yeni il daha oluşturulmuştu. CHP bu yeni illerde de parti örgütü kurmadı. Böylece 1935 sonu itibarıyla ülke genelindeki CHP'nin örgütlü olmadığı il sayısı 12'ye çıktı (o tarihte ülke genelindeki il sayısı 62 idi). Yerel örgütler olmayınca, doğal olarak, partinin 1935 ve 1939 genel kongrelerine bu illerden hiçbir delege (yerel temsilci) katılamadı bu iller kongrelerde sadece milletvekilleriy-

25 *TBMMZC*, Devre VIII, cilt 6, s. 406-419.

26 *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası: 9-16 Mayıs 1935*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 8-14.

le temsil edildi.[27] Bu durum Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin parti içinde de zayıf bir biçimde temsil edildiğinin önemli bir göstergesidir. Yerel örgütlerin olmaması CHP'nin bölge halkıyla ilişki kanallarının olmadığı anlamına geliyordu. Ayrıca ülkede CHP dışında bir başka siyasi parti bulunmadığından, bütün tek parti dönemi boyunca, yasal siyaset kanalları bölge halkına tamamen kapalı kalmıştı.

Bölge milletvekillerinin temel özellikleri

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Kürt sorununun ortaya çıkması bu bölge illerinin Meclis'te temsilinin doğasını derinden etkiledi. Şeyh Sait İsyanı patlak vermeden önce bölgenin yerel halkının Meclis'te temsil edilme imkânı varken isyandan sonraki ilk genel seçimin yapıldığı 1927'den itibaren bu pencere kapandı ve tek parti döneminin sonuna kadar yerellik düşük düzeyde seyretti. Sorun sadece bir güvenlik sorunu olarak algılandığından Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı illerin Meclis'te temsiline de olağanüstü önem verildi. Gerçekten de Doğu ve Güneydoğu bölgesi illerinden seçilen milletvekillerinin profilleri incelendiğinde temsil açısından Şeyh Sait Ayaklanması'nın bir kırılma noktası olduğu görülür. Milli Mücadele yıllarında yapılan 1920 seçimi ile Şeyh Sait Ayaklanması patlak vermeden önce yapılan 1923 seçimlerinde bölgenin Meclis'te o bölgenin insanlarınca temsil edilmesine özen gösterildi. Ancak isyan sonrasında 1927 seçimlerinden başlayarak tek parti döneminin sonuna kadar bölgeyi temsil edecek milletvekilleri özenle seçildi. Batıda doğmuş, yetişmiş ve muhtemelen bölgeyi hayatla-

27 CHP'nin 1935 ve 1939 genel kongrelerine katılan temsilcilerin tam listesi için bkz. *A.g.e.*, s. 8-14 ve *CHP 5. Büyük Kurultay Zabıtları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1939, s. 10-18.

rında hiç görmemiş bürokratlar bölgeyi temsil etmek üzere milletvekili adayı gösterildiler ve iki dereceli anti-demokratik seçim sistemi sayesinde kolaylıkla milletvekili seçildiler. Doğu'dan ve Güneydoğu'dan seçilen milletvekillerinin sayısı da 1927'den sonra önemli ölçüde azaltıldı. Bölgeden seçilmiş milletvekillerinin Meclis'teki bütün milletvekillerine oranı 1920-1923 arasında yüzde 25,4, 1923-1927 arasında yüzde 18,0 iken, bu oran 1927'den 1946'ya kadar yüzde 13 ile yüzde 15 arasında seyretti. 1927'den 1946'ya kadar bölgede 295 milletvekilliği için seçim yapıldı, bu seçimlerde 146 farklı kişi seçildi. Bu durum her bir milletvekilinin 1927'den başlayarak seçim yapılan beş ayrı Meclis'e ortalama ikişer kez seçildiği anlamına gelmektedir. Bu tekrar seçimler nedeniyle bölge milletvekillerinin yaş ortalaması giderek arttı. Bölge milletvekillerinin 1920'de 44,1; 1923'te 45,1 olan yaş ortalaması 1927'de 47,9'a, 1931'de 51,8'e, 1935'te 53,8'e, 1939'da 54,8'e yükseldi, 1943'te bir kez daha 54,8 olarak gerçekleşti.

Doğum yerleri

Doğu ve güneydoğu illeri temsilcilerinin doğum yerleri incelendiğinde oldukça ilginç bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Şeyh Sait Ayaklanması'na kadar bölgenin o bölgenin insanlarınca temsil edildiğine yukarıda değinilmişti. Gerçekten de 1920-1923 arasında bu bölgeyi temsil etmek üzere seçilen her dört milletvekilinden üçü ana dili Kürtçe olanların oranının yüzde 20'nin üzerinde olduğu il ve ilçelerde doğmuşlardı. Bu oran 1923-1927 arasında da hemen hemen aynı düzeydeydi (yüzde 76,7). 1927'den başlayarak tek parti döneminin sonuna kadar bu oranda keskin bir düşüş yaşandı. Söz konusu oran 1927 seçimlerinde aniden yüzde 34,7'ye, 1931'de 30,4'e, 1935'te yüzde 16,7'ye düştü. 1939 ve 1943'te yüzde 20'li rakamlarda kaldı.

Bu düşüşe karşılık İstanbul ve bugünkü Balkan ülkelerinde doğmuş olanların oranlarında çok hızlı bir artış yaşandı. Balkanlardan gelenlerin çoğu bugünkü Yunanistan ve Makedonya ülkelerinin illerinden birinde doğmuştu. Doğu ve Güneydoğu illeri temsilcileri içinde İstanbul ve Balkan ülkelerinde doğmuş olanların toplamı 1920'de sadece yüzde 7,3, 1923'te de sadece yüzde 10,0 düzeyinde iken, bu oran 1927'de yüzde 28,6'ya, 1931'de yüzde 41,3'e, 1935'te yüzde 45,4'e yükseldi. 1939'da yüzde 41,4, 1943'te de yüzde 35,9 olarak gözlemlendi. Bir başka deyişle bölgeyi temsil etmek üzere öncelik İstanbul ve Balkan ülkelerinde doğanlara verilmişti ve bu kişiler yüksek eğitimli askeri ve sivil bürokratlardı.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi temsilcilerinin doğum yerlerine göre dağılımı Tablo 3'te gösterilmiştir.

TABLO 3

*Doğum yeri**	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*	*1950-1954*
Ana dili Kürtçe olanların oranının yüzde 20'nin üzerinde olduğu yerler	72	46	17	14	11	15	19	47
	75,0	76,7	34,7	30,4	16,7	21,4	29,7	70,1
İstanbul	4	3	7	9	14	18	18	4
	4,2	5,0	14,3	19,6	21,2	25,7	28,1	6,0
Bugünkü Balkan ülkeleri	3	3	7	10	16	11	5	1
	3,1	5,0	14,3	21,7	24,2	15,7	7,8	1,5
Diğer yerler	17	8	18	13	25	26	22	15
	17,7	13,3	36,7	28,3	37,9	37,1	34,4	22,4
Toplam	96	60	49	46	66	70	64	67

(*) Birinci Meclis'e bu illerden seçilen 15 milletvekili doğum yerleri bilinmediğinden kapsam dışında bırakılmıştır. Bu Meclis'e Doğu ve Güneydoğu'dan seçilen milletvekillerin gerçek toplamı 111'di.

İstanbul ve Balkan ülkelerinde doğmuş olanların oranlarında 1927'den başlayarak gözlemlenen bu artış doğu ve gü-

neydoğu illeri temsilcilerinin yerelliğinin ortadan kalkması anlamına geliyordu. Nitekim bu bölgeyi temsil etmek üzere seçilen milletvekillerin doğum yerleri ile temsil ettikleri iller karşılaştırıldığında 1920 ve 1923 seçimlerinde bir hayli yüksek olan yerelliğin 1927'den başlayarak tek parti dönemi boyunca ortadan kalkmış olduğu açıkça göstermektedir. 1920'de bölge milletvekillerinin yüzde 69,8'i, 1923'te de yüzde 70,0'i Meclis'te temsil ettikleri illerde doğmuşlardı. Doğduğu ilden milletvekili seçilenlerin oranı 1927'de yüzde 32,7'ye, 1931'de yüzde 30,4'e, 1935'te yüzde 19,7'ye, 1939'da yüzde 18,6'ya düştü. 1943'te yüzde 26,6 olarak gerçekleşti. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi temsilcilerinin yerellik düzeyi açısından dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir.

TABLO 4

Yerellik[7]	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*	*1950-1954*
Aynı	67	42	16	14	13	13	17	48
	69,8	70,0	32,7	30,4	19,7	18,6	26,6	71,6
Farklı	29	18	33	32	53	57	47	19
	30,2	30,0	67,3	69,6	80,3	81,4	73,4	28,4
Toplam	96	60	49	46	66	70	64	67

(*) Birinci Meclis'teki doğum yeri bilinmeyen 15 milletvekili bu tabloda da kapsam dışında bırakılmıştır.

Eğitim

Eğitim düzeyine ilişkin dağılım incelendiğinde tek parti yönetiminin bölgeyi temsil etmek üzere seçilmesini tercih ettiği milletvekillerinin 1927'den sonra ortaya çıkan bürokratik görünümü daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Milli Mücadele yıllarında (1920-1923) bölge milletvekillerinin yarıdan çoğu lise mezunu veya daha düşük bir eğitim düzeyine sahipti. Buna ek olarak medrese vb. dini okullar-

dan mezun olanların oranı yüzde 21,3 düzeyine ulaşıyordu. Bir başka deyişle her dört milletvekilinden üçü ya lise düzeyi veya daha altında eğitim görmüş ya da dini bir eğitim kurumundan (medrese) mezun olmuştu. Bu veriler Milli Mücadele dönemindeki yerelliğe daha önce yapmış olduğumuz vurguyu bir kez daha desteklemektedir. Benzer bir durum 1923 seçimlerinden sonra ortaya çıkmıştır. 1923-1927 Meclisi'nde bölge milletvekilleri arasında lise veya daha düşük eğitim almış olanların oranı yüzde 46,7, dini eğitim almış olanların oranı yüzde 11,7 idi. Böylece bu iki oranın toplamı yarının oldukça üzerine çıkıyordu. 1927'den başlayarak dini eğitim görmüş olanların oranıyla lise veya daha altında eğitim almış olanların oranı şiddetli bir biçimde düşerken, üniversite ve askeri okul mezunlarının oranı hızla arttı. Nitekim askeri okul ve üniversite eğitimi almış olanların oranlarının toplamı 1920-1923 arasında sadece yüzde 22,4, 1923-1927 arasında yüzde 43,3 iken, bu oran 1927'de yüzde 71,5'e, 1931'de yüzde 76,1'e yükseldi. 1935'te yüzde 75,8, 1939'da yüzde 64,3, 1943'te yüzde 67,2 olarak gerçekleşti.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi temsilcilerinin eğitim düzeyi açısından dağılımı Tablo 5'te gösterilmiştir.

Meslek

Meslek dağılımı da bölgede yüksek yerel temsilin Şeyh Sait ayaklamasına kadar sürdüğü daha sonra hızla ortadan kaldırıldığı yolundaki tezimizi açık bir biçimde desteklemektedir. Nitekim hem Milli Mücadele Meclisi'nde (1920-1923) hem de İkinci Meclis'te (1923-1927) doğu ve güneydoğu milletvekilleri arasında en büyük meslek grubunu sırasıyla yüzde 21,9 ve yüzde 28,3'lük oranlarla çiftçi ve tüccarlar oluşturuyordu. Birinci Meclis'te ayrıca yüzde 7,3 gibi hiç de azımsanmayacak oranda din adamı vardı. 1927'den başlayarak sı-

TABLO 5

*Eğitim düzeyi**	*1920-1923*	*1923-1927*	*1927-1931*	*1931-1935*	*1935-1939*	*1939-1943*	*1943-1946*	*1950-1954*
İdadi veya daha düşük	53	28	14	11	13	20	18	22
	56,4	46,7	28,6	23,9	19,7	28,6	28,1	32,8
Meslek okulu	3	2	2	1	5	5	6	2
	3,2	3,3	4,1	2,2	7,6	7,1	9,4	3,0
Askeri okul	12	14	19	21	26	20	13	8
	12,8	23,3	38,8	45,7	39,4	28,6	20,3	11,9
Üniversite	9	12	16	14	24	25	30	37
	9,6	20,0	32,7	30,4	36,4	35,7	46,9	55,2
Dini okul	20	7	2	2	2	3	1	1
	21,3	11,7	4,1	4,3	3,0	4,3	1,6	1,5
Toplam	94	60	49	46	66	70	64	67

(*) Oranlar hesaplanırken eğitim düzeyi bilinmeyen Birinci Meclis'teki 17 kişi kapsam dışında bırakılmıştır. Bazı kişiler birden çok okul bitirdiklerinden oranların toplamı yüzde 100'ü aşmaktadır.

rasıyla askerler, eğitimciler, maliyeciler, avukatlar, bakanlık müsteşarı, bakanlık özel kalem müdürleri gibi üst düzey bürokratlar ön plana çıkmaya başladı; çiftçi-tüccar ve din adamı kökenli temsilcilerin oranları hızla azaldı. Örneğin, en bürokratik görünüme sahip olan meclislerden biri olan 1931-1935 Meclisi'ndeki Doğu ve Güneydoğu temsilcilerinin yüzde 41,3'ü asker, yüzde 17,4'ü kaymakam, vali gibi mülki yönetici kökenli idi. 1935'ten başlayarak asker kökenlilerin oranında biraz azalma olmuşsa da bu kişiler yine de eğitimcilerle birlikte en önemli meslek grubunu oluşturmuştur. Askerler ve eğitimcilere verilen önemin en önemli nedenlerinden biri sorunun bir güvenlik sorunu olarak algılanmasıydı. Ama bir başka önemli neden de bu iki kurumun sosyalizasyon açısından en önemli kurumlar olarak görülmesiydi. Çocuk ve gençler sosyalizasyon süreçlerinde önce Atatürk'ün "irfan ordusu" olarak nitelendirdiği eğitimcilerin elinden geçiyor, gençliklerinde de "asker ocağı"nda sosyalleşme süreç-

lerini tamamlıyorlardı. Bu yolla temsilcileri asker ve eğitimciler olan Doğu ve Güneydoğu halkı "bilinçlendirilebilirdi".

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi temsilcilerinin milletvekili seçilmeden önce yapıkları son meslekler açısından dağılımı Tablo 6'da gösterilmiştir.

TABLO 6

Meslek*	1920-1923	1923-1927	1927-1931	1931-1935	1935-1939	1939-1943	1943-1946	1950-1954
Asker+Askeri tıp	12	13	18	19	24	19	12	8
	12,5	21,7	36,7	41,3	36,4	27,1	18,8	11,9
Mülki yönetici	15	6	8	8	6	7	6	1
	15,6	10,0	16,3	17,4	9,1	10,0	9,4	1,5
Hâkim-Savcı	7	2	1	1	1	-	3	4
	7,3	3,3	2,0	2,2	1,5	-	4,7	6,0
Avukat	1	1	2	3	4	5	2	14
	1,0	1,7	4,1	6,5	6,1	7,1	3,1	20,9
Eğitimci	4	6	4	3	10	8	13	3
	4,2	10,0	8,2	6,5	15,2	11,4	20,3	4,5
Maliye, Bankacılık	13	2	2	2	6	7	4	2
	13,5	3,3	4,1	4,3	9,1	10,0	6,3	3,0
İktisat, Ticaret, Nafıa, Ziraat vekâletleri bürokratları	-	2	1	1	1	3	4	3
	-	3,3	2,0	2,2	1,5	4,3	6,3	4,5
Alt düzey memur	16	6	3	3	3	1	2	1
	16,7	10,0	6,1	6,5	4,5	1,4	3,1	1,5
Üst düzey bürokrat	-	1	-	1	4	6	5	-
	-	1,7	-	2,2	6,1	8.6	7,8	-
Sivil tıp	-	-	1	-	1	2	3	7
	-	-	2,0	-	1,5	2,9	4,7	10,4
Basın-yayın	-	2	3	-	1	5	3	3
	-	3,3	6,1	-	1,5	7,1	4,7	4,5
Çiftçi-tüccar	21	17	5	4	4	6	7	20
	21,9	28,3	10,2	8,7	6,1	8,6	10,9	29,9
Din adamı	7	2	1	1	1	1	-	1
	7,3	3,3	2,0	2,2	1,5	1,4	-	1,5
Toplam	96	60	49	46	66	70	64	67

(*) Birinci Meclis'e bu illerden seçilen 15 milletvekili meslekleri bilinmediğinden kapsam dışında bırakılmıştır.

Çok partili dönemin ilk yılları

Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Türkiye iki partili bir sisteme geçti. CHP'nin içinden kopan bir grup Demokrat Parti (DP) adı altında örgütlendi ve bu parti Türkiye tarihindeki en şaibeli seçim olarak nitelendirilen 1946 seçimleri sonucunda ana muhalefet partisi konumuna geldi. DP 1950 seçimlerinde CHP'yi geçerek iktidarı devraldı. Bu bölümde 1950 seçiminde bölgeden seçilen milletvekillerinin profilini inceleyerek bu yazıda yapmış olduğumuz tespitlerde ne gibi değişimler olduğunu gözden geçirelim.

1950 seçimleri hukuk güvencesi altında yapılan tek dereceli bir seçim olduğu için Doğu ve Güneydoğu bölgesi halkı Cumhuriyet tarihinde ilk kez kendi oylarıyla temsilcilerini seçeceklerdi. Bu nedenle hem CHP hem de DP bölgede yerel niteliği olan adayları tercih etti. Bu durum milletvekili profili açısından Meclis'te yerelliğe geri dönüş olarak yansıdı. Öncelikle belirtmek gerekir ki 1950'de bölgeden seçilen 67 milletvekilinin 34'ü DP, 32'si CHP adayıydı. Bir de bağımsız aday seçilmişti. Çoğu ili DP kazanmış olmasına rağmen, CHP'nin 11 temsilci seçilen Malatya ile 10 temsilci seçilen Kars'taki bütün milletvekilliklerini kazanmış olması DP ile arasındaki farkın kapanmasına yetti. Partilerin kazandıkları milletvekili sayılarının illere göre dağılımı Tablo 7'dedir.

İlk olarak belirtmek gerekir ki, tek dereceli olarak yapılan ve bölgede iki parti arasında önemli bir rekabetin yaşandığı 1950 seçimleri sonucunda seçilen milletvekillerinin doğum yerleri açısından dağılım 1920 ve 1923'teki düzeyine döndü. Seçilen 67 milletvekilinin yüzde 70,1'i ana dili Kürtçe olan nüfusun oranının yüzde 20'nin üzerinde olduğu il veya ilçelerde doğmuşlardı. 1927'den başlayarak tek parti döneminin sonuna kadar toplam milletvekillerinin yarısına yakın düzeylerde seyreden İstanbul ve Balkan ülkelerin-

TABLO 7

1950'de illere göre kazanılan milletvekili sayıları	*DP*	*CHP*	*Bağımsız*	*Toplam*
Ağrı	3	-	-	3
Bingöl	-	2	-	2
Bitlis	1	2	-	3
Diyarbakır	7	-	-	7
Elazığ	5	-	-	5
Hakkâri	-	1	-	1
Kars	-	10	-	10
Malatya	-	11	-	11
Mardin	3	3	1	7
Muş	2	-	-	2
Siirt	4	-	-	4
Tunceli	2	-	-	2
Urfa	6	1	-	7
Van	1	2	-	3
Toplam	34	32	1	67

de doğmuş olanların oranlarının toplamıysa birdenbire yüzde 7,5'e düştü.

Bu dağılımdan da anlaşılacağı üzere temsildeki yerellik birden bire yükseldi. 1927'den sonra yüzde 10'lu, yüzde 20'li ve yüzde 30'lu oranlarda seyreden doğduğu ilden milletvekili seçilme oranı 1950'de aniden yüzde 71,6'ya yükseldi. Bu oran 1920 ve 1923'te gözlemlenmiş olanın da üzerindeydi. Lise düzeyinde veya daha altında eğitim almış olanlarla üniversite bitirmiş olanların oranında hissedilir bir artış oldu. Buna karşılık askeri okul bitirenlerin oranı yüzde 11,9'a kadar düştü.

1950 seçimleri bir anlamda çiftçi ve tüccarların dönüşü anlamına da geliyordu. Bölgeden seçilen milletvekillerin yüzde 29,9 gibi çok önemli bir bölümü çiftçi veya tüccar kökenliydi. Bunların çoğu düşük eğitimliydi. Üniversite mezunu olanların büyük bölümü hukuk fakülteleri kökenli oldukları için bu Meclis'te avukatlar yüzde 20,9 ile ikinci büyük grubu oluşturdular. Üçüncü büyük grup ise oranında geçmişe göre olağanüstü bir artış gözlemlenen sivil dok-

torlar idi. Sivil doktorların oranı yüzde 10,4'e kadar yükselmişti. Buna göre 1950-1954 arasında görev yapan Meclis'te doğu ve güneydoğu illerinden gelen her on milletvekilinden altısı ya çiftçi, ya tüccar, ya avukat ya da sivil doktordu. Askerlerin oranı ise yüzde 11,9 ile Cumhuriyet tarihindeki en alt düzeyine inmişti ki toplam sekiz asker kökenlinin ikisi askeri doktor idi.

Mecliste "Kürt" kelimesinin kullanımı

Milli Mücadele yıllarıyla Cumhuriyet'in ilanını izleyen birkaç yıl içinde milletvekilleri Türklerin ve Kürtlerin dayanışmasını sık sık vurguladılar. Kürt kelimesi milletvekillerinin Meclis'te sık sık kullandıkları bir kelime idi. Bu konuda ilk iki Meclis'ten bazı örnekler verilebilir. Örneğin ilk meclis döneminde 18 Kasım 1920'de Dersim Mebusu Hasan Hayri (Konko) Bey Dersim'de iki unsur bulunduğunu, halkın üçte ikisinin Kürt, kalan üçte birinin Türk olduğunu söylüyordu.[28] Aynı gün Bitlis Mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey "Kürtler bu Meclis'e karşı fena fikirler besleyemezler. Bütün fena fikirler oralarda tesir görmez" diyordu.[29] 2 Aralık 1922'de Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey "milletin kürsüsü olan Meclis'te", "yegâne söz sahibi Türk ve Kürt olacaktır" diyerek Türk ve Kürtlerin birlikteliğini vurguluyordu.[30] 3 Kasım 1922'de de Erzurum Mebusu Süleyman Necati (Güneri) Bey Türk ve Kürtlerin tarihlerinin ortak olduğunu belirterek şunları söylüyordu:

> "Şark siyasetinin safahatı mümeyyizesinden birisi de, ekalliyetler namı altında Türkiye'yi parçalamak ve Asya'yı yutmak meselesi olduğu cümlenizce malûmdur. Son muzaffe-

28 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 5, s. 429.

29 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 5, s. 432.

30 TBMM ZC, Devre I, cilt 25, s. 161.

riyetimiz üzerine bize tebliğ edilen notada, yine bu nokta üzerinde düşmanlarımızın nazarlarını tespit ettiklerini görüyorum ve hatta ırki ekalliyet meselesinin de buna ilâve edildiğini görüyorum. Bu mesele, mevcudiyeti milliyemiz için gayet ağır bir nokta-i nazar olduğundan ve bendenizi buraya gönderenlerin büyük bir kısmı da Kürt olduğundan, burada o vatan kardeşlerinizin hissiyatına tercüman olmak üzere; bu kelime ile düşmanlarımızın ifade etmek istediği maksadı dilim döndüğü kadar arz edeceğim. (...) Biz tarihin pek derin ve hatta muzlim noktalarına kadar nazarımızı temdit edersek göreceksiniz ki, Kürtlerin tarihi daima Türklerle beraberdir. (Şimdi de öyle sadaları)."[31]

İkinci Meclis döneminde 19 Mart 1924'te Ergani Mebusu İhsan Hamit (Tigrel) Bey Musul sorunu vesilesiyle Türk ve Kürtlerin dayanışmasını şu sözlerle ifade ediyordu:

> "Musul ahalisinin yüzde ellisini Türkler, yüzde otuzunu Türklerden hiçbir vakit ayrılmak istemeyen ve bütün tazyikata rağmen istiklâl vermek için İngilizler tarafından vaki olan mevaide rağmen hiçbir surette İngilizlere boyun eğmeyen Kürtler teşkil eder. (Bravo sesleri). Daima ilelebet Türkler ve Kürtler Türkiye'nin istikbali inin müttehit ve mütesanit olarak hareket edeceklerdir (alkışlar)."[32]

Birinci ve İkinci Meclis dönemlerinde, yukarıda aktardıklarımıza benzer birçok örnek daha vermek mümkündür. Ama sanırım bu kadarı bile dönemin atmosferini aktarmak açısından yeterlidir. Bununla birlikte Şeyh Sait İsyanı'ndan özellikle de 1927 seçimlerinden sonra meclis tutanaklarında yukarıdakilere benzer ifadelere rastlamak mümkün değildir. Dahası, hükümetin resmî tutumuna paralel olarak hem böl-

31 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 24, s. 349.

32 *TBMM ZC*, Devre II, cilt 7, s. 744.

geyi temsil etmek üzere seçilen milletvekilleri hem de başka bölgelerden seçilmiş olanlar "Kürt" kelimesini bile Meclis'te açık olarak kullanmaktan kaçınmışlardır. Kürt sorununun yükselişi ve temsildeki yerelliğin ortadan kalkması milletvekillerinin Meclis'te kullandıkları terminolojinin değişmesine yol açmıştır. Milletvekilleri bölgedeki soruna işaret ederken genellikle asi, eşkıya veya şaki kelimelerini kullanmayı tercih etmişlerdir.[33] Bu durumun sadece birkaç önemsiz istisnası vardır. Örneğin "Association Réfugiés Politiques Turcs" adlı örgütten gelen ve 1931 seçimlerini protesto eden bir telgraf Meclis'te konuşulurken Bursa Mebusu Nazifi Şerif (Nabel) Bey uzun bir zamandan sonra Meclis'te ilk kez "Kürt" kelimesini kullanarak şunları söylemiştir:

> "Bu adamlar bu gün o yad ellerde ne yapıyorlar? Bunların ruhunu hepiniz çok iyi biliyorsunuz. İlmî, içtimaî, maddî, manevî hiç bir kıymetleri olmadığı halde nasıl yaşıyorlar? Kendi milletlerini, kendi vatanlarını, bir düşman devlete satmaya, pazarlığa çıkarıyorlar. Bu gün aziz Türk topraklarını Ermenilere hediye etmek için uğraşıyorlar. Yarın Kürt asilerde anlaşarak Türk topraklarını onlara peşkeş çekmek istiyorlar."[34]

Bununla birlikte "Kürt" kelimesi dönem boyunca gizli resmî raporlarda sık sık kullanılmıştır. Birçok Doğu raporunun yanı sıra umumi müfettişler toplantı tutanakları bunun önemli bir örneğidir.[35] Ayrıca tek parti dönemi boyunca milletvekillerinin seçim bölgelerini teftiş ederek buralar hakkında rapor hazırlamaları gibi önemli bir pratik vardı ve Ankara hükümetleri yerel siyaseti bu raporlar kanalıyla denetli-

33 Örneğin bkz. *TBMM ZC*, Devre III, cilt 1, s. 23; *TBMM ZC*, Devre III, cilt 21, s. 4; *TBMM ZC*, Devre III, cilt 3, s. 84.

34 *TBMM ZC*, Devre IV, cilt 1, s. 35.

35 Bülent Varlık (Haz.), *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, Ankara, Dipnot Yay., 2010.

yordu.[36] Murat Metinsoy'un da belirttiği gibi, "gerçekten raporlarda, mebusların etnik unsurlarla ilgili hassasiyetlerini görmek mümkündür. Zaten CHP teftiş talimatnamelerinde de raportörlerden, etnik grupların ve bunlara üye olanların sayısı, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik faaliyetleri, düşünceleri, kullandıkları diller, dillerini Türkçeleştirmek için çareler hakkında bilgi verilmesi isteniyordu. Bu anlamda raporların temel işlevlerinden biri de Ankara'yı Türk olmayan unsurlarla ilgili bilgilendirmek, etnik grupları gözetim altında tutmak ve onların Türkleştirilmesi imkânlarını yerel düzeyde araştırmaktı. Hükümetin ve mebusların etnik gruplar hususundaki hassasiyeti o seviyedeydi ki, azınlık gruplardan birisinin devlet kadrosunda, özellikle de polis, asker ve yerel idarede yer aldığını tespit ettiklerinde, raportörler hükümeti uyarıyorlar ve bu kişinin işten alınmasını ya da değiştirilmesini öneriyorlardı".[37] Metinsoy'un aktardığına göre bir teftiş raporunda, Diyarbakır'da şehir ve kaza merkezleri dışında halkın Kürtçeden başka bir dil kullanmadıkları yazılmıştır.[38]

Sonuç

Sonuç olarak şu denilebilir ki Milli Mücadele döneminin başından 1925'te patlak veren Şeyh Sait Ayaklanması'na kadar süren Türk – Kürt işbirliği bu isyandan sonra sona ermiştir. Ayaklanmalar Şeyh Sait İsyanı'ndan başlayarak 1938'e kadar aralıksız sürmüştür. Devlet soruna bir güvenlik sorunu olarak yaklaşmış ve sorunu bu çerçeve içinde çözmeye çalış-

36 Erken Cumhuriyet döneminde CHP milletvekillerinin seçim bölgelerindeki faaliyetleri ve raporları hakkında önemli ve yeni bir çalışma için bkz. Murat Metinsoy, "Erken Cumhuriyet Döneminde Mebusların İntihap Dairesi ve Teftiş Bölgesi Raporları", *Tarih ve Toplum, Yeni Yaklaşımlar*, sayı 3, 2006, s. 103-169.

37 A.g.e., s. 149, 150.

38 A.g.e., s. 150.

mıştır. Bölgedeki yoğun askeri önlemler ve askeri harekâtların yanı sıra idari değişiklikler, iskân ve zorunlu göç politikalarıyla bölge Türkleştirilmeye çalıştırılmış; sıkıyönetim ve umumi müfettişlikler kanalıyla olağanüstü yönetim başlıca çözüm yolu olarak düşünülmüştür. Ayrıca 1927 seçimlerinden başlayarak tek parti döneminin sonuna kadar bölge halkı kendi temsilcilerini seçememiş, yerine, bölge, Meclis'te, CHP genel merkezinin aday göstererek seçilmesini sağladığı ve çoğu İstanbul ve Balkan ülkeleri kökenli olan askeri ve sivil bürokratlar eliyle temsil ettirilmiştir. Gerçek temsilin önemli bir unsuru sayılabilecek ve Milli Mücadele yıllarıyla Cumhuriyet'i izleyen birkaç yıl içinde son derece yüksek olan yerellik, tek parti dönemi boyunca yerini bürokratik temsile bırakmıştır. Bu bürokratik temsil 1950'ye kadar bölge halkı için hayatın bir parçası olmuştur. 1950 seçimleriyle birlikte bölgenin temsilinde yerelliğe dönüş ise bir zihniyet değişikliğinden çok pratik nedenlerden, daha açık bir deyişle sadece ve sadece tek dereceli seçime geçilmiş olması ve seçimdeki parti yarışmasından kaynaklanmıştır.

KAYNAKÇA

— *CHP 5. Büyük Kurultay Zabıtları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1939.

— *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası: 9-16 Mayıs 1935*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

— *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason (1934-1946)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2010.

— *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (TBMM ZC)*.

Aslan, Şükrü, (der.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, İstanbul, İletişim Yay., 2010.

Aygün, Hüseyin, *Dersim 1938 ve Zorunlu Iskan*, Ankara, Dipnot Yay., 2009.

Demirel, Ahmet, "Tek Parti Donemi Meclislerinde Değişim ve Yerellik", Alkan, Mehmet O., Bora, Tanıl, Koraltürk, Murat (der.), *Mete Tunçay'a Armağan* içinde, İstanbul, İletişim Yay., 2007, s 639-650.

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet: Ikinci Grup*, Istanbul, İletişim Yay., 1994.

Demirel, Ahmet, *İlk Meclisin Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İstanbul, İletişim Yay., 2010.

Demirel, Meral, *Tam Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali Bey*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay., 2006.

Ermence, Cem, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, İletişim Yay., 2006.

Frey, Frederick W., *The Turkish Political Elite*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1965.

Güler, Birgül Ayman (ed), *Açıklamalı Yönetim Zamandizini*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007.

Koçak, Cemil, *Belgelerle Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, İletişim Yay., 2006.

Metinsoy, Murat, "Erken Cumhuriyet Döneminde Mebusların İntihap Dairesi ve Teftiş Bölgesi Raporları", *Tarih ve Toplum, Yeni Yaklaşımlar*, sayı 3, 2006, s. 103-169.

Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara, Gündoğan Yay., 1992.

TC Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, *Genel Nüfus Sayımı-20 İlkteşrin 1935*, Ankara, 1937.

TC Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Genel Nüfus Sayımı-22 Ekim 1950*, İstanbul, 1961.

TC Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Umumi Nüfus Tahriri-28 Teşrinievvel 1927*, Ankara, 1929.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 3. Basım, 1999.

Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998.

Varlık, Bülent (Haz.), *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, Ankara, Dipnot Yay., 2010.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *İlk Meclis, Milli Mücadelede Anadolu*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1990.

Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul, İletişim Yay., 1999.

Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Bağlam Yay., 1992.

Zürcher, Erik Jan, *Turkey: A Modern History*, London, I.B. Tauris, 2003.

EK I
BİRİNCİ MECLİSTE YER ALAN DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ MİLLETVEKİLLERİ

1. Beyazıt: Atıf Bey (Bayazıt) (1882-1960). Rodos (Yunanistan) doğumlu, matematik (Darülfünun) mezunu, Diyadin kaymakamı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

2. Beyazıt: Refik Saydam (1881-1942). İstanbul doğumlu, askeri tıbbiye mezunu, askeri doktor. Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: İstanbul 2, 3, 4, 5, 6.

3. Beyazıt: Mehmet Efendi (Önay) (1844-1923). Doğubayazıt (Ağrı) doğumlu, medrese mezunu, vergi memuru, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

4. Beyazıt: Süleyman Sudi Bey (Acarbay) (1866-1928). Doğubayazıt (Ağrı) doğumlu, medrese mezunu, Tokat bidayet mahkemesi başkâtibi, Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Beyazıt'tan yeniden milletvekili seçildi.

5. Beyazıt: Şevket Bey (Bayazıt) (1883-1943). Doğubayazıt (Ağrı) doğumlu, rüştiye mezunu, Beyazıt tahrirat müdürü, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

6. Bitlis: Arif Hikmet Bey (Özdemir) (1885-1948). Bitlis doğumlu, rüştiye mezunu, Bitlis polis müdürü vekili, tek parti döneminde yeniden seçilemedi, ama 1946'da Bitlis'ten yeniden seçilerek Meclis'e yeniden girdi.

7. Bitlis: Derviş Bey (Sevünç) (1876-1934). Bitlis doğumlu, ilkokul mezunu, tüccar, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

8. Bitlis: Hüsnü Bey (Orakçıoğlu) (1887-1947). Bitlis doğumlu, rüştiye mezunu, Bitlis il idare kurulu başkâtibi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

9. Bitlis: Resul Sıtkı Bey (1863-1924). Bitlis doğumlu, özel eğitim aldı, Bitlis nüfus müdürü, Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Bitlis'ten yeniden milletvekili seçildi.

10. Bitlis: Sadullah Fevzi Bey (Eren) (1866-1933). Bitlis doğumlu, rüştiye mezunu, Bitlis nüfus memuru, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

11. Bitlis: Şaban Vehbi Bey (Öztekin) (1888-1963). Bitlis doğumlu, idadi mezunu, posta, telgraf memuru, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

12. Bitlis: Yusuf Ziya Bey (Koçoğlu) (1882-1925). Bitlis doğumlu, sultani (Bitlis) mezunu, tüccar, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

13. Dersim: Abdülhak Tevfik Bey (Gençtürk) (1885-1966). Hozat (Tunceli) doğumlu, rüştiye mezunu, Dersim sorgu hâkimi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

14. Dersim: Diyab Ağa (Yıldırım) (1846-1935). Hozat (Tunceli) doğumlu, okul bitirmedi, çiftçi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

15. Dersim: Hasan Hayri Bey (Kanko) (1881-1925). Hozat (Tunceli) doğumlu, harp okulu (aşiret sınıfı) mezunu, asker, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

16. Dersim: Mustafa Ağa (Öztürk) (1859-1938). Hozat (Tunceli) doğumlu, okul bitirmedi, çiftçi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

17. Dersim: Mustafa Zeki Bey (Saltık) (1881-1969). Elazığ doğumlu, harp okulu (aşiret sınıfı) mezunu, asker, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

18. Dersim: Ramiz Bey (Tan) (1884-1928). Hozat (Tunceli) doğumlu, harp okulu (aşiret sınıfı) mezunu, asker, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

19. Diyarbakır: Fevzi Bey (Pirinççioğlu) (1878-1933). Diyarbakır doğumlu, idadi mezunu, çiftçi-tüccar, Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Diyarbakır'dan yeniden milletvekili seçildi.

20. Diyarbakır: Hacı Şükrü Bey (Aydındağ) (1883-1935). İstanbul doğumlu, harp okulu mezunu, asker, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

21. Diyarbakır: Hamdi Efendi (Çintan) (1871-1928). Diyarbakır doğumlu, medrese mezunu, öğretmen (Diyarbakır sultanisi), Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

22. Diyarbakır: Kadri Bey (Üçok) (1881-1958). Diyarbakır doğumlu, mülkiye mezunu, Muş mutasarrıfı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

23. Diyarbakır: Kadri Ahmet Bey (Kürkçü) (1882-1952). Diyarbakır doğumlu, harp okulu mezunu, asker, Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Siverek'ten yeniden milletvekili seçildi.

24. Diyarbakır: Mustafa Akif Bey (Tütenk) (1875-1952). Diyarbakır doğumlu, yüksek öğretmen okulu [ayrıca medrese] mezunu, Diyarbakır evkaf müdürlüğü başkatibi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

25. Diyarbakır: Zülfü Tigrel (1876-1940). Diyarbakır doğumlu, ida-

di mezunu, çiftçi. Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: Diyarbakır 2, 4, 5, 6.

26. Elazığ: Hacı Fevzi Bey (Celayir) (1849-1940). Keban (Elazığ) doğumlu, rüştiye mezunu, Keban mal müdürü, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

27. Elazığ: Hüseyin Bey (Gökçelik) (1867-1933). Elazığ doğumlu, özel eğitim aldı, Diyarbakır polis müdürü. Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: Elazığ 2, 3, 4.

28. Elazığ: Muhittin Bey (Çöteli) (1866-1928). Elazığ doğumlu, rüştiye mezunu, çiftçi. Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: Elazığ 2, 3.

29. Elazığ: Mustafa Şükrü Efendi (Çağlayan) (1882-1936). Elazığ doğumlu, rüştiye mezunu, Elazığ istinaf mahkemesi aza mülazımı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

30. Elazığ: Naci Bey (Karaali) (1856-1931). Elazığ doğumlu, maliye okulu mezunu, Konya defterdarı, Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Elazığ'dan yeniden milletvekili seçildi.

31. Elazığ: Rasim Bey (Tekin) (1877-1939). Arapkir (Malatya) doğumlu, rüştiye mezunu, avukat, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

32. Elazığ: Tahsin Berk (1881-1943). Selanik (Yunanistan) doğumlu, rüştiye mezunu, Elazığ defterdarı. Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: Elazığ 3, 4, 5.

33. Ergani: Ali Şefik Bey (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

34. Ergani: İbrahim Hakkı Bey (Akgün) (1889-1956). Palu (Elazığ) doğumlu, Sultani (Diyarbakır) mezunu, Palu mal müdürlüğü kâtibi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

35. Ergani: Kadri Bey (?-1937). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

36. Ergani: Kazım Vehbi Bey (Oral) (1892-1985). Maden (Elazığ) doğumlu, rüştiye mezunu, öğretmen (Maden idadisi), Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Ergani'den yeniden milletvekili seçildi.

37. Ergani: Mahmut Bey (Sığnak) (1866-1942). İstanbul doğumlu, rüştiye mezunu, çiftçi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

38. Ergani: Memduh Bey (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

39. Ergani: Mehmet Emin Bey (Giray) (1865-1925). Palu (Elazığ) doğumlu, rüştiye mezunu, Palu belediye başkanı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

40. Ergani: Nüzhet Bey (Saraçoğlu) (1861-1942). Çemişgezek (Tunceli) doğumlu, medrese mezunu, İringil bucak müdürü, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

41. Ergani: Rüştü Bey (Bulduk) (1874-1924). Palu (Elazığ) doğumlu, rüştiye mezunu, çiftçi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

42. Ergani: Salih Efendi (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

43. Ergani: Sırrı Bey (Özata) (1884-1936). Çemişgezek (Tunceli) doğumlu, sultani mezunu, Çermik mal müdürü, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

44. Erzincan: Emin Bey (Lekili) (1883-1950). Bursa doğumlu, idadi mezunu, Pülümür kaymakamı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

45. Erzincan: Hüseyin Bey (Aksu) (1893-1976). Erzincan doğumlu, rüştiye mezunu, çiftçi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

46. Erzincan: Osman Fevzi Efendi (Topçu) (1861-1939). Erzincan doğumlu, medrese mezunu, Erzincan müftüsü, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

47. Erzincan: Şeyh Hacı Fevzi Efendi (Baysoy) (1864-1924). Erzincan doğumlu, özel eğitim aldı, Nakşibendî dergâhı postnişini, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

48. Erzincan: Tevfik Bey (Kütükbaşı) (1880-1942). Erzincan doğumlu, medrese mezunu, Mollakendi bucak müdürü, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

49. Genç: Ali Vasıf Bey (Telli) (1873-1936). Erzurum doğumlu, harp okulu mezunu, asker, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

50. Genç: Celalettin Bey (Saraçoğlu) (1888-1928). Adana doğumlu, mülkiye mezunu, Kulp kaymakamı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

51. Genç: Ali Haydar Bey (1880-1923). Diyarbakır doğumlu, askeri tıbbiye mezunu, askeri doktor, Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Genç'ten yeniden milletvekili seçildi.

52. Genç: Fikri Faik Bey (Güngören) (1884-1956). Elazığ doğumlu, edebiyat (Darülfünun) mezunu, Kemaliye kaymakamı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

53. Genç: Hamdi Bey (Yılmaz) (1879-1940). Siirt doğumlu, rüştiye mezunu, Genç şeriye mahkemesi başkâtibi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

54. Genç: Şeyh Fikri Efendi (Ergün) (1869-1950). Bitlis doğumlu, rüştiye mezunu, Genç telgraf müdürü, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

55. Hakkâri: İbrahim Arvas (1884-1965). Başkale (Van) doğumlu, sultani (İstanbul) mezunu, Şemdinan kaymakamı. Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: Van 2, 5, 6, 7, 8; Hakkâri 3, 4.

56. Hakkâri: Mazhar Müfit Kansu (1872-1948). Denizli doğumlu, mülkiye mezunu, Bitlis valisi. Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: Denizli 2, 3, 4, 5; Çoruh 6, 7.

57. Hakkâri: Ömer Efendi (İlçin) (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

58. Hakkâri: Seyit Muslihittin Paşa (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

59. Hakkâri: Seyit Taha Efendi (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

60. Hakkâri: Tufan Bey (Ülker) (1867-1948). Başkale (Van) doğumlu, medrese mezunu, Van istinaf mahkemesi aza mülazımı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

61. Kars: Ali Rıza Bey (Ataman) (1884-1955). Kağızman (Kars) doğumlu, idadi mezunu, Kağızman kaymakamı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

62. Kars: Cavit Bey (Erdel) (1884-1933). Edirne doğumlu, harp akademisi mezunu, asker, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

63. Kars: Fahrettin Bey (Erdoğan) (1874-1958). Divriği (Sivas) doğumlu, rüştiye mezunu, tüccar, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

64. Malatya: Abdülvahap Bey (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

65. Malatya: Fevzi Efendi (Bilgili) (1882-1944). Malatya doğumlu, medrese mezunu, Urfa kadısı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

66. Malatya: Hacı Bedir Ağa (Fırat) (1872-1928). Kâhta (Adıyaman) doğumlu, okul bitirmedi, çiftçi. Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: Malatya 2; Kars 3.

67. Malatya: Hacı Garip Ağa (Taner) (1871-1925). Hekimhan (Malatya) doğumlu, rüştiye mezunu, çiftçi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

68. Malatya: Hacı Mustafa Efendi (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

69. Malatya: İsmet Efendi (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

70. Malatya: Lütfi Bey (Evliyaoğlu) (1863-1923). Malatya doğumlu, hukuk (İstanbul) [ayrıca medrese] mezunu, Hizan kaymakamı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

71. Malatya: Mehmet Ali Efendi (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

72. Malatya: Reşit Ağar (1875-1935). Besni (Adıyaman) doğumlu, rüştiye mezunu, çiftçi. Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: Malatya 2; Gaziantep 3, 4, 5.

73. Malatya: Sıtkı Bey (Gür) (1875-1951). Ermenek (Karaman) doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, Malatya bidayet mahkemesi başkanı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

74. Malatya: Tahsin Efendi (Alagöz) (1871-1920). Malatya doğumlu, eğitim ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

75. Mardin: Derviş Bey (Ural) (1865-1925). Mardin doğumlu, medrese mezunu, Mardin Koçhisar bucak müdürü, Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Mardin'den yeniden milletvekili seçildi.

76. Mardin: Esat Bey (Önen) (1873-1936). Mardin doğumlu, rüştiye mezunu, Mardin nüfus müdürlüğü başkâtibi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

77. Mardin: Hasan Tahsin Bey (Artık) (1859-1921). Mardin doğumlu, idadi mezunu, Cizre mal müdürü, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

78. Mardin: İbrahim Bey (Turhan) (1880-1968). Mardin doğumlu, rüştiye mezunu, Mardin muhasebe başkâtibi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

79. Mardin: Mithat Bey (Milli) (1874-1923). Mardin doğumlu, rüştiye mezunu, Hazro bucak müdürü, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

80. Mardin: Necip Bey (Güven) (1876-1960). Mardin doğumlu, özel eğitim aldı, Ziraat Bankası Mardin şubesi müdürü, Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Mardin'den yeniden milletvekili seçildi.

81. Muş: Abdülgani Bey (Ertan) (1889-1960). Bitlis doğumlu, rüştiye mezunu, Muş bidayet mahkemesi üyesi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

82. Muş: Hacı Ahmet Efendi (Bilgin) (1869-1943). Siirt doğumlu, medrese mezunu, Muş vergi idaresi başkâtibi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

83. Muş: İlyas Sami Muş (1879-1945). Muş doğumlu, medrese mezunu, öğretim üyesi (edebiyat fakültesi). Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: Muş 2; Bitlis 3; Çoruh 5.

84. Muş: Kasım Bey (Dede) (1886-1957). Muş doğumlu, rüştiye mezunu, çiftçi-tüccar, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

85. Muş: Mahmut Sait Bey (Yetgin) (1885-1951). İstanbul doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, Muş bidayet mahkemesi başkanı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

86. Muş: Osman Kadri Bey (Bingöl) (1881-1930). Muş doğumlu, medrese mezunu, Hakkâri tahrirat müdürü, Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Muş'tan yeniden milletvekili seçildi.

87. Muş: Rıza Bey (Kotan) (1890-1951). Muş doğumlu, rüştiye mezunu, çiftçi-tüccar, Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Muş'tan yeniden milletvekili seçildi.

88. Siirt: Hacı Mustafa Sabri Efendi (Baysan) (1887-1960). Çal (Denizli) doğumlu, Mekteb-i Kuzat mezunu, Siverek kadısı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

89. Siirt: Hacı Nuri Bey (Bayam) (1869-1940). Siirt doğumlu, rüştiye mezunu, tüccar, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

90. Siirt: Halil Hulki Aydın (1869-1940). Siirt doğumlu, medrese mezunu, Siirt müftüsü. Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: Siirt 2, 3, 4, 5, 6.

91. Siirt: Kadri Bey (Oktay) (1888-1950). Siirt doğumlu, rüştiye mezunu, Pervari mahkeme başkâtibi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

92. Siirt: Necmettin Bey (Bilgin) (1875-1933). Siirt doğumlu, rüştiye mezunu, Bitlis özel saymanlık müdürü, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

93. Siirt: Salih Efendi (Atalay) (1873-1961). Siirt doğumlu, medrese mezunu, müderris, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

94. Siverek: Abdülgani Bey (Ensari) (1885-1974). Mardin doğumlu, harp okulu (aşiret sınıfı) mezunu, asker, Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Mardin'den yeniden milletvekili seçildi.

95. Siverek: Bekir Sıtkı Bey (Ocak) (1881-1936). Diyarbakır doğumlu, medrese mezunu, Nakibüleşraf kaymakamı, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

96. Siverek: İhsan Bey (Sağlam) (1877-1949). Trabzon doğumlu, harp okulu mezunu, asker, Birinci Meclis'ten sonra sadece ikinci dönemde Ergani'den yeniden milletvekili seçildi.

97. Siverek: Mehmet Rauf Bey (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

98. Siverek: Mehmet Sırrı Bey (Tayanç) (1876-1923). Siverek (Şanlıurfa) doğumlu, rüştiye mezunu, Siverek evkaf memuru, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

99. Siverek: Mustafa Lütfi Bey (Azer) (1878-1939). Şirvan (Azerbaycan) doğumlu, medrese [ayrıca öğretmen okulu] mezunu, Siverek idadisi müdürü, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

100. Urfa: Ali Saib Ursavaş (1887-1939). Revanduz (Irak) doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: Urfa 3, 4, 5, 6; Kozan 2.

101. Urfa: Esat Bey (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

102. Urfa: Hacı Hayali Efendi (Yaşar) (1869-1922). Birecik (Şanlıurfa) doğumlu, medrese mezunu, çiftçi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

103. Urfa: Hacı Mustafa Efendi (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

104. Urfa: Pozan Bey (1891-1968). Suruç (Şanlıurfa) doğumlu, okul bitirmedi, çiftçi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

105. Van: Emin Bey (Girdivan) (1874-1963). Van doğumlu, rüştiye mezunu, Erzurum mektupçusu, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

106. Van: Hakkı Ungan (1880-1943). Van doğumlu, idadi mezunu, Bitlis vali vekili. Sonraki dönemlerde seçildiği yer ve meclisler: Van 2, 3, 4, 5, 6, 7.

107. Van: Hasan Sıddık Bey (Haydari) (1887-1966). Muradiye (Van) doğumlu, rüştiye mezunu, çiftçi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

108. Van: Haydar Bey (Vaner) (1875-1954). Podgorica (Karadağ) doğumlu, mülkiye mezunu, Van valisi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

109. Van: Kamil Efendi (Mendanlı) (1876-?). Van doğumlu, eğitimi bilinmiyor, çiftçi, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

110. Van: Şeyh Masum Efendi (?-?). Doğum yeri, eğitimi ve mesleği bilinmiyor, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

111. Van: Tevfik Bey (Demiroğlu) (1862-1930). Van doğumlu, rüştiye mezunu, Van nüfus müdürü, Birinci Meclis'ten sonra hiç milletvekili seçilemedi.

EK II
1927-1946 ARASINDA DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGELERİNDEN SEÇİLEN MİLLETVEKİLLERİ

1. Abdulmuttalip Öker (1893-1951). Sivas doğumlu, mülkiye mezunu, dâhiliye vekâleti iller idaresi genel müdürü. Malatya 3, 4, 5, 6, 7; Sivas 8.

2. Abdülhak Fırat (1881-1953). Erzincan doğumlu, harp okulu ve hukuk (İstanbul) mezunu, asker. Erzincan 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

3. Abdürrezzak Şatana (1879-1948). Mardin doğumlu, rüştiye mezunu, çiftçi-tüccar. Mardin 2, 3, 4, 5, 8.

4. Ahmet Ağaoğlu (1869-1939). Karabağ-Şuşa (Azerbaycan) doğumlu, hukuk (Paris) ve College de France tarih ve filoloji mezunu, matbuat ve istihbarat umum müdürü. Kars 2, 3.

5. Ahmet Kutsi Tecer (1901-1967). Kudüs (İsrail) doğumlu, felsefe (Darülfünun), yüksek ziraat okulu ve yüksek öğretmen okulu mezunu, maarif vekâleti talim ve terbiye heyeti üyesi. Seyhan 6; Urfa 7.

6. Ahmet Saffet Okay (1877-1938). İstanbul doğumlu, deniz harp okulu mezunu, asker. Elazığ 3, 4, 5.

7. Ahmet Süreyya Örgeevren (1888-1969). Sındırgı (Balıkesir) doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, avukat. Karesi 2; Aksaray 4; Balıkesir 5, 7, 8; Bitlis 6.

8. Ahmet Şükrü Emed (1898-1970). İstanbul doğumlu, tıbbiye mezunu, Cerrahpaşa hastanesi hekimi. Diyarbakır 6.

9. Ahmet Vefik Yazgan (1872-1953). Ürgüp (Nevşehir) doğumlu, yüksek baytar okulu mezunu, askeri veteriner. Urfa 5, 6.

10. Ali Behçet Günay (1877-1949). İstanbul doğumlu, harp akademisi mezunu, asker. Urfa 4, 5.

11. Ali Reşat Göksidan (1895-1949). Sındırgı (Balıkesir) doğumlu, idadi mezunu, çiftçi. Hakkâri 7.

12. Ali Rıza Erten (1887-1964). Mersin doğumlu, yüksek ziraat okulu mezunu, ziraat genel müdürü. Mardin 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

13. Ali Rıza Esen (1880-1960). İbradı (Antalya) doğumlu, yüksek baytar okulu mezunu, ziraat vekâleti genel veteriner müfettişi. Kırşehir 5; Siirt 6, 7, 8.

14. Ali Saib Ursavaş (1887-1939). Revanduz (Irak) doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Urfa 1, 3, 4, 5, 6; Kozan 2.

15. Aziz Samih İlter (1877-1948). İliç (Erzincan) doğumlu, harp akademisi mezunu, asker. Erzincan 3, 4, 5, 6, 7; Kars 8.

16. Aziz Uras (1901-1985). Mardin doğumlu, askeri tıbbiye ve elektroteknik (İsviçre) mezunu, askeri doktor. Mardin 7, 8, 9, 11.

17. Baha Tali Öngören (1881-1957). İstanbul doğumlu, yüksek posta, telgraf, telefon okulu (Paris) mezunu, telgraf genel müdürü. Kars 3, 4, 5.

18. Behçet Türkay (1903-1980). Ödemiş (İzmir) doğumlu, hukuk (Ankara) mezunu, İzmir sulh hukuk hâkimi. Siirt 7.

19. Bülent Osma (1912-1963). İstanbul doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, maliye vekâleti kambiyo müdürü. Bitlis 7.

20. Cafer Özelçi (1886-1957). Malatya doğumlu, tıbbiye mezunu, Muş özel idare dispanseri hekimi. Malatya 7, 8.

21. Cahit Çubukçu (1901-?). Diyarbakır doğumlu, rüştiye mezunu, gazeteci (Diyarbakır). Diyarbakır 6, 11.

22. Cevat Dursunoğlu (1892-1970). Erzurum doğumlu, Felsefe (Berlin) mezunu, maarif vekâleti teftiş heyeti reisi. Kars 6, 7; Erzurum 8.

23. Edip Ergin (1884-1949). İstanbul doğumlu, hukuk mezunu, şura-yı devlet azası. Mardin 5, 6, 7.

24. Emin Kılıççıoğlu (1913-1987). Siirt doğumlu, özel eğitim aldı, gazeteci (Siirt gazetesi sahibi). Siirt 7.

25. Emrullah Barkan (1878-1952). Bingazi (Libya) doğumlu, mülkiye mezunu, başvekâlet muamelat umum müdürü. Malatya 5, 6, 7.

26. Esat Oktay (1887-1972). Çıldır (Ardahan) doğumlu, tıp (Moskova) mezunu, Kars memleket hastanesi başhekimi. Kars 7, 8, 9.

27. Esat Özoğuz (1871-1954). Hopa (Artvin) doğumlu, rüştiye mezunu, Ankara mektupçusu. Lazistan 1; Rize 2, 3, 4; Kars 5, 6, 7.

28. Eşref Demirel (1883-1956). Akşehir (Konya) doğumlu, sanayi alayı mektebi mezunu, ustabaşı. Ankara 4, 5, 6; Kars 7.

29. Etem İzzet Benice (1903-1967). İstanbul doğumlu, yüksek deniz ticaret okulu mezunu, gazeteci (Son Saat, Milliyet, Tan, Açıksöz, İkdam, Son Telgraf). Kars 6; Siirt 8.

30. Faik Bermek (1861-1935). Manastır (Makedonya) doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Kars 3, 4; Tokat 5.

31. Fazıl Ahmet Aykaç (1884-1967). İstanbul doğumlu, siyasal bilgiler (Paris) mezunu, öğretmen (Galatasaray). Elazığ 3, 4, 5, 6, 7; Diyarbakır 8.

32. Fazıl Berki Tümtürk (1881-1940). Daday (Kastamonu) doğumlu, askeri tıbbiye ve hukuk (İstanbul) mezunu, askeri doktor. Malatya 3.

33. Feridun Fikri Düşünsel (1892-1958). İstanbul doğumlu, hukuk (İstanbul) ve hukuk (Paris) mezunu, avukat. Dersim 2; Bingöl 6, 7, 8, 9.

34. Ferit Celal Güven (1894-1975). Adana doğumlu, hukuk (İstanbul) ve güzel sanatlar mezunu, gazeteci (Yeni Adana, Türk Sözü). Urfa 3; Mersin 4; İçel 5, 6, 7.

35. Fethi Altay (1890-1968). Elazığ doğumlu, yüksek ticaret okulu mezunu, Ziraat Bankası Bolu şubesi müdürü. Elazığ 5, 6.

36. Fuat Ağralı (1878-1957). Midilli-Ağra (Yunanistan) doğumlu, hukuk (İstanbul) ve mülkiye mezunu, divan-ı muhasebat başkanı. İstanbul 2, 3; Elazığ 4, 5, 6, 7, 8.

37. Fuat Gökbudak (1892-1958). Konyaereğlisi (Konya) doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, öğretmen (Konya Ereğlisi numune mektebi). Konya 2, 3, 6; Urfa 5.

38. Fuat Köprülü (1890-1966). İstanbul doğumlu, idadi mezunu, öğretim üyesi (edebiyat fakültesi dekanı). Kars 5, 6, 7; İstanbul 8, 9, 10.

39. Fuat Ziya Çiyiltepe (1870-1942). Sofya (Bulgaristan) doğumlu, harp akademisi mezunu, asker. Elazığ 4, 5, 6.

40. Hacı Bedir Fırat (1872-1928). Kahta (Adıyaman) doğumlu, okul bitirmedi. çiftçi. Malatya 1, 2; Kars 3.

41. Hakkı Kılıçoğlu (1872-1960). Niş (Sırbistan) doğumlu, topçu harbiyesi mezunu, asker. Kocaeli 3; Muş 4, 5, 6, 7.

42. Hakkı Ungan (1880-1943). Van doğumlu, idadi mezunu, Bitlis vali vekili. Van 1, 2, 3, 4, 4, 6, 7.

43. Halet Sağıroğlu (1880-1947). Kemah (Erzincan) doğumlu, rüştiye mezunu, Muş mutasarrıfı. Erzurum 2; Malatya 7.

44. Halil Hulki Aydın (1869-1940). Siirt doğumlu, medrese mezunu, Siirt müftüsü. Siirt 1, 2, 3, 4, 5, 6.

45. Halit Bayrak (1892-1965). İzmir doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Bayazıt 3, 4, 5; Ağrı 6, 7, 8.

46. Halit Onaran (1881-1964). İzmir doğumlu, idadi mezunu, İzmir vali vekili. Kars 3; Burdur 4, 5; Mardin 6; İzmir 7; Muş 8.

47. Hasan Durudoğan (1882-1972). İstanbul doğumlu, topçu harbiyesi mezunu, asker. Kars 7.

48. Hasan Kişioğlu (1882-1953). Elazığ doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Elazığ 7, 8.

49. Hasan Menemencioğlu (1891-1952). İstanbul doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, adliye vekâleti müsteşarı. Mardin 6, 7.

50. Hasan Reşit Tankut (1891-1980). Elbistan (Kahramanmaraş) doğumlu, mülkiye mezunu, mülkiye müfettişi. Muş 4; Maraş 5, 6, 7, 8; Hatay 9; Mardin 11.

51. Hasan Üçöz (1906-1972). Boğazlıyan (Yozgat) doğumlu, öğretmen okulu mezunu, öğretmen (Boğazlıyan Necatibey okulu). Tunceli 7; Yozgat 9.

52. Haydar Rüştü Öktem (1885-1951). Gümüşhane doğumlu, idadi mezunu, gazeteci (Anadolu, Duygu). Denizli 2, 3, 4, 5; Tunceli 6; İzmir 8.

53. Hilmi Çoruk (1888-1947). İstanbul doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, öğretmen (Kastamonu lisesi). Mardin 5; Kastamonu 6, 7, 8.

54. Hilmi Oytaç (1881-1942). Selanik (Yunanistan) doğumlu, askeri tıbbiye mezunu, askeri doktor. Malatya 2, 3, 4, 5, 6.

55. Huriye Baha Öniz (1887-1950). İstanbul doğumlu, pedagoji (Londra) mezunu, öğretmen (Yeniköy Rum okulu). Diyarbakır 5.

56. Hüsamettin Kural (1879-1944). İbradı (Antalya) doğumlu, askeri tıbbiye mezunu, sağlık vekâleti müsteşarı. Bayazıt 5; Ağrı 6; Antalya 7.

57. Hüsamettin Tugaç (1889-1975). Pasinler (Erzurum) doğumlu, harp akademisi mezunu, asker. Ağrı 7; Kars 8, 9.

58. Hüseyin Gökçelik (1867-1933). Elazığ doğumlu, özel eğitim aldı, Diyarbakır polis müdürü. Elazığ 1, 2, 3, 4.

59. Hüseyin Sami İşbay-Coşar (1893-1964). İstanbul doğumlu, idadi mezunu, iktisat vekâleti ticaret ataşesi. Urfa 6, 7.

60. Hüsrev Sami Kızıldoğan (1884-1942). Gümülcine (Yunanistan) doğumlu, topçu harbiyesi mezunu, asker. Eskişehir 1; Kars 5, 6.

61. İbrahim Arvas (1884-1965). Başkale (Van) doğumlu, sultani (İstanbul) mezunu, Şemdinan kaymakamı. Hakkâri 1, 3, 4; Van 2, 5, 6, 7, 8.

62. İbrahim Tali Öngören (1875-1952). İstanbul doğumlu, askeri tıbbiye mezunu, askeri doktor. Diyarbakır 2, 3, 5, 6, 7; İstanbul 4; Elazığ 8.

63. İhsan Tav (1878-1941). Reşadiye (Tokat) doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, avukat. Bayazıt 3, 4, 5; Ağrı 6.

64. İhsan Yalçın (1899-1966). Gerede (Bolu) doğumlu, idadi mezunu, askeri posta müdürü. Elazığ 7; Bolu 8.

65. İlyas Sami Muş (1879-1945). Muş doğumlu, medrese mezunu, öğretim üyesi (edebiyat fakültesi). Muş 1, 2; Bitlis 3; Çoruh 5.

66. İrfan Ferit Alpaya (1884-1951). İstanbul doğumlu, hukuk (İstanbul) ve harp okulu mezunu, avukat. Mardin 3, 4, 5, 6, 7, 8.

67. İshak Refet Işıtman (1891-1946). Gaziantep doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, Ankara maarif müdürü. Diyarbakır 3.

68. İsmail Müştak Mayakon (1882-1938). Yenişehir-i Fener (Larissa) (Yunanistan) doğumlu, mülkiye mezunu, gazeteci. Siirt 5.

69. İsmet İnönü (1884-1973). İzmir doğumlu, harp akademisi mezunu, asker. Edirne 1; Malatya 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13; Ankara 6, 7, 8.

70. İzzet Ulvi Aykurt (1880-1957). Eskişehir doğumlu, idadi mezunu, maarif vekâleti özel kalem müdürü. Afyonkarahisar 2, 3, 4, 5; Hakkâri 6; Eskişehir 7.

71. Kahraman Arıklı (1893-1985). Ardahan doğumlu, rüştiye mezunu, çiftçi-tüccar. Kars 6.

72. Kamil Kotan (1886-1952). Muş doğumlu, rüştiye mezunu, millet mektepleri tedrisat meclisi azası. Muş 7.

73. Kazım Berker (1887-1961). İstanbul doğumlu, hukuk (İstanbul) ve hukuk (Paris) mezunu, temyiz mahkemesi ticaret dairesi reisi. Urfa 7.

74. Kazım Sevüktekin (1877-1949). İstanbul doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Diyarbakır 3, 4, 5, 6, 7; Mardin 8.

75. Kemal Doğan (1879-1951). Üsküp (Makedonya) doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Ağrı 6; Kırklareli 7, 8.

76. Kemal Evliyaoğlu (1893-1952). Malatya doğumlu, idadi mezunu, çiftçi. Malatya 7.

77. Kemal Şedele (1902-1960). Elazığ doğumlu, rüştiye mezunu, tüccar. Diyarbakır 7.

78. Lütfi Ülkümen (1904-1982). Kahramanmaraş doğumlu, yüksek ziraat okulu mezunu, yüksek ziraat enstitüsü bağ bahçe tarımı ve ıslahı enstitüsü ve bilimsel ve ekonomik işletmeleri müdürü. Mardin 7, Aydın 9.

79. Mahmut Odabaşı (1868-1932). Siverek (Şanlıurfa) doğumlu, özel eğitim aldı, çiftçi. Siverek 2; Urfa 3, 4.

80. Mahmut Nedim Zabcı (1882-1955). Malatya doğumlu, harp akademisi mezunu ve Fransa'da haritacılık eğitimi gördü, asker. Malatya 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

81. Mahmut Soydan (1883-1936). Siirt doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Siirt 2, 3, 4, 5.

82. Mehmet Ali Kurtoğlu (1881-1954). Taşköprü (Kastamonu) doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Siirt 5.

83. Mehmet Emin Yurdakul (1869-1944). İstanbul doğumlu, rüştiye mezunu, Erzurum valisi. Şebinkarahisar 2, 3; Urfa 4, 5, 6; İstanbul 7.

84. Mehmet Esat Tekeli (1896-1967). Samsun doğumlu, mülkiye mezunu, öğretim üyesi (mülkiye). Urfa 7, 8.

85. Mehmet Nazif Sirel (1880-1943). Yenişehir-i Fener (Larissa). (Yunanistan) doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, İstanbul savcısı. Zonguldak 3; Kars 4, 5.

86. Mehmet Nuri Ural (1869-1942). Trabzon doğumlu, yüksek baytar okulu (Fransa) mezunu, askeri veteriner. Mardin 3; Maraş 4, 5.

87. Mehmet Refet Ülgen (1888-1964). Şanlıurfa doğumlu, matematik (Darülfünun), maliye yüksek okulu ve yüksek öğretmen okulu mezunu, ilköğretim genel müdürü. Urfa 2, 3, 4, 5, 6.

88. Mehmet Şefik Baydar (1871-1936). Doğubayazıt (Ağrı) doğumlu, rüştiye mezunu, Sivas mahkemesi temyiz üyesi. Bayazıt 2, 3.

89. Mehmet Şevket Özpazarbaşı (1883-1970). Malatya doğumlu, rüştiye mezunu, tüccar. Malatya 6, 7.

90. Memduh Şevket Esendal (1884-1952). İstanbul doğumlu, özel eğitim aldı, Tahran büyükelçisi. Elazığ 4; Bilecik 6, 7, 8.

91. Mihri Pektaş (1895-1979). Bursa doğumlu, Amerikan Kız Koleji mezunu, öğretmen (Robert Kolej). Malatya 5, 6, 7.

92. Mithat Kalabalık (1878-1953). İstanbul doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, Kastamonu valisi. Diyarbakır 3.

93. Mithat Yenal (1886-1961). İzmir doğumlu, hukuk (İstanbul) ve hukuk (Paris) mezunu, inhisarlar genel müdürü. Tunceli 6,

94. Muhittin Akyüz (1870-1940). İstanbul doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Kars 4, 5, 6.

95. Muhittin Çöteli (1866-1928). Elazığ doğumlu, rüştiye mezunu, çiftçi. Elazığ 1, 2, 3.

96. Muhittin Birgen (1885-1959). İstanbul doğumlu, edebiyat (Darülfünun) mezunu, Gazeteci (Son Posta). Mardin 6.

97. Muhittin Dinçsoy (1896-1958). İstanbul doğumlu, yüksek ticaret okulu (Fransa) mezunu, tüccar. Urfa 5.

98. Muhittin Emin Temoçin (1893-1938). Genç (Bingöl) doğumlu, sultani mezunu, çiftçi. Genç 2; Bitlis 3.

99. Muhittin Nami Başay (1884-1932). Bitlis doğumlu, harp akademisi mezunu, asker. Bitlis 2, 3; Muş 4.

100. Muhtar Ertan (1912-1951). İstanbul doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, başvekâlet neşriyat ve müdevvenat dairesi müdür muavini. Bitlis 7, 8, 9.

101. Mustafa Solmaz (1866-1929). Elazığ doğumlu, rüştiye mezunu, Elazığ mektupçusu. Elazığ 2, 3.

102. Münip Boya (1872-1953). Van doğumlu, rüştiye mezunu, Hakkâri mutasarrıfı. Van 2, 3, 4, 5, 6, 7.

103. Naki Bekmen (1891-1972). Yanya (Yunanistan) doğumlu, yüksek ziraat okulu mezunu, ziraat vekâleti müsteşarı. Siirt 5, 6.

104. Naki Yücekök (1866-1947). Nasliç (Yunanistan) doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Elazığ 3; Muş 4, 5.

105. Nasuhi Baydar (1894-1962). İstanbul doğumlu, ticaret ve bankacılık okulu mezunu, gazeteci (Hakimiyet-i milliye). Malatya 6, 7.

106. Necmettin Sahir Sılan (1896-1992). Edirne doğumlu, hukuk (Ankara) mezunu, Sümerbank idare meclisi üyesi. Bingöl 6; Tunceli 7, 8.

107. Nihat Berker (1876-1950). Mora-Yenişehir (Nuplia). (Yunanistan) doğumlu, hukuk mezunu, temyiz mahkemesi cumhuriyet başsavcısı. Van 7.

108. Osman Dinçer (1878-1942). Osmaneli (Bilecik) doğumlu, hukuk mezunu, avukat. Mardin 5.

109. Osman Hikmet Işık (1898-1950). Sivas doğumlu, yüksek öğretmen okulu mezunu, Elazığ maarif müdürü. Erzincan 5; Sivas 6, 7, 8.

110. Osman Hilmi Taner (1896-1964). Malatya doğumlu, rüştiye mezunu, tüccar. Malatya 5, 6, 7, 8.

111. Osman Koptagel (1874-1942). Erzincan doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Malatya 5, 6.

112. Osman Ocak (1901-1984). Diyarbakır doğumlu, öğretmen okulu mezunu, öğretmen (Çankırı ortaokulu). Diyarbakır 7, 8.

113. Ömer Lütfi Küntay (1888-1951). Artvin doğumlu, hukuk (İstanbul) mezunu, avukat. Kars 4, 5, 6.

114. Razi Soyer (1881-1949). İzmir doğumlu, yüksek mühendislik okulu mezunu, demiryolları ve limanlar inşaat dairesi başkanı. Urfa 6, 7, 8.

115. Refet Topçuoğlu (1872-1932). Razgrat (Bulgaristan) doğumlu, askeri tıbbiye mezunu, Cebelibereket mutasarrıfı. Urfa 2, 3, 4.

116. Rıfkı Refik Pasin (1890-1972). İstanbul doğumlu, tarih (Sorbonne) mezunu, Beyrut başkonsolosu. Ağrı 7.

117. Rıza Levent (1893-1974). Girit (Yunanistan) doğumlu, askeri tıbbiye mezunu, askeri doktor. Mardin 5, 6; Aydın 7.

118. Rüştü Bekit (1882-1955). Köstence (Romanya) doğumlu, evkaf ihtisas okulu mezunu, vakıflar genel müdürü. Diyarbakır 3, 5, 6, 7.

119. Sabit Sağıroğlu (1881-1960). Kemah (Erzincan) doğumlu, rüştiye mezunu, Erzurum valisi. Erzincan 2, 8, 9; Elazığ 6, 7.

120. Sadrettin Hattuza (1883-1943). Ankara doğumlu, tıbbiye mezunu, İstanbul sağlık ve sosyal yardım müdürü. Kars 3.

121. Saffet Arıkan (1887-1947). Erzincan doğumlu, harp akademisi mezunu, asker. Kocaeli 2; Erzincan 3, 4, 5, 6, 8; Konya 7.

122. Saffet Tuncay (1884-1965). Bergama (İzmir) doğumlu, mülkiye ve siyasal bilgiler (Paris) mezunu, Şura-yı devlet daire reisi. Siirt 7.

123. Sami Erkman (1883-1957). Yanya (Yunanistan) doğumlu, harp akademisi mezunu, asker. Kastamonu 5; Tunceli 6.

124. Seyfi Düzgören (1880-1948). İstanbul doğumlu, harp akademisi mezunu, asker. Mardin 6, 7, 8.

125. Suut Kemal Yetkin (1903-1980). Şanlıurfa doğumlu, felsefe (Rennes Üniversitesi) mezunu, öğretim üyesi (Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi). Urfa 7, 8.

126. Şefik Özdemir (1885-1951). Kahire (Mısır) doğumlu, Camiülezher mezunu, müteahhit. Siirt 6; Gaziantep 7.

127. Şerafettin Karacan (1892-1986). İstanbul doğumlu, harp akademisi mezunu, asker. Kars 6, 7, 8.

128. Şeref Uluğ (1892-1976). Diyarbakır doğumlu, mülkiye ve medrese mezunu, Diyarbakır idadisi müdürü. Diyarbakır 2, 7, 8; Urfa 6.

129. Şevket Dağ (1875-1944). İstanbul doğumlu, sanayi-i nefise mektebi mezunu, öğretmen (İstanbul kız öğretmen okulu). Konya 5; Siirt 6, 7.

130. Şevki Çiloğlu (1876-1970). Eskizağra (Bulgaristan) doğumlu, dişçilik okulu (Atina) mezunu, diş hekimi. Muş 5.

131. Şevki Süsoy (1898-1962). Tokat doğumlu, idadi mezunu, Tokat inhisarlar başmüdürlüğü sicil şubesi amiri. Siirt 5.

132. Şükrü Ataman (1882-1955). Rodos (Yunanistan) doğumlu, idadi mezunu, Ziraat Bankası genel müdürü. Muş 5, 6.

133. Tahsin Banguoğlu (1904-1989). Drama (Yunanistan) doğum-

lu, edebiyat (Darülfünun) mezunu, öğretim üyesi (Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi). Bingöl 7, 8.

134. Tahsin Berk (1881-1943). Selanik (Yunanistan) doğumlu, rüştiye mezunu, Elazığ defterdarı. Elazığ 1, 3, 4, 5.

135. Talat Haşim Ural (1901-1951). Malatya doğumlu, idadi mezunu, çiftçi. Malatya 4.

136. Tevfik Bilge (1865-1940). Manastır (Makedonya) doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Diyarbakır 5.

137. Tevfik Temelli (1893-1947). Malatya doğumlu, rüştiye mezunu, tüccar. Bitlis 6; Malatya 7, 8.

138. Ubeydullah Efendi (1857-1937). İzmir doğumlu, medrese mezunu, Beyoğlu evlendirme memuru. Bayazıt 4, 5.

139. Vasıf Çınay (1884-1950). Adapazarı (Sakarya) doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Malatya 3, 4, 5, 6.

140. Veli Necdet Sünkitay (1891-1969). Diyarbakır doğumlu, idadi mezunu, Ziraat Bankası merkez müdürü. Diyarbakır 6.

141. Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974). Kahire (Mısır) doğumlu, Fransız Frerler Koleji (Mısır) mezunu, gazeteci (İkdam). Mardin 2, 3; Manisa 4.

142. Yusuf Akçura (1876-1935). Senber (Simbirsk). (Rusya) doğumlu, harp okulu ve siyasal bilgiler (Paris) mezunu, öğretim üyesi (edebiyat fakültesi). İstanbul 2, 3, 4; Kars 5.

143. Zekai Apaydın (1877-1947). Saraybosna (Bosna-Hersek) doğumlu, mülkiye mezunu, Eskişehir mutasarrıfı. Adana 1; Aydın 2; Diyarbakır 3, 4, 5.

144. Zeki Mesut Alsan (1889-1984). Aydın doğumlu, mülkiye, siyasal bilgiler (Paris) ve hukuk mezunu, öğretim üyesi (mülkiye). Edirne 3; Diyarbakır 4, 5, 6.

145. Zihni Orhon (1883-1955). Erzurum doğumlu, harp okulu mezunu, asker. Erzurum 1; Kars 6, 7, 8.

146. Zülfü Tigrel (1876-1940). Diyarbakır doğumlu, idadi mezunu, çiftçi. Diyarbakır 1, 2, 4, 5, 6.

Daha önce *New Perspectives on Turkey*, (No. 44, Bahar 2011 s. 73–102) dergisinde yayınlanan "Representation of the Eastern and Southeastern Provinces in the Turkish Parliament during the National Struggle and Single-Party Era (1920-1946)" başlıklı yazımın gözden geçirilmiş çevirisidir. Türkçesi ilk kez bu derlemede yayınlanmaktadır.

TÜRK PARLAMENTO TARİHİNE DAİR BAZI DİPNOTLAR

Bir süredir Meral Demirel ile birlikte tek parti dönemindeki seçimleri, milletvekillerini, parlamentonun yapısını ve çalışma tarzını ele alan bir kitap üzerinde çalışıyoruz. Burada, çalışmalarımız sırasında karşımıza çıkan hatalardan önemli gördüğümüz birkaçı üzerinde durmak istiyorum. İlk olarak Meclis-i Mebusan üyesi oldukları için 1920'de seçime girmeden, doğrudan TBMM'ye katılanların durumunu ele alacağım ve tam bir liste vererek, bunların sayısının yaygın olarak belirtildiğinin aksine 92 değil, 88 olduğunu belirteceğim. Ardından Muş Mebusu Hacı İlyas Bey'in son Meclis-i Mebusan üyeleri arasında bulunmadığına ilişkin iddiayı değerlendireceğim. Üçüncü olarak bazı resmî yayınlarda iki farklı kişi olarak gösterilen Birinci Meclis'teki Erzurum Milletvekili Süleyman Necati (Güneri) Bey ile Beşinci Meclis'teki Zonguldak Milletvekili Necati Güneri'nin aslında aynı kişi olduğunun üzerinde duracağım. Son olarak gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) gerekse Serbest Cumhuriyet Fırkası'na (SCF) katılan milletvekillerinin listelerinde öteden beri yapılmakta olan birer önemli hataya değinip,

TpCF üyesi Ergani Mebusu İhsan Bey'in, yaygın olarak belirtildiğinin aksine İhsan Hamit Tiğrel değil, İhsan Sağlam olduğunu; SCF üyelerinden İbrahim Bey'inse, yaygın kanının aksine Kütahya Mebusu İbrahim Dalkılıç veya Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya Yiğit değil, Kocaeli Mebusu İbrahim Tolon olduğunu öne süreceğim.

Birinci Meclis'e Meclis-i Mebusan'dan gelenler

Bilindiği gibi Birinci Meclis (1920-1923) iki ayrı seçim sonucunda seçilen milletvekillerinden oluşan bir meclistir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalinden üç, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın toplantılarına ara verme kararı almasından bir gün sonra 19 Mart 1920'de bir genelge yayınlayarak, Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin toplanacağını duyurmuştur. Genelgeye göre, ülke genelinde derhal seçim yapılacak ve nüfus büyüklüklerine bakılmaksızın her livadan beş mebus seçilecekti.[1] Ayrıca 1919 yılı sonunda yapılan seçimler sonucunda oluşan son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinden isteyenler de Ankara'ya gelerek görevlerini TBMM'de sürdürebileceklerdi.

Meclis seçimler henüz tamamlanmadan 23 Nisan 1920'de açıldı. Gerek yeni seçilenler gerekse İstanbul'daki Meclis'in üyeleri TBMM'ye katılımlarını meclis açıldıktan sonra da sürdürdüler. 27 Eylül 1920 tarihli bir meclis kararıyla bu tarihten sonra İstanbul'dan gelecek olan mebusların TBMM'ye kabul edilmeleri uygulamasına son verildi.[2]

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan kaç mebusun TBMM'ye katıldığı konusu, ilginç bir biçimde, bir muamma haline gelmiştir. Değişik kaynaklarda farklı sayılar verilmekle birlikte, en çok kullanılan sayı 92'dir. Bu sayının kayna-

1 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2011, s. 376.

2 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre 1, cilt 5, s. 183.

ğı TBMM Genel Sekreterlerinden Veysel Genya'nın 1943'te yayınlanan *TBMM İsim Defteri*'dir. Söz konusu yayında "İstanbul Meclisinden gelenler" başlığı altında 92 mebusun adı sayılmış ve sonraki birçok çalışmada bu liste esas alınmıştır.[3] *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup* adlı çalışmamda TBMM'ye katılan Meclis-i Mebusan üyesi sayısının 92 değil, 88 olduğunu belirtmiştim.[4]

Genya'nın *İsim Defteri*'nde verdiği listede yer alan dört isim sorunludur:

1. Listede 5. sırada yer alan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa (Ankara) Meclis-i Mebusan'a Erzurum'dan seçilmiş olmakla birlikte, İstanbul'daki toplantılara katılmamıştır. TBMM üyeliği Meclis-i Mebusan'a seçilmiş olması nedeniyle değil, 1920'de yapılan yeni seçimde Ankara'dan seçilmesi sonucu gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM için yapılan seçimi kazandığını gösteren seçim mazbatası 24 Nisan 1920'de TBMM'de onaylanmıştır.[5]

2. Listede 30. sırada yer alan Ertuğrul Mebusu Ahmet (Dakşe) Bey zaten Meclis-i Mebusan üyesi değildir. O da 1920'de TBMM için yapılan seçim sonucunda seçilmiş ve seçim mazbatası 24 Nisan 1920'de onaylanmıştır.[6]

3. Listede 66. sırada yer alan Kütahya Mebusu Haydar Bey'in durumu da Ertuğrul Mebusu Ahmet (Dakşe) Bey'in durumuyla aynıdır. O da Meclis-i Mebusan üyesi olmayıp 1920'de TBMM'ye seçilmiş ve seçim mazbatası 24 Nisan 1920'de onaylanmıştır.[7]

4. Listede 87. sırada yer alan Trabzon Mebusu Hasan (Sa-

---

3 Veysel Genya, *TBMM İsim Defteri, Devre V, 1 Mart 1935-27 Kanunisani 1939*, Ankara TBMM Matbaası, 1943, s. 19-21.

4 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994, s. 137-138.

5 *TBMM ZC*, Devre 1, cilt 1, s. 6.

6 *TBMM ZC*, Devre 1, cilt 1, s. 8.

7 *TBMM ZC*, Devre 1, cilt 1, s. 6.

ka) Bey her ne kadar Meclis-i Mebusanı üyesi idiyse de, öngörülen süre içinde TBMM'ye katılmadığından, nisab-ı müzakere kanunu gereğince mebusluk görevini Ankara'da sürdürme hakkını yitirmiştir. Ama, Trabzon'dan TBMM'ye seçilen beş kişiden birinin vefatı, üçünün istifası üzerine, burada 9 Ocak 1921'de yapılan ara seçime girmiş ve mebus olmuştur. Seçim mazbatası 31 Ocak 1921'de onaylanmıştır.[8]

Kısacası, yukarıda isimlerini saydığım dört mebusun TBMM'ye katılmaları, Meclis-i Mebusan üyesi oldukları için değil, 19 Mart 1920 tarihli genelge doğrultusunda TBMM için yapılan seçimleri kazanmaları sayesinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu dört kişiyi "yeni bir seçime girmeden Meclis-i Mebusan'dan TBMM'ye doğrudan katılanlar" listesinden çıkartmak gerekmektedir. Bu durumda Genya'nın 92 kişilik listesi, 4 kişi eksiğiyle, aşağıdaki 88 kişilik listeye dönüşmektedir:

1. Bekir Sami (Kunduh) Bey *[Amasya]*
2. Ömer Lütfi (Yasan) Bey *[Amasya]*
3. Ahmet Rüstem (Alfred Bilinski) Bey *[Ankara]*
4. Hacı Atıf Efendi *[Ankara]*
5. Mustafa Hilmi (Çayırlıoğlu) Bey *[Ankara]*
6. Ömer Mümtaz (Tanbi) Bey *[Ankara]*
7. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey *[Antalya]*
8. Cami (Baykurt) Bey *[Aydın]*
9. Mehmet Emin (Arkut) Efendi *[Aydın]*
10. Resul Bey *[Bitlis]*
11. Sadullah (Eren) Bey *[Bitlis]*
12. Cevat Abbas (Gürer) *[Bolu]*

---

8 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 8, s. 3-4. Ayrıca Veysel Genya'nın 92 kişilik listesinde yer almayan Denizli Mebusu Hakkı Behiç (Bayiç) Bey'in durumu da Mustafa Kemal Paşa ile Hasan (Saka) Bey'in durumu gibidir. O da Denizli'den Meclis-i Mebusan'a seçilmiş, ama daha sonra TBMM seçimlerine de katılarak hem Kırşehir hem de Denizli'de seçimi kazanmıştır. Daha sonra Kırşehir mebusluğundan istifa ederek Denizli'yi tercih etmiştir.

13. Tunalı Hilmi Bey *[Bolu]*
14. Hasan Fehmi (Kokay) Bey *[Bursa]*
15. Osman Nuri (Özpay) Bey *[Bursa]*
16. Emin (Geveci) Bey *[Canik]*
17. Behçet (Kutlu) Bey *[Çankırı]*
18. Hacı Tevfik (Durlanık) Efendi *[Çankırı]*
19. Abdullah İsmet (Eker) Bey *[Çorum]*
20. Hasan Hayri (Konko) Bey *[Dersim]*
21. Fevzi (Pirinççioğlu) Bey *[Diyarbakır]*
22. Zülfü (Tigrel) Bey *[Diyarbakır]*
23. Mehmet Şeref (Aykut) Bey *[Edirne]*
24. Faik (Kaltakkıran) Bey *[Edirne]*
25. Muhittin (Çöteli) Bey *[Elazığ]*
26. Mustafa Şükrü (Çağlayan) Efendi *[Elazığ]*
27. Kadri Bey *[Ergani]*
28. Rüştü (Bulduk) Bey *[Ergani]*
29. Celaleddin Arif Bey *[Erzurum]*
30. Hüseyin Avni (Ulaş) Bey *[Erzurum]*
31. Süleyman Necati (Güneri) Bey *[Erzurum]*
32. Zihni (Orhon) Bey *[Erzurum]*
33. Abdullah Azmi (Torun) Efendi *[Eskişehir]*
34. Hacı Veli (Bayraktar) Efendi *[Eskişehir]*
35. Ali Cenani Bey *[Gaziantep]*
36. Celal Nuri (İleri) Bey *[Gelibolu]*
37. Mehmet Celal Bey *[Genç]*
38. Mazhar Müfit (Kansu) Bey *[Hakkari]*
39. Cemal (Mersinli) Paşa *[Isparta]*
40. Ali Rıza (Ataışık) Efendi *[İçel]*
41. Ahmet Ferit (Tek) Bey *[İstanbul]*
42. Ahmet Muhtar Bey *[İstanbul]*
43. Abdülhak Adnan (Adıvar) Bey *[İstanbul]*
44. Numan Usta *[İstanbul]*
45. Refet (Bele) Paşa *[İzmir]*

46. Tahsin (Uzer) Bey *[Izmir]*
47. Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey *[Izmir]*
48. Sırrı (Bellioğlu) Bey *[Izmit]*
49. Ali (Çetinkaya) Bey *[Karahisarısahip]*
50. Mustafa Hulusi (Çalgüner) Efendi *[Karahisarısahip]*
51. Ömer Lütfi (Argeşo) Bey *[Karahisarısahip]*
52. Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey *[Karesi]*
53. Mehmet Besim (Fazlıoğlu) Bey *[Kastamonu]*
54. Suat (Soyer) Bey *[Kastamonu]*
55. Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey *[Kastamonu]*
56. Ahmet Hilmi (Kalaç) Bey *[Kayseri]*
57. Rıfat (Çalıka) Bey *[Kayseri]*
58. Rıza (Silsüpür) Bey *[Kırşehir]*
59. Hacı Bekir (Sümer) Efendi *[Konya]*
60. Kazım Hüsnü Bey *[Konya]*
61. Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi *[Konya]*
62. Musa Kazım (Onar) Efendi *[Konya]*
63. Ömer Vehbi (Büyükyalvaç) Efendi *[Konya]*
64. Ragıp (Soysal) Bey *[Kütahya]*
65. Osman (Özgen) Bey *[Lazistan]*
66. Mustafa Fevzi (Bilgili) Efendi *[Malatya]*
67. Tahsin (Hüdaioğlu) Bey *[Maraş]*
68. Mithat (Ulusal) Bey *[Mardin]*
69. Hacı İlyas Sami (Muş) Efendi *[Muş]*
70. Osman Kadri (Bingöl) Bey *[Muş]*
71. Mehmet Ataullah (Atay) Bey *[Niğde]*
72. Rüstem (Acar) Bey *[Oltu]*
73. Yasin (Haşimoğlu Akdağ) Bey *[Oltu]*
74. İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey *[Saruhan]*
75. Mahmut Celal (Bayar) Bey *[Saruhan]*
76. Reşit (Bey) *[Saruhan]*
77. Halil Hulki (Aydın) Bey *[Siirt]*
78. Rıza (Nur) Bey *[Sinop]*

79. Hüseyin Rauf (Orbay) Bey *[Sivas]*
80. Kara Vasıf (Karakol) Bey *[Sivas]*
81. Ziya Bey *[Sivas]*
82. Bekir Sıtkı (Ocak) Bey *[Siverek]*
83. Ali Şükrü Bey *[Trabzon]*
84. Hüsrev (Gerede) Bey *[Trabzon]*
85. Hakkı (Ungan) Bey *[Van]*
86. Haydar (Vaner) Bey *[Van]*
87. Bahri (Tatlıoğlu) Bey *[Yozgat]*
88. İsmail Fazıl (Cebesoy) Paşa *[Yozgat]*

Muş Mebusu Hacı İlyas Sami (Muş) Bey'in durumu

Listede yer alan 88 mebustan 87'sinin son Osmanlı Meclis-i Mebusanı üyesi oldukları için, 1920 seçimlerine girmeden TBMM'ye doğrudan katıldıkları kesindir. Sadece, Muş Mebusu Hacı İlyas Sami (Muş) Bey'in durumu sorunlu gibi gözükmektedir.

TBMM Genel Sekreteri Veysel Genya'nın *TBMM İsim Defteri* dışında hazırladığı bir başka önemli kaynak *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 25. Yıldönümünü Anış* adını taşımaktadır. Birinci TBMM üyeleriyle ilgili son derece değerli bilgiler içeren bu kaynakta da, tıpkı *İsim Defteri*'nde olduğu gibi, Hacı İlyas Sami Bey'in son Osmanlı Meclis-i Mebusanı üyesi sıfatıyla, 1920'deki seçimlere katılmadan doğrudan TBMM'ye katıldığı yazılıdır.[9] Hacı İlyas Bey'in son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda üye olduğunu belirten bir başka kişi Mahmut Goloğlu'dur. Goloğlu'nun, *Üçüncü Meşrutiyet* adlı kitabının sonunda yer alan "12 Ocak 1920'de açılan, 18 Mart 1920'de toplantılarını erteleyerek dağılan ve 11 Nisan 1920'de Padişah buyruğu ile kapatılan Son Osmanlı Mecli-

9 Veysel Genya, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 25. Yıldönümünü Anış*, Ankara, 1945, s. 59.

si Mebusanı'na seçildikleri tespit edilebilen mebuslar" başlıklı listenin 30. sırasında Hacı İlyas Sami Bey'in adı vardır.[10]

Buna karşılık, Kazım Öztürk'ün 1973'te; TBMM Personel ve Özlük İşleri Müdürlüğü'nün 1991'de hazırladığı TBMM Albümleriyle, İhsan Güneş'in hazırladığı *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet* adlı çalışmaya ve İhsan Ezherli'nin hazırladığı Meclis-i Mebusan üyeleri isim listesine göre Hacı İlyas Sami Bey son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda üye değildi.[11] Bu kaynaklara bakılırsa, onun TBMM üyeliği 19 Mart 1920 tarihli genelge doğrultusunda TBMM için yapılan seçimleri kazanması sonucunda gerçekleşmişti.

Fahri Çoker'in hazırladığı *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923* adlı kitaptaysa, Hacı İlyas Sami Bey için birbirinin tamamen zıddı bilgiler verilmektedir. Kitabın bir yerinde "İstanbul Meclisinden İngilizlerce tutuklanarak Malta'ya sürülmüş, serbest bırakılması üzerine 1 Aralık 1921'de TBMM'ne katılmıştır" denmekte,[12] bir başka yerinde bu bilginin tersine "TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimde Muş Milletvekili oldu" denmektedir.[13] Çoker, aynı kitabın bir başka yerinde, kesin bir dil kullanarak, "Malta'da sürgünden salıverildikten sonra Ankara'ya gelip TBMM'ne katılanlardan Hacı İlyas Sami (Muş) İstanbul Mebusan Meclisinin IV'üncü Dönemine seçilmemiş

10 Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara, Başnur Matb., 1970, s. 297.

11 Kazım Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, (1920-1973)*, Ankara, Önder Matb., 1973, s. 59; TBMM Personel ve Özlük İşleri Müdürlüğü, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, (1920-1991)*, TBMM Genel Sekreterliği Yayınları, 1994, s. 40; İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*, cilt 2, Ankara, TBMM Vakfı Yay., 1998., s. 64 ve İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1992, s. 188.

12 Çoker, Fahri, Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM 1. Dönem, 1919-1923, III. cilt, 1. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Ankara, TBMM Vakfı Yay., 1995, s. 35.

13 *A.g.e.*, s. 798.

olup, TBMM I'inci dönemi için yapılan seçimde Muş Milletvekili olmuş, ancak Malta dönüşü Meclis'e katılmıştır" demektedir.[14] Kısacası Çoker de Hacı İlyas Sami Bey'in Meclis-i Mebusan üyesi olmadığından, TBMM için yapılan seçimler sonucunda Muş Mebusu olduğuna karar kılmaktadır.

1920'de Muş'ta TBMM için yapılan seçim

Yukarıda belirtildiği üzere, 19 Mart 1920 tarihli genelgeye göre her livadan beş mebus seçilecekti. Bu genelge doğrultusunda, Muş'ta seçim 15 Nisan 1920'de yapıldı ve Muş Bidayet Mahkemesi Üyesi Abdülgani (Ertan), çiftçi-tüccar ve Belediye Meclisi Üyesi Kasım (Dede), Muş Bidayet Mahkeme Reisi Mahmut Sait (Yetkin) ve çiftçi-tüccar Rıza (Kotan) beylerle, Muş Vergi İdaresi Başkâtibi Hacı Ahmet Hamdi (Bilgin) Efendi seçimi kazanarak TBMM üyeliğine hak kazandı. Bu beş mebus harcırahlarının gönderilmemesi nedeniyle, seçimden bir süre sonra, TBMM Başkanlığına başvurmuşlar ve harcırahları gelinceye kadar izinli sayılmaları talebinde bulunmuşlardır. 21 Temmuz'da yapılan görüşmeler sonucunda bu izin talebi kabul edilmiştir.[15] Muş mebuslarının se-

14 *A.g.e.*, s. 992. Çoker'e göre de Meclis-i Mebusan üyesi oldukları için 1920 seçimlerine girmeyip doğrudan TBMM'ye katılan mebus sayısı 88'dir. Çoker'in 88 kişilik listesinde yukarıda aktardığım listede yer alan Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Bey'in adı yoktur. Buna karşılık Kütahya Mebusu Haydar Bey'in adı listeye alınmıştır. Diğer isimler ise aynıdır. Böylece bir kişinin çıkması, bir başka kişinin ilave edilmesi suretiyle bu liste de 88 kişiden oluşmaktadır. TBMM'ye Meclis-i Mebusan'dan katılanlar listesinde Kütahya Mebusu Haydar Bey'in adını sayan Çoker, kitabının Haydar Bey'le ilgili ayrıntılı bilgi veren bölümünde bu kişinin Meclis-i Mebusan üyesi olmadığını, 1920'de yapılan seçimler sonucunda milletvekili olarak TBMM'ye katıldığını yazmaktadır! ["TBMM'nin I'inci Dönemi için 4 Nisan 1920'de yapılan seçimlerde Kütahya Milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de Meclis'in açılışında hazır bulundu" (s. 700)]. Gerçekten de Haydar Bey son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda üye değildir. TBMM için yapılan 1920 seçimleri sonucunda milletvekili olmuş, seçim mazbatası 24 Nisan 1920'de onaylanmıştır. Bkz. *TBMM ZC*, Devre 1, cilt 1, s. 6.

15 *TBMM ZC*, Devre 1, cilt 2, s. 369.

çim mazbataları 31 Temmuz 1920'de onaylanmış ve adı geçen beş mebus Ankara'ya gelerek ilk kez 27 Ağustos 1920'de TBMM toplantısına katılmıştır.[16] Bu beş mebus TBMM kapanana kadar görevde kalmış, dolayısıyla Birinci Meclis dönemi boyunca Muş'ta hiçbir ara seçim yapılmamıştır.

16 Mart 1920 tarihli genelgeye göre, TBMM için her livadan beş mebus seçileceğine ve Muş'ta TBMM için yapılan seçimi yukarıda isimleri sayılan beş mebus kazandığına göre, Hacı İlyas Sami Bey'in, Malta sürgünü dönüşü, 1 Aralık 1921'de TBMM'ye katılabilmesinin tek bir yolu kalmaktadır: Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı üyeliği.

Aslında Muş'ta TBMM için seçim yapılırken Hacı İlyas Sami (Muş) Bey Ermeni kırımından suçlu olduğu iddiasıyla İstanbul'da tutuklu idi.[17] TBMM'nin henüz açılmadı-

16 Muş mebuslarının seçim mazbatalarının onayı için bkz. *TBMM ZC*, Devre I, cilt 3, s. 6; bu beş mebusun TBMM'ye katılma tarihleri için bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi. Bir Tarihçe ile Meclis Aza-yı Kiramının Tasvirlerini Muhtevi Albüm*, Ankara, Yenigün Matb., 1923, s. 107-109 ve Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, s. 99.

17 Fahri Çoker, Hacı İlyas Sami Bey'in özgeçmişinde, bu dönem hakkında şu bilgileri veriyor: "Damat Ferit Paşa'nın 4 Mart 1919'da iktidara gelmesinden sonra İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından düzenlenen ve Ermeni kırımından suçlu oldukları iddiasıyla tutuklanması istenen kişiler arasında yer alması itibarıyla bir ara tutuklanarak Bekiraga Bölüğüne konuldu ise de delilik belirtileri gösterdiğinden önce müşahede altına alındı, bir süre sonra salıverildi. Ancak İngilizlerin üzerinde durmasıyla 7 Aralık 1919'da tekrar tutuklandı. Yargılanması yapılmadan dokuz ay tutuklu kaldıktan sonra 29 Ağustos 1920'de Malta Adası'na sürgüne gönderildi" (s. 797-798). Muş'ta TBMM için seçim yapılırken Hacı İlyas Sami Bey'in İstanbul'da tutuklu olduğu doğrudur. Ancak tutuklu olduğu süre zarfında yargılanmasının yapılmadığı yolundaki tespit yanlıştır: Hacı İlyas Bey 1920 başında yargılanmıştır. Taner Akçam, bu konuda şu bilgiyi vermektedir: "Eski Muş Mutasarrıfı İlyas Sami Davası: Ocak, Şubat 1920'de basında bazı haberler yer almıştır. Ayrıntılı bilgi yoktur". Taner Akçam, "Divan-ı Harbi Örfi'lerin Kurulması: İstanbul Yargılamaları", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1995, sayı 137, s. 50. Sina Akşin de *Alemdar* gazetesinin Ocak ve Şubat 1920'deki bazı sayılarına dayanarak bu konuda şu bilgiyi vermektedir: "Sonra tehcirle ilgili davalar vardı. Örneğin Karamürsel tehciri davası, Çankırı İT Kâtib-i Mesulü Cemal Oğuz davası, eski Muş Mutasarrıfı İlyas Sami dâvâsı..." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, cilt 2, İstanbul, Cem Yay., 1992, s. 354.

ğı ve Muş'ta TBMM seçimlerinin henüz yapılmadığı bir tarihte, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin 7 Nisan 1920'de Londra'ya gönderdiği 61 kişilik suçlular listesinde Hacı İlyas Bey için "Muş Mebusu, şimdi Beşiktaş'ta. Sisak Nalbantyan ile Azniv Sasatyan tanıklık ediyorlar" denmek suretiyle, onun son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Muş mebusu olduğu belirtilmektedir.[18] Başka İngiliz belgelerinde de İlyas Sami Bey hep Muş Mebusu olarak anılmaktadır.[19] Bilal Şimşir, Hacı İlyas Sami Bey'in son Meclis-i Mebusan'da Muş mebusu olduğunu şu sözleriyle açıkça belirtir:

> "Son Osmanlı Meclisinin mebusları Malta ile Ankara arasında seçim yapmak durumuyla karşı karşıyadırlar. Malta'ya sürülmekle Ankara'da mebusluğu sürdürmek şıklarından birini seçmek zorundadırlar. Başka bir şık yok gibidir. Üçüncü bir şık deneyenler, Ankara'ya gitmeyip İstanbul'da kalanlar da olur. Bunlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına katılmazlar. Bir süre İstanbul'da oturmayı da başarırlar. Ama bunlardan bazılarının geçten geç yine de Malta'ya sürüldükleri görülür. Söz gelişi, Ankara'ya geçmeyenlerden Antep Mebusu Ali Cenani Bey 13 Temmuz 1920 günü, Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Efendi ise 29 Ağustos 1920 günü Malta'ya sürülmüşlerdir."[20]

Malta'ya sürülen Meclis-i Mebusan üyelerinin durumu 31 Temmuz 1920'de TBMM'de ele alınmış ve bu durumda olan on bir kişinin TBMM üyesi sayılması kararlaştırılmıştır. Mebusluğu kabul edilen on bir kişi şunlardır: Sivas Mebusları Rauf (Orbay), Vasıf (Karakol), Edirne Mebusları Şeref (Arkut), Faik (Kaltakkıran), Diyarbakır Mebusları Fevzi

18 Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Ankara, Bilgi Yay., 1985, İkinci Basım, s. 71.

19 Örneğin bkz. *a.g.e.*, s. 98, 196, 223, 228. Bilal Şimşir de, Hacı İlyas Bey'in Malta'ya sürgün tarihini, İngiliz belgelerine dayanarak, 29 Ağustos 1920 olarak vermektedir. Bkz. *a.g.e.*, s. 189, 196.

20 *A.g.e.*, s. 189 ve 192.

(Pirinççioğlu), Zülfü (Tiğrel), İzmir Mebusu Tahsin (Uzer), Karahisarısahip Mebusu Ali (Çetinkaya), Gelibolu Mebusu Celal Nuri (İleri) beylerle, Isparta Mebusu Cemal (Mersinli) Paşa ve İstanbul Mebusu Numan Usta.[21]

Bu tarihte henüz Malta'ya sürülmemiş olan Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Bey'in adı, doğal olarak, listede yoktur. Hacı İlyas Bey Malta'ya sürülmesinin üzerinden bir ay geçmeden, durumu 21 Eylül 1920'de TBMM'de görüşülmüş ve TBMM Başkanlık Divanı, İlyas Sami Efendi'nin de İstanbul Meclisi azasından olup da Malta'ya gönderilen diğer kişiler gibi TBMM üyesi olarak kabul edilmesini istemiştir. Meclisin onaylaması üzerine İlyas Sami Bey de, öteki Malta sürgünü Meclis-i Mebusan üyeleri gibi, TBMM üyesi sayılmıştır.[22] Son olarak Malta'da bulunan Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey de 12 Mart 1921'de, öteki Malta sürgünü Meclis-i Mebusan üyeleri gibi, TBMM üyeliğine kabul edilmiştir.[23]

Malta sürgünü toplam on üç Mebustan Edirne Mebusları Faik (Kaltakkıran) ve Mehmet Şeref (Aykut) beyler 25 Nisan 1921, Karahisarısahip Mebusu Ali (Çetinkaya) ve Gaziantep Mebusu Ali Cenani beyler 14 Kasım 1921, Sivas Mebusu Hüseyin Rauf (Orbay) ve Diyarbakır Mebusu Zülfü (Tiğrel) beyler 15 Kasım 1921, Sivas Kebusu Vasıf (Karakol) Bey 21 Kasım 1921, İstanbul Mebusu Numan Usta ve Gelibolu Mebusu Celal Nuri (İleri) Bey 26 Kasım 1921, Muş Mebusu Hacı İlyas Sami (Muş) Bey 1 Aralık 1921, Isparta Mebusu Cemal (Mersinli) Paşa 29 Aralık 1921, Diyarbakır Mebusu Fevzi (Pirinççioğlu) Bey 2 Ocak 1922, İzmir Mebusu Tahsin (Uzer) Bey 11 Mart 1922'de Ankara'ya gelerek TBMM'ye katılmışlardır.[24]

21 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 3, s. 16-18.

22 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 4, s. 241.

23 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 9, s. 92.

24 Meclise takdim edilmeleri için ilgili tarihlerdeki Birinci Meclis tutanaklarına bakınız.

İngilizlerle varılan anlaşma sonucunda, İnebolu limanında yapılacak olan esir değişimi için aralarında Hacı İlyas Sami Bey'inde bulunduğu 42 yolcuyu taşıyan Montenol gemisi 25 Ekim günü Malta'dan hareket etmiş, 30 Ekim günü İstanbul'a gelmiş ve esirler 1 Kasım'da İnebolu'da serbest bırakılmıştır.[25]

Hacı İlyas Sami Bey'in Malta esaretinden kurtulduğu 3 Kasım 1921'de TBMM'ye duyurulmuş ve izin talebi kabul edilmiştir. Bu durum o günkü oturumu yöneten Birinci Reisvekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey'in şu sözleriyle TBMM tutanaklarına yansımıştır:

> "Malta'da mevkuf iken anavatana kavuşan Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Efendi'nin 9 Teşrinisani 1337 (9 Kasım 1921) tarihinden itibaren ailesini getirmek üzere yirmi gün mezuniyetini tensip edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir."[26]

Hacı İlyas Sami Bey nihayet 1 Aralık 1921 günü Ankara'ya gelmiş ve Muş Mebusu olarak TBMM'ye takdim edilmiştir. (Bu arada, TBMM'de "Meclis'e takdim" işleminin sadece Meclis-i Mebusan üyeleri için yapılan bir uygulama olduğunu da hatırlatmakta fayda var). Aynı gün kürsüden bir konuşma yapan Hacı İlyas Sami Bey, yasama faaliyetlerini, TBMM kapanana kadar sürdürmüştür.[27]

Konuyla ilgili son bir noktaya daha değinmek istiyorum. Hacı İlyas Sami Bey, dönem boyunca İstanbul'da tutuklu olduğu için, Meclis-i Mebusan'ın hiçbir toplantısına katılmamıştır. Muş'tan Meclis-i Mebusan'a seçilen diğer üye olan Osman Kadri (Bingöl) Bey de onun gibi Meclis-i Mebusan toplantılarına hiç katılmamıştır. Son Meclis-i Mebusan tuta-

25 Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 395-404.

26 TBMM ZC, Devre I, cilt 14, s. 34.

27 TBMM ZC, Devre I, cilt 14, s. 417-418.

naklarında bu iki Muş mebusunun seçim mazbatalarının görüşülmesi ve onaylanmasına dair herhangi bir kayda rastlamadım. TBMM Albümü'nde Osman Kadri Bey için "Osmanlı Meclis-i Mebusanı 4'üncü dönem için seçilmiş ise de BMM 1'inci dönemine kabul edilmiştir" denmektedir.[28] Gerçekten de gerek Osman Kadri Bey'in gerekse Hacı İlyas Sami Bey'in Meclis-i Mebusan üyeliği için aldıkları seçim mazbataları 5 Haziran 1920'de Ankara'da TBMM'de onaylanmıştır. Bu tarihte Osman Kadri Bey TBMM çalışmalarına katılmaktaydı; Hacı İlyas Sami Bey ise İstanbul'da tutuklu idi. 24 Temmuz 1920'de Muş Mebusu Osman Kadri (Bingöl) Bey'in "İstanbul'da mevkuf bulunan Muş Mebusu İlyas Sami Efendi'nin tahliyesi esbabının istimaline dair takriri" ele alınmıştır. Bu görüşme sırasında toplantıyı yöneten Reisisani Celalettin Arif Bey şunları söylemiştir: "Muş Mebusu Hacı İlyas Efendi esas itibarıyla meclis-i mebusanda aza idi. İstanbul'da Ferit Paşa hükûmeti tarafından tevkif edilmişti. Bunu orada iken kurtarmak için elden geldiği kadar çalıştık. Nihayet tahliye ettirdik. Bu defa da Muş livasından da Büyük Millet Meclisi azalığına intihap edildi. Mazbatası da geldi ve tasdik olundu. Kendisi elan İstanbul'da mevkuftur. Bu zatın tahliyesi için 1.500 liralık kefalet-i nakdiye istiyorlar. Muş Mebusu Osman Kadri Bey diyor ki, kendisinin tahsisat-ı seneviyesini vererek bunu oradan kurtaralım. Bunun ile tahlisi nefis etsin ve buraya gelsin." Bu sözlerin ardından bir mebusun "Esbab-ı mevkufiyeti ne imiş?" sorusunu Celalettin Arif Bey "Tehcir meselesi" şeklinde yanıtlamıştır. Görüşmeler sonucunda meclis, başkanlık divanına bu konuda yetki vermiştir.[29]

---

28 TBMM Personel ve Özlük İşleri Müdürlüğü, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1991)*, s. 40

29 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 2, s. 380-381. Celalettin Arif Bey'in "Bu defa da Muş livasından da Büyük Millet Meclisi azalığına intihap edildi. Mazbatası da geldi ve tasdik olundu" şeklindeki sözleri doğru değildir. 5 Haziran 1920'de onaylanan seçim mazbatası, aynı tarihte onaylanan Osman Kadri Bey'in seçim maz-

Sanırım, yukarıda aktardıklarım, Hacı İlyas Sami Bey'in 1920 seçimine katılmadığını, Meclis-i Mebusan üyesi olduğu için TBMM'de yer aldığını açıkça göstermektedir. Dolayısıyla, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan TBMM'ye gelenlerin sayısı Hacı İlyas Sami Bey'le birlikte 88'dir ve isim listesi yukarıda tam olarak verilmiştir. Sıkça kullanılan 92 sayısı artık unutulmalıdır.

Süleyman Necati Güneri, Birinci Meclis'ten sonra yeniden seçilmedi mi?

Hacı İlyas Sami Bey'in ardından şimdi de Birinci Meclis'teki Erzurum milletvekillerinden Süleyman Necati (Güneri) Bey ile ilgili bir hataya değinelim. Elimizde ilk Meclis'ten yayınlandığı tarihe kadarki meclislerde görev yapan bütün milletvekillerini toplu olarak gösteren iki resmî (veya yarı-resmî) albüm bulunuyor. Bunlardan birincisi Kazım Öztürk'ün hazırladığı, 1973'te yayınlanan *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1973)*, ikincisi TBMM Personel ve Özlük İşleri Müdürlüğü'nün hazırladığı, 1994'te yayınlanan *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1991)*. Her iki albümde de milletvekillerine ilk seçildikleri Meclis'in üyelerine ayrılan bölümde yer veriliyor. Burada küçük bir resimleri ve altlarında da özgeçmişlerine dair kısa bilgiler bulunuyor. Bu bilgiler arasında daha sonra hangi meclislere yeniden seçildiklerine ilişkin bilgi de var. Milletvekillerine daha sonra seçildikleri meclis veya meclislerin üyelerine ayrılan bölümde tekrar

---

batası gibi, seçildikleri halde katılamadıkları Meclis-i Mebusan seçimine ait seçim mazhatasıdır. (Oltu Mebusları Yasin Haşimoğlu (Akdağ) ile Rüstem (Acar) beyler de Osman Kadri ve Hacı İlyas Sami beyler gibi, Meclis-i Mebusan için seçilmiş ama oraya katılamadan TBMM'ye kabul edilmişlerdir). Meclis başkanlık divanı Hacı İlyas Sami Bey'in tahliye için söz konusu edilen 1.500 liralık kefalet-i nakdiyeyi ödeyemeden Hacı İlyas Sami Bey Malta'ya sürülmüştür. (Bu konuda bkz. *TBMM ZC*, Devre I, cilt 4, s. 241.

yer verilmiyor.

Kazım Öztürk'ün albümünün Birinci Meclis (1920-1923) üyelerine ayrılan bölümünde Erzurum Milletvekili Süleyman Necati (Güneri) Bey hakkında şu bilgiler verilmiş: "Süleyman Necati Güneri: Mehmet Galip, 1892, Kiğı, OMM Dönem 4. Erzurum. Evli, çocuklu. Albayrak Gazetesi Müdür ve Başmuharriri. Erzurum: 1. 1944'te ölmüştür."[30] Aynı albümün Beşinci Meclis'e (1935-1939) ait milletvekilleri arasında ise Necati Güneri adıyla bir başkası sayılıyor ve resmin altında şu bilgilere yer veriliyor: "Galip, 1889, Kiğı, Hukuk. Maarif. Fransızca, Evli, 4 çocuk. İstanbul Kız Lisesi Tarih ve Coğrafya öğretmeni. Zonguldak: V."[31] Görüldüğü gibi baba adında küçük bir farklılık var, doğum tarihleri farklı, meslekler farklı, birinde ölüm tarihi var diğerinde yok vb.

Benzer bir biçimde TBMM Personel ve Özlük İşleri Müdürlüğü'nün albümünün ilk Meclis'e ait bölümünde Süleyman Necati Güneri hakkında "Kiğı, 1892, Galip, Fransızca, Albayrak Gazetesi Müdür ve Başmuharriri, OMM 4. Dönem Erzurum, I'inci Dönem Erzurum Milletvekili, Evli, 3 çocuk, Ölümü 1944" dendikten sonra, Beşinci Meclis'e ait milletvekillerine ayrılan bölümde aynı isimle bir başka milletvekiline yer veriliyor ve hakkında şöyle diniyor: "Kiğı, 1889, Galip, Hukuk, Fransızca, Eğitim, İstanbul Kız Lisesi Tarih ve Coğrafya Öğretmeni, V'inci Dönem (Ara seçim) Zonguldak Milletvekili, Evli, 4 çocuk."[32] Yine doğum tarihleri, meslekler, çocuk sayısı vb. hakkında bazı farklılıklar var.

Kısacası her iki albüme göre de bu iki milletvekili farklı iki kişi!

Türk parlamento tarihi hakkında değerli bilgiler içeren

---

30 Kazım Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, (1920-1973)*, s. 28.

31 *A.g.e.*, s. 167.

32 TBMM Personel ve Özlük İşleri Müdürlüğü, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, (1920-1991)*, s. 19 ve 113.

Veysel Genya'nın *TBMM İsim Defteri*'nin Birinci Meclis'e ait cildine baktığımızda, doğal olarak, Süleyman Necati Güneri'nin adını görüyoruz. Aynı eserin Beşinci Meclis'e ait cildine baktığımızda da, önce "Necati Güneri: Ara seçim, seçim tarihi 26 Kasım 1937" bilgisine ulaşıyoruz, ardından ara seçimler sonucunda gelenlerin listelendiği "devre zarfında seçilenler" başlığı altında "Zonguldak: Necati Güneri" açıklamasına ulaşıyoruz. Ama isminin yanındaki "yer aldığı önceki meclisler" sütunu boş bırakılmış. Yani bu zatın 1, 2, 3 ve 4. dönem meclislerinin hiçbirinde yer almadığı belirtilmiş oluyor.[33]

Oysa Birinci Meclis'teki Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey'le (Güneri) ile 1937 ara seçimi sonucunda Beşinci Meclis'e giren Necati Güneri aynı kişidir. Hatta Birinci Meclis'teki ikinci grubun yedi kurucusundan biri olması, sert muhalefetiyle tanınması ve 1923 başında "Atatürk'ün seçilme hakkını ortadan kaldırıp yeniden milletvekili seçilmesini engellemek" amacıyla kaleme alındığı iddia edilen yeni seçim kanunu önergesini imzalayan üç kişiden biri olması nedeniyle, 1937'de CHP'den yeniden milletvekili yapılması hayretle karşılanmıştır.[34]

Bu konuda önce bir hatırattan ilginç bilgiler aktaralım. Birinci Meclis'teki ikinci grup kurucularından olup dönem sonunda bir süre adliye vekilliği görevinde bulunan Kayseri

---

33 Veysel Genya, *TBMM İsim Defteri, Devre V, 1 Mart 1935-27 Kanunisani 1939*, Ankara TBMM Matbaası, 1943, s. 17 ve 34. *Büyük Larousse* ansiklopedisinde de Süleyman Necati Güneri için "İlk TBMM'de Erzurum milletvekilliği yaptı, ikinci grup (muhalefet) saflarına geçti (1920-1923), yeniden milletvekili seçilemedi" deniyor. [*Büyük Larousse*, cilt 8, s. 4847]. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*'nde de meclislerde görev yapan milletvekilleri listelenirken "Güneri, Süleyman Necati, Erzurum I., gazeteci-yazar" ve "Güneri, Necati, Zonguldak V., Hukuk, Tarih öğretmeni" denilmek suretiyle iki farklı kişiden söz ediliyor. [*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yay., s. 2693].

34 Söz konusu önergeyi veren diğer iki kişi Mersin milletvekili Selahattin (Köseoğlu) Bey ve Canik Mebusu Emin (Geveci) Bey'dir. Bunlardan Emin Bey de 1931'de CHP'den aday gösterilip Samsun milletvekili olarak Dördüncü Meclis'e (1931-1935) girmiştir.

Milletvekili Rifat Çalıka, Süleyman Necati Güneri'nin 1937 ara seçiminde milletvekili seçilmesi üzerine günlüğüne şunları yazmış:

> "Kayseri, 9 Kasım 1937 - Erzurumlu Necati Bey'in milletvekili olduğunu hayretle öğrendim. Hem de parti adayı olarak! Vaktiyle bu Necati, Bafralı Emin ve Çolak Selahattin beyler, milletvekilleri seçimleri için bir kanun teklifi hazırlamış ve meclis başkanlığına vermişlerdi. Sanırsam bunun bir maddesinde milletvekili olacak kimsenin seçim bölgesi sicilinde seçimden en az altı ay önceden kaydı olması ve Türkiye'ye en az beş yıl önce gelmiş bulunması şartları vardı. Bu maddeyi Gazi Paşa üzerine aldı, bir gürültü, fırtına koptu. Hâlbuki çok yakından biliyorum, hiç kimseyi kastederek hazırlanmış bir teklif değildi. Teklifin ilk müzakeresinde ben de vardım. Necati Bey o günden beri menfur (nefret edilen kişi) olmuş, çocukların tarih kitaplarına bile adı lânetle geçmiş idi."[35]

M. Sadık Yiğitbaş'ın *Kiğı ve Folkloru* adlı kitabında da aynı konuda şunlar belirtiliyor:

> "Diğer taraftan Süleyman Necati ise, Ankara İstiklâl mahkemesinde beraat ettikten sonra, kendi arzusu ve Atatürk'ün de emirleriyle 937 yılına kadar İstanbul Kız Lisesi'nde coğrafya öğretmenliği yaptı. Bu müddet zarfında Darüşşafaka ve İstiklâl Liselerinde de tarih öğretmenliğinde bulundu. Süleyman Necati, aldığı öğretmenlik maaşı ile maişetini temine çalışıyor, fakat başını kaldırıp ta kimseden bir yardım beklemiyordu. Atatürk, onunla görüşmek için fırsat arıyordu. Nihayet bir gün Galatasaray Lisesi'nde tarih imtihanına girdi ve onun da mümeyyiz bulunduğu bu im-

35 Hurşit Çalıka (Yayına hazırlayan, yorumlayan), *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, İstanbul, 1992. s. 94.

tihan salonunda, kendisine iltifat ederek onu, Dolmabahçe Sarayı'na davet etti. Süleyman Necati, bu davete icabet ettiği halde Atatürk'e çekmiş olduğu maddi ve manevi sıkıntıyı bir türlü ihsas ettiremedi. Atatürk, bu Milli Mücadele arkadaşına yapmak istediği yardımı, ancak onun haberi olmadan 937 yılında onu Zonguldak milletvekili olarak yanında bulundurmakla ifa eylemiş ve aynı yılın Ekim ayında Süleyman Necati, bir davetiye ile Ankara'da Kiğılı Asım Köymen'in evinden köşke davet edilmiştir. Atatürk, davete icabet eden Süleyman Necati'nin elini sıktıktan sonra, yanındaki yeni devre milletvekillerine 'sizler yeni arkadaşımsınız, hâlbuki Necati, bu binanın temeline harç koyduğumuz günden beri arkadaşımdır' diye takdim etmiş ve ondan sonra Atatürk, Süleyman Necati'ye bir kadeh rakı ikram eylemiş ve eski arkadaşının şerefine kadehini kaldırmıştır. Bu esnada Süleyman Necati, Atatürk'e, 'doktorum bana, rakıyı men ettiği halde, şerefiniz uğruna sıhhatim mevzubahis değil' diyerek sunulan rakıyı içmiştir. Süleyman Necati, Atatürk'ün ölümünden az sonra emekliye ayrılmış ve bundan sonra da âşıkı bulunduğu öğretmenliğe dönerek, Cibali ortaokulunda tarih öğretmenliği ödevini yaparken, 1 Mart 1944 yılında ani bir hastalığın pençesinden kurtulamayarak, gözlerini hayata yummuştur."[36]

Bu bahsi Fahri Çoker'den bir alıntıyla tamamlayalım:

"Süleyman Necati Güneri:

I'inci Dönemde milletvekilliği sona erince İstanbul'a yerleşti. 17 Haziran 1926'da ortaya çıkarılan Atatürk'e suikast girişimi olayı ile ilgili görülerek Ankara İstiklâl Mahkeme-

36 M. Sadık Yiğitbaş, *Kiğı ve Folkloru*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1965, s. 301-302. Burada öne sürülen Atatürk – Güneri ilişkileri hakkındaki folklorik malzemenin ne derece doğru olduğunu, haliyle, bilemeyiz. Ama alıntının Bir ve Beşinci Meclisler'e seçilen Süleyman Necati Güneri'nin aynı kişi olduğunu göstermesi açısından önemi var.

sinde yapılan yargılaması sonunda 13 Temmuz 1926'da beraatına karar verilerek aklandı. V'inci dönemde, Diyarbakır Valiliğine atanması nedeniyle istifa eden Dr. Mithat Altıok'dan boşalan Zonguldak milletvekilliğine seçilerek 26.11.1937'de Meclise katıldı. 1939'dan sonra çeşitli okullarda öğretmenlik yaparak yaşamını sürdürdü. 20 Haziran 1944'te İstanbul'da öldü. Evli olup beş çocuk babası idi."[37]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyesi Ergani Mebusu İhsan Bey

Şimdi de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılan milletvekilleri konusunu ele alalım. Bilindiği gibi bu konuda öncü çalışmayı, birçok başka konuda olduğu gibi, Mete Tunçay yaptı. Tunçay'ın, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* adlı klasikleşmiş incelemesinde TpCF'ye katıldığını belirttiği 29 kişilik milletvekili listesini burada bir kez daha tekrarlayalım:

"Ankara: Ali Fuat Paşa (Cebesoy).
Bursa: Osman Nuri Bey (Özpay), Necati Bey (Kurtuluş)
Dersim: Feridun Fikri (Düşünsel)
Edirne: Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez)
Ergani: İhsan Bey (Hamit Tiğrel)
Erzincan: Sabit Bey (Sağıroğlu)
Erzurum: Halet Bey (Sağıroğlu), Münir Bey (Hüsrev Göle), Rüştü Paşa
Ertuğrul: Halil Bey (Işık)
Eskişehir: Arif Bey
Gümüşhane: Zeki Bey (Kadirbeyoğlu)
İstanbul: Rauf Bey (Orbay), Dr. Adnan Bey (Adıvar), İsmail Canbulat, Kazım Karabekir Paşa, Refet Paşa (Bele)

37 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem. 1919-1923, III. cilt, I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, s. 402.

Karahisar-ı Sahip (Afyon): Hoca Kamil Efendi (Mitas)
Karesi: Hulusi Bey (Zarflı)
Kastamonu: Halit Bey (Akmansü)
Kocaeli: Ahmet Şükrü Bey
Manisa (Saruhan): Abidin Bey
Mersin: Besim Bey (Özbek)
Ordu: Faik Bey (Günday)
Sivas: Halis Turgut Bey
Tokat: Bekir Sami Bey (Kunduh)
Trabzon: Ahmet Muhtar Bey (Cilli), Rahmi Bey (Eyüboğlu)."[38]

Tunçay, bir dipnotunda bu listeyi Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal Partiler* kitabına dayanarak hazırladığını belirtiyor. Dipnot şöyle: "Tunaya s. 621'de, Ali Fuat Paşa'dan alınmış, TpCF'na giren 28 milletvekilinin adları verilmektedir. Ancak, Frey'in işaret ettiği gibi (*The Turkish Political Elite*, s. 330/dn. 27) yine Tunaya'nın (s. 609'da) İdare Heyeti içinde andığı birinin (Ordu - Faik Bey) adı bu listede yoktur; dolayısıyla toplam, yukarıda sayılan 29 kişi olmalıdır."[39] Tunçay, Ordu Mebusu Faik Bey'i listeye eklemenin yanı sıra Tunaya'nın kitabında yer almayan milletvekili soyadlarını da listesinde belirterek son derece yararlı bir iş daha yapmıştır.

Tunçay'ın burada aktardığım 29 kişilik listesi çok sık kullanılan bir liste haline gelmiştir. Öncelikle doğrudan TpCF üzerine yapılmış olan üç çalışmadaki duruma bakalım. Nevin Yurtsever Ateş, Tunçay'dan alıntı yaparak listeyi olduğu gibi kullanmıştır.[40] Ahmet Yeşil söz konusu 29 kişilik listeyi,

38 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yay., 1981, s. 108-109. Listedekilerden Feridun Fikri'nin yanına Bey eklemek, Hulusi Bey'in soyadını Zarplı, Besim Bey'in soyadını Özek olarak düzeltmek gerekiyor.

39 *A.g.e.*, s. 108 / dn. 98.

40 Nevin Yurtsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cum-*

milletvekillerinin soyadlarını vermeden aynen aktarmıştır.[41] Erik Jan Zürcher, Tunçay gibi, Tunaya'nın listesine Ordu Mebusu Faik Bey'i eklemiş, ama dönemin gazetelerine dayanarak, üç yeni isim daha vererek listeyi 32 kişiye çıkarmıştır. Bu listede bazı milletvekillerinin soyadlarını vermiş, bazılarınınkini vermemiştir.[42] Doğrudan İkinci Meclis üzerine yazılmış iki çalışmada ise durum şöyledir: Işıl Çakan, Tunçay'ın 29 kişilik listesini aynen kullanırken, Dursun Gök 31 kişilik bir liste vermiştir. Gök'ün listesinde Tunçay'ın 29 isminden ikisi sayılmazken, dört yeni isim vardır.[43] Diğer kaynaklardaki duruma bakıp sözü uzatmayı gereksiz görüyorum. Bu kadarı TpCF mebusları listesi konusunda esas alınan listenin Tunçay'ın listesi olduğunu açıkça gösteriyor.

TpCF'nin kuruluş sürecinde, CHF'den kaç mebusun istifa ettiğini, bunlardan kaçının ve kimlerin bağımsız kalmayı tercih ettiklerini belirleyen bir çalışma, sanırım, dönemin gazetelerini çok ayrıntılı olarak incelemek suretiyle yapılabilir ve yapılmalıdır. Nitekim Zürcher'in kitabında böyle bir girişim göze çarpmaktadır. Ben burada böyle bir girişimde bulunmayı amaçlamıyorum. Sadece Cebesoy ve Tunaya'nın TpCF mebusları arasında saydığı Ergani Mebusu İhsan Bey konusundaki karışıklığı gidermeye çalışacağım. Tunçay listesinde bu kişinin İhsan Hamit Tiğrel olduğunu belirtmiş ve bu isim sonraki çalışmalarda bu şekilde tekrarlanmıştır. Oy-

---

huriyet Fırkası, İstanbul, Sarmal Yay., 1994, s. 319-320.

41 Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilâtlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara, Cedit Yay., 2002, s. 302-303.

42 Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Bağlam Yay., 1992, s. 75-76. Zürcher'in eklediği üç yeni isim Niğde Mebusu Hazım, Kars Mebusu Ömer ve İzmit Mebusu Mustafa beylerdir.

43 Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1999, s. 406. Dursun Gök, *İkinci Büyük Millet Meclisi Dönemi (1923-1927)*, Konya, 1995, s. Gök'ün listeden çıkardıkları Ordu Mebusu Faik ve Sivas Mebusu Halis Turgut beyler; listeye ekledikleri Artvin Mebusu Halil, Kars Mebusu Ömer ve Mardin Mebusu Necip beylerle Erzurum Mebusu Ziyaeddin Efendi'dir.

sa Ergani'den İkinci Meclis'e seçilmiş iki İhsan Bey vardır: İhsan (Sağlam) Bey ve İhsan Hamit (Tiğrel) Bey. Ben, açıkçası, TpCF'ye katılan İhsan Bey'in İhsan Hamit (Tiğrel) değil, İhsan (Sağlam) olduğu kanısındayım.

Öncelikle belirteyim ki, TBMM'nin resmî veya yarı-resmî albümleri, Veysel Genya'nın hazırladığı *TBMM İsim Defterleri*'nin İkinci Meclis'e ait cildi ve Türk Parlamento Tarihi'nin İkinci Meclis'e ait ciltlerinde bu konuyla ilgili hiçbir bilgi yer almıyor.

Bu durumda önce akıl yürütmeyle ilerleyelim. İhsan Sağlam'ın adı İkinci Meclis tutanaklarında sürekli İhsan Bey, İhsan Hamit Tiğrel'in adı ise sürekli İhsan Hamit Bey olarak verilmektedir. Ayrıca İkinci Meclis döneminde tayin-i esamiyle yapılan oylamalarda İhsan Bey'in genellikle öteki TpCF milletvekillerine, İhsan Hamit Bey'in ise CHF milletvekillerine paralel oy kullandığı hemen göze çarpıyor. Bunlar Tunaya'nın TpCF mebusları arasında saydığı İhsan Bey'in, Tunçay'ın belirttiği gibi İhsan Hamit Tiğrel değil, İhsan Sağlam olma olasılığını güçlendiriyor.

1926 İzmir suikast girişiminden sonra istiklal mahkemesinde yapılan yargılamanın tutanakları, bu kanıyı iyice sağlamlaştırmaktadır. Öteki TpCF mebusları gibi Ergani Mebusu İhsan Bey de istiklal mahkemesinde yargılanmıştır. Yargılama tutanaklarında, yargılanmakta olan Ergani Mebusu İhsan Bey'in Trabzonlu olduğu, İttihat ve Terakki'nin yerini alan Teceddüt Fırkası'nın heyet-i idaresinde görev yaptığı ve İkinci Meclis'te TpCF'ye katıldığı açıkça belirtilmektedir.[44] Meclis albümleri gözden geçirildiğinde bu özgeçmiş bilgilerinin İhsan Hamit Tiğrel'e değil, İhsan Sağlam'a ait olduğu hemen görülmektedir. Kısacası mahkeme tutanakların-

44 Selma Ilıkan, Faruk Ilıkan, *Ankara İstiklal Mahkemesi: Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kast ve taklib-i Hükümet Davası'na Ait Resmi Zabıtlar*, İstanbul, Simurg Yay., 2005, s. 420 ve 631-642.

da, yargılanan TpCF mensubu Ergani Mebusu İhsan Bey'in, Trabzonlu olduğunun ve önceden Teceddüt Fırkası'nda heyet-i idare azalığı yaptığının belirtilmesi, bu kişinin İhsan Sağlam olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu konuyla ilgili, son olarak, önemli bir bilgi daha vermek istiyorum. Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite* adlı kitabında TpCF milletvekillerini, Tunçay gibi, Tunaya'nın 28 kişilik listesine Ordu Mebusu Faik Bey'i de ekleyerek 29 kişi olarak listelemiştir. Frey'in kitabını yazarken hazırladığı orijinal veri kartları incelendiğinde, listesindeki Ergani Mebusu İhsan Bey'in İhsan Hamit Tigrel değil, İhsan Sağlam olduğu görülmektedir.[45] Sanırım mahkeme tutanaklarının yanı sıra Frey'in bu belirlemesi Ergani Mebusu İhsan Bey konusundaki karışıklığı sona erdirici niteliktedir.

Serbest Fırka mebuslarından İbrahim Bey

Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* adlı incelemesinde 15 kişilik Serbest Cumhuriyet Fırkası mensuplarını şöyle sıralar:

1. Gümüşhane Mebusu Fethi (Okyar)
2. Kütahya Mebusu Mehmet Nuri (Conker)
3. Erzurum Mebusu Tahsin (Uzer)
4. Şebinkarahisar Mebusu Mehmet Emin (Yurdakul)
5. Elaziz Mebusu Nakiyettin (Yücekök)
6. Niğde Mebusu Ali Galip
7. Kütahya Mebusu İbrahim (Dalkılıç)
8. Sinop Mebusu Refik İsmail (Kakmacı)
9. İstanbul Mebusu Süreyya Paşa (İlmen)
10. Bursa Mebusu Senih (Hızıroğlu)
11. İstanbul Mebusu Ali Haydar (Yuluğ)

45 Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1965, s. 323-335. Frey'in orijinal veri kartlarının bir kopyasını, çalışmalarımda kullanmak üzere bana veren sevgili hocam Taha Parla'ya çok teşekkür ederim.

12. Kars Mebusu Ahmet Ağaoğlu
13. Ankara Mebusu Talat (Sönmez)
14. Bilecik Mebusu Rasim (Öztekin)
15. Aydın Mebusu Dr. Reşit Galip.[46]

Doğrudan Serbest Cumhuriyet Fırkası üzerine bir çalışması olan Çetin Yetkin de 15 kişilik bir liste verir. 14 isim aynı iken, onun listesinde Tunçay'ın listesinde yedinci sırada sayılan Kütahya Mebusu İbrahim (Dalkılıç) yoktur, yerine Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit) vardır.[47] Abdülhamit Avşar da, Yetkin gibi, İbrahim (Dalkılıç) Bey'i dışarıda bırakır, yerine İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey'i sayar.[48]

Oysa durum tamamen farklıdır: SCF'na katılan on beşinci mebus ne Kütahya Mebusu İbrahim (Dalkılıç) Bey, ne de Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey'dir. Katılan, Kocaeli Mebusu İbrahim (Tolon) Bey'dir. TBMM albümlerinde bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur, ama, döneme ait TBMM yıllıklarıyla meclis tutanakları üzerinde yapılan küçük bir inceleme bu tespiti doğrulamaktadır. 1930'a ait *TBMM Yıllığı*'nda hem CHP hem de SCF mensuplarının tam listesi verilmektedir. Burada Kütahya Mebusu İbrahim (Dalkılıç) ve Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit) beyler CHP mensupları arasında, Kocaeli Mebusu İbrahim (Tolon) Bey ise SCF mensupları arasında yer almaktadır.[49] İbrahim (Tolon) Bey'in SCF mensubu olduğu 1931'e ait TBMM Yıllığında tekrarlanmaktadır.[50]

Öte yandan SCF mensuplarının blok halinde "kırmızı oy"

---

46 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 258-261.

47 Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, Karacan Yay., 1982, s. 41-56.

48 Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Kitapevi, 1998, s. 64.

49 *TBMM Yıllık, 1930*, Devre 3, İçtima 3, Ankara, TBMM Matb., s. 478, 479 ve 492.

50 *TBMM Yıllık, 1931*, Devre 3, İçtima 4, Ankara, TBMM Matb., s. 408.

kullandıkları iki oylama vardır. Bunlardan birincisi 2 Ekim 1930'da yapılan İsmet Paşa kabinesine güven oylamasıdır. Oylamaya 261 milletvekili katılmış ve İsmet Paşa kabinesi 12 güvensizlik oyuna karşılık 249 oyla güvenoyu almıştır.[51] Güvensizlik oylarının tamamı oylama sırasında Meclis'te hazır bulunan SCF milletvekillerinden gelmiştir. Güvensizlik oyu kullanan 12 mebustan biri Kocaeli Mebusu İsmail (Tolon) Bey'dir. Buna karşılık Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit) ve Kütahya Mebusu İbrahim (Dalkılıç) beylerin her ikisi de oylama sırasında Meclis'tedir ve hükümete güvenoyu vermiştir.[52]

SCF mensuplarının "kırmızı oy" kullandıkları ikinci oylama 15 Kasım 1930'da Dahiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey için yapılan güven oylamasıdır. Bu oylamaya 231 milletvekili katılmış ve Şükrü (Kaya) Bey 10 güvensizlik oyuna karşılık 221 oyla güvenoyu almıştır.[53] Güvensizlik oylarının tamamı yine SCF milletvekillerinden gelmiştir. İbrahim (Tolon) Bey bu oylama sırasında Meclis'te değildir, ama İbrahim Süreyya (Yiğit) ve İbrahim (Dalkılıç) beyler, oylamaya katılmış ve Dâhiliye Vekiline güvenoyu vermiştir.[54]

Son olarak şunu da ekleyelim: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*'de SCF mebuslarını sayarken, (Kü-

51 *TBMM ZC*, Devre 3, cilt 20, s. 70.

52 *TBMM ZC*, Devre 3, cilt 20, s. 70-71. Kabineye güvensizlik oyu veren 12 SCF mensubu şöyle sıralanmaktadır: Ankara: Talat, Bilecik: Rasim, Bursa: Senih, Elaziz: Nakiyettin, Erzurum: Tahsin, Gümüşhane: Ali Fethi, Kars: Ağaoğlu Ahmet, Kocaeli: İbrahim, Kütahya: Mehmet Nuri, Niğde: Ali Galip, Sinop: Refik İsmail, Şebinkarahisar: Mehmet Emin. Oylama sırasında 3 SCF mensubu, Meclis'te olmadıklarından oy kullanmamıştır: İstanbul: Süreyya, İstanbul: Ali Haydar, Aydın: Reşit Galip.

53 *TBMM ZC*, Devre 3, cilt 21, s. 74.

54 *TBMM ZC*, Devre 3, cilt 21, s. 74-76. Dahiliye Vekiline güvensizlik oyu veren 10 SCF mensubu şöyle sıralanmaktadır: Ankara: Talat, Bilecik: Rasim, Bursa: Senih, Elaziz: Nakiyettin, Erzurum: Tahsin, Gümüşhane: Ali Fethi, Kars: Ağaoğlu Ahmet, Kütahya: Nuri, Niğde: Ali Galip, Sinop: Refik İsmail. Oylamaya katılmayan 5 SCF mensubu: Şebinkarahisar: Mehmet Emin, Kocaeli: İbrahim, İstanbul: Süreyya, İstanbul: Ali Haydar, Aydın: Reşit Galip.

tahya değil) Kocaeli Mebusu İbrahim Bey'in adını vermektedir.[55] Ayrıca *Türk Parlamento Tarihi*'nin üçüncü dönemine ait ciltlerinde SCF milletvekilleri arasında (İbrahim Dalkılıç veya İbrahim Süreyya Yiğit değil), İbrahim Tolon Bey sayılmaktadır.[56]

Yazıya son noktayı koyduktan birkaç gün sonra Cem Emrence'nin SCF üzerine önemli bir kitabı yayınlandı.[57] Bu nedenle yazıyı "İbrahim Bey" açısından bu kitaptaki duruma da değinerek tamamlıyorum. Kitapta SCF'ye katılan milletvekillerinin toplu bir listesi yer almıyor ve SCF milletvekillerinin biyografileri için Tunçay'ın *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*'ine bakılması öneriliyor.[58] Kitabın SCF'nin yerel teşkilatına ayrılan bölümünde, 16 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesini kaynak göstererek, "SCF milletvekilleri Ali Galip (Yenen) (Konya), Rasim (Öztekin) (Bilecik) ve İbrahim (Dalkılıç) (Kütahya) beyler, Niğde ve Eskişehir'de parti teşkilatlarının kurulmasından sorumlu oldular" deniyor (s. 151). Ayrıca biraz ileride yer alan "SCF bölgesel ve yerel örgütleyicileri" başlıklı bir tabloda "SCF milletvekili (!) İbrahim (Dalkılıç)" Adapazarı bölgesinin örgütleyicisi olarak gösteriliyor (s. 157). Emrence'nin kaynak olarak gösterdiği 16 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyet'e bakıldığında ise, orada Niğde ve Eskişehir örgütlenme sorumluları sayılırken *Kütahya* Mebusu İbrahim Bey değil, açıkça *Kocaeli* Mebusu İbrahim Bey yazdığı görülüyor! Buna göre, SCF'nin Adapazarı örgütleyicisi de CHF Milletvekili İbrahim Dalkılıç (Kütahya) Bey değil, SCF Ko-

55 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, Doğan Kardeş Yay., 1952, s. 622.

56 Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-III. Dönem, 1927-1931)*, cilt 2, Ankara, TBMM Vakfı Yay, 1995. s. 346.

57 Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, İletişim Yay., 1996.

58 *A.g.e.*, s. 78/n. 6.

caeli Milletvekili İbrahim Tolon Bey olmalı!

KAYNAKÇA

— *TBMM Yıllık, 1930*, Devre 3, İçtima 3, Ankara, TBMM Matbaası.

— *TBMM Yıllık, 1931*, Devre 3, İçtima 4, Ankara, TBMM Matbaası.

— *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü: 23 Nisan 1920-20 Ekim 1991*, Ankara, TBMM Genel Sekreterliği, 1994.

— *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*.

— *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bir Tarihçe ile Meclis Aza-yı Kiramının Tasvirlerini Muhtevi Albüm*, Ankara, Yenigün Matb., 1923.

Akçam, Taner, "Divan-ı Harbi Örfi'lerin Kurulması: İstanbul Yargılamaları", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1995, sayı 137.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, cilt 2, İstanbul, Cem Yay., 1992.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2011.

Ateş, Nevin Yurtsever, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Sarmal Yay., 1994.

Avşar, Abdülhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Kitapevi, 1998.

Çakan, Işıl, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1999.

Çalıka, Hurşit, (Yayına hazırlayan, yorumlayan), *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, İstanbul, 1992.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, III. cilt, 1. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Ankara, TBMM Vakfı Yay., 1995.

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994.

Emrence, Cem, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, İletişim Yay., 1996.

Ezherli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1992.

Frey, Frederick W., *The Turkish Political Elite*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1965.

Genya, Veysel, TBMM *İsim Defteri*, Ankara, TBMM Matbaası, 1943.

Genya, Veysel, TBMM *İsim Defteri, Devre V, 1 Mart 1935-27 Kanunisani 1939*, Ankara TBMM Matbaası, 1943.

Genya, Veysel, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 25. Yıldönümünü Anış*, Ankara, 1945.

Gologlu, Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara, Başnur Matb., 1970.

Gök, Dursun, *İkinci Büyük Millet Meclisi Dönemi (1923-1927)*, Konya, 1995.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet*, cilt 2, Ankara, TBMM Vakfı Yay., 1998.

Ilıkan, Selma, Ilıkan, Faruk, *Ankara İstiklal Mahkemesi: Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kast ve taklib-i Hükümet Davası'na Ait Resmi Zabıtlar*, İstanbul, Simurg Yay., 2005.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-III. Dönem, 1927-1931*, cilt 2, Ankara, TBMM Vakfı Yay, 1995.

Öztürk, Kazım, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 1920-1973*, Ankara, Önder Matbaası, 1973.

Şimşir, Bilâl N., *Malta Sürgünleri*, Ankara, Bilgi Yay., 1985.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, Doğan Kardeş Yay., 1952.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yay., 1981.

Yeşil, Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilâtlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara, Cedit Yay., 2002

Yetkin, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, Karacan Yay., 1982.

Yiğitbaş, M. Sadık, *Kiğı ve Folkloru*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1965.

Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Bağlam Yay., 1992.

Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar,
Güz 2006, s. 253-272

TBMM'DE LOZAN GÖRÜŞMELERİ

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması sürecinde Meclis'te yapılan görüşmeler, bilindiği gibi, çok zorlu geçmiştir. Birinci Meclis'te (1920-1923) güçlü bir muhalefet grubunun bulunması ve muhalefetteki İkinci Grup'un, Lozan görüşmelerinin Meclis'in yönetiminde yapılması ve bu konuda son sözü Meclis'in söylemesi yönünde olağanüstü ısrarcı olması; ayrıca Misak-ı Milli'den tavizler gündeme gelince muhalefetini sertleştirmesi yüzünden ilk meclis oldukça hararetli tartışmalara sahne olmuştur. Lozan'ı onaylayan ikinci meclis (1923-1927), her ne kadar merkezce belirlenen adayların seçmenlere onaylatılmasından ibaret olan güdümlü 1923 seçimleri sonucunda oluşmuşsa da, hararetli tartışmalara sahne olmuş, hatta son oylamada on dört milletvekili Lozan Antlaşması'nın reddedilmesi yönünde kırmızı oy kullanmıştır. Bu yazıda, Birinci Meclis döneminde genel olarak gizli, ikinci meclis döneminde açık olarak yapılan TBMM toplantı tutanaklarına bakarak Lozan Antlaşması'nın imzalanması sürecindeki meclis tartışmalarını kısaca aktarmak istiyorum.[1]

1 Birinci Meclis dönemindeki gizli görüşmeler için bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)*, cilt 3, s. 972-977, 980-1006, 1146-

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, yapılacak kalıcı barış antlaşması konusu TBMM'de ilk kez 18 Ekim 1922'de muhalefetteki milletvekillerinin, barış konferansına katılacak olan delegelere meclisçe verilecek talimatın esaslarını görüşmek üzere bir gizli toplantı talep etmeleriyle gündeme gelmiştir. Yapılan kısa bir görüşmenin ardından, hükümetin isteği üzerine, konunun barış görüşmelerinin yapılacağı yer belirleninceye kadar ertelenmesi benimsenmiştir.[2] İtilâf devletleri 27 Ekim'de TBMM hükümetinden, 13 Kasım'da Lozan'da toplanacak konferansa temsilci göndermesini istemiş, hükümet de 29 Ekim'de bu davetin kabul edildiğini bu devletlere bildirince konferansın yeri kesinleşmiştir.

Hükümetin konferansa katılacak delegeleri belirlemesinin ardından, 2 Kasım 1922'de hükümetin talebi üzerine, esas olarak "delegelere verilecek ödenek" konusunu görüşmek üzere bir gizli toplantı yapılmıştır. Toplantı açıldığında, Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey'in, delegeler heyetinin Lozan'a "Büyük Millet Meclisi'nin emniyet ve itimadını haiz hükümet namına" gittiğini açıklaması üzerine, meclis-heyet-i vekile ilişkileri konusunda aşırı hassasiyeti bilinen İkinci Grup'un Hakkı Hami (Ulukan), Ziya Hurşit, Selahattin (Köseoğlu), Sırrı (Bellioğlu) ve Hüseyin Avni (Ulaş) beyler gibi ağır topları, delegelerin heyet-i vekile tarafından seçilmelerinin yanlış olduğunu, bu kişilerin meclis tarafından seçilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Muhalifler bu yönde önergeler de vermiş, ama toplantıyı yöneten Dr. Adnan (Adıvar) Bey, Birinci Grup'tan Gaziantep Mebusu Yasin (Kutluğ) Bey'in hükümetten gelen tezkerenin onaylanması-

1163, 1169-1197, 1220-1229, 1236-1263, 1267-1271, 1274-1276, 1284-1288, 1290-1301, 1304-1325; cilt 4, 2-28, 30-71, 74-104, 106-147, 150-191. İkinci Meclis dönemindeki görüşmeler için bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre II, cilt 1, s. 111-242, 245-261, 264-291.

2 *TBMM GCZ*, cilt 3, s. 972-977.

na dair önergesini oya sunmuş ve bu öneri 67 ret, 8 çekimser oya karşılık, 121 oyla kabul edilmiştir.[3]

3 Kasım'da yapılan açık toplantıda önce delegelere verilecek ödenek 22 ret, 5 çekimsere karşı, 152 oyla kabul edilmiş; ardından delegeler heyetine seçilmiş olan mebusların, konferans süresince izinli sayılmaları konusu oylanmıştır. Muhalifler gizli toplantıdaki tavırlarını sürdürerek bu mebuslara izin verilmemesi yönünde oy kullanmışlardır. Saruhan Mebusu Celal (Bayar) Bey için 61, Sinop Mebusu Rıza Nur Bey için 54, Adana Mebusu Zekai (Apaydın) Bey için 34, Trabzon Mebusu Hasan (Saka) Bey için 30, Adana Diyarbakır Mebusu Zülfü (Tigrel) Bey için 27 ve Burdur Mebusu Veliyüttin (Saltıkgil) Bey için 22 ret oyu kullanılmıştır.[4] Oylama sonrasında Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey "Memleketin yetmiş mebusunun ret imzasını alan, yani yetmiş mebusun reddettiği bir adam bu memleketin murahhası olarak gidemez. Katiyen gidemez" demiştir.[5] Ardından heyete başkanlık edecek olan Hariciye Vekili İsmet (İnönü) Paşa, delegeler heyetinin Lozan'da izleyeceği "hatt-ı hareket" hakkında Meclis'te bir beyanat vermiş ve "Misak-ı Milli ve heyet-i celilenizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği muahedat bizim hatt-ı hareketimizin esasını teşkil eder" demiştir.[6]

Seçilme biçimi Meclis'te sıkıntı yaratan delegeler heyeti 11 Kasım'da Lozan'a ulaşmasına karşın, konferans, İtilâf devletleri temsilcilerinin Lozan'a gelmede gecikmeleri üzerine, önceden kararlaştırılan gün olan 13 Kasım yerine, 20 Kasım 1922'de açılmıştır. 25 Kasım'da TBMM'de yapılan bir gizli toplantıda, Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay) Bey konferansın gidişatı hakkında Meclis'i bilgilendirmiş ve gelişme-

3 *TBMM GCZ*, cilt 3, s. 972-1006.

4 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 24, s 326-387 Kabul oyları ise 87 ile 153 arasında değişmektedir.

5 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 24, s. 338.

6 *TBMM ZC*, Devre I, cilt 24, s. 340.

ler değerlendirilmiştir. Meclis genel olarak gidişattan memnun olmamakla birlikte, görüşmelerin sürdürülmesinden yanadır. Nitekim aşağıdaki önerge ve buna benzer önergeler reddedilmiştir:

> "Hariciye Vekilimizin beyanat-ı umumiyesi olarak hâsıl olan kanaat konferansta devam-ı müzakerattan fayda hâsıl olmayacağıdır. Onun içindir ki neticesi muhakkak bir hale erişemeyecek olan müzakeratın devamından ise heyetimizin avdetini temin etmeyi memlekctimizin saadeti itibariyla elzem görüyorum. Heyetin derhal avdetini ve ordunun hemen harekete geçmesini teklif eyleriz. Burdur Mebusu Soysallı İsmail Suphi ve Ertuğrul Mebusu Ahmet Hamdi."[7]

1 Ocak 1923'te delegeler heyetinde bulunan Trabzon Mebusu Hasan (Saka) Bey Ankara'ya gelerek, bir gizli toplantıda Meclis'i bilgilendirmiş ve Meclis'te gelişmeler değerlendirilmiştir. Bu toplantıda, giderek tıkanan görüşmeler karşısında alınacak tutumu kararlaştırma yetkisinin Meclis'e mi yoksa heyet-i vekileye mi ait olduğu tartışılmış, muhaliflerin "Heyet-i vekile bizim fikrimizden faydalanırsa fena mı olur" şeklindeki itirazlarına karşın, İzmir Mebusu Tahsin (Uzer) Bey ve otuz arkadaşının verdikleri önerge doğrultusunda, heyet-i vekilenin bir karara varması ve bunu Meclis'e sunması ilkesi benimsenmiştir.[8]

Bu arada, Lozan'da, Osmanlı borçları, Türk-Yunan sınırı, Boğazlar, Musul, azınlıklar ve kapitülasyonlar gibi önemli konularda anlaşma sağlanamayınca, görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesilmiştir. Aynı gün İngiliz, 5 Şubat'ta Fransız, 6 Şubat'ta da Amerikan ve İtalyan heyetleri ülkelerine hareket etmiş, bunun üzerine 7 Şubat'ta Türk heyeti Lozan'dan ayrılmıştır. Görüşmelerin tıkanması üzerine, Türk heyeti-

7 *TBMM GCZ*, cilt 3, s. 1161.

8 *TBMM GCZ*, cilt 3, s. 1169-1197.

nin dönüşü, hem iktidar hem de muhalefet tarafından olumlu karşılanmıştır. Muhalefetin önde gelenlerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, 7 Şubat 1923'te, sahibi olduğu *Tan* gazetesine yazdığı "Murahhaslarımızın Avdeti Üzerine" başlıklı başyazıda, Türkiye'nin Lozan'da iyi niyet ve fedakârlık göstermesine karşın, Batılıların neredeyse Sevr koşullarını dayattıklarını, bu yüzden de artık delegelerimizin Lozan'da yapabilecekleri bir şey kalmadığını ve geri dönmelerinin doğal olduğunu belirtmiştir.[9] Ali Şükrü Bey, ertesi günkü başyazısında, dünyanın her bir yanındaki sarsıntı ve değişimlere karşın, Batı'nın Doğu sorununa yaklaşımında hiçbir değişiklik olmadığını, delegelerimize sundukları projenin istila ve istismar emellerini sürdüklerini gösterdiğini vurgulamıştır.[10]

20 Şubat'ta Ankara'ya ulaşan İsmet Paşa, ertesi gün yapılan gizli toplantıda, konferansın gidişatı ve görüşmelerin kesintiye uğramasının nedenleri üzerine Meclis'e ayrıntılı bilgi vermiş ve hükümetin Batılıların barış projesini inceledikten sonra, karşı teklifini Meclis'e sunacağını açıklamıştır.

İsmet Paşa açıklamalarını 27 Şubat'ta sürdürmüş, 2-6 Mart tarihleri arasındaki gizli toplantılarda ise barış antlaşmasının koşulları madde madde görüşülmüştür. Bu toplantılarda muhalifler taviz verilmesine şiddetle karşı çıktıklarından, Meclis'teki ortam giderek gerginleşmiştir. Meclis görüşmelerinin çıkmaza girdiği bu ortam içinde, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 4 Mart 1923'te "Avrupa'da bir cereyan var. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde iki parti vardır. Bir parti Mustafa Kemal'in yanında, onun dalkavuğu imiş, yeni seçimde onlar mebus olabilecekmiş. Mebusluktan ümitsiz olanlar harbin devamını istiyorlarmış. Efendiler, dünyada bu düşünceli bir alçak tasavvur edemem" şeklinde konuşarak, İkinci

9 "Murahhaslarımızın Avdeti Etrafında", *Tan*, 7 Şubat 1923.

10 "Asırlık Bir Zihniyetin Terakümleri", *Tan*, 8 Şubat 1923.

Grup'un yeniden seçilmekten umutsuz olduğu için uzlaşmaz bir tutum içine girdiği yolundaki iddialara karşı çıkmıştır.[11] Nitekim bir gün sonra da, İkinci Grup'tan İzmit Mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey, "Misak-ı Milli haricinde müzakereye yetkimiz olmadığından keyfiyetin milletin genel oyuna arzını teklif ederim" şeklinde bir önerge vererek, seçimin yenilenmesini istemiştir.[12] Ancak, Birinci Grup, bu belirsizlik ortamında seçime gidilmesine yanaşmamıştır.

6 Mart'taki görüşmelerde ise ortam iyice gerginleşmiş ve bu arada Mustafa Kemal Paşa ile Ali Şükrü Bey arasında sert bir tartışma yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın "Heyet-i murahhasamız makul ve akıl ve feraset dâhilinde hareket ettiğinden dolayı, müzakeratı kat etmediğinden dolayı ve memleketi harbe sürüklemediğinden dolayı mı heyet-i murahhasayı tenkit edeceğiz? Böyle mi memleketi idare edeceğiz Ali Beyefendi?" deyince Ali Şükrü Bey "Söyleyeceğim" şeklinde cevap vermiş, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa "Bir haftadır söylüyorsunuz, memleketi zarardide ediyorsunuz" demiştir.[13]

O günkü oturumu yöneten Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, hatıralarında bu olayı şöyle anlatır:

> "Gazi Paşa konuşurken Meclis'te sinirli bir hava hâkimdi. Mustafa Kemal Paşa kürsüyü terk etmiyor, sualleri cevaplandırıyordu. Mebuslardan bir kısmı bulundukları yerlerden ayağa kalkıyor ve konuşuyorlardı. Bir kısmı da kürsünün etrafına gelmişler, Gazi'ye cevap yetiştiriyorlar, sualler soruyorlar tenkitler yapıyorlardı. Bunların arasında Ali Şükrü Bey de vardı. Paşa sözlerini tamamladıktan sonra Ali Şükrü Bey'in 'ben de söyleyeceğim' demesi üzerine Gazi Paşa, hiddetli bir tavırla 'bir haftadır söylüyorsunuz, memle-

11 *TBMM GCZ*, cilt 4, s. 97.

12 *TBMM GCZ*, cilt 4, s. 141.

13 *TBMM GCZ*, cilt 4, s. 176.

keti zarardide ediyorsunuz' demiş ve elleri cebinde olduğu halde asabi bir şekilde kürsüden inmiş ve 'memleketi zarardide ediyorsunuz, maksadınız nedir' diyerek Ali Şükrü Bey'in üzerine yürümüştü. Bu sırada Birinci ve İkinci Grup azalarından bazıları meclis salonunun ortasında birbirine bağırmakta olan mebusların etrafını almışlardı. Gürültüler, şiddetli ve asabi hareketler oluyordu. Ali Şükrü Bey, 'kimseyi ithama hakkınız yoktur' diye bağırıyor, Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey, 'Meclis'te emniyet yok mudur' feryadını basıyordu. 'Meclis her vakit emniyetini muhafaza eder. Şimdi de vardır. Susunuz, herkes yerine otursun' ihtarıyla müdahalede bulundum. Ali Şükrü Bey sesini yükseltiyordu: 'Emniyet-i şahsiye mefkut mudur?' (...) Müzakereler çok ehemmiyetli ve ciddi bir şekil almıştı. Müdahalelerim artık tesirini göstermiyordu, gürültülerin çoğalmasından bir şey anlaşılamaz olmuştu, herkes ayakta idi. Riyaset kürsüsünün önünde Birinci ve İkinci Grup azalarından çok sinirlenmiş olanlar karşı karşıya gelmiş ve adeta iki muhasım cephe teşkil etmişlerdi, birbirlerini tehdit ve itham ediyorlardı. Bu halin biraz daha devamı, müessif hadiselere sebep olacaktı. Hatta birbiri aleyhine tabanca ve saire istimaline kadar vardırılabilirdi, intizamı iade maksadıyla meclis emniyet memurlarını çağıramazdım, çünkü müzakereler gizli idi. Kürsüden inmiş olan Gazi de onlara katılmıştı, muhakkak bu vaziyeti süratle önlemek icap ediyordu, ne yapabilirdim? Derhal hatırıma riyasetin tarihî çanını iki tarafın ortasına atıp husule gelecek gürültü ve şaşkınlıktan istifade etmek gelmişti. Hemen tasavvurumu tatbik ettim. Herkes çanın atıldığı yerden uzaklaşmıştı, umumî bir sükûnet ve hareketsizlik hâsıl oldu, ben de bu sayede müzakereleri bir an için tatile muvaffak oldum."[14]

14 Ali Fuat Cebesoy, *General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1957, s. 287-288.

Ortalık sakinleştikten sonra görüşmelere devam edilmiş ardından önergeler okunmuştur. Birinci Grup'tan Saruhan Mebusu Reşat (Kayalı) Bey ile 129 arkadaşı verdikleri önergede "İtilâf devletlerinin Lozan Konferansı neticesi olarak heyet-i murahhasamıza tevdi ettikleri muahede projesi istiklâlimizi muhil şeraiti ihtiva ettiğinden şayan-ı kabul değildir. İtilâf devletleri bu projenin kabulünde ısrar ettikleri halde tekliflerini katiyen ret ederiz. Bu takdirde harp milletimiz için zaruri olur" dedikten sonra, heyet-i vekileye güvenoyu verilmesini ve İsmet Paşa başkanlığındaki delegeler heyetinin Lozan'da bundan böyle yapılacak görüşmelerde de yetkili kılınmasını istemişlerdir.[15] Buna karşılık, İkinci Grup'tan Sivas Mebusu Vasıf (Karakol) Bey ve 60 arkadaşı bir karşı önerge vererek hükümete güvensizlik oyu verilmesini istemişlerdir. Bu önergenin ikinci maddesi şöyledir:

> "Heyet-i murahhasamız tarafından hakk-ı hayat ve istiklâlimizin umdelerine ait Lozan'da serdedilen müdafaat-ı medide ve müstemirre tam prensip halinde tebellür etmişken hükümetin, meclis-i âlinin tasvibine iktiran eden talimatı hilafına olarak birdenbire artık cihan nazarında taayyün etmiş olan bütün o prensiplerden sarf-ı nazar etmiş görünmesi dolayısıyla heyet-i müşarünileyhanın murahhası sıfatıyla bir mevki-i resmisi kalmamıştır."[16]

Ali Fuat Paşa ilk öneriyi oya sunmuş ve bu önerge Birinci Grup'un oylarıyla kabul edilmiştir. İkinci Grup üyelerinin katılmadığı bu oylamada 190 oy kullanılmış ve 14 ret, 6 çekimser oya karşılık 170 oyla hükümet güvenoyu almıştır.[17]

Delegeler heyetinin Lozan'ın ikinci bölümü için de yetkili kılınması Birinci Grup'u rahatlatmış ve kısa bir süre sonra

15 *TBMM GCZ*, cilt 4, s. 181.

16 *TBMM GCZ*, cilt 4, s. 183.

17 *TBMM GCZ*, cilt 4, s. 190.

bu kez Birinci Grup, seçimin yenilenmesi konusunu gündeme getirmiştir. 1 Nisan'da seçimin yenilenmesi kararı alınmış ve meclis 16 Nisan'da yaptığı toplantıdan sonra dağılmıştır.

23 Nisan'da Lozan'da ikinci tur görüşmelere başlanmış ve 24 Temmuz'da barış anlaşması imzalanmıştır. Bu arada Türkiye'de de seçimler tamamlanmış ve 11 Ağustos'ta İkinci Meclis açılmıştır. Birinci Meclis'ten dersler çıkartılarak oluşturulmuş olan bu yeni meclis, Lozan'da imzalanan barış antlaşmasını 21, 22 ve 23 Ağustos 1923 tarihlerinde görüştükten sonra onaylamıştır. Bununla birlikte, üyeleri titizlikle seçilen bu Meclis'in açılmasının üzerinden henüz on iki gün geçmiş olmasına karşın, bazı mebuslar oylamada Lozan antlaşmasının onaylanmaması yönünde oy kullanmışlardır. Dört ayrı kanun şeklinde yapılan oylamada birinci kanun 14'e karşı 213, ikinci kanun 14'e karşı 206, üçüncü kanun 13'e karşı 208 ve dördüncü kanun 13'e karşı 212 oyla kabul edilmiştir.[18]

Ret oyu kullanan 14 mebus şunlardır:

Adana Mebusu Zamir (Arıkoğlu) Bey [Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi; milletvekilliğini yedinci dönem sonuna kadar (1946) aralıksız sürdürmüştür].

Edirne Mebusu Faik (Kaltakkıran) Bey [Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi; milletvekilliğini altıncı dönem sonuna (1943) kadar aralıksız sürdürmüştür].

Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey [Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi; milletvekilliğini üçüncü dönem sonuna (1931) kadar aralıksız sürdürmüştür].

Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey [Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi; milletvekilliğini beşinci dönem sonuna (1939) kadar aralıksız sürdürmüştür].

İzmir Mebusu Mustafa Necati (Uğural) Bey [Birinci Mec-

18 *TBMMZC*, Devre II, cilt 1, s. 284.

lis'te Birinci Grup üyesi; üçüncü dönemde de milletvekiliyken 1929'de vefat etmiştir].

Mardin Mebusu Necip (Güven) Bey [Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi; İkinci Meclis'ten sonra bir daha milletvekili seçilememiştir].

Menteşe Mebusu Hoca Esat (İleri) Efendi [Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi; İkinci Meclis'ten sonra milletvekili seçilememiştir].

Menteşe Mebusu Sükrü (Kaya) Bey [Birinci Meclis'te milletvekili değildi; 1923'te başlayan milletvekilliğini beşinci dönem sonuna kadar (1939) sürdürmüştür].

Mersin Mebusu Besim (Özek) Bey [Birinci Meclis'te milletvekili değildi; İkinci Meclis'ten sonra bir daha milletvekili seçilememiştir].

Mersin Mebusu Niyazi Bey [Birinci Meclis'te milletvekili değildi; İkinci Meclis'ten sonra bir daha milletvekili seçilememiştir].

Saruhan Mebusu Vasıf (Çınar) Bey [Birinci Meclis'te milletvekili değildi; İkinci Meclis'ten sonra üç ve dördüncü dönemlerde de seçilmiş, milletvekilliği sürerken 1935'te vefat etmiştir].

Tekirdağ Mebusu Faik (Öztrak) Bey [Birinci Meclis'te Birinci Grup üyesi; milletvekilliğini sekizinci dönem sonuna (1950) kadar aralıksız sürdürmüştür].

Urfa Mebusu Şeyh Saffet (Yetkin) Efendi [Birinci Meclis'te milletvekili değildi; İkinci Meclis'ten sonra bir daha milletvekili seçilememiştir].

Urfa Mebusu Yahya Kemal (Beyatlı) Bey [Birinci Meclis'te milletvekili değildi; 1923'te başlayan milletvekilliğini yedinci dönem sonuna kadar (1946) sürdürmüştür].

KAYNAKÇA

— "Asırlık Bir Zihniyetin Terakümleri", *Tan*, 8 Şubat 1923.

— "Murahhaslarımızın Avdeti Etrafında", *Tan*, 7 Şubat 1923.

Cebesoy, Ali Fuat, *General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1957.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

"TBMM'de Lozan Görüşmeleri", *Toplumsal Tarih*, sayı 115, Temmuz 2003, s. 78-81]

ATATÜRK DÖNEMİNDE KEMALİZM

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP), 1935'te toplanan IV. Kurultayı'nda benimsenen programının giriş bölümünde şu açık ifade yer alıyor: "Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır. Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalizm prensipleridir." Bu açıklamadan hareketle, Kemalizmin, en genel hatlarıyla, CHP programının merkezinde yer alan "altı ok" çerçevesinde oluşturulmuş bir ideoloji ve eyleme yol gösteren bir program olduğu söylenebilir. Yani cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçı bir ideoloji ve eylem kılavuzu...

Bununla birlikte, Kemalizm, Atatürk'ün sağlığında resmî olarak, açık ve net biçimde tanımlanmamıştır. Bu yüzden de, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra, 29 Mayıs - 3 Haziran 1939 tarihleri arasında toplanan CHP'nin Beşinci Büyük Kurultayı'nda bu konuya dikkat çekilmiştir. Kurultay'da parti programının yukarıda değinilen giriş bölümü yeniden ele alınırken şunları söylemiştir:

"Kemalizm nedir? Eğer bunu biz yalnız programın heyet-i umumiyesine atfedip de onun esasına girişmeyecek olursak, halkımız ve parti mensuplarınca Kemalizmin yalnız bir kelimeden ibaret olduğu zannedilmek ihtimali vardır. Bendeniz memleketin her tarafını gezerim. Her tarafta arkadaşlarla ve vatandaşlarla temas ederim. Görüyorum ki birçok yerlerde Kemalizmin ne olduğunu bilenler yoktur. Hatta parti arkadaşlarımız arasında partimizin, Türkün amentüsü sayarak onu okumuş hazmetmiş ve ona göre hareketi kendisine prensip ittihaz etmiş olanlar azdır. Maatteessüf arkadaşlar, bunun üzerine hiç kitap yazılmamıştır. Yalnız bir kitap yazılmıştır. Onu yazan da Tekin Alp isminde bir Musevi vatandaşımızdır. Kemalizm yalnız siyasi bir revaç değil aynı zamanda siyasi, içtimai bir felsefedir. Bu felsefeyi değil yalnız memleketimizde, bütün dünyaya ilan etmek mecburiyetindeyiz.

Çok temenni ederim ki, partimiz Kemalizm esaslarını halkın anlayacağı bir dil ile ilmi esaslara dayanarak izah edici bir kitap yazdırsın veya yazsın. Bunu bütün vatandaşlara tevsi etsinler.

Kemalizm bir ideal değildir. Tahakkuk ettirilmiş bir takım realitelerdir. Siyasi, iktisadi, içtimai, zirai velhasıl bir milletin bütün siyasi faaliyetine giren şeyler bu Kemalizm'in içindedir. Bu vesile ile arz etmek istiyorum ki, Kemalizm'in bütün prensiplerini bizim bünye-i esasimiz dâhilinde izah ve tafsil edecek bir kitaba ihtiyacımız vardır. Kemalizm'in diğer siyasi ve içtimai akidelerle mukayesesi lazımdır. Mesela Kemalizm ile Sosyalizm arasında ne gibi benzerlik ve mübayenet vardır? Komünizm ile Kemalizm arasında ne gibi benzerlik veya mübayenet vardır? Bizim cumhuriyetimiz başka memleketlerin cumhuriyetlerine benzemeyen, bizim milliyetçiliğimiz başka memleketlerin milliyetçiliğine benzemeyen milliyetçiliktir. İşte

bu esaslar dâhilinde bir kitap yazdırılmasını partiden rica ediyorum."

Ne yazık ki, kurultayda dile getirilen bu dilek daha sonraki yıllarda da gerçekleşmemiş, Kemalizmin ilkeleri, resmî olarak, ayrıntılarıyla ve ilkelerin birbirleriyle karşılıklı bağlantılarıyla değerlendirilerek açıklanmamıştır. Açıklama çabaları, en ünlüsü, yukarıda da değinilen Tekin Alp'in 1936'da yayınlanan *Kemalizm* adlı çalışması başta olmak üzere, bireysel girişimler düzeyinde kalmıştır.

CHP Beşinci Kurultayı'nda dile getirilen ve yukarıda aktardığım Kemalizmin bir ideal değil, "tahakkuk ettirilmiş bir takım realiteler" olduğu yolundaki görüş, aslında, Kemalizmin doğru olarak anlaşılabilmesi ve açıklanması için ne yapılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır: Bunun için, söz konusu ideolojinin altın yıllarını yaşadığı tek parti dönemindeki icraatın ve bu icraata rehberlik eden parti programlarıyla bütün diğer ilgili belgelerin sistemli ve ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, ülkede, Atatürkçülük ve Kemalizm konusunda adeta bir kitap ve makale enflasyonu yaşanmasına karşın, uzun yıllar, tek parti dönemini çeşitli yönleriyle ayrıntılı olarak inceleyen bir çalışma yapılmamış ve bu tür incelemelerin ortaya çıkması için 1980'li yıllara kadar beklemek gerekmiştir. Bilimsel yaşamdaki bu verimsizliğin de etkisiyle, Kemalizm konusundaki tartışmalar kaçınılmaz olarak, bir kör dövüşüne dönüşmüştür.

1981'de, Mete Tunçay'ın, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* adlı incelemesinin yayınlanması, kanımca, Kemalizme bakış konusunda öncü bir rol oynamıştır. Tek parti döneminin bir bölümünün, birinci el kaynaklara dayanılarak incelendiği bu kitabı başka önemli çalışmalar izlemiştir. Bunlar arasında özellikle, Ta-

ha Parla, Cemil Koçak, Levent Köker ve Esat Öz'ün çalışmalarını saymak gerekir. Bu çalışmalarla, gerek tek parti yönetiminin pratiği, gerekse başta altı ok olmak üzere Kemalizmin temel ilkeleri ayrıntılı ve sistemli olarak incelenmiştir. Bu çalışmalar, ayrıca, Kemalizmin en yetkin belgelerinde Kemalist ilkelerin nasıl ifade edildiklerini de gözler önüne sermiştir.

Öncelikle, Taha Parla'nın *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku* adlı çalışmasında yaptığı bir saptamaya dikkat çekmek gerekiyor: Karizmatik şef sistemini de içeren tek parti rejimi döneminde, CHP, kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün görüşlerini kurumsal olarak benimsemiş bu görüşleri Atatürk'ün sağlığında açık ve net olarak Kemalizm olarak adlandırmıştır. Bu da son derece doğaldır. Mustafa Kemal Atatürk, kendisinin başında bulunduğu partinin programlarında yer alan görüşlerin açıkça Kemalizm olarak isimlendirilmesine itiraz etmediğine, daha doğrusu bunların belirlenmesinde etkin bir rol aldığına göre, Kemalizm ile (eğer Atatürk'ün kişisel görüşleri anlamında kullanılıyorsa) Atatürkçülük aynı anlama gelmektedir. Bu nedenle Kemalizmin nasıl bir ideoloji olduğu ortaya koyulurken, tek parti dönemi CHP'sinin konuyla ilgili belgelerinin yanı sıra Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisinin söylev ve demeçlerinin de ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Yapılması gereken bir başka belirleme de CHP'nin 1935 programında da açıkça belirtildiği üzere, Kemalist prensiplerin "yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasavvurların ana hatları" olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, CHP'nin kendisi, Kemalizmi, yalnızca eyleme yol gösteren bir rehber olarak değil, dünyayı ve toplumsal siyasal yaşamı anlamlandıran ve yönlendiren uzun vadeli ve kapsamlı bir çerçeve olarak görmüştür. Hatta zaman zaman bu anlayış o kadar ileriye götürülmüştür ki, Kemalist ilkelerin egemen

olduğu Türkiye'nin tek parti rejimi, dünyanın diğer devletlerine örnek olarak gösterilmiştir.

Kemalizmin, esas olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti döneminde kristalleşen bir devlet ideolojisi olduğu açıktır. Kemalizm, Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde, liberal kapitalizmin reddedildiği, otoriter ve totaliter rejimlerin egemen olduğu bir dönemde ortaya çıkmış ve Türkiye'de devlete sahip çıkan tek partinin ideolojisini oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Mete Tunçay'ın da belirttiği gibi, Kemalizmin, çağdaşlaşmayı Batılılaşma diye anlayan, Osmanlı İmparatorluğu'nda en azından Tanzimat'tan beri oluşan çağdaşlaşmacı akımın devamı olarak, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Fransız devrimindeki jakoben, tepeden inmeci yöntemlerle çağdaşlaşmayı gerçekleştirmeye çalışan ve bunu biçimsel öğelere ağırlık vererek düşünen bir hareket olduğu ortaya çıkar.

Kemalizm 19. yüzyıl pozitivizminden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu pozitivist anlayış, güçlü ve merkezi devleti yücelten seçkinci bir içeriğe sahiptir; tarihsel ilerleme anlayışı otoriterdir ve demokratik olmayan özellikler göstermektedir. Kemalizmin, Jön Türkler ve Ziya Gökalp'ten devraldığı Batılı düşünce öğelerinde de liberal demokrasi evrensel bir ideal niteliği taşımamaktadır. Jön Türk düşüncesi esas olarak "bu devlet nasıl kurtarılır" sorusuna bir cevap arayışıdır ve bu arayış içinde, liberal demokrasi, devleti çöküntüye uğratacak bir anlayış olarak değerlendirilip reddedilmiştir. Taha Parla'nın da vurguladığı gibi, altı okta ifadesini bulan Kemalist ideoloji liberal demokrasi başta olmak üzere başka ideolojileri zararlı bulmuş, kendisini tek doğru olarak görmüş, yalnız kendisine benzediğini ve ebediyen geçerli olduğunu öne sürmüştür. Şefçi, elitist, vesayetçi, otoriter ve tek partici özelliklere sahip bu ideoloji, toplum felsefesi, ekonomik görüşü ve siyaset teorisi açısından anti-li-

beral ve anti-sosyalist özellikler göstermekte ve bütün bunların dışında bir "üçüncü yol" olma iddiasını taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında da ideoloji, kurumlaşma, hukuki rejim, iktisat ve sınıf politikaları alanlarında sınıflar arasındaki çatışmayı reddedip, meslek kuruluşları arasında dayanışmayı ön plana çıkartan solidarist korporatist bir anlayış olarak nitelendirilebilir.

Kemalist ideoloji 1920'lerden başlayarak kendi içinde bir bütünlük ve süreklilik göstermiş ve bu süreklilik CHP'nin programlarında açıkça ilan edilmiştir. İdeolojinin temelleri, 1920'lerin başında, Milli Mücadele yıllarında atılmış, izleyen yıllarda tutarlı bir biçimde geliştirilmiş, 1930'lu yıllarda ise iyice işlenerek kristalleştirilmiştir. 1920'lerden beri ülkeye egemen olan Kemalist ilkelere "Kemalizm prensipleri" adının verilmesi için 1930'lu yılları beklemek gerekmiştir. Kemalizmin en gelişkin belgesini oluşturan CHP'nin 1935 programında yer alan ilkeler, bu belgede ilk kez açıkça "Kemalizm prensipleri" olarak adlandırılmıştır.

Kemalist ideolojiyi tanımlayan ve ideolojinin sürekliliğini gösteren en temel belgeler, 1923 seçimleri öncesinde ilan edilen 9 Umde, 1923 tüzüğü, 1927 tüzüğünün genel esasları, 1927 genel başkanlık bildirisi, 1931 seçim bildirisi, 1931 ve 1935 program ve tüzükleridir.

Taha Parla'nın da vurguladığı gibi, CHP'nin görece erken tarihli belgelerinden biri olan 1923 tüzüğünün "Genel Esaslar" bölümünde halk egemenliği, partinin rehberliği, çağdaş bir devletin kurulması, kanunların üstünlüğü gibi ilkeler vurgulanmış, partinin temel prensiplerinden olan halkçılık, sınıf ayrıcalıklarına izin vermeyen, kanun önünde herkesi eşit sayan bir halkçılık olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu esaslar arasında her Türk ve hariçten gelip Türk uyruğunu ve ulusal kültürünü kabul eden herkesin partiye girebileceği belirtilerek, hukuki-kültürel bir milliyetçilik benimsenmiştir.

Daha önceki tarihli belgelerde Kemalist ilkeler şekillenmeye başlarken, partinin 1927 yılında benimsenen tüzüğüyle bu ilkelerin sistemleştirilmesi sürecine girildiği görülmektedir. Bu tüzüğünün birinci maddesinde CHP, "cemiyetler kanununa tevfikan teşekkül etmiş cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, siyasi bir cemiyet" olarak tanımlanmış; üçüncü maddede de "fırka... devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler" denilerek, partinin aynı zamanda laikliği de benimsediği vurgulanmıştır. Kongre sonunda yayınlanan genel başkanlık bildirisinde de CHP'nin "cumhuriyetçi, laik, halkçı ve milliyetçi" bir cemiyet olduğu belirtilmiştir.

10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan CHP Büyük Kongresi'nde yeni bir program kabul edilmiş; 1927'deki dört ilkeye devletçilik ve inkılâpçılığın da eklenmesiyle temel ilkelerin sayısı altıya çıkartılmıştır. Ayrıca bu ilkeler daha açık bir biçimde tanımlanarak olgunlaştırılmıştır.

Yeri gelmişken, Esat Öz'ün bir saptamasını aktarmakta yarar var: 1929 ve 1930 yıllarında dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de yaşanan siyasal ve ekonomik bunalımların ardından toplanan 1931 kongresinde ideolojiye yönelik ihtiyaç açıkça dile getirilmiş ve parti programı "ideoloji" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca kongrenin ardından, CHP Genel Sekreterliği'nin 16 Kasım 1931 tarihli bir yazısıyla çeşitli alanlarda uzmanlaşmış kişilerden, CHF programının ruhuna sadık kalmaları koşuluyla, "Kemalist ilkeler"in açıklamasını yapmaları istenmiştir. Bütün bunlar iktidardaki siyasi elitin 1930'ların hemen başında Kemalizmi artık tanımlanabilecek ve sistematikleştirilebilecek bir ideoloji olarak görmeye başladığını göstermektedir.

1931 programı ile 1935 programı içerik olarak büyük benzerlik göstermektedir. Bu nedenle Kemalist ilkelerin açıklarken bu programların birlikte ele alınmasında yarar vardır.

CHP'nin 1935'te toplanan IV. Kurultayı'nda kabul edilen ve 1931 programının girişiyle neredeyse aynı olan 1935 programının girişinde aynen şöyle denilmektedir:

> "Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına temel olan ana fikirler, Türk devriminin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak, ortaya konmuştur.
>
> Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayı'nca da kabul olunan tüzüğün genel esasında ve Genel Başkanlığın, aynı Kurultay'ca onanmış olan bildiriğinde ve 1931 kamutay seçimi dolayısıyla çıkarılan bildirikte saptanmıştır.
>
> Yalnız bir kaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarlarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır.
>
> Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kamalizm prensipleridir."

Şimdi, CHP'nin 1931 ve 1935 programlarına bakarak ve özel olarak Taha Parla'nın *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku* adlı çalışmasında yapılan yorumları göz önünde bulundurarak Kemalizm'in altı temel ilkesini bir kez daha gözden geçirelim.

Cumhuriyetçilik ilkesi 1931 programında şöyle tanımlanmıştır: "Fırka, cumhuriyetin, milli hâkimiyet mefkûresini en iyi ve en emin surette tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka, bu sarsılmaz kanaatle cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder." 1935 programında da dilinin öztürkçeleştirilmesi dışında aynen korunan bu ilkede cumhuriyet, ulusal egemenlik ülküsünün en iyi ve en güvenli biçimde tatbik edildiği bir devlet biçimi olarak tanımlanmakta ve monarşik ve teokratik devlet biçiminin karşıtı olarak kullanılmaktadır. Ancak Kemalist uygulamada bu ilkenin içi demokrasi ile doldurulmamış, aksine şefçi, tek partici, seçimlerin ve millet meclislerinin birer formaliteden

ibaret kaldığı anti-demokratik bir cumhuriyet ilkesi egemen olmuştur. Bir başka deyişle egemenlik monarşik ve teokratik devletin kurumları olan saltanat ve hilafet makamlarından şef ve şefin partisine geçmiştir. Bu da ulusal egemenlik retoriği içinde yapılmıştır.

Milliyetçilik ilkesi 1935 programında şöyle tanımlanmıştır: "Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlerle muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimai heyetinin hukuki seciyelerini ve belli başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar." Burada ve 1935 programında da aynen korunarak tanımlandığı kadarıyla milliyetçilik, ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslararası ilişkilerde bütün çağdaş uluslarla uyum içinde yürümekle birlikte, Türk toplumunun özel karakterini ve kimliğini korumak olarak tanımlanmaktadır. Bu, uluslararası ilişkilerde eşitlikçi, saldırgan olmayan ve kültürel bir milliyetçilik anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, ulusal kimliği-benliği bulma amacıyla ortaya konan bu saldırgan olmayan milliyetçilik anlayışının, uygulamada yer yer şoven açılımlar yaptığını, Türklerin "dünyaya bedel", "en eski", "en üstün" ulus olduğu yolundaki görüşlere de vardırıldığını eklemekte yarar vardır.

Öztürkçeleştirmenin etkisiyle bugün kullanılmayan birçok kelimeyi içinde bulunduran 1935 programına göre halkçılığın tanımı şöyledir:

> "Irde *[irade]* ve egemenlik kaynağı ulustur. Bu irde ve egemenliğin, devletin yurddaşa ve yurddaştan devlete karşı olan ödev ve yükümlerini tamamıyla yerine getirmek için kullanılması, partinin başlıca prensiplerindendir. Kanun karşısında, saltık *[mutlak]* bir eşitlik kabul eden ve hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir klâsa *[sınıfa]*, hiç bir cemaate

ayrılık *[ayrıcalık]* tanımayan yurddaşları halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.

Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı klâslardan karışıt değil, fakat ferdiğ ve sosyal hayat için, iş bölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak esas prensiplerimizdendir; çiftçiler, küçük zanaat sahipleri, esnaf ve işçilerle, özgür ertik *[serbest meslek]* sahipleri, endüstrieller *[sanayiciler]* , tecimerler *[tüccarlar]* ve işyarlar *[memurlar]* Türk ulusal kuramının başlıca çalışma örgenleridir *[organlarıdır]*. Bunların her birinin çalışması, öbürünün ve kamunun hayatı ve genliği *[refahı]* için bir zorağdır *[gerekliliktir]*.

Partimizin bu prensiple amaçladığı gaye, klâs kavgaları yerine sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmek ve asığlar *[menfaatler]* arasında, birbirlerine karşıt olmayacak surette, uyum kurmaktır. Asığlar kapasite ve çalışma derecesine göre olur."

Taha Parla'nın vardığı sonuçlara göre, halkçılık ilkesi, hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak kadar açık biçimde solidarist korporatist bir anlayışı yansıtmaktadır. Anti-liberal ve anti-sosyalist bir içeriğe sahip olan ve sınıflar arasındaki mücadele ve çıkar çatışmalarını reddeden bu halkçılık anlayışı, meslek zümrelerinin çıkarlarının birliğini ve her birisinin tek parti çatısı altında uyum içinde temsil edildiğini ilan etmektedir. Bu dayanışmacı halkçılık anlayışıyla Kemalizm organik, tek parça bir halk-millet öngörmüş ve bunu yaratmak istemiştir.

1931 programında laiklik ilkesi şöyle tanımlanıyor:

"Fırka, Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telâkkisi vic-

dani olduğundan, Fırka, din fikirlerini Devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür."

1935 programında da dilinin öztürkçeleştirilmesi dışında aynen korunan laiklik ilkesi, pozitivist bir bilimselcilikle eşanlamlı olarak kullanılmış, dini bir vicdan işi olarak kabul edip, din ile dünya-devlet-siyaset işlerini birbirinden ayırmıştır. Bununla birlikte Kemalist ideolojinin rehberlik ettiği uygulamada din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının ötesinde de adımlar atılmış, din, devlet denetimi altına alınmıştır. Topluma "doğru din" öğretecek memurların devlet tarafından yetiştirilmesi bunun en önemli göstergelerinden biridir. Uygulamalarla birlikte ele alındığında, Kemalist laiklik anlayışının daha çok, siyaset alanında, Osmanlı döneminde etkin olan idari-siyasi dinsel kurumların nüfuzunu kırma amacıyla yola çıktığı ve laiklik ilkesini bu amaçla kullanıp dini, devlet denetimi altına aldığı söylenebilir.

1931 programında devletçilik ilkesi şöyle tanımlanmıştır: "Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için memleketin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde –bilhassa iktisadi sahada– Devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır." 1935 programında da, ek olarak, devletin fiilen iktisadi alanda iş yapacağı ve devletin yapacağı işlerle özel girişimin faaliyet alanlarının çakışması halinde hangi esaslara göre davranılacağı da açıklanmıştır.

Buradan da görülebileceği gibi Kemalist devletçilikle, özel sektöre birinci derecede önem veren karma bir kapitalist sistem benimsenmiştir. Buna göre, temel amaç en kısa sürede ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektir ve bunun için özel mülkiyet esas görülmektedir. İkinci derecede önemli görü-

len devlet işletmeciliği, milletin genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği alanlarla yapılacaktır. 1935 programındaki eklere göre de, devlet, bir yandan özel sektörün giremeyeceği ya da girmek istemediği alanlarda işletmecilik yaparken, bir yandan da özel sektörü hem özendirecek, geliştirecek, hem de düzenleyip denetleyecektir.

İnkılâpçılık 1931 programında kısaca şöyle açıklanmıştır: "Fırka, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar." 1935 programında ise maddenin başına şu cümle eklenmiştir: "Parti devlet yönetiminde, tedbir bulmak için derecel ve evrimsel prensiple kendini bağlı tutmaz." Yine Taha Parla'nın vardığı sonucu aktaracak olursak, 1931'deki biçimiyle inkılâpçılık sosyal bir devrimi içermemekte, bunun yerine Türkçü, Batıcı laik cumhuriyetin ve kültürel reform ve dönüşümlerin korunması ve savunulmasını öngörmektedir. 1935'te getirilen ek cümle ile de bunun evrimci bir tarzda değil, radikal bir tarzda yapılacağını belirtiyor.

Son olarak şunu da eklemek gerekir ki, 1930'larda sistematikleştirilen Kemalizm, tek parti döneminin sonuna kadar devlet ideolojisi olarak korunmuş ve 1939 ve 1943 programlarında öze ilişkin önemli değişiklikler yapılmamıştır. 1945'ten sonra ağırlıklı olarak dış dinamiklerin zorlamasıyla çok partili rejime geçildikten sonraysa, yeni koşullara uyarlanmış yeni Kemalizm anlayışları ortaya çıkmış, değişik kesimler Kemalizme farklı anlamlar yüklenmeye başlamıştır.

Kemalizm, bir yandan resmî bir ideoloji olarak egemenliğini sürdürürken, bir yandan da birçok düşünce akımını değişen ölçülerde etkisi altında tutmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

Cinemre, Levent, Çakır, Ruşen (röportaj), *Sol Kemalizm'e Bakıyor*, İstanbul, Metis Yay., 1991.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara, Yurt Yay., 1986.

Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul, İletişim Yay., 1990.

Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara, Gündoğan Yay., 1992.

Parla, Taha, *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, İstanbul, İletişim Yay., 1992.

Parla, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul, İletişim Yay., 1985.

Tunçay, Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Ankara, Yurt Yay., 1981.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,
cilt 13, s. 766-770

1930'LU YILLARDA BİR İSİM DEĞİŞİKLİĞİ: MAARİF VEKÂLETİ / KÜLTÜR BAKANLIĞI

Cemil Koçak, *Toplum ve Bilim* dergisinin 95. sayısında, Başbakanlık Arşivi'nde bulduğu bazı belgelerden yola çıkarak "ilginç" bir olaya değindi.[1] Yazı, elinizdeki dergiden farklı bir dergide yayınlandığından, önce, dikkatinden kaçmış olanlar için, Koçak'ın yazısını özetliyorum.

Koçak, yazısında, Başbakanlık Arşivi'nde bulduğu 1935/1936 yıllarına ait bazı "genel bilgilerimize aykırı" belgelerden yola çıkarak, tarihçinin karşılaşabileceği yöntem sorununa dikkat çekiyor. Birinci belge, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in 14 Mayıs 1935'te Başbakanlık'a ulaşan bir telgrafı. Koçak, Uzer'in bu telgrafında "o tarihte bulunmayan" bir bakanlık olan "Kültür Bakanlığı"ndan söz etmesinin "garip" bir nokta olduğunu belirterek, "telgrafta olmayan bir bakanlığa atıfta bulunulmaktadır" demekte ve bu belgeyi gördüğünde, Uzer'in muhtemelen kültür ile ilgili bir kuruluştan söz ettiğini, ama bunu yanlışlıkla Kültür Bakan-

1 Cemil Koçak, "'Ama Onun Orada Olmaması Gerekiyor(du)': Bir Örnek Olay Temelinde Tarihte Yöntem Sorunu Üzerine Notlar", *Toplum ve Bilim*, Kış 2002-2003, sayı 95, s. 190-201.

lığı diye yazmış olduğunu düşündüğünü söylüyor. Ardından belgeyle ilgili ilk yaklaşımını şöyle özetliyor:

> "Karşılaşmamam gereken bir 'şey'le karşılaştığımda, verdiğim ilk tepki, sanırım gayet doğal olarak 'uymayan olgu'nun yanlışlığına hükmetmekti. Öyle yaptım."[2]

Ama Koçak, arşivde bulduğu bir başka belgede aynı "uymayan olgu"yla ikinci kez karşılaşınca bunu "mesele" yaptığını belirtiyor. İkinci belge, yine Umumi Müfettiş Uzer'in, Trabzon'dan, 2 Mayıs 1936 tarihinde Sıhhat ve İçtimâi Muavenet Vekili Refik Saydam'a yazdığı rapor. Uzer bu raporunda bu kez isim de vererek "Kültür Bakanı Saffet Arıkan" demekte. Koçak, Arıkan'ın o tarihte Maarif Vekili olduğunu hatırlatarak şu yorumu yapıyor:

> "Bir kez daha 'uymayan olgu' ile karşı karşıya kalmaktayız. Buna bir anlam vermek gerçekten de güçtür. Yine de bu son derece dikkat çekici 'uymayan olgu'yu geçiştirmek mümkündür. Uzer, belki dikkatsiz bir idareciydi. Metinlerini çalakalem ve özensizce hazırlıyordu. Yazdığı yazıları denetlemek gibi bir alışkanlığı yoktu. 'Mesele'yi bu şekilde geçiştirmek mümkündür. Fakat karşımıza şimdi çıkacak olan 'olgu' sadece şaşırtıcı değil, adeta inanılmazdır."[3]

Söz konusu üçüncü belge 6 Ocak 1936 tarihlidir. Bu belge, "Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kültür Kurulu" antetli kağıdına yazılmış ve altı "Kültür Bakanı Saffet Arıkan" tarafından imzalanmıştır! Koçak, haklı olarak, durumun bu kez farklı olduğunu, önceki iki belgede Kültür Bakanı/Bakanlığı'na sadece atıfta bulunulduğunu, oysa bu resmî yazının, o tarihte aslında Maarif Vekili olan Saffet Arıkan tarafından, "Kültür Bakanı Saffet Arıkan" şeklinde imzalan-

2 *A.g.e.*, s. 192.

3 *A.g.e.*, s 194

mış olduğuna dikkat çekmektedir. Hemen ardından, yine TC Kültür Bakanlığı antetli kağıdına yazılmış ve Arıkan'ın yine Kültür Bakanı olarak imzaladığı 14 Mayıs 1936 tarihli bir başka belgeyi dikkatimize sunmaktadır.

Koçak, bu dört belgeden yola çıkarak, "Evet, bazen de, 'orada olmaması gereken(ler) orada olabilir(ler)'. 1935/1936 yıllarında bir Kültür Bakanlığı (adı da Bakanlık; Vekâlet değil!) vardı ve Saffet Arıkan da Kültür Bakanı idi. Elimizdeki belgeler bunu açıkça gösteriyor. Size de garip gelmiyor mu? Bu bakanlıktan bu suretle ilk kez haberdar oluyoruz" dedikten sonra, böyle durumlarla karşılaşabilecek tarihçinin yöntem sorununa geçmekte ve tarihçilerin böyle durumlardaki muhtemel davranışlarını ele alarak dört farklı davranış tipi çizmektedir:[4]

Koçak'a göre, birinci tür tarihçi (a şıkkı), zaten böyle uygunsuz olgularla karşılaşmaya kendisini hiç hazırlamamış olduğundan, bunun hiç farkına bile varmaz, geçer gider. İkinci tür tarihçi (b şıkkı) bir "tuhaflık" olduğunu hisseder, bir yanlışlığa hükmeder, ama üzerinde durmayı gerekli görmez. Üçüncü tür tarihçi (c şıkkı) gariplikleri bir araya getirerek bundan yönteme ilişkin bir yazı hazırlar.

Koçak, son tarihçi tipini şöyle tanımlıyor: "(d) Gerçekten de bir yazı hazırlar, soru sorar, (mademki, 1935/1936 yıllarında Kültür Bakanlığı ve Kültür Bakanı Saffet Arıkan bulunmamaktadır, peki ama bu bilgiler ışığında bu resmî evrakı ne yapmak lazımdır?) fakat yanıtını kendi de bilmez. Ama önemli değil diye düşünür, çünkü soru sormadan yanıt vermek zaten imkânsızdır. Önce soruyu sorarak bir adım atılsın diye düşünür, arkası nasıl olsa gelecek ve biri yanıtı bulacaktır. Bu kendisi olmasa da... Ben galiba (d) şıkkını işaretledim. Yine de kendimce sorunun 'doğru' yanıtını işaret etmeye çalışayım: Büyük bir ihtimalle Maarif Vekâleti'ne bu dö-

4 A.g.e., s. 198.

nemde (bir süre için) Kültür Bakanlığı denilmişti. (Bu sıradaki öztürkçe kullanımını da hatırlayalım)."[5] Koçak bu görüşünü desteklediğini belirttiği iki yeni belgeye daha işaret ettikten sonra yazısını şöyle bitiriyor:

> "Bu örnek de sanırım tezimi güçlendiriyor. Ama her iki metin de bürokrasinin (muhtemelen sadece uygulamada) gerçekleştirilen bu isim değişikliğinden pek de hoşlanmadığını gösteriyor olabilir. İlk metinde Kültür Bakanlığı yerine (hâlâ?) Maarif Vekâleti'nden söz edilirken, ikincisinde Kültür Bakanlığı telaffuz dahi edilmemiştir. Bu bilmeceye vereceğim yanıt bu kadar..."[6]

* * *

Türkiye'de Kültür Bakanlığı, ilk kez 12 Mart muhtırasını izleyen ara rejim döneminde kurulmuş, o tarihten bu yana zaman zaman başka bakanlıklarla birleştirilmiş, sonra yeniden bağımsız bir bakanlık olmuş, geçtiğimiz günlerde de tekrar Turizm Bakanlığıyla birleştirilmiştir. Dolayısıyla, gerçekten de, ortada bir "mesele" varmış gibi gözüküyor.

Bu yazıda, başta TBMM tutanakları ve 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında toplanan CHP dördüncü büyük kurultayı tutanakları olmak üzere bazı temel kaynaklardan yola çıkarak, Koçak'ın bu sorusuna yanıt aramaya çalışacağım.

Dilde değişim

Bilindiği gibi, 1930'lı yılların ortalarında, Türkçe; Arapça ve Farsça unsurlar ayıklanarak arı bir hale getirilmeye çalışılmış; kullanılması istenmeyen kelimelerin yerine yenileri ya Türkçe kelimelerden Türkçenin yapısına uygun olarak türe-

5 *A.g.e.*, s. 198.

6 *A.g.e.*, s. 199.

tilmiş ya da Batı dillerinden alınmıştır. Bu kelimelerin bazıları "tutmuş" günümüzde de kullanılmaktadır; bazıları "tutmamış" unutulup gitmiştir; bazıları da günümüzde, o yıllarda yerine önerildikleri Osmanlıca karşılıklarından farklı bir Osmanlıca kelimenin yerine kullanılmaktadır.

Birkaç örnek vermek gerekirse, o yıllarda, "mertebe" yerine "aşama", "muasır" yerine "çağdaş", "muvazene" yerine "denge", "hâkimiyet" yerine "egemenlik", "teşebbüs" yerine "girişim" vb. kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır; bu örneklerin yanı sıra daha birçok kelime günümüzde de kullanılmaktadır.

Buna karşılık, "menfaat" yerine "asığ", "muhit" yerine "çeven", "ihracat" yerine "çıkat", "mahkeme" yerine "hakyeri", "faaliyet" yerine "kınav", "belediye" yerine "şarlık", "mesken" yerine "otru" vb. denilmiş; bu saydıklarımızla birlikte daha birçok kelime de "tutmamış" unutulup gitmiştir.

Öte yandan, "sermaye" yerine "kapital", "sınıf" yerine "klâs", "sanayi" yerine "endüstri", "mali" yerine "finansal" demek gibi Batı dillerinden "öztürkçe" karşılıklar da bulunmuştur.

Nihayet, "kuram" kelimesi gibi, o zaman "bünye - structure" kelimesi karşılığı olarak kullanılan, ama günümüzde "teori" kelimesini karşılayan kelimeler de olmuştur. [7]

---

7 Örnek olarak kullandığım bu kelimeler, CHP'nin 1935 yılı programının eki olan "program içindeki kelimelerden bir kısmının Osmanlıca karşılıkları" başlıklı ekten alınmıştır. Bu kelimeler için, başka kaynakların yanı sıra şu kaynağa bakılabilir: *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 85-87. (Kitabın başlığında da "zabıt" yerine "tutulga" kullanılıyor!) Bu konuda önemli bir başka kaynak da şudur: İsmail Hakkı Danişmend, *Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu*, İstanbul, Kanaat Kitabevi, t.y., cilt 3, "Osmanlıca-Türkçe-Fransızca Sözlük; Türk Dili Araştırma Kurumu'nca Onaylanan Türk Kelimelerinin Fransızca Karşılıkları" bölümü, s. 1445-1583.

Siyasi terimlerdeki radikal değişim

CHP Dördüncü Büyük Kurultay'ı toplandığı sırada (9-16 Mayıs 1935), bütün hızıyla sürmekte olan dili sadeleştirme çalışmaları henüz tamamlanmamış olduğundan, kurultayda onaylanan CHP'nin 152 maddelik yeni tüzüğünün sonuna bir "muvakkat madde" eklenmiştir. Bu geçici maddede, "Dördüncü Büyük Parti Kongresi'nin kabul ettiği program ve nizamnamenin öztürkçeye çevrilmesi umumî reislik divanının takdirine bırakılmıştır" denmektedir.[8] Gerçekten de, daha sonra, bu geçici madde hükmü doğrultusunda, kurultayda kabul edilen tüzüğün dili gözden geçirilmiş ve "öztürkçe" olarak yeniden kaleme alınmıştır. Bir örnek vermek gerekirse, tüzüğün ikinci maddesi, ilk haliyle, "partinin daimi umumi reisi onu kuran (Kemâl Atatürk) tür" iken, madde, sonradan, "partinin değişmez genel başkanı, onu kuran Kemâl Atatürk'tür" şeklinde değiştirilmiştir.[9] Kurultay çalışmalarını tamamladıktan sonra tüzük maddelerin çoğu, bu şekilde öztürkçeleştirilmiştir.

Dildeki değişim doğrultusunda, artık, "nizamname" yerine "tüzük", "umumî reis" yerine "genel başkan", "parti mensupları" yerine "parti izdeşleri", "parti teşkilatı" yerine "parti örgütü", "umumi kâtip" yerine "genel sekreter", "büyük kongre" yerine "büyük kurultay", "zabıt" yerine "tutulga", "umumi idare heyeti" yerine "genel yönetim kurulu", "mebus" yerine "saylav" vb. denmeye başlamıştır.[10]

Beklenebileceği gibi, dildeki bu radikal değişimden hükümet teşkilâtı da nasibini almıştır. Dördüncü Büyük Kurultay çalışmalarını tamamladıktan sadece dokuz gün sonra,

8 *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935*, s. 112

9 *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935*, s. 89 ve *CHP Tüzüğü, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935*, Ankara, Ulus Basımevi, s. 3.

10 Bu sözcükleri bir önceki dipnotta yer alan iki kaynağı karşılaştırarak derledim.

25 Mayıs 1935'te, TBMM'de Maarif Vekâleti bütçesi görüşülürken, Maarif Vekili Abidin Özmen yaptığı konuşmayla, bunu açık bir biçimde ifade etmiştir. Bakan Özmen'in sözleri şöyledir:

> "Bu iş *[Maarif Vekâleti'nin yeni adının ne olacağı* işi*]* maarifin eski dertlerinden değil, yeni bir işidir ve bu yeni işi salâhiyettar olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti ve diğer makamlar ki, terimleri, hükümet teşkilâtının ne gibi isim alacağını tespit edeceklerdir."[11]

Maarif Vekili'nin, kurultay çalışmalarını tamamlamasından dokuz gün sonra yaptığı bu konuşma, kurultay toplandığı sırada Türk Dili Tetkik Cemiyeti ve "diğer makamlar"ın "hükümet teşkilâtının alacağı yeni isimler" konusundaki çalışmalarını henüz tamamlamamış olduğunu göstermektedir. Ama yine de, bu konuda o zamana kadar epeyce yol alınmış ve kurultay çalışmaları sırasında, artık "vekâlet" yerine "bakanlık", "vekil" yerine "bakan" denmektedir. Ayrıca, bakanlıkların yeni isimleri de benimsenmiş durumdadır ve bu yeni isimler, kurultay tutanaklarına geçmiştir. Buna göre;

> Başvekâlet/Başvekil'e, Başbakanlık/Başbakan (s. 119),
> Adliye Vekâleti/Vekili'ne, Tüze Bakanlığı/Bakanı (s. 122),
> Millî Müdafaa Vekâleti/Vekili'ne, Sü Bakanlığı/Bakanı (s. 137),
> Dâhiliye Vekâleti/Vekili'ne, İç Bakanlığı/Bakanı (s. 139),
> Maliye Vekâleti/Vekili'ne, Finans Bakanlığı/Bakanı (s. 183),
> Nafıa Vekâleti/Vekili'ne, Bayındırlık Bakanlığı/Bakanı (s. 159),

---

11 *TBMM Zabıt Ceridesi, (TBMM ZC)*, Devre V, Ankara, 1935, cilt 3, s. 259. Görüldüğü gibi, Özmen bu konuşmasında, sadece Maarif Vekâleti'nin değil, bütün hükümet teşkilâtının –yani diğer bakanlıkların da– yeni isimlerinin tespiti işinden söz ediyor. Bu konuşmaya sonra tekrar döneceğim.

İktisat Vekâleti/Vekili'ne, Ökonomi Bakanlığı/Bakanı (s. 213),

Sıhhat ve İçtimâi Muavenet Vekâleti/Vekili'ne, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı/Bakanı (s. 170),

Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti/Vekili'ne, Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı/Bakanı (s. 132),

Ziraat Vekâleti/Vekili'ne, Tarım Bakanlığı/Bakanı (s. 174)

ve

Maarif Vekâleti/Vekili'ne, Kültür Bakanlığı/Bakanı (s. 206) denmektedir.[12]

Kısaca, kurultay sırasında Maarif Vekâleti'ne artık Kültür Bakanlığı denmeye başlanmıştır. Kurultay tutanaklarında "Maarif Vekili Abidin Özmen" değil, "Kültür Bakanı Abidin Özmen", "Maarif Vekâleti ile ilgili dilekler" değil, "Kültür Bakanlığı ile ilgili dilekler" denmektedir. Yine de, Özmen, kurultayda yaptığı uzun konuşmada, bakanlığı için bazen "Maarif Vekâleti", bazen de "Kültür Bakanlığı" ifadesini kullanmıştır.[13]

Şimdi de bu isim değişikliğini kanunlardan izleyelim.

---

12 *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935*. Yukarıda, bakanlıkların isimlerinin sorunda parantez içinde verdiğim sayılar, bu yeni bakanlık isimlerinin, kurultay tutanaklarının hangi sayfasında yer aldığını göstermektedir. Kurultaydaki görüşmeler sırasında, geriye kalan son bakanlık olan Hariciye Vekâleti için herhangi bir kayda rastlayamadım. Ama ona da Dış Bakanlığı dendiğini biliyoruz. Örneğin, bkz. İsmail Hakkı Danişmend, *Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu*, s. 1484. Bu sözlükten anlaşıldığına göre, Türk Dili Araştırma Kurumu, kurultay sırasında kullanılan "Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı" ifadesinin yerine, sonradan "Gümrük ve Tekitler Bakanlığı" ifadesinin kullanılmasını onaylamıştır. Sözlükte, diğer bakanlıkların isimleri yukarıda belirttiğim şekilde yer almıştır (s. 1481).

13 *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası*, 9-16 Mayıs 1935, s. 206-213.

Maarif Vekâleti/Kültür Bakanlığı Merkez Teşkilâtı Kanunları

Maarif Vekâleti Merkez Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki 2287 sayılı Kanun, dilin öztürkçeleşmesi girişimi başlamadan önce, 10 Haziran 1933'te yürürlüğe girmiştir. Kanunun birinci maddesinde "Maarif Vekâleti merkez teşkilâtı aşağıda yazılı makam ve dairelerden mürekkeptir" denmekte ve on altı daire sayılmaktadır. Bu on altı daireden biri "Millî Talim ve Terbiye Dairesi"dir.[14]

CHP Dördüncü Kurultayı'ndan yaklaşık bir ay sonra, 10 Haziran 1935'te, bu kanun, 2773 sayılı kanunla değiştirilmiş ve dildeki öztürkçeleşmeye paralel olarak, kurumların isimleri değiştirilmiştir. Kanunun başlığı şöyledir: "Kültür Bakanlığı Merkez Örgütleri ve Ödevleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerin Eklenmesine İlişkin Kanun." Görüldüğü gibi, her şeyden önce Maarif Vekâleti'nin adı, kanunun başlığında Kültür Bakanlığı'na dönüştürülmüştür. Ayrıca kanunun içindeki maddelerde de artık Maarif Vekâleti değil, Kültür Bakanlığı denmektedir. Kanunun birinci maddesinde "Kültür Bakanlığı merkez örgütleri aşağıda yazılı orun ve dayralardır" dendikten sonra, merkez kurumları sayılmıştır. 1933'te benimsenen 2287 sayılı kanundaki on altı dairenin hepsinin adı öztürkçe olarak değiştirilmiş, ayrıca bunlara dört daire daha eklenerek toplam daire sayısı yirmiye çıkarılmıştır. Adı öztürkçeleştirilen kurumlardan biri de "Millî Talim ve Terbiye Dairesi"dir. Bu kurumun yeni adı "Kültür Bakanlığı Kültür Kurulu" olmuştur.[15]

Yani söz konusu olan ve arşivde antetli kağıdı bulunan kurul, işte bu kuruldur: Eski adıyla "Maarif Vekâleti Millî

14 *TBMM ZC*, Devre IV, cilt 16, s. 143.

15 *TBMM ZC*, Devre V, cilt 4, s. 10 ve 92.

Talim ve Terbiye Dairesi" yeni adıyla "Kültür Bakanlığı Kültür Kurulu"!

9 Haziran 1937'de 3225 sayılı kanunla, kanunun birinci maddesi bir kez daha değiştirilmiştir. Ama bu değişiklik, 1935'te adları "öztürkçeleştirilen" Kültür Bakanlığı merkez örgütünü oluşturan yirmi kuruma yeni bir "direktörlük" eklemek için yapılmıştır. Kanunda, aralarında "Kültür Bakanlığı Kültür Kurulu" da olan yirmi kurum, 1935'te olduğu gibi, "öztürkçe" adlarıyla sayılmış ve bunlara sesleri duyulan savaşa hazırlık için, yirmi birinci "direktörlük", "seferberlik direktörlüğü" adıyla eklenmiştir. Bu yeni "direktörlüğün" göreceği işler arasında "hava ve gaz taarruzlarına karşı korunma işleri", "okulların askerliğe hazırlık işleri" ve "Kültür Bakanlığı'na bağlı bütün okul ve kurumların seferberlik işleri" de vardır.[16] Burada da gördüğümüz gibi, bakanlık için, kanunda, hâlâ "Kültür Bakanlığı" ifadesi kullanılmaktadır!

Hem bakanlığın adı, hem de merkez teşkilâtını oluşturan dairelerin isimleri bakımından, kanun düzeyinde, eski isimlere geri dönüş, 22 Eylül 1941'de gerçekleşmiştir. Bu tarihte kabul edilen 4113 sayılı kanunla, "Kültür Bakanlığı Kültür Kurulu"nun adı, "Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti" olarak değiştirilmiştir.[17]

Maarif Vekâleti/Kültür Bakanlığı bütçe görüşmeleri

Şimdi de "Kültür Bakanlığı" ifadesinin izini TBMM tutanaklardan sürmeye çalışalım. Maarif Vekâleti'yle ilgili konumuz açısından önemli kanunlar 1933, 1935, 1937 ve 1941 yılla-

16 *TBMM ZC*, Devre V, cilt 19, s. 156.

17 *TBMM, ZC*, Devre VI, cilt 20, s. 195. Bakanlığın adı, daha sonra. Hasan Ali Yücel'in bakanlığı sürerken, 10 Haziran 1946 tarih ve 4926 sayılı kanunla Milli Eğitim Bakanlığı olacaktır.

rında yapıldığına göre, Maarif Vekâleti/Kültür Bakanlığı'nın TBMM'deki 1933-1941 yılları arasındaki dokuz yıllık bütçe görüşmelerinin incelenmesi oldukça yararlı bilgilere ulaşmamızı sağlıyor.

Maarif Vekâleti/Kültür Bakanlığı'nın TBMM'deki 1933 ve 1934 yıllarına ait bütçe görüşmeleri sırasında vekâlete Maarif Vekâleti, vekile de Maarif Vekili denmiş ve bu görüşmeler sırasında, herhangi bir milletvekili tarafından, Kültür Bakanı/Bakanlığı ifadesi kullanılmamıştır.[18]

1935 yılı bütçesi, TBMM'de, CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nın çalışmalarını tamamlamasından sadece dokuz gün sonra (ve bakanlığın merkez teşkilâtı kanunu çıkmadan on altı gün önce) 25 Mayıs 1935'te görüşülmüştür. Beklenebileceği gibi, Kurultay tutanaklarına yansıyan Kültür Bakanlığı/Bakanı ifadesi, TBMM tutanaklarına da yansımıştır. Üstelik bu görüşmeler sırasında, "Maarif Vekâleti" yerine "Kültür Bakanlığı" denmesi tartışma konusu dahi yapılmıştır!

Tutanaklarda, görüşülen konunun başlığı için "Maarif Vekâleti Bütçesi" denmiştir. Söz alan milletvekillerinden Fazıl Ahmet Aykaç (Elaziz), Ahmet Yazgan (Urfa), Mithat Aydın (Trabzon), Dr. Osman Şevki Uludağ (Konya), konuşmalarında, bakan veya bakanlık için, "Maarif" ifadesini kullanırken; Tarık Us (Giresun) ve Sadri Maksudi Arsal (Giresun) "Kültür Bakanı" ve "Kültür Bakanlığı" ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.[19] Söz Bakan Abidin Özmen'e geldiğinde, Bakan konuşmasına şöyle başlamıştır:

> "Bu kürsüden gerekse vekâletin bütçesine gelindiği zaman, gerekse ondan evvel arkadaşlar tarafından Maarif işlerine –

18 Maarif Vekâleti'nin 1933 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. *TBMM, ZC*, Devre IV, cilt 15, s. 140-152; 1934yılı bütçe görüşmeleri için bkz. *TBMM, ZC*, Devre IV, cilt 22, s. 438-447.

19 Maarif Vekâleti'nin 1935 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. *TBMM, ZC*, Devre V, cilt 3, s. 252-263.

şimdilik Kültür demeyeyim, belki kültür lafını konuşmadan evvel müsaade etmezsiniz– Maarif işlerine temas olundu. Bu mütalâalara kısaca cevaplar arz edeyim."[20]

Bakan Özmen'in "kültür lafı" konuşulup tartışılmadığı için, "Bakanlığa şimdilik Kültür değil, Maarif diyeyim" şeklinde bir açıklama yapmasının nedeni, Fazıl Ahmet Aykaç'ın, kendisi kürsüye çıkmadan önce yaptığı konuşma sırasında, bakanlığa "Kültür Bakanlığı" denmesini eleştirmiş olmasıdır. Aykaç'ın eleştirisi şöyledir:

> "Arkadaşlarım, bu asırda ilk itirazım Kültür Bakanlığı sözünedir. Çünkü bizim gibi en büyük, en medeni gayeleri istihdaf ederek onlara doğru bildiğimiz adımlarla atılmış bir heyetin şimdi (edükasyon nasyonal, yani millî terbiye) diye takip edeceği bütün faaliyetlerin ancak bir küçük cüzünü Kültür teşkil eder. Binaenaleyh bu inkılâp memleketinin havası içinde Maarifin bence millî terbiye mefhumunu tamamen kavrayan ve doğrudan doğruya millî terbiye mefhumunun bütün icaplarını ihata ve tatbik edecek olan bütün o namı şerefle taşıyan bir tabir olmak mecburiyetindedir."[21]

Bakan Özmen, Aykaç'ın bakanlığa Kültür Bakanlığı denmesine karşı yaptığı bu itirazı şöyle cevaplandırmıştır:

> "Kültür kelimesine temas ettiler. Bu kelime, 'edükasyon nasyonal'deki 'edükasyon' kelimesinin tam mukabili midir, değil midir? Bu meseleyi öyledir veya böyledir diye huzur-ı âlinizde müdafaa edecek değilim. Söyledikleri gibi bu iş maarifin eski dertlerinden değil, yeni bir işidir ve bu yeni işi salâhiyettar olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti ve diğer makamlar ki, terimleri, Hükümet teşkilâtının ne gibi isim alacağını tespit edeceklerdir. Bunu tespit ettikleri zaman tabii

20 *TBMM, ZC*, Devre V, cilt 3, s. 257.

21 *TBMM, ZC*, Devre V, cilt 3, s. 253.

etraflı görgüler üzerinde hareket edeceklerdir. Fakat zannediyorum ki, kültür deyince, bilgi, bir sınıf bilmek manasını anlamayacağız. Kültür deyince tam 'edükasyon nasyonel'daki 'edükasyon' kelimesinin mukabilini anlayacağız. Böyle anlarsak mesele yoktur, zannediyorum ki, öyledir de."[22]

Burada, galiba, en dikkat çekici noktalardan biri, bakanın, "kültür" kelimesini, Batı dillerindeki "culture" (kültür) kelimesini karşılamak üzere değil, "education" (eğitim) kelimesi karşılamak üzere kullanması ve bunun böyle anlaşılması gerektiğini ifade etmesidir.

Bakanlığın 1936 yılı bütçe görüşmeleri de TBMM tutanaklarında "Maarif Vekâleti" bütçesi başlığıyla verilmiş ve 26 Mayıs 1936'da yapılan görüşmeler oturumu yöneten Nuri Conker'in "Maarif Vekâleti bütçesinin müzakeresine başlıyoruz" sözleriyle açılmıştır. Görüşmeler sırasında konuşan milletvekillerinden Berç Türker (Afyon Karahisar), İstamat Özdamar (Eskişehir), Mithat Aydın (Trabzon) ve Ruşeni Barkın (Samsun) Kültür Bakanlığı/Bakanı ifadesini kullanırken, Hüsnü Kitapçı (Muğla) ve Aka Gündüz (Ankara) Maarif Vekâleti/Vekili ifadesini tercih etmiştir. Bakan Saffet Arıkan da konuşmasında bakanlığından söz ederken "Maarif Bakanlığımız" demektedir.[23]

Meclis tutanaklarının içinde ek olarak yayınlanan "Maarif Vekâleti"nin 1936 yılı bütçesinin kalemlerinde de yer yer Kültür Bakanlığı sözcüğü kullanılmıştır. Örneğin "Kültür Bakanlığı'nca satın alınacak ve abone olunacak kitap, dergi, gazete ve diğer basmalar bedeli" için bütçeye 3.500 lira;

22 *TBMM, ZC*, Devre V, cilt 3, s. 259.

23 Maarif Vekâleti'nin 1936 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. *TBMM, ZC*, Devre V, cilt 11, s. 238-252. Konuşması sırasında, bakanlığından "Maarif Bakanlığımız" diye söz eden Arıkan'ın, bu konuşmasından sadece on iki gün önce "Kültür Bakanlığı" antetli kağıdına yazılmış bir yazıyı "Kültür Bakanı" sıfatıyla imzalamış olduğunu hatırlayalım!

"Kültür Bakanlığı'nca ecnebi memleketlere gönderilecek talebelerin tahsil ve yol masrafları" için 284.211 lira konmuştur.[24] Oysa her iki kalem için 1935 yılı bütçesinde, "Kültür Bakanlığı'nca" değil "Maarif Vekâleti'nce" denmekteydi.

1937 yılı bütçe görüşmelerinin başlığı da, TBMM tutanaklarında, "Maarif Vekâleti bütçesi"dir. Görüşmeler sırasında yine, bakanlık için hem Maarif Bakanlığı hem de Kültür Bakanlığı ifadeleri kullanılmıştır. Söz alan milletvekillerinden İstamat Özdamar (Eskişehir), Naşit Uluğ (Kütahya), Meliha Ulaş (Samsun) ve Hakkı Kılıçoğlu (Muş) Kültür Bakanlığı/Bakanı; Berç Türker (Afyon Karahisar), İsmail Mehmet Uğur (Kastamonu), Osman Şevki Uludağ (Konya) ve Kâzım Nami Duru (Manisa) Maarif Vekâleti/Vekili demeyi tercih etmiştir. Bütçe kalemlerinde, 1936 yılında olduğu gibi, "Kültür Bakanlığı'nca satın alınacak ve abone olunacak kitap, dergi, gazete ve diğer basmalar bedeli" denmiş ve bunun için 3.000 lira ayrılmıştır.[25]

1938 yılı bütçe görüşmeleri de "Maarif Vekâleti bütçesi" başlığını taşımaktadır. 26 Mayıs 1938'de yapılan görüşmeler sırasında Başbakanlık koltuğunda artık İsmet İnönü değil, Celâl Bayar oturmaktadır; bakan ise yine Saffet Arıkan'dır. Bu görüşmeler sırasında da daha önceki yıllarda olduğu gibi, bakanlık için hem Maarif Vekâleti hem de Kültür Bakanlığı ifadeleri kullanılmıştır. Bütçe vesilesiyle söz alan milletvekillerinden Nakiye Elgün (Erzurum), Fikri Mutlu (İçel) ve İstamat Özdamar (Eskişehir) Kültür Bakanlığı/Bakanı; Hüsnü Kitapçı (Muğla), Berç Türker (Afyon Karahisar) ve Osman Şevki Uludağ (Konya) Maarif Vekâleti/Vekili demeyi tercih etmiştir.[26]

24 *TBMM, ZC*, Devre V, cilt 11, 1936 yılı bütçe eki, s. 112 ve 114.

25 Maarif Vekâleti'nin 1937 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. *TBMM, ZC*, Devre V, cilt 18, s. 246-263.

26 Maarif Vekâleti'nin 1938 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. *TBMM, ZC*, Devre V, cilt 25, s. 214-226.

1938 yılı bütçe görüşmeleriyle ilgili olarak asıl ilginç olan nokta tutanaklarda Saffet Arıkan için hem Kültür Bakanı hem de Maarif Vekili denmiş olmasıdır. Milletvekilleri konuşmalarını bitirdikten sonra kürsüye gelen bakan için tutanaklarda "Kültür Bakanı Saffet Arıkan" denmiş, ama Arıkan bu konuşması sırasında "Nihayet bu dar senede Maarif Vekâleti işlerini ayakta tutabilmek ve talebe tecahümünü önleyecek imkânı verebilmek için bu parayı bize temin ettiklerinden dolayı gerek başbakanımıza ve gerek Maliye Vekili arkadaşımıza teşekkür etmeyi borç bilirim" diyerek bakanlığından Maarif Vekâleti olarak söz etmiştir.[27] Bakan konuşmasını yaparken Yozgat milletvekili Sırrı İçöz birkaç kelime söyleyerek araya girmiştir. İçöz'ün müdahalesinden sonra sözüne devam eden bakan için, tutanaklarda, bu kez "Kültür" değil "Maarif Vekili Saffet Arıkan" denmiştir. Ama bu sıfatıyla konuşmasını sürdüren Arıkan, "Evvela arkadaşlarımın Kültür Bakanlığı hakkında gösterdikleri teveccüh ve iltifata teşekkür ederim, biz buna lâyık olmaya çalıcağız" diyerek, bakanlığından bu kez Kültür Bakanlığı olarak söz etmiştir![28]

1939 yılı bütçe görüşmelerinden on beş gün önce, 10 Mayıs 1939'da bakanlığı ilgilendiren bir kanun görüşülürken, Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili'nin "kültür kurumu"ndan ne kastedildiğini sorması üzerine, Bakan Hasan Ali Yücel şu cevabı vermiştir:

> "Kültür kurumu, maarif cemiyetinin ism-i hâssıdır. Burada kullanılan ism-i cemidir. 'Kültür kurumları' deyince 'maarif müesseseleri' manası anlaşılır."[29]

25 Mayıs 1939'da yapılan bütçe görüşmelerinin başlığı da "Maarif Vekâleti bütçesi"dir. Milletvekilleri de konuşmala-

27 *TBMM, ZC*, Devre V, cilt 25, s. 220 ve 221.
28 *TBMM, ZC*, Devre V, cilt 25, s. 220 ve 222.
29 *TBMM ZC*, Devre VI, cilt 2, s. 41.

rında genel olarak bakanlıktan "Maarif Vekâleti" olarak söz etmiştir. Ama yine de "Yeni aramıza karışmış kıymetli ve münevver Türk çocuklarının –ki bugünkü sıfatları milletinin mümessili ve mebusudurlar– Maarif bütçesi münasebetiyle memleket kültür hayatı hakkındaki söyledikleri sözler çok kıymetlidir. Kültür Bakanlığımız için ibretle bakılacak, üzerinde ehemmiyetle durulacak ve faydalanılacak hususlardır" diyen Bitlis Milletvekili Süreyya Örgeevren gibi, bakanlıktan "Kültür Bakanlığı" şeklinde söz edenler de vardır.[30]

1939 yılı bütçe görüşmeleri sırasında, bakanlığın ismi bir kez daha tartışma konusu yapılmıştır. Bursa Milletvekili Nevzat Ayas, bu konuda şunları söylemiştir:

> "Sonra, Maarif Vekâleti'nin unvanı hakkında da bir mülâhazam vardır. Maarif kelimesinin kullanılması bizde epeyce eski bir tarihe kadar dayanır. Maarif deyince bizde daha ziyade, okuma, yazma anlaşılıyor. Okuma yazmanın asıl dinamik gayesi olan terbiye cephesi ihmale uğramıştır. Diyorum ki 'maarif' kelimesinin yerine 'terbiye' kelimesini koysak da 'Maarif Vekâleti' yerine 'Terbiye Vekâleti' desek acaba daha mı iyi olur."[31]

1940 ve 1941 yılı bütçe görüşmeleri sırasında ise, gerek milletvekillerinin yaptıkları konuşmalarda, gerekse TBMM tutanaklarının içinde ek olarak yayınlanan bütçe kalemlerinde "Kültür Bakanlığı/Bakanı" ifadesine rastlanmamaktadır. Artık, eskiden olduğu gibi sadece "Maarif" denmektedir.[32] Zaten çok geçmeden, 1941 Sonbaharı'nda Kültür Bakanlığı ifadesi, yukarıda da belirttiğim gibi, "kanun düzeyinde" de terk edilecektir.

---

30 *TBMM ZC*, Devre VI, cilt 2, s. 263.

31 *TBMM ZC*, Devre VI, cilt 2, s. 247.

32 28 Mayıs'ta yapılan 1940 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. *TBMM ZC*, Devre VI, cilt 11, s. 320-322. 27 Mayıs'ta yapılan 1941 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. *TBMM ZC*, Devre VI, cilt 18, s. 211-226.

Sonuç olarak, evrakta herhangi bir sorun yoktur. 1935-1936 yıllarında, (hatta daha sonraki yıllarda da) Kültür Bakanlığı/ Maarif Vekâleti ve bu bakanlığa bağlı Kültür Kurulu/Millî Talim ve Terbiye Dairesi bulunduğuna göre, bu resmî evrakı da bakanlığın diğer evrakları gibi değerlendirmek gerekir.

KAYNAKÇA

— *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

— *CHP Tüzüğü, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935*, Ankara, Ulus Basımevi.

— TBMM Zabıt Ceridesi.

Danişmend, İsmail Hakkı, *Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu*, İstanbul, Kanaat Kitapevi, t.y., cilt 3, "Osmanlıca-Türkçe-Fransızca Sözlük; Türk Dili Araştırma Kurumu'nca Onaylanan Türk Kelimelerinin Fransızca Karşılıkları" bölümü, s. 1445-1583.

Koçak, Cemil, "'Ama Onun Orada Olmaması Gerekiyor(du)': Bir Örnek Olay Temelinde Tarihte Yöntem Sorunu Üzerine Notlar", *Toplum ve Bilim*, Kış 2002-2003, sayı 95, s. 190-201.

Tarih ve Toplum, sayı 234,
Haziran 2003, s. 31-38

RESMÎ YAYINDA PARTİ TARİHİ

Cumhuriyet Halk Partisi, 1943'te, kuruluşunun yirminci yılı münasebetiyle *Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi* adıyla önemli bir broşür yayınladı. Partinin resmî bir yayını olan ve Ankara'da Ulus Basımevi'nde basılan otuz bir sayfalık bu önemli broşürün yazarı belirtilmemiş. Broşür, CHP'nin kendisinin, partinin yirmi yılını nasıl değerlendirdiğini doğrudan yansıtması bakımından bir hayli önemli. Broşür dört bölümden oluşuyor.

1. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Partisi'ne geçiş.

2. Halk Partisi nasıl kuruldu?

3. Cumhuriyet Halk Partisi programının gelişmesi.

4- Cumhuriyet Halk Partisi memlekete ve dünyaya ne getirdi?

Şimdi bu broşürü sayfa sayfa inceleyerek ve zaman zaman içinden geniş alıntılar yaparak, İkinci Dünya Savaşı'nın bütün hızıyla sürmekte olduğu 1943 yılında, CHP'nin kendisinin, partinin ilk yirmi yılını nasıl değerlendirdiğini birlikte görelim:

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Partisi'ne geçiş" başlığını taşıyan birinci bölüm beşinci sayfada başlıyor ve on üçüncü sayfaya kadar sürüyor. Bölümün hemen başında Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin Mondros Mütarekesi'nden sonra düşmanın anayurdu işgale kalkması üzerine yer yer beliren karşı koyma hareketlerini birleştirdiği ve milletin bütün kuvvetlerini Kurtuluş Savaşı etrafında topladığı belirtiliyor. Bu kongrelerde atılan üç önemli adım şöyle tanımlanıyor:

> "1. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak ve memleket içinde bunun teşkilâtını yaparak milletin gücünü düşman istilâsına karşı koyma etrafında toplamak.
>
> 2. Heyet-i Temsiliye teşkil ederek milletin egemenliğini ve arzusunu hâkim kılmak için salahiyetli bir makam yaratmak.
>
> 3. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin uğrunda savaşacağı gayeleri açık olarak çizmek" (s. 5).

Ardından seçimler ve İstanbul'da Mebuslar Meclisi'nin toplanması üzerinde duruluyor ve bu Meclis'in yaptığı "tek müspet" işin Misak-ı Milli'yi ilân etmek olduğu söyleniyor. İstanbul'un işgalinden sonra padişah ve hükûmetinin yeni durumu kabul etmesiyle, millet nazarında artık her türlü otoritesini kaybettiği belirtildikten sonra şu belirlemede bulunuluyor:

> "Asırlarca yalnız müstakil devletler kurmuş ve birçok kavim ve millet'leri idare etmiş olan ve 1908 ihtilalinden sonra siyasi terbiye ve teşkilâtlanma bakımlarından hayli kuvvetlenmiş bulunan Türk halkı, ne durumda bulunursa bulunsun, düşman ve yabancılar ve vaktiyle kendisinin idare ettiği ırklar tarafından memleketinin işgaline taham-

mûl edemezdi. Yer yer beliren ve karşı koyma heyecanıyla kendisini göstermiş olan ıstırap ve ondan doğan büyük kudret büyük bir yürekte en kuvvetli mümessilini buldu: Gl. Mustafa Kemal hem Türk kumandan ve subaylarının duydukları acıyı, hem halkın ıstırabını kendi büyük ruhunda temsil ediyordu. Bu ıstırapları gerçekten maddi kuvvet halinde teşkilâtlandırmak için Anadolu'da halk ve orduya dayanan bir hükümet kurulması lâzımdı" (s. 6).

Buradan 23 Nisan 1920'ye Birinci Meclis'in açılmasına geçiliyor ve Meclis'in daha ilk gününden Türkiye'de bir rejim inkılâbını gerçekleştirdiği belirtiliyor. İlk meclisle ilgili olarak da şu yargıda bulunuluyor:

"İlk meclis, memleketi istilâdan kurtarma hususunda daima birliği muhafaza etti.

Savaşın sevk ve idaresine ait münakaşalarda ihtiraslardan ve zekâ ve anlayış farklarından doğan tabii ihtilâflar bir tarafa bırakılırsa esaslı emelde herkesin kalbi aynı şekilde çarpıyordu. Fakat memleketin iç idaresini ilgilendiren meselelerin münakaşasına geçince düşünüş ayrılıkları derhal beliriyordu" (s. 7). *[Burada, CHP'nin kendisinin, Birinci Meclis'teki muhalefeti değerlendirirken, bazı tarihçilerden daha insaflı davrandığı açıkça görülüyor].*

Daha sonra Meclis'te 1921 İlkbaharı'na kadar geçen dönemde oluşan ilk küçük gruplaşmalar üzerinde duruluyor ve bu "yarı teşekküller kendi hallerine bırakılacak olursa Meclis'teki birlik Kurtuluş Savaşı'na zararlı olacak şekilde bozulabilirdi" deniliyor. (s. 7) Buradan da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun (Birinci Grup) kurulması konusuna geçiliyor. Misak-ı Milli esasâtı dairesinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklâlini temin edecek sulha ulaşmak ve

devletin ve milletin teşkilâtını, Teşkilât-ı Esasiye dairesinde, şimdiden peyderpey izhara çalışmak şeklindeki iki maddelik grup programı aktarıldıktan sonra, Birinci Grup kurulduktan sonra Meclis'in daha verimli çalışmaya başladığı belirtiliyor. Ama hemen şu sözler de ekleniyor:

> "Fakat iç idare meselesinde mebuslar arasındaki görüş farkı gene zaman zaman kendini gösteriyordu" (s. 8).

> "Büyük Zafer ile memleketin büyük bir kısmının düşman istilâsından kurtarılması gerçekleşince bu emsalsiz eseri yaratanlara karşı bütün yurttaşların yüreğini hayranlık ve minnet duygusu kaplamıştı, fakat büyük kumandan ve arkadaşları, önceden karar verdikleri gibi, hemen memleketin ilerlemesine engel olan müesseselerden sıyrılmak ve yeni bir devlet kurmak işine koyulmak istediler. Bu devirde iç meseleye ait düşünüşler şu üç zümre içinde toplanabilir.

A) Terbiye ve mizaç itibariyle muhafazakâr olanlar. Bunlara göre istilâdan kurtarılmış olan memleket eskisi gibi idare olunmalıydı. Padişahlık ve hiç olmazsa halifelik devam etmeliydi, eski geleneklere dokunulmamalıydı, kanunlar din hükümlerine göre düzenlenmeliydi, eski müesseseler zararlı değillerdi, tersine onlar kuvvetimizi teşkil ediyordu. Medreselere, din terbiyesine daha çok önem verilmeliydi.

B) Daha mutedil muhafazakârlar. Bunlara göre memleket müesseselerinde değişmeler olmalıdır. Fakat bunlar hemen kökten yapılamaz. Türkiye İslâmlık esasına dayanan bir memlekettir. Bu esas korunmalı ve bu esas dairesinde yenilikler zamanla ve tedrici olarak gerçekleştirilmelidir. Kökten her türlü değişiklik memlekette sarsıntılar yapacağı için böyle bir siyasetten çekinilmelidir.

C) Garp ve hususiyle Fransa demokrasisinin hayranları. Bunlara göre büyük bir kahraman ve arkadaşları millet birliğini kurarak ve yeniden ordu yaratarak müstakil bir va-

tan sağladılar. Onların büyük hizmetleri tarihimizin daima övünülecek bir abidesi gibi kalacaktır. Fakat bu zafer gerçekleştikten sonra artık hükümet başka demokrat memleketlerde olduğu gibi kurulacak partilere bırakılmalıdır. Garbın demokrat memleketlerinde olduğu gibi bizde de muhafazakârlar, terakkiperverler, kökten yenilik isteyenler ayrı ayrı partiler kurmalı, bunlar propaganda yapmalı, birbirleriyle savaşmalı, seçimde muvaffak olanlar hükümete geçmeli ve programı dairesinde memleketi idare etmelidir. *[Bu paragrafta çoğulculuğun adeta suç gibi gösterilmiş olması dikkat çekici]*.

Bu düşünüş ayrılıklarına bir de imparatorluktan artakalan ve memlekette doğan milli ruha karşı yabancı bir durum almış olan eski Osmanlı zihniyetindeki insanların karışık ve karıştırıcı fikirlerini de ilâve etmek lâzımdır. Bunlar kâh birinci ve ikincilerle, kâh üçüncü zümre ile birleşerek fikirlerde dağınıklığı artırabilirlerdi.

Mustafa Kemal ve arkadaşları memleketin yeni bünyesinden gelmeyen bütün bu düşünüşleri ve onların doğuracağı kargaşalığı ortadan kaldırmak ve memleketin muhtaç olduğu inkılâbı gerçekleştirmek için iç idarede yürünecek yol hakkında açık ve manalı ilkelere dayanan bir fırka kurmaya karar verdiler. Zaten Müdafaa-i Hukuk'u kuranlar için artık böyle bir parti yapılması zaruri bir hal almıştı. Çünkü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gayesi ve programı, vatan topraklarının kurtarılması ve tam istiklâlimizi sağlayan ruhun kurulması idi. Memleket istilâdan kurtarılmıştı. Lozan Konferansı er geç sulh ile bitecekti, şu halde bu cemiyetin gayesi elde edilmiş oluyordu. Müdafaa-i Hukuk etrafında birleşmiş olan yurttaşların sulhtan sonra beraberce çalışacakları plana ve programa ihtiyaçları vardı. Bu yapılmazsa millet teşkilatsız kalacak ve hükümetin dayanacağı fikirler belli olmayacaktı.

Yapılacak program Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mal edilemezdi. Çünkü bu cemiyetin adı artık anlamsız kalmıştı. Memleket kurtarılmış, müstakil bir Türkiye yaratılmış olduğuna göre Anadolu ve Rumeli sözüne lüzum yoktu. Müdafaa-i Hukuk terimine de ihtiyaç kalmamıştı.

Milletin istiklâl hakkı kanla müdafaa edilmiş ve elde olunmuştu. Bu duruma göre ortaya konulacak programın yeni bir adla yapılacak teşkilâta mal edilmesi gerekiyordu. Bu teşkilât sayesinde, politika bakımından da milletin birliğini sağlayacak ve hükümetlerin takip edecekleri yol açıkça bilinecek ve milletçe başarma zorunda olduğumuz işlerin başarılması yoluna gidilecekti.

Gazi Mustafa Kemal kurulacak siyasi teşkilâta Halk Fırkası adını koydu. Fakat henüz bu fırkanın programı yoktu. Büyük kumandan ve devlet adamı ve arkadaşları bu programın hazırlanmasında diğer memleketlerde fırka kuranların takip ettikleri yoldan değil, özel bir metotla hareket ettiler. Başka memleketlerde bir fırkanın programını onu kurmayı düşünenler arasından seçilen bir heyet hazırlar ve halka sunar ve teşkilât yapılır. Nitekim Meşrutiyet devrinde bizdeki fırkaların programları da bu suretle yapılmıştır. Ebedi Şef böyle yapmadı. Kurulacak partinin programı hakkında düşüncelerini söylemeye Ankara'da çıkan gazetelerle bütün vatandaşları davet etti" (s. 8-10).

Broşürün devamında partinin dayandığı esaslar konusuna geçilerek şöyle denilmektedir:

"Toplantılarda bulunan halk Gazi'den Lozan müzakerelerini, sulhtan sonra yapılacak işleri ve bu arada kurulacak Halk Partisi'nin dayanacağı esasları, soruyorlardı. Gerek bu sorulara verdiği cevaplardan, gerek seyahat ettiği yerlerde söylediği sözlerden Gazi Mustafa Kemal'in partiyi ne gibi

esaslara göre kurmak istediğini anlamak mümkündür. Bu esaslar şöyle sıralanabilir:

1. Halk Partisi, diğer bir takım memleketlerdeki fırkalar gibi sınıf menfaati üzerine kurulmamalıdır. Türkiye'de teşkilâtlanmış bir sınıf yoktur. Bizde yalnız meslekler vardır.

2. Parti, bütün halkın menfaatlerine dayanmalı, bütün halkı içine almalıdır, menfaatleri çarpıştırmak milletteki birliği zedeler. Parti bütün halkın birleşeceği menfaati belirtmeli ve onu sağlamaya çalışmalıdır.

3. Parti, şahsi emellere destek olmak için vücuda gelmemelidir.

4. Parti programı, halkın fikirlerinin ve arzularının muhassalası olmalı ve bunu gerçekleştirmeye çalışmalıdır. Programda gerçekleşmesi kabil olmayan hayal mahsulü fikirler bulunmamalıdır.

5. Parti milletin emellerini sağlamak için beyhude zaman kaybını doğuran 'evrim' fikrine dayanmamalı ve bu emelleri her ne olursa olsun gerçekleştirme enerjisini temsil eylemeli, yani inkılâpçılığa ve devrimciliğe inanma etrafında milleti toplamalıdır.

Partinin programı hazırlanmazdan önce Gazi Mustafa Kemal'in takip ettiği bu metot daima göz önünde tutulacak temelli bir noktadır.

Halk Partisi birkaç kişinin yazdığı programla vücuda gelmedi, halkın arzuları toplanarak kurulmak istendi. Kuvvetli ve daima canlı kalması da bundan ileri gelir" (s. 12-13).

"Halk Partisi Memlekete ve Dünyaya Ne Getirdi" başlıklı dördüncü bölüm bir çeşit sonuç niteliği taşıyor. Bu nedenle bu bölümü olduğu gibi aktarmakta yarar görüyorum:

"Halk Partisi'nin memlekete yaptığı büyük hizmetler iki bakımdan incelenebilir: 1. Partinin rehberlik ettiği seçimlerde kurulan Büyük Millet Meclislerinin ve onun Hü-

kûmetlerinin yaptığı işler, 2. Partinin memlekete getirdiği yeni ilkeler, düşünüşler ve kavramlar, bir kelime ile siyasi ideoloji. Büyük Millet Meclislerinin ve onun Hükûmetlerinin yaptığı başlıca işlerin belirtilmesi ancak cumhuriyet tarihini yazmakla mümkün olur. Böyle bir iş bu broşürün konusunun dışındadır. Bu bölümde kısaca belirteceğimiz cihet, Cumhuriyet Halk Partisi'nin memlekete getirdiği dünya ve cemiyet görüşünün ana hatları olacaktır.

1. Halk Partisi'nin dünya ve cemiyet görüşü bakımından memleketimize getirdiği kavramlar, bir kere onun ana vasıfları olan altı umdenin içinde gözükür. Bu umdelerin ifade ettiği cemiyet görüşü şöyle hülâsa olunabilir:

A. Siyasi teşekküllerin en üstünü, milli hâkimiyet ülkûsünün en iyi, en emin surette temsil ve tatbik etme şekli cumhuriyettir ve bunu kurma ve koruma, uğrunda her türlü fedakârlığa değer bir ülkûdür.

B. Milletler başlı başına müstakil hüviyetlerdir. Yüksek bir insan seviyesine varmanın temel şartı ve vasıtası milliyetçiliktir.

C. Sınıfları teşkilâtlandırma, onların menfaatleri arasında tezadı belirtecek sınıf mücadelesine meydan verme cemiyetin enerjisini beyhude yere israf etmekten ve işin ve iş sahiplerinin huzurunu gidermeden başka bir şeye yaramaz.

D. Gerek Türk milletinin medeniyetçe hızla yükselmesini sağlamak, gerek halkçılığın zaruri kıldığı şekilde diğerlerini istismar edecek sınıflara meydan vermemek için iktisadi ve sosyal alanda fertlerin ve hükmi şahısların bütün vasıtalarından ve Devletin kuvvetinden aynı zamanda ve ahenkli surette yararlanmak gereklidir.

E. Herhangi bir itikadı kabul etmek ve amme nizamını bozmayan ibadeti yapmak veya yapmamak meselesi her ferdin kendinin bileceği iştir. Fakat Devlet işlerinde ve o

arada dünyada milletin huzur ve refahı için yapılan kanun hükümlerinin düşünüşünde dini itikadın yeri olamaz.

F. Sosyal gelişmelerde ilerlemelerin kesin olarak belli merhalelerden geçmek suretiyle, adım adım, tedrici bir şekilde gerçekleşeceği fikri yanlıştır. Bu yanlış kanaat, sosyal hayatta tesir yapma mevkiinde olanların enerjisini de kıracağı için tehlikelidir. Millet hayatının lüzumlu ve zaruri kıldığı işlerde bütün enerjilerden faydalanarak hedefe bir an evvel varma yolunda her türlü engelleri kırmaya çalışma bir vazifedir.

Yukarıda hülâsa ettiğimiz cemiyet görüşünü *[açıkça görülüyor ki bu solidarist bir cemiyet görüşüdür]* nasıl bir gelişme ile Halk Partisi'nin memlekete getirdiğini ve yaymaya çalıştığını inceleme tarihçilerimizin yapacağı işlerdir ve bu broşürün konusu dışındadır.

2. Halk Partisi milletin nefsine güvenmenin zaruretini ve faydasını gösterdi ve Tanzimat'tan sonra türlü sebeplerin sonucu olarak bazı zümrelerde görülen aşağılık duygusunu kökünden yok etmenin yolunu açtı. Bunda Partinin faydalandığı olaylar şunlardır: 1. Türk milletinin büyük ve şerefli tarihi, 2. Dünyanın Türk milletinin dirilemeyeceğini sandığı zamanda yaptığı büyük savaşla ve inkılâpla başardığı işler ve bunlarda bir takım milletlere örnek olması ve tesir yapması.

Parti 'çalıştıkça nefsine güven ve milletinle ve işinle övün' umdesini yaymakla her türlü enerjiyi kıran kötü duyguların ortadan kalkmasına yol açmıştır.

3. Parti, sınıf kabul etmemekle, sosyal nimetlerden faydalanmanın 'kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olacağını' programına koymakla işi ve çalışmayı faziletlerin başında görmüş ve millet ahlâkının miyarını da doğrudan doğruya veya bilvasıta milletçe faydalı işe yarayıp yaramama olarak kabul etmiştir.

4. Parti, Türk milletinin insanlık ailesi arasında yüksek bir medeniyet seviyesine varmasını ülkü edinmekle yurttaşlara başka memleketlerde görülen türlü buhranlara meydan vermeyecek ve insanlık ailesi arasında örnek bile olacak medeniyet seviyesine varma amacını ve bunun icap ettirdiği dünya görüşünü yaymaya çalışmıştır.

Kanaatimizce Partimiz yalnız memleketimize yeni fikirler getirmedi, diğer memleketlerin rejimleriyle iyi mukayeseler yapılırsa dünya için de yeni bir millet idaresi ve amme hukuku görüşü ortaya koydu. Bunları şöyle hülâsa etmek mümkündür:

1. Parti kendi altı umdesini esas teşkilât kanununun maddeleri içine konulmasını temin ederek amme hukuku bakımından çok dikkate değer yeni bir yol açtı. *[Bir partinin ilkelerinin, anayasaya konularak devletin ilkeleri haline getirilmesinin demokrasiyle ne derecede bağdaşabileceği elbette tartışmalıdır].*

2. Sınıf menfaatlerine dayanan partiler olmaksızın ve bunlar arasında mücadeleye lüzum kalmaksızın demokrasinin temel fikri olan 'hürriyet'in korunabileceğini, Partimiz, yarattığı rejimle âleme göstermiştir. *[Buradan tek parti yönetiminin, 1943 yılında da hâlâ kalıcı bir yönetim tarzı olarak görülmekte olduğu anlaşılıyor].*

3. Tek parti ile idare olunduğu halde emperyalistliği ve münhasıran harp için hazırlanmayı gütmeyen bir rejim kurmanın, bir siyaset gütmenin mümkün olduğunu dünyanın gözü önüne koymuştur. *[Burada faşist rejimler eleştiriliyor. Eleştirinin sadece emperyalist bir siyaset gütmekle sınırlı kalması dikkat çekici].*

4; Ferdi mülkiyet esası korunduğu halde sınıfların teşekkülüne ve sınıf mücadelesine meydan verilmemesinin yolu bulunabileceği herkese açıkça gösterilmiştir. *[Ne yazık ki broşürde bunun yolunun ne olduğu üzerinde pek bilgi verilmiyor].*

5. Milletler hayatında kesin merhaleler olmadığı ve bir milletin atlamalar yaparak önceden gerçekleşeceği tahmin edilemeyen ülkülere erişileceği Türk inkılâbının verimleriyle ispat edilmiştir. Partimizin dünyaya getirdiği bu yeniliklerin garp ye şark milletleri ilim ve politika adamlarının düşünüşleri üzerinde tesir yaptığına ve ilerde daha fazla yapacağına şüphe etmiyoruz.

Türk Devlet rejiminin milletler ailesi geniş tesiri tarihte yeni bir olay değildir. On beşinci ve on altıncı asırlarda Avrupa'da teşekkül eden monarşilerin amme hukuku telâkkisinde de Türk milletinin kurduğu İmparatorlukların ve bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamana göre çok ileri olan amme hukuku görüşünün hayli tesir yapmış olduğuna şüphe yoktur.

Eminiz ki yirminci asırda da Türkün devlet ve rejim telâkkisi, gene dünya milletlerinin birçoğu üzerinde söylenerek veya söylenmeyerek örnek gibi görülecektir. Şimdiden olaylara dayanarak bu tesirleri inceleme ilim adamları için çekici bir konu olsa gerektir.

Türk rejiminin bu hususiyeti, Türk milletinin devlet kurmada ve şef yaratmada daima gösterdiği üstün kabiliyetinden ileri geliyor" (s. 28-31).

Görüldüğü gibi bu son bölümde Türkiye'deki tek parti yönetiminin başarılarından övgüyle söz ediliyor ve bu rejimin dünya devletleri için yirminci yüzyılda da bir örnek oluşturacağı vurgulanıyor.

Bu tek parti yönetiminin Türkiye'de geçici değil, kalıcı bir rejim olarak düşünüldüğünün önemli bir göstergesi. Oysa bu broşürün kaleme alınmasından iki yıl sonra, 1945'te İkinci Dünya Savaşı sona erecek ve dış dinamiklerin de ağır basmasıyla, kalıcı bir örnek olarak gösterilen CHP'nin tek parti yönetiminden vazgeçilecek, aynı yıl içinde Milli Kal-

kınma Partisi'nin kurulmasından sonra çok partili rejime geçiş sûreci başlayacaktır. CHP de kendisini bu yeni koşullara göre uyarlama çabalarına girişecektir.

Tarih ve Toplum, sayı 141, Eylül 1995, s. 80-83

50. YILDÖNÜMÜNDE 1950 SEÇİMLERİ

14 Mayıs 2000 günü, önemli bir olayın, 1950 seçimlerinin, 50. yıldönümüne denk geliyor. Bilindiği gibi, bu seçimler sonucunda, Cumhuriyet'in ilânından beri kesintisiz olarak sürmekte olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 27 yıllık iktidarı son bulmuş, Demokrat Parti (DP) seçimlerden büyük bir zaferle çıkarak iktidarı devralmıştır. "Beyaz İhtilal" olarak da adlandırılan 1950 seçimlerinin 50. yıldönümü vesilesiyle bu yazıyı tasarlarken, başlangıçta, 1950 seçimlerinin resmî sonuçlarını yeniden ele alıp, oyların dağılımını çeşitli kriterlere göre değerlendirmeyi düşünüyordum. Bu seçimle ilgili olarak yapılmış çalışmaların varlığını da göz önünde tutarak yeni bir şey söyleyebileceğimi de pek ummuyordum. Ama birçok araştırmacı gibi, benim de öteden beri bildiğim bir nokta vardı. O da Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) yayınlamış olduğu seçim sonuçlarında tutarsız gibi görünen birçok noktanın olmasıydı. Ama bilgisayar olanaklarını da kullanarak bu tutarsız gibi gözüken noktaları belki düzeltebilirdim. Konunun içine girdikten sonra, çalışma ilerledikçe giderek daha farklı yönlere kaydığımı gör-

düm. Sonuçta yine seçimlerle ilgili, ama başlangıçtan tasarlanandan oldukça farklı olan bu yazı ortaya çıktı.

Resmî seçim sonuçlarında tutarsız gibi görünen noktalar

1950 seçimleriyle ilgili olarak yapılan çalışmaların birçoğunda, DİE'nin yayınlamış olduğu seçim sonuçlarında tutarsız noktalar olduğu belirtilmiştir.[1] Örneğin, Ahmet Kardam ve Seçkin Tüzün'ün ortaklaşa yazdıkları *Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları* adlı önemli çalışmada şöyle denilmektedir: "1950 yılındaki seçimlerin açıklanan resmî sonuçlarında tutarsızlık vardır. Oy kullanan seçmen sayısı 7.953.085'tir. Partilerin aldıkları oyların toplamı ise 8.051.650'dir; yani partilerin aldıkları oyların toplamı, oy kullananların toplamından fazladır!"[2] Gerçekten de, DİE'nin yayınladığı toplam satırında, CHP, DP, MP ve bağımsızların oyları toplandığında, yukarıda belirtildiği gibi, partilerin aldıkları oyların toplamının oy kullananların toplamından fazla olduğu gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Sorun, bununla da kalmıyor, DİE'nin her partinin illerde aldığını belirttiği oyları alt alta yazıp, siz topladığınızda, toplam satırında verilen sayılardan daha farklı sayılara ulaşılıyor. Örneğin DP'nin 63 ilin her birinde aldığı belirtilen oyların toplamı 4.252.362 ederken, toplam satırında 4.241.393 yazılıdır. Aynı durum CHP, MP ve bağımsızlar için de söz konu-

1 Devlet İstatistik Enstitüsü'nün resmî istatistikleri şu kaynaktan alınmıştır: DİE, *1950-1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları*, Ankara, 1966. s. XXII-XXVII. Bu sayıların tamamen aynısı DİE'nin *5 Haziran 1977 Milletvekili Seçimi Sonuçları* (Ankara, 1978) adlı yayında da tekrarlanmaktadır. (s. 2-25). Yazı boyunca DİE'den alınan bütün sayılar birbirinin aynı olan bu kaynaklardan alınmıştır.

2 Ahmet Kardam, Seçkin Tüzün, *Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları*, Ankara, Veri Araştırma, 1998, s. 99. (7.953.085 olarak belirtilen sayı DİE'nin yayınında 7.953.055'tir).

sudur. Her biri için 63 sayının toplamı, toplam satırında belirtilen sayılardan farklıdır. Ama seçmen sayıları ve kullanılan oyların toplamı toplam satırıyla aynıdır. Yani, seçmen sayıları ve kullanılan oylar için herhangi bir tutarsızlık yoktur.

DİE'nin yayınladığı sonuçlarda geçerli sayılan oyların miktarı da belirtilmemektedir. Ayrıca gerek ülke genelinde, gerekse illerde partilerin ve bağımsızların aldıkları belirtilen oy oranlarının toplamı, çoğu kez yüzde 100'den farklıdır. Ülke genelinde DP'nin oyların yüzde 53,3'ünü, CHP'nin yüzde 39,9'unu, MP'nin yüzde 3,1'ini, bağımsızların da yüzde 4,8'ini aldıkları belirtilmektedir. Toplamın yüzde 100 etmesi beklenirken bu toplamın yüzde 101,1 olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu toplam örneğin Kastamonu'da yüzde 93,3 ile yüzde 100'ün oldukça altında kalırken, Gümüşhane'de yüzde 112,1 ile yüzde 100'ü bir hayli aşmaktadır. Tutarsız gibi gözüken noktalar bunlarla da kalmıyor. Partilerin aldıkları belirtilen oylarla bu oyların tekabül ettiği yüzdeler arasında da tutarsızlıklar söz konusudur. Örneğin Adana'da (o günkü adıyla Seyhan) CHP'nin aldığı oy karşılığı belirtilen 77.189 sayısının yüzde 45,0 olduğu belirtilirken, aynı ilde bağımsızların karşısında verilen 92.755 sayısının yüzde 4,9'a tekabül ettiği yazılıdır.

Bir başka tutarsızlık da partilerin çıkardığı milletvekili sayılarındadır. DİE toplam satırında DP'nin 408, CHP'nin 69, MP'nin 1, bağımsızların da 9 milletvekili çıkardığı belirtilirken, partilerin illerde çıkardığını belirttiği milletvekili sayılarını siz alt alta yazıp topladığınızda DP'nin toplamı 420, CHP'nin toplamı 63, MP'nin toplamı 1 ve bağımsızların toplamı 3 ediyor!

Bu tutarsız gibi görünen noktalar karşısında, birçok çalışmada, araştırmacılar bu sonuçları kendilerine göre düzeltmeye ve gidermeye çalışmışlar, sonuçta 1950 seçimleriyle il-

gili birçok değişik seçim sonucu ortaya çıkmıştır. Şimdilik tek bir örnek vermekle yetinelim. Hikmet Sami Türk ve Erol Tuncer'in yayınladığı *Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi? Seçim Önerileri ve Seçim Uygulamaları* başlıklı önemli çalışmada, DİE'nin toplam satırında partiler ve bağımsızlar için verdiği sayılar toplanmış ve partilerin oy miktarları bu toplam sayıya orantılanarak oy yüzdeleri, CHP yüzde 39,4, DP, yüzde 52,7, MP yüzde 3,1 ve bağımsızlar yüzde 4,8 olarak düzeltilmiş ve toplamın yüzde 100,0 olması sağlanmıştır.[3]

Seçim sistemi

Oysa 1950 seçimlerinin sonuçları değerlendirilirken, her şeyden önce seçim sistemini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Uygulanan sistem, bilindiği gibi, liste usulü çoğunluk sistemidir. Ama burada en önemli nokta, bu seçimde, seçmenlerin partiler için değil adaylar için oy kullanmış olmalarıdır. Bu konuya aşağıda tekrar döneceğim. Şimdi seçim kanununa bakarak uygulanan sistemi biraz daha yakından inceleyelim.[4]

Yasaya göre, siyasi partiler illerden oluşan her bir seçim çevresinde, o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısını aşmayacak sayıda aday göstermişlerdir. Seçim çevrelerinde, partiler seçilecek milletvekili sayısından fazla aday gösteremezken, daha az sayıda aday göstermeleri mümkündü (madde 35). Bir kimse en çok iki seçim çevresinde birden aday olabilmektedir. Bu adaylar iki seçim çevresinde de seçimi kazanırsa, bunlardan birini tercih etmek zorundaydı. Bu durumda tercih edilmeyen ildeki milletvekilliği boş kala-

3 Hikmet Sami Türk, Erol Tuncer, *Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi? Seçim Önerileri ve Seçim Uygulamaları*, Ankara, TESEV Yay., 1995, s. 301.

4 5545 sayılı ve 16 Şubat 1950 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu için bkz. Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, İstanbul, Milliyet Yay., 1982, s. 200-237.

caktı (madde 36). Adaylık koyma süresi sona erince, her seçim çevresinde seçime katılan partilerin adaylarıyla bağımsız adayların soyadına göre ayrı ayrı düzenlenmiş listeleri Yüksek Seçim Kurulu ve İl Seçim Kurulunca kesinleştirilmiştir (madde 39).

Seçim günü oy pusulası olarak beyaz boş kâğıtlarla kapalı oy verme yerinde bulunan partilerin matbu oy pusulalarını kullanılmıştır (madde 88). Partilerin bu matbu oy pusulalarını diledikleri takdirde, önceden Yüksek Seçim Kurulu'na bildirmek ve onayını almak koşuluyla, renkli bastırabiliyorlar ve üzerinde özel işaret bulundurabiliyorlardı. Her partinin seçtiği renk ve özel işaretlerin birbirinden farklı olması gerekiyordu ve bu benzerlik farklılık konusunda nihai kararı Yüksek Seçim Kurulu veriyordu (madde 88).

Seçmen kapalı oy verme yerine girdiğinde boş beyaz kâğıda dilediği adayların isimlerini yazarak oy pusulası doldurabileceği gibi, partilere ve bağımsız adaylara ait matbu oy pusulalarını kullanmakta da serbestti. Matbu oy pusulalarını kullanmayı tercih eden seçmenler bu oy pusulalarını üzerinde hiçbir değişiklik yapmadan olduğu gibi kullanabilecekleri gibi, diledikleri takdirde, bu matbu pusulalardan herhangi birini kullanıp, kullandığı matbu oy pusulası üzerindeki bazı adayların isimlerini silme ve yerlerine başka adayların isimlerini yazma hakkına sahipti (madde 89). Dolayısıyla aynı anda birden çok partinin adayına oy vermek, karma liste oluşturmak mümkündü.

Herhangi bir ilde çıkacak milletvekili sayısından daha az sayıda adayın ismini içeren oy pusulaları olduğu gibi geçerli sayılıyordu. Oy pusulasında yazılı olan isimlerden sandık kurulunca okunamayanlar hesaba katılmıyor, okunabilenler dikkate alınıyordu. Aynı isim birkaç kez yazılmışsa bu o aday için tek oy sayılıyordu. Seçilecek aday sayısından daha fazla isim yazılıysa, listenin sonundan başlanarak yu-

karıya doğru fazla aday isimleri sandık kurulunca siliniyor, oyun geriye kalan adaylara verildiği kabul ediliyordu (madde 110). Bir oy zarfından çeşitli isimleri içeren birden çok oy pusulası çıktığı takdirde bu pusulaların tümü geçersiz sayılıyordu. Ama aynı isimleri içeren oy pusulalarından birden çok çıkması halinde, bu tek bir oy pusulası olarak hesaba katılıyordu (madde 109).

Sandık kurulunca verilen tek biçim ve renkte bir zarftan başka bir zarfa konmuş bulunan oy pusulaları; imzalı veya mühürlü veya seçmenin kim olduğunu belirten herhangi bir işaret taşıyan oy pusulaları; hangi seçmen tarafından atıldığı belli olacak şekilde imza, mühür veya işaret taşıyan zarftan çıkacak oy pusulaları; içerdiği isimlerden hiçbiri sandık kurulunca okunamayan oy pusulaları ve doğal olarak tümüyle resmen aday olmayan kişilerin isimlerini içeren oy pusulaları olduğu gibi geçersiz sayılıyordu (madde 109).

Sayıma başlamadan önce söz konusu seçim çevresindeki bütün adayların isimlerini içeren cetveller hazırlanıyordu. Sayıma geçildiğinde, görevli üye sandıktan oy zarflarını teker teker alıp sandık kurulu başkanına veriyor, başkan da zarfın üzerinde onu atan seçmeni belli edecek imza, mühür veya işaret bulunup bulunmadığına baktıktan sonra, zarfı açıp içinde yazılı adayların isimlerini okuyordu. O okudukça, cetvel kayıtçısı iki üyeden her biri, önündeki cetvele, ismi okunan adayın hizasına, bu adayın aldığı oyu kaydediyordu (madde 106).

Partilerin aldıkları oy sayıları (?)

Kısacası, 1950 seçiminde seçmenler, tabii ki adaylar siyasi partiler tarafından gösterilmiş olmakla birlikte, esas itibarıyla partilere değil adaylara oy kullanmıştır. Oy pusulasına yazdığı bütün adayların isimleri tek bir partinin listesindeki

adaylardan oluşan bir seçmenin oyunu o parti için kullanmış olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ama seçmenler, aynı anda farklı partilerin adaylarından veya farklı partilerin adaylarıyla bağımsızlardan oluşan karma liste yaparak da oy kullanabilmişlerdir. Hatta aynı anda seçime katılan üç partinin adaylarıyla ve bağımsız adaylara oy vermek bile mümkün olmuştur. Uç bir örnek verirsek, diyelim ki dört milletvekili çıkaran bir ilde, bir seçmen oy pusulasına bir DP, bir CHP, bir MP bir de bağımsız adayın adını yazmışsa, partilere göre oy dağılımını göstermeye çalışan istatistikler hazırlanırken, bu oyun hangi partinin hanesine nasıl yazılacağı sorusunu cevaplandırmak pek de kolay olmayacaktır.

Seçim sistemi böyle olunca, sayım sırasında, sadece adayların almış oldukları oylar sayılmış ve kaydedilmiş, buna karşılık partiler için herhangi bir kayıt tutulmamıştır. Zaten, pratikte, böyle bir kayıt tutmak mümkün değildir. Partilere ilişkin tek kayıt, seçimden ve sayımdan önce de bilinen, hangi adayın hangi partinin adayı olduğudur. Dolayısıyla partilere göre oy dağılımlarını gösteren seçim istatistiklerini bu gözle değerlendirmek gerekmektedir.

Böyle olunca, hemen akla şu soru geliyor: "O halde DİE'nin yayınladığı seçim sonuçlarında partilerin hizasına yazılan oy sayılarının anlamı nedir?" Benim yararlandığım DİE kaynaklarında bu konuyla ilgili herhangi bir not düşülmediği gibi, her parti için ayrılmış olan sütunların başında açık bir biçimde "aldığı oy sayısı" ifadesi yer almaktadır. Biraz hesap-kitap işine girişip, sayılarla uğraşıldığında bu sayıların anlamı ortaya çıkmaktadır. DİE'nin partiler için vermiş olduğu sayılar, aslında, her bir seçim çevresinde, o partiye mensup adayların almış olduğu oyların aritmetik ortalamasını yansıtmaktadır! Örneğin, beş milletvekili çıkartan Isparta'da DP adaylarının her birinin aldıkları oy miktarları sırasıyla 43.594, 45.100, 47.310, 44.720 ve 45.046'dır. Bu

sayılar toplanıp beşe bölündüğünde, bir başka deyişle aritmetik ortalaması alındığında 45.154 sayısına ulaşılmaktadır.[5] DİE'nin Isparta'da DP'nin aldığı oy sayısı olarak belirttiği sayı da bu sayı, yani 45.154 sayısıdır. Gerçekte, Isparta'da kayıtlı bulunan 75.955 seçmenin 45.154'ü DP'ye, kalanları öteki partilere oy vermiş değildir.

Bu aritmetik ortalamalardan yola çıkılıp seçim sonuçlarını bu gözle bir kez daha değerlendirmek gerekmektedir. Bunu, hacmi zaten tasarladığım ölçüyü bir hayli aşacak olan bu yazıda değil, başka bir yazıda yapmaya çalışacağım. Bu yazıda ise, 1950 seçimi aday ağırlıklı olduğu için, seçimi kazanıp, milletvekili seçilenler üzerinde yoğunlaşacağım.

Partilerin hak kazandıkları milletvekili sayıları

1950 seçiminde, o zamanki sayısıyla, 63 ilde toplam 487 milletvekili seçilecekti. Bu 63 ilin 44'ünde DP adayları tam liste halinde seçimi kazanmış, diğer partiler ve bağımsızlar bu illerden hiçbir milletvekili çıkaramamıştır. Bu iller ve DP'nin her bir ilde kazandığı milletvekili sayıları söyle sıralanmaktadır: Afyonkarahisar (9), Ağrı (3), Amasya (4), Ankara (18), Antalya (7), Aydın (7), Balıkesir (13), Bilecik (4), Bolu (7), Burdur (3), Bursa (12), Çanakkale (8), Çankırı (5), Çoruh (5), Çorum (8), Denizli (8), Diyarbakır (7), Edirne (5), Elazığ (5), Erzurum (10), Eskişehir (6), Gaziantep (7), Giresun (8), Gümüşhane (6), Isparta (5), İçel (7),

5 DİE'nin istatistiklerinde adayların almış oldukları oyların sayısı belirtilmemiştir. Burada ve bu yazı boyunca, adayların almış oldukları oy sayıları için şu kaynaktan yararlandım: Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM – IX Dönem*, 1950-1954, cilt VII., Ankara TBMM Vakfı Yay., 1998. Burada belirtmem gereken bir nokta da, bazı illerde, bir partinin o ildeki bütün adayların aldıkları oyların aritmetik ortalaması, DİE'nin o ilde, o partinin aldığı oy karşılığı olarak belirttiği sayılardan biraz farklı çıkmaktadır.

İstanbul (27), İzmir (17), Kayseri (9), Kırklareli (5), Kocaeli (11), Konya (17), Manisa (12), Maraş (7), Muğla (6), Muş (2), Niğde (8), Rize (6), Samsun (10), Seyhan (11), Siirt (4), Sivas (12), Tekirdağ (5) ve Tunceli (2). [Bu illerin toplam milletvekili sayısı (358)]

8 ilde ise CHP adayları liste halinde seçimi kazanırken, diğer partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği bırakmamıştır. Bu iller ve CHP'nin kazandığı milletvekili sayıları şöyle sıralanmaktadır: Bingöl (2), Bitlis (2), Erzincan (5), Hakkâri (1), Hatay (6), Kars (10), Malatya (11) ve Sinop (5). [Bu illerin toplam milletvekili sayısı (42)].

11 ilde ise birden çok partinin adayı çoğunluğu sağlayarak milletvekilliğine hak kazanmıştır. Bu iller ve partilerin kazandıkları milletvekili sayıları şöyle sıralanmaktadır: Kastamonu (DP 9, CHP 1), Kırşehir (DP 2, CHP 1, MP 1), Kütahya (DP 9, CHP 1), Mardin (DP 3, CHP 3, Bağımsız 1), Ordu (CHP 6, DP 2), Tokat (DP 8, CHP 1), Trabzon (CHP 9, DP 3), Urfa (DP 6, CHP 1), Van (CHP 2, DP 1), Yozgat (DP 6, CHP 1) ve Zonguldak (DP 9, CHP 1). [Bu illerde toplam sayının partilere göre dağılımı DP 58, CHP 27, MP 1, Bağımsız 1].

Burada verdiğim sayıların bir bölümü DİE'nin sayılarından farklıdır. Örneğin Ordu'da, aslında, CHP 6, DP 2 olan dağılım, DİE tarafından CHP 2, DP 6 olarak verilmektedir. Veya Urfa'da, aslında, CHP 1, DP 6 olan dağılım, DİE tarafından CHP 0, DP 7 olarak verilmektedir.

Yukarıda verdiğim sayılara göre, 487 TBMM üyeliğinin 416'sını DP, 69'unu CHP, 1'ini MP ve 1'ini bağımsızlar kazanmıştır. Bununla birlikte partilerin TBMM'ye fiilen gönderdikleri temsilci sayılarının dağılımı böyle değildir. Bunun nedeni aynı anda iki ilden aday gösterilip, bu illerin her ikisinde de seçimi kazanan milletvekillerinin varlığıdır.

İki seçim çevresinde birden seçim kazananlar

Yürürlükteki seçim kanununa göre adayların aynı anda iki seçim çevresinde aday olması mümkündü. Seçim kanununun ilgili maddesi şöyleydi: "Bir kimsenin en çok iki seçim çevresinde adaylığını koyması veya gösterilmesi mümkündür. (...) Bir aday aynı zamanda iki seçim çevresinden milletvekili seçilirse, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, adaylardan tercih ettiği seçim çevresini sorar. Aday, tercih ettiği seçim çevresinin milletvekili olur. Diğer seçim çevresinde yeniden seçim yapılır" (madde 36). DP'nin iki seçim çevresinde birden aday gösterdiği kişilerden on üçü her iki seçim çevresinde seçimi kazanmıştır. Bu on üç milletvekili, seçimler tamamlandıktan sonra, seçim kanunu gereğince, iki seçim çevresinden birini tercih etmiş, tercih edilmeyen ilin milletvekilliği boş kalmıştır. Böylece DP 63 il genelinde 416 milletvekilliğini kazanmakla birlikte, adaylarından üçü aynı anda iki ilden seçildiği için, bu parti Meclis'e fiilen 403 milletvekili göndermiştir. CHP ve MP adayları arasında ise birden çok seçim çevresinde seçim kazanan aday yoktur. Boş kalan üyelikler için ara seçimler, yaklaşık bir buçuk yıl sonra, 16 Eylül 1951'de yapılmıştır.

DP'nin iki seçim çevresinde seçim kazanan milletvekilleri Aydın ve Manisa'dan seçilip Manisa'yı tercih eden Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Aydın ve İstanbul'dan seçilip İstanbul'u tercih eden Adnan Menderes, yine Aydın ve İstanbul'dan seçilip İstanbul'u tercih eden Fuat Köprülü, Balıkesir ve İçel'den seçilip İçel'i tercih eden Refik Koraltan, Bilecik ve Kütahya'dan seçilip Kütahya'yı tercih eden İhsan Şerif Özgen, Bursa ve İstanbul'dan seçilip İstanbul'u tercih eden, Celal Bayar, Çanakkale ve Bolu'dan seçilip Bolu'yu tercih eden Fahri Belen, Denizli ve Afyonkarahisar'dan seçilip Afyonka-

rahisar'ı tercih eden Ali Ihsan Sabis, İstanbul ve İzmir'den seçilip İzmir'i tercih eden Halil İbrahim Özyörük, İzmir ve Eskişehir'den seçilip Eskişehir'i tercih eden Ali Fuat Cebesoy, İzmir ve Manisa'dan seçilip Manisa'yı tercih eden Refik Şevket İnce, Kırşehir ve Ankara'dan seçilip Ankara'yı tercih eden Osman Şevki Çiçekdağ, Muğla ve Manisa'dan seçilip Manisa'yı tercih eden Samet Ağaoğlu'dur.[6]

Böylece Aydın'da üç, İstanbul'da iki, Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Denizli, İzmir, Kırşehir ve Muğla'da da birer üyelik boş kalmıştır. Buna bağlı olarak toplam 487 milletvekili seçilmesi gerekirken, 474 milletvekili seçilmiştir. Boş kalan milletvekilliklerinin tümü DP'nin kazandığı milletvekilliği olduğundan, daha önce 416 olarak verdiğim DP'nin milletvekili sayısı 403'e düşmektedir.

DP listesindeki bağımsız adaylar

Yine de meclis açıldığında DP'nin TBMM'deki üye sayısı 403 olmamıştır. Bunun nedeni bazı illerde DP'nin kendi listesi içinde bağımsız adaylara yer vermiş olmasıdır. Saptayabildiğim kadarıyla, DP listesinden aday gösterilip seçimi kazanan bağımsız adayların sayısı beştir. Bunlar Eskişehir Milletvekili Ali Fuat Cebesoy, İzmir Milletvekili Halide Edip Adıvar, Kayseri Milletvekili Ali Suat Hayri Ürgüplü, Manisa Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Muğla Milletvekili Mustafa Nadir Nadi'dir. Bu kişileri DP'nin toplam milletvekili sayısından çıkartıp bağımsızlara ekleyince şu nihai dağılıma ulaşılmaktadır: DP 398, CHP 69, MP 1, Bağımsız 6.

---

6 İki seçim çevresinde birden kazananları saptarken, büyük ölçüde şu kaynaktan yararlandım: *TBMM Ad Defteri, Dönem IX*, Ankara, TBMM Basımevi, 22 Mayıs 1950.

Daha önceki parlamento tecrübesi

1950 seçimi sonucunda seçilen 574 milletvekilinin yüzde 81,2 gibi büyük bir çoğunluğunu oluşturan 385'i 1950'de ilk kez milletvekili seçilenlerden oluşuyordu. 89 milletvekili (yüzde 18,8) daha önceki meclislerden herhangi birine veya birkaçına milletvekili olarak katılmıştı. Milletvekillerindeki bu değişim, 1950 seçimi için kullanılan "Beyaz İhtilal" terimini haklı çıkartacak ölçüde büyük bir değişimdir. Partiler açısından bakıldığında DP listesinden seçim kazanan 403 kişinin 353'ü (yüzde 87,6) 1920'den o yana ilk kez milletvekili seçilirken, 50'si (yüzde 12,4) daha önceki meclis veya meclislerde de milletvekilliği yapmıştı. CHP'nin Meclis'e gönderdiği 69 kişiden 30'u (yüzde 43,5) ilk kez milletvekili seçilirken, 39'u (yüzde 56,5) daha önceki meclislerde yer almış olup parlamento yaşamı tecrübesine sahipti. Kırşehir'den Millet Partisi'nin adayı olarak seçilen Osman Bölükbaşı ile Mardin'den bağımsız aday olarak Meclis'e giren Kemal Türkoğlu da ilk kez seçilen milletvekilleri arasındaydı.

Milletvekilleri listesi

1950 seçimini kazanan milletvekillerini aşağıda liste halinde sunuyorum. Liste illere göre alfabetik olarak düzenlenmiş, her ilin yanına, parantez içinde, o ilin kaç milletvekili çıkardığı yazılmıştır. Milletvekillerinin hangi partinin adayı olarak seçildikleri isimlerinden hemen önce belirtilmiştir. DP, Demokrat Parti'nin, CHP, Cumhuriyet Halk Partisi'nin, MP, Millet Partisi'nin kısaltılmasıdır. İsimlerden hemen sonra parantez içinde, milletvekillerinin daha önce hangi dönem meclislere milletvekili olarak katılmış oldukları ve hangi ilden seçilmiş oldukları yazılıdır. Yanında (*) işareti olan mil-

letvekilleri, daha önce hiç milletvekilliği yapmamış olup ilk kez 1950'de seçilenlerdir. Ayrıca her milletvekilinin kaç oyla seçilmiş olduğu yanlarına yazılmış ve aldığı oyun hemen yanında yüzde kaç oyla milletvekili seçildiği de belirtilmiştir. Bu yüzdeler, her seçim çevresinde, milletvekilinin aldığı oyun, o seçim çevresinde kullanılan toplam oylara bölünüp, 100'le çarpılması yoluyla hesaplanmıştır.

Afyonkarahisar (9)

1. DP. Mehmet Kemal Özçoban (8 Afyonkarahisar) 82.808 oy. (% 57,4).
2. DP. Ahmet Veziroğlu (8 Afyonkarahisar) 81.493 oy. (% 56,5).
3. DP. Abdullah Güler (*) 80.391 oy. (% 55,7).
4. DP. Süleyman Kerman (*) 79.761 oy. (% 55,3).
5. DP. Bekir Sıtkı Oynağanlı (*) 79.827 oy. (% 55,3).
6. DP. Ali İhsan Sabis (*) 89.275 oy. (% 61,9). (Denizli'den de seçildi. Afyonkarahisar'ı tercih etti).
7. DP. Hüseyin Avni Tan (*) 80.410 oy. (% 55,8).
8. DP. Salih Zeki Torfilli (*) 80.751 oy. (% 56,0).
9. DP. Gazi Yiyitbaşı (*) 78.827 oy. (% 54,7).

Ağrı (3)

10. DP. Kasım Kufrevi (*) 36.273 oy. (% 68,2).
11. DP. Halis Öztürk (*) 31.906 oy. (% 60,0).
12. DP. Hüseyin Celal Yardımcı (*) 34.166 oy. (% 64,2).

Amasya (4)

13. DP. Kemal Eren (*) 34.177 oy. (% 51,7).
14. DP. Ahmet Hamit Koray (*) 33.797 oy. (% 51,2).
15. DP. Mustafa İsmet Olgaç (*) 33.678 oy. (% 51,0).
16. DP. Cevdet Topçu (*) 33.634 oy. (% 50,9).

Ankara (18)

17. DP. Sadri Maksudi Arsal (4 Giresun, 5 Şebinkarahisar) 150.035 oy. (% 48,8).

18. DP. Selahattin Adil (*) 186.983 oy. (% 60,8).

19. DP. Muhlis Bayramoğlu (*) 146.323 oy. (% 47,6).

20. DP. Selahattin Benli (*) 144.749 oy. (% 47,0).

21. DP. Ömer Bilen (*) 144.635 oy. (% 47,0).

22. DP. Dağıstan Binerbay (*) 142.568 oy. (% 46,3).

23. DP. Mehmet Hamdi Bulgurlu (*) 143.293 oy. (% 46,6).

24. DP. Osman Şevki Çiçekdağ (*) 146.654 oy. (% 47,7). (Kırşehir'den de seçildi. Ankara'yı tercih etti).

25. DP. Mehmet Ramiz Eren (*) 145.499 oy. (% 47,3).

26. DP. Muhlis Ete (*) 147.622 oy. (% 48,0).

27. DP. Hasan Mümtaz Faik Fenik (*) 149.966 oy. (% 48,7).

28. DP. Abdullah Gedikoğlu (*) 145.368 oy. (% 47,2).

29. DP. Osman Talat İltekin (*) 149.014 oy. (% 48,4).

30. DP. Hüseyin Hamit Şevket İnce (*) 149.450 oy. (% 48,6).

31. DP. Ali Seyfi Kurtbek (*) 148.735 oy. (% 48,3).

32. DP. İbrahim Talat Vasfi Öz (*) 148.414 oy. (% 48,2).

33. DP. Fuat Seyhun (*) 146.700 oy. (% 47,7).

34. DP. Ömer Cevdet Soydan (*) 145.370 oy. (% 47,2).

Antalya (7)

35. DP. Nazifi Şerif Nabel (4 Antalya) 66.124 oy. (% 58,4).

36. DP. Mehmet Fatin Dalaman (*) 67.573 oy. (% 59,6).

37. DP. Hasan Burhanettin Onat (*) 68.239 oy. (% 60,2).

38. DP. Akif Sarıoğlu (*) 68.247 oy. (% 60,2).

39. DP. İbrahim Rauf Subaşı (*) 67.881 oy. (% 59,9).

40. DP. Ahmet Rıza Tekelioğlu (*) 68.468 oy. (% 60,4).

41. DP. Ahmet Asım Tokuş (*) 68.584 oy. (% 60,5).

Aydın (7)

42. DP. İsmail Namık Gedik (*) 76.930 oy. (% 54,5).

43. DP. Mehmet Şevki Hasırcı (*) 76.784 oy. (% 54,4).

44. DP. İbrahim Etem Menderes (*) 76.625 oy. (% 54,3).

45. DP. Abdülbaki Ökdem (*) 76.588 oy. (% 54,3).

[DP'nin bu ildeki diğer üç adayından Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu Manisa'dan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü İstanbul'dan da milletvekili seçildi. Her üçü de Aydın'ı değil, seçildikleri diğer illeri tercih ettiler].

Balıkesir (13)

46. DP. Vecit Asena (*) 141.920 oy. (% 57,8).

47. DP. Selahattin Baskan (*) 141.643 oy. (% 57,7).

48. DP. Süleyman Esat Budakoğlu (*) 142.918 oy. (% 58,2).

49. DP. Muzaffer Emiroğlu (*) 141.639 oy. (% 57,7).

50. DP. Süleyman Müfit Erkuyumcu (*) 142.802 oy. (% 58,1).

51. DP. Ali Enver Güreli (*) 142.505 oy. (% 58,0).

52. DP. Ali Fahri İşeri (*) 141.506 oy. (% 57,6).

53. DP. Arif Kalıpsızoğlu (*) 141.628 oy. (% 57,7).

54. DP. Ahmet Sıtkı Kocabıyıkoğlu (*) 141.273 oy. (% 57,5).

55. DP. Yahya Mansur Pelvan (*) 142.417 oy. (% 58,0).

56. DP. Muharrem Esir Tunçay (*) 142.526 oy. (% 58,0).

57. DP. İbrahim Sıtkı Yırcalı (*) 143.415 oy. (% 58,4).

[DP'nin bu ildeki diğer adayı Refik Koraltan İçel'den de seçilince, İçel milletvekilliğini tercih etti].

Bilecik (4)

58. DP. İsmail Aşkın (*) 32.395 oy. (% 51,6).

59. DP. Keşşaf Mehmet Kurkut (*) 32.605 oy. (% 51,9).

60. DP. Talat Oran (*) 32.859 oy. (% 52,3).

[DP'nin bu ildeki diğer adayı İhsan Şerif Özgen Kütahya'dan da seçilince Kütahya milletvekilliğini tercih etti].

Bingöl (2)

61. CHP. Feridun Fikri Düşünsel (2 Dersim, 6 Bingöl, 7 Bingöl, 8 Bingöl). 16.582 oy. (% 50,7).

62. CHP. Mustafa Nuri Okçuoğlu (*) 14.818 oy. (% 45,3).

Bitlis (2)

63. CHP. Ahmet Muhtar Talati Ertan (7 Bitlis, 8 Bitlis) 15.173 oy. (% 54,8).

64. CHP. Selahattin İnan (*) 16.878 oy. (% 60,9).

Bolu (7)

65. DP. Fahri Belen (*) 82.072 oy. (% 66,4). (Çanakkale'den de seçildi. Bolu'yu tercih etti).

66. DP. Ahmet Zuhuri Danışman (*) 81.580 oy. (% 66,0).

67. DP. Seyit Ahmet Mithat Dayıoğlu (*) 80.681 oy. (% 65,2).

68. DP. Mahmut Faik Güçbilmez (*) 80.549 oy. (% 65,1).

69. DP. Ali İhsan Gülez (*) 80.391 oy. (% 65,0).

70. DP. Mustafa Kamil Kozak (*) 79.680 oy. (% 64,4).

71. DP. Abdulvahit Vahit Yöntem (*) 79.800 oy. (% 64,5).

Burdur (3)

72. DP. Fethi Çelikbaş (*) 32.995 oy. (% 57,8).

73. DP. Mehmet Emin Erkazancı (*) 21.416 oy. (% 38,1).

74. DP. Mehmet Özbey (*) 34.939 oy. (% 62,2).

Bursa (12)

75. DP. Ali Canip (Yöntem) (4 Ordu, 5 Ordu, 6 Ordu) 138.205 oy. (% 58,3).

76. DP. Halil Hilmi Ayan (*) 138.676 oy. (% 58,5).

77. DP. Mehmet Raif Aybar (*) 138.164 oy. (% 58,3).

78. DP. Mehmet Selim Ragıp Emeç (*) 138.560 oy. (% 58,4).

79. DP. Mehmet Agâh Erozan (*) 138.448 oy. (% 58,4).

80. DP. Mehmet Selim Herkmen (*) 138.267 oy. (% 58,3).

81. DP. Mehmet Sadettin Karacabey (*) 138.416 oy. (% 58,4).

82. DP. Ahmet Hulusi Köymen (*) 138.628 oy. (% 58,5).

83. DP. Ahmet Mithat San (*) 138.293 oy. (% 58,3).

84. DP. Ahmet Haluk Şaman (*) 138.179 oy. (% 58,3).

85. DP. Necdet Yılmaz (*) 138.259 oy. (% 58,3).

[DP'nin bu ildeki diğer adayı Celal Bayar İstanbul'dan da seçilince İstanbul milletvekilliğini tercih etti].

Çanakkale (8)

86. DP. İhsan Karesioğlu (8 Çanakkale) 77.040 oy. (% 61,6).

87. DP. Kenan Akmanlar (*) 77.241 oy. (% 61,8).

88. DP. Mustafa Refik Süreyya Endik (*) 76.619 oy. (% 61,3).

89. DP. Ahmet Bedi Enüstün (*) 77.656 oy. (% 62,1).

90. DP. Nihat Şevki İyriboz (*) 77.229 oy. (% 61,8).

91. DP. Emin Kalafat (*) 74.440 oy. (% 59,6).

92. DP. Ömer Mart (*) 77.447 oy. (% 62,0).

[DP'nin bu ildeki diğer adayı Fahri Belen 77.696 oyla seçimi kazandı. Ama Bolu'dan da seçilince Bolu milletvekilliğini tercih etti].

Çankırı (5)

93. DP. Mehmet Kâzım Arar (*) 51.458 oy. (% 59,7).

94. DP. Kemal Atakurt (*) 48.144 oy. (% 55,8).

95. DP. Celâl Boynuk (*) 46.132 oy. (% 53,5).

96. DP. Mehmet Kemal Çığman (*) 46.997 oy. (% 54,5).

97. DP. Celâl Otman (*) 46.555 oy. (% 54,0).

Çoruh (5)

98. DP. Mecit Bumin (*) 33.262 oy. (% 54,6).

99. DP. Abbas Gigin (*) 31.813 oy. (% 52,3).

100. DP. Mesut Güney (*) 29.088 oy. (% 47,8).

101. DP. Ali Rıza Sağlar (*) 29.506 oy. (% 48,5).

102. DP. Zihni Ural (*) 29.786 oy. (% 48,9).

Çorum (8)

103. DP. Sedat Baran (*) 89.641 oy. (% 65,0).

104. DP. Ahmet Başıbüyük (*) 90.074 oy. (% 65,3).

105. DP. Mehmet Şevki Gürses (*) 89.351 oy. (% 64,8).

106. DP. Baha Koldaş (*) 90.122 oy. (% 65,3).

107. DP. Hüseyin Ortakçıoğlu (*) 88.790 oy. (% 64,3).

108. DP. İsmail Saip Özer (*) 89.216 oy. (% 64,7).

109. DP. Hasan Ali Vural (*) 88.707 oy. (% 64,3).

110. DP. İbrahim Hakkı Yemeniciler (*) 89.223 oy. (% 64,7).

Denizli (8)

111. DP. Hüseyin Hüsnü Akşit (*) 77.665 oy. (% 58,0).

112. DP. Tevfik Fikret Başaran (*) 75.350 oy. (% 56,3).

113. DP. Ali Çobanoğlu (*) 76.405 oy. (% 57,1).

114. DP. Mustafa Gülcügil (*) 76.613 oy. (% 57,3).

115. DP. Mustafa Fikret Karabudak (*) 79.002 oy. (% 59,0).

116. DP. Eyüp Şahin (*) 71.341 oy. (% 53,3).

117. DP. Refet Tavaslıoğlu (*) 78.159 oy. (% 58,4).

[DP'nin diğer adayı Ali İhsan Sabis Afyonkarahisar'dan da seçilince Afyonkarahisar milletvekilliğini tercih etti].

Diyarbakır (7)

118. DP. Yusuf Kâmil Aktuğ (*) 53.247 oy. (% 51,6).

119. DP. Abdurrahman Ferit Alpiskender (*) 53.341 oy. (% 51,7).

120. DP. Yusuf İzzettin Azizoğlu (*) 54.175 oy. (% 52,5).

121. DP. Mustafa Remzi Bucak (*) 53.741 oy. (% 52,1).

122. DP. Mustafa Ekinci (*) 54.756 oy. (% 53,0).

123. DP. Seyfullah Nazım Önen (*) 53.259 oy. (% 51,6).

124. DP. Ahmet Kâmil Tayşi (*) 53.285 oy. (% 51,6).

Edirne (5)

125. DP. Arif Altınalmaz (*) 47.390 oy. (% 53,0).

126. DP. Mehmet Enginün (*) 47.481 oy. (% 53,1).

127. DP. Cemal Köprülü (*) 47.471 oy. (% 53,1).

128. DP. İbrahim Rükneddin Nasuhioğlu (*) 48.360 oy. (% 54,1).

129. DP. Hasan Osma (*) 47.872 oy. (% 53,6).

Elazığ (5)

130. DP. Abdullah Demirtaş (*) 40.081 oy. (% 54,0).

131. DP. İbrahim Suphi Ergene (*) 37.447 oy. (% 50,4).

132. DP. Ömer Faruk Sanaç (*) 38.698 oy. (% 52,1).

133. DP. Mehmet Şevki Yazman (*) 38.775 oy. (% 52,2).

134. DP. Hamit Ali Yöney (*) 34.921 oy. (% 47,0).

Erzincan (5)

135. CHP. Şemsettin Günaltay (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Bu dönemlerin tümünde Sivas milletvekili) 42.058 oy. (% 58,5).

136. CHP. Sabit Sağıroğlu (2 Erzincan, 6 Elazığ, 7 Elazığ, 8 Erzincan) 38.299 oy. (% 53,2).

137. CHP. Osman Nahit Pekcan (8 Erzincan) 39.884 oy. (% 55,5).

138. CHP. Cemal Gönenç (*) 37.296 oy. (% 51,9).

139. CHP. Ahmet Ziya Soylu (*) 35.616 oy. (% 49,5).

Erzurum (10)

140. DP. Seyit Mehmet Sait Başak (*) 85.069 oy. (% 56,3).

141. DP. Rıfkı Salim Burçak (*) 90.240 oy. (% 59,7).

142. DP. Ahmet Fehmi Çobanoğlu (*) 89.753 oy. (% 59,4).

143. DP. Mehmet Kudret Bahadır Dülger (*) 91.364 oy. (% 60,4).

144. DP. Sabri Erduman (*) 89.421 oy. (% 59,2).

145. DP. Hüseyin Enver Karan (*) 87.314 oy. (% 57,8).

146. DP. Mehmet Emrullah Nutku (*) 87.077 oy. (% 57,6).

147. DP. Hasan Rıza Topçuoğlu (*) 87.268 oy. (% 57,7).

148. DP. Memiş Ethem Yazıcı (*) 89.231 oy. (% 59,0).

149. DP. Mustafa Zeren (*) 90.368 oy. (% 59,8).

Eskişehir (6)

150. DP. Ali Fuat Cebesoy (1 Ankara, 2 Ankara, 4 Konya, 5 Konya, 6 Konya, 7 Konya, 8 Konya) 66.129 oy. (% 61,9). (Istanbul'dan da seçildi. Eskişehir'i tercih etti). DP listesinden bağımsız.

151. DP. İsmail Hakkı Çevik (8 Eskişehir) 64.125 oy. (% 60,1).

152. DP. Hasan Polatkan (8 Eskişehir) 66.449 oy. (% 62,2).

153. DP. Zeynel Abidin Potuoğlu (8 Eskişehir) 65.249 oy. (% 61,1).

154. DP. Kemal Zeytinoğlu (8 Eskişehir) 66.361 oy. (% 62,2).

155. DP. Muhtar Başkurt (*) 63.867 oy. (% 59,8).

Gaziantep (7)

156. DP. Ekrem Cenani (*) 70.791 oy. (% 58,8).
157. DP. Mustafa Samih İnal (*) 69.778 oy. (% 57,9).
158. DP. Abdullah Galip Kınoğlu (*) 70.059 oy. (% 58,2).
159. DP. Süleyman Kuranel (*) 69.174 oy. (% 57,4).
160. DP. Ali Kemal Ocak (*) 69.825 oy. (% 58,0).
161. DP. Ali Cevdet San (*) 70.402 oy. (% 58,5).
162. DP. Mehmet Selahattin Ünlü (*) 68.518 oy. (% 56,9).

Giresun (8)

163. DP. Ahmet Hamdi Bozbağ (*) 63.364 oy. (% 60,6).
164. DP. Ali Naci Duyduk (*) 60.601 oy. (% 57,9).
165. DP. Hayrettin Erkmen (*) 62.814 oy. (% 60,1).
166. DP. Hasan Tahsin İnanç (*) 62.514 oy. (% 59,8).
167. DP. Arif Doğan Köymen (*) 60.576 oy. (% 57,9).
168. DP. Arif Hikmet Pamukoğlu (*) 63.307 oy. (% 60,5).
169. DP. Mazhar Şener (*) 61.976 oy. (% 59,3).
170. DP. Ali Adnan Tüfekçioğlu (*) 61.055 oy. (% 58,4).

Gümüşhane (6)

171. DP. Ahmet Cevdet Baybura (*) 38.437 oy. (% 54,3).
172. DP. Ali Raşit Gürgen (*) 38.434 oy. (% 54,3).
173. DP. Vasfi Mahir Kocatürk (*) 32.105 oy. (% 45,3).
174. DP. Halis Sadullah Tokdemir (*) 35.682 oy. (% 50,4).
175. DP. Kemal Yörükoğlu (*) 35.907 oy. (% 50,7).
176. DP. Halit Huldi Zarbun (*) 38.093 oy. (% 53,8).

Hakkari (1)

177. CHP. Mehmet Selim Seven (8 Hakkari) 12.384 oy. (% 100,0). (Hakkari'de seçime sadece CHP katılmış, bağımsız aday da çıkmayınca, CHP'nin adayı Mehmet Selim Seven seçimde tek başına yarışmıştır).

Hatay (6)

178. CHP. Hasan Reşit Tankut (4 Muş, 5 Maraş, 6 Maraş, 7 Maraş, 8 Maraş) 51.844 oy. (% 50,1).

179. CHP. Tayfur Ata Sökmen (5 Antalya, 6 Antalya, 7 Antalya, 8 Antalya) 53.968 oy. (% 52,1).

180. CHP. Abdurrahman Melek (6 Gaziantep, 7 Gaziantep, 8 Gaziantep) 54.489 oy. (% 52,6).

181. CHP. Celal Sait Siren (6 Bolu, 7 Bolu, 8 Bolu) 53.596 oy. (% 51,8).

182. CHP. Abdullah Cilli (8 Hatay) 53.392 oy. (% 51,6).

183. CHP. Mahmut Cavit Yurtman (*) 53.820 oy. (% 52,0).

Isparta (5)

184. DP. Mehmet Reşit Turgut (8 Kayseri) 43.594 oy. (% 57,4).

185. DP. Ahmet İrfan Aksu (*) 45.100 oy. (% 59,4).

186. DP. Mehmet Sait Bilgiç (*) 47.310 oy. (% 47,310).

187. DP. Kemal Demiralay (*) 44.720 oy. (% 58,9).

188. DP. Hasan Tahsin Tola (*) 45.046 oy. (% 59,3).

İçel (7)

189. DP. Refik Koraltan (1 Konya, 2 Konya, 3 Konya, 4 Konya, 6 İçel, 7 İçel, 8 İçel) 74.166 oy. (% 61,6).

190. DP. Aziz Köksal (8 İçel) 73.602 oy. (% 61,1).

191. DP. Celal Ramazanoğlu (8 İçel) 73.694 oy. (% 61,2).

192. DP. Mehmet Salih İnankur (8 İçel) 73.197 oy. (% 60,8).

193. DP. Halil Atalay (8 İçel) 73.233 oy. (% 60,8).

194. DP. Hüseyin Fehmi Fırat (*) 73.656 oy. (% 61,2).

195. DP. Şahap Tol (*) 73.338 oy. (% 60,9).

İstanbul (27)

196. DP. Mahmut Celal Bayar (1 Saruhan, 2 İzmir, 3 İzmir, 4 İzmir, 5 İzmir, 6 İzmir, 7 İzmir, 8 İstanbul) 253.324 oy. (% 55,9).

197. DP. Adnan Menderes (4 Aydın, 5 Aydın, 6 Aydın, 7 Aydın, 8 Kütahya) 251.459 oy. (% 55,5). (Aydın'dan da seçildi. İstanbul'u tercih etti).

198. DP. Enver Adakan (4 Balıkesir, 5 Balıkesir) 239.183 oy. (% 52,8).

199. DP. Fuat Köprülü (5 Kars, 6 Kars, 7 Kars, 8 İstanbul) 252.605 oy. (% 55,7). (Aydın'dan da seçildi. İstanbul'u tercih etti).

200. DP. Hüseyin Hüsnü Yaman (6 Manisa) 236.638 oy. (% 52,2).

201. DP. Salamon Adato (8 İstanbul) 238.390 oy. (% 52,6).

202. DP. Senihi Yürüten (8 İstanbul) 240.203 oy. (% 53,0).

203. DP. Faruk Nafiz Çamlıbel (8 İstanbul) 240.967 oy. (% 53,2).

204. DP. Fuat Hulusi Demirelli (8 İstanbul) 247.384 oy. (% 54,6).

205. DP. İhsan Altınel (*) 230.218 oy. (% 50,8).

206. DP. Ahmet Hamdi Başar (*) 238.254 oy. (% 52,6).

207. DP. Andre Vahram Bayar (*) 238.305 oy. (% 52,6).

208. DP. Nihat Reşat Belger (*) 245.332 oy. (% 54,1).

209. DP. Mithat Benker (*) 232.243 oy. (% 51,2).

210. DP. Bedri Nedim Göknil (*) 234.069 oy. (% 51,6).

211. DP. Salih Fuat Keçeci (*) 234.746 oy. (% 51,8).

212. DP. Ahilya Moshos (*) 228.530 oy. (% 50,4).

213. DP. Ahmet Mükerrem Sarol (*) 233.952 oy. (% 51,6).

214. DP. Fahrettin Sayımer (*) 231.176 oy. (% 51,0).

215. DP. Mithat Sözer (*) 231.601 oy. (% 51,1).

216. DP. Fürüzan Ferdi Tekil (*) 230.210 oy. (% 50,8).

217. DP. Hatice Nazlı Tlabar (*) 233.065 oy. (% 51,4).

218. DP. Ahmet Hamdi Topçu (*) 230.235 oy. (% 50,8).

219. DP. Celal Türkgeldi (*) 237.105 oy. (% 52,3).

220. DP. Sani Yaver (*) 237.217 oy. (% 52,3).

[DP'nin diğer adayı Halil İbrahim Özyörük 252.363 oyla seçimi kazandı. İzmir'deki seçimi de kazanınca İzmir milletvekilliğini tercih etti. DP listesinden bağımsız aday Ali Fuat Cebesoy 249.414 oyla seçimi kazandı. Eskişehir'deki seçimi de kazanınca Eskişehir milletvekilliğini tercih etti].

İzmir (17)

221. DP. Ahmet Cemal Tunca (3 Antalya, 4 Antalya, 5 Antalya, 6 Antalya, 7 Antalya, 8 Afyonkarahisar) 188.032 oy. (% 58,5).

222. DP. Seyit Mehmet Aldemir (6 İzmir) 187.384 oy. (% 58,3).

223. DP. Mustafa Cihat Baban (8 İstanbul) 189.600 oy. (% 59,0).

224. DP. Halide Edip Adıvar (*) 189.730 oy. (% 59,0). DP listesinden bağımsız.

225. DP. Hüseyin Avni Başman (*) 188.024 oy. (% 58,5).

226. DP. Mehmet Behzat Bilgin (*) 188.474 oy. (% 58,6).

227. DP. Muhittin Erener (*) 187.829 oy. (% 58,4).

228. DP. Mustafa Sadık Giz (*) 187.668 oy. (% 58,4).

229. DP. Ahmet Tarık Gürerk (*) 188.052 oy. (% 58,5).

230. DP. Necdet İncekara (*) 187.120 oy. (% 58,2).

231. DP. Osman Kapani (*) 188.043 oy. (% 58,5).

232. DP. Hasan Vasfi Menteş (*) 187.752 oy. (% 58,4).

233. DP. Halil İbrahim Özyörük (*) 190.369 oy. (% 59,2). (İstanbul'dan da seçildi. İzmir'i tercih etti).

234. DP. Zeynel Abidin Tekön (*) 187.554 oy. (% 58,3).

235. DP. Ekrem Hayri Üstündağ (*) 189.959 oy. (% 59,1).

236. DP. Mustafa Zühtü Hilmi Velibeşe (*) 188.502 oy. (% 58,6).

[DP'nin diğer adayı Refik Şevket İnce Manisa'daki seçimi de kazanınca Manisa milletvekilliğini tercih etti].

Kars (10)

237. CHP. Hüseyin Cahit Yalçın (5 Çankırı, 6 Çankırı, 7 İstanbul, 8 İstanbul) 78.995 oy. (% 56,5).

238. CHP. Esat Oktay (7 Kars, 8 Kars) 73.246 oy. (% 52,4).

239. CHP. Tezer Taşkıran (7 Kastamonu, 8 Kars) 83.411 oy. (% 59,7).

240. CHP. Ahmet Hüsamettin Tuğaç (7 Ağrı, 8 Kars) 75.935 oy. (% 54,3).

241. CHP. Fevzi Aktaş (8 Kars) 78.814 oy. (% 56,4).

242. CHP. Mehmet Rüstem Bahadır (8 Kars) 74.247 oy. (% 53,1).

243. CHP. Latif Aküzüm (*) 76.064 oy. (% 54,4).

244. CHP. Sırrı Atalay (*) 79.155 oy. (% 56,6).

245. CHP. Abbas Ali Çetin (*) 74.250 oy. (% 53,1).

246. CHP. Veyis Koçulu (*) 70.847 oy. (% 50,7).

Kastamonu (10)

247. CHP. Hasan Yasin Tahsin (Coşkan) (3 Yozgat, 4 Kastamonu, 5 Kastamonu, 6 Kastamonu, 7 Kastamonu, 8 Kastamonu) 66.326 oy. (% 38,7). Seçim mazbatası reddedildi.

248. DP. Mustafa Galip Deniz (*) 72.573 oy. (% 42,3).

249. DP. Mehmet Sait Kantarel (*) 71.608 oy. (% 41,8).

250. DP. Mehmet Fahri Keçecioğlu (*) 69.870 oy. (% 40,7).

251. DP. Ahmet Şükrü Kerimzade (*) 70.295 oy. (% 41,0).

252. DP. Ahmet Ehrar Keskin (*) 69.329 oy. (% 40,4).

253. DP. Muzaffer Ali Mühto (*) 70.774 oy. (% 41,3).
254. DP. Mehmet Rıfat Taşkın (*) 71.194 oy. (% 41,5).
255. DP. Hayri Tosunoğlu (*) 70.978 oy. (% 41,4).
256. DP. Ahmet Hamdi Türe (*) 71.588 oy. (% 41,7).

Kayseri (9)

257. DP. Ali Suat Hayri Ürgüplü (6 Kayseri, 7 Kayseri) 105.390 oy. (% 69,5). DP listesinden bağımsız.
258. DP. Bekir Fikri Apaydın (8 Kayseri) 99.922 oy. (% 65,9).
259. DP. Kamil Gündeş (8 Kayseri) 100.522 oy. (% 66,3).
260. DP. İsmail Berkok (*) 100.020 oy. (% 66,0).
261. DP. Mehmet Emin Develioğlu (*) 97.938 oy. (% 64,6).
262. DP. Ali Rıza Kılınçkale (*) 99.692 oy. (% 65,7).
263. DP. İbrahim Kirazoğlu (*) 101.535 oy. (% 67,0).
264. DP. Mehmet Özdemir (*) 98.473 oy. (% 64,9).
265. DP. Yusuf Ziya Ziyaettin Turgut (*) 98.907 oy. (% 65,2).

Kırklareli (5)

266. DP. Ali Şefik Bakay (*) 42.937 oy. (% 54,4).
267. DP. Mahmut Erbil (*) 42.834 oy. (% 54,3).
268. DP. Halidun Fikret Filiz (*) 42.704 oy. (% 54,1).
269. DP. Bekiri Sıddık Pekkip (*) 42.759 oy. (% 54,2).
270. DP. Mehmet Faik Üstün (*) 42.967 oy. (% 54,5).

Kırşehir (4)

271. MP. Osman Bölükbaşı (*) 28.034 oy. (% 40,6).
272. CHP. Halil Sezai Erkut (*) 25.996 oy. (% 37,6).
273. DP. Ahmet Rıfat Özdeş (*) 24.329 oy. (% 35,2).

[DP'nin diğer adayı Osman Şevki Çiçekdağ 24.808 oyla seçimi kazandı. Ama, Ankara'dan da seçilince Ankara milletvekilliğini tercih etti].

Kocaeli (11)

274. DP. Etem Vassaf Akan (*) 106.224 oy. (% 58,5).

275. DP. Ali Ekrem Alican (*) 100.670 oy. (% 55,4).

276. DP. Ziya Atığ (*) 106.206 oy. (% 58,5).

277. DP. Ahmet Hamdi Başak (*) 105.851 oy. (% 58,3).

278. DP. Salih Kalemcioğlu (*) 105.845 oy. (% 58,3).

279. DP. Sezai Mümtaz Kavalcıoğlu (*) 106.019 oy. (% 58,4).

280. DP. Yeredoğ Kişioğlu (*) 104.898 oy. (% 57,8).

281. DP. Ahmet Saim Önhon (*) 106.337 oy. (% 58,5).

282. DP. Lütfi Tokoğlu (*) 105.025 oy. (% 57,8).

283. DP. Hüseyin Hüsnü Türkant (*) 106.602 oy. (% 58,7).

284. DP. Mehmet Yılmaz (*) 105.337 oy. (% 58,0).

Konya (17)

285. DP. Abdurrahman Fahri Ağaoğlu (*) 165.326 oy. (% 60,4).

286. DP. Rıfat Alabay (*) 164.037 oy. (% 60,0).

287. DP. Dursun Kemal Ataman (*) 164.030 oy. (% 60,0).

288. DP. Hidayet Aydıner (*) 164.709 oy. (% 60,2).

289. DP. Mehmet Ziya Barlas (*) 163.182 oy. (% 59,6).

290. DP. Remzi Birant (*) 166.252 oy. (% 60,8).

291. DP. Sıtkı Salim Burçak (*) 163.069 oy. (% 59,6).

292. DP. Abdi Çilingir (*) 162.100 oy. (% 59,2).

293. DP. Ömer Rıza Doğrul (*) 166.739 oy. (% 60,9).

294. DP. Zübeyir Ziyad Ebuzziya (*) 164.660 oy. (% 60,2).

295. DP. Ali Rıza Ercan (*) 163.225 oy. (% 59,7).

296. DP. Mahmut Saffet Gürol (*) 163.448 oy. (% 59,7).

297. DP. Osman Tarık Kozbek (*) 163.344 oy. (% 59,7).

298. DP. Muammer Obuz (*) 163.276 oy. (% 59,7).

299. DP. Himmet Ölçmen (*) 165.762 oy. (% 60,6).

300. DP. Murat Ali Ülgen (*) 157.311 oy. (% 57,5).
301. DP. Hüseyin Umran Nazif Yiğiter (*) 163.297 oy. (% 59,7).

Kütahya (10)
302. CHP. Asım Gündüz (8 Kütahya) 66.425 oy. (% 37,8).
303. DP. İsmail Hakkı Gedik (8 Kütahya) 87.932 oy. (% 50,0).
304. DP. Ahmet İhsan Gürsoy (8 Kütahya) 87.749 oy. (% 49,9).
305. DP. İhsan Şerif Özgen (8 Kütahya) 86.929 oy. (% 49,4).
306. DP. Mehmet Necdet Alkın (*) 88.791 oy. (% 50,5).
307. DP. Yusuf Aysal (*) 86.155 oy. (% 49,0).
308. DP. Ali Besim Besin (*) 89.046 oy. (% 50,7).
309. DP. Ahmet Kavuncu (*) 86.993 oy. (% 49,5).
310. DP. Mehmet Remzi Koçak (*) 87.330 oy. (% 49,7).
311. DP. Süleyman Sururi Nasuhoğlu (*) 88.704 oy. (% 50,5).

Malatya (11)
312. CHP. İsmet İnönü (1 Edirne, 2 Malatya, 3 Malatya, 4 Malatya, 5 Malatya, 6 Ankara, 7 Ankara, 8 Ankara) 108.476 oy. (% 62,7).
313. CHP. Mehmet Şefik Tugay (7 İçel, 8 Malatya) 95.662 oy. (% 55,3).
314. CHP. Esat Doğan (8 Malatya) 93.841 oy. (% 54,2).
315. CHP. Mehmet Sadık Eti (8 Malatya) 94.647 oy. (% 54,7).
316. CHP. İbrahim Hikmet Fırat (8 Malatya) 94.400 oy. (% 54,6).
317. CHP. Hüseyin Doğan (*) 93.502 oy. (% 54,0).
318. CHP. Mehmet Kartal (*) 92.657 oy. (% 53,6).

319. CHP. Mehmet Kulu (*) 91.182 oy. (% 52,7).

320. CHP. Mehmet Nuri Ocakcıoğlu (*) 92.064 oy. (% 53,2).

321. CHP. Abdülkadir Özbay (*) 89.934 oy. (% 52,0).

322. CHP. Ömer Lütfi Sayman (*) 94.074 oy. (% 54,4).

Manisa (12)

323. DP. Hamdullah Suphi Tanrıöver (1 Antalya, 2 İstanbul, 3 İstanbul, 7 İçel, 8 İstanbul). 128.591 oy. (% 58,2). DP listesinden bağımsız.

324. DP. Refik Şevket İnce (1 Saruhan, 4 Manisa, 5 Manisa, 6 Manisa) 128.245 oy. (% 58,0). (İzmir'den de seçildi. Manisa'yı tercih etti).

325. DP. Samet Ağaoğlu (*) 128.204 oy. (% 58,0). (Muğla'dan da seçildi Manisa'yı tercih etti).

326. DP. Hasan Şemi Ergin (*) 128.216 oy. (% 58,0).

327. DP. Faruk İlker (*) 127.796 oy. (% 57,8).

328. DP. Adnan Karaosmanoğlu (*) 128.342 oy. (% 58,1).

329. DP. Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (*) 128.342 oy. (% 58,1). (Aydın'dan da seçildi Manisa'yı tercih etti).

330. DP. Muzaffer Kurbanoğlu (*) 128.241 oy. (% 58,0).

331. DP. Ali Nafiz Körez (*) 128.024 oy. (% 57,9).

332. DP. Süleyman Sudi Mıhçıoğlu (*) 127.795 oy. (% 57,8).

333. DP. Arif Kâzım Taşkent (*) 128.418 oy. (% 58,1).

334. DP. Ahmet Muhlis Tümay (*) 128.168 oy. (% 58,0).

Maraş (7)

335. DP. Abdullah Aytemiz (*) 61.137 oy. (% 60,3).

336. DP. Ahmet Bozdağ (*) 59.551 oy. (% 58,7).

337. DP. Mehmet Selahattin Hüdayioğlu (*) 61.226 oy. (% 60,4).

338. DP. Ahmet Tahir Kadoğlu (*) 60.716 oy. (% 59,9).

339. DP. Mahmut Nedim Ökmen (*) 59.779 oy. (% 58,9).
340. DP. Ökkeş Remzi Öksüz (*) 51.922 oy. (% 51,2).
341. DP. Mehmet Mazhar Özsoy (*) 60.956 oy. (% 60,1).

Mardin (7)

342. CHP. Ali Rıza Erten (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Tüm dönemlerde Mardin milletvekili) 47.083 oy. (% 51,1).
343. CHP. Aziz Uras (7 Mardin, 8 Mardin) 45.973 oy. (% 49,9).
344. CHP. Mehmet Kamil Boran (8 Mardin) 45.705 oy. (% 49,6).
345. DP. Abdülkadir Kalav (8 Mardin) 47.083 oy. (% 51,1).
346. DP. Abdurrahman Bayar (*) 47.011 oy. (% 51,0).
347. DP. Mehmet Cevdet Öztürk (*) 47.361 oy. (% 51,1).
348. BAĞIMSIZ. Kemal Türkoğlu (*) 47.771 oy. (% 51,8).

Muğla (6)

349. DP. Mehmet Nuri Özsan (8 Muğla) 54.376 oy. (% 56,3).
350. DP. İshak Yavuz Paşamehmetoğlu Başar (*) 53.554 oy. (% 55,4).
351. DP. Cemal Hünal (*) 52.820 oy. (% 54,7).
352. DP. Zeyyat Mandalinci (*) 53.750 oy. (% 55,6).
353. DP. Mustafa Nadir Nadi (*) 53.712 oy. (% 55,6). DP listesinden bağımsız.

[DP'nin diğer adayı Samet Ağaoğlu 54.103 oyla seçimi kazandı. Ama Manisa'dan da seçilince Manisa milletvekilliğini tercih etti].

Muş (2)

354. DP. Hamdi Dayi (8 Muş) 17.120 oy. (% 50,3).
355. DP. Ferit Kılıçlar (*) 16.640 oy. (% 48,9).

Niğde (8)

356. DP. Hasan Hüseyin Ülkü (6 Kırşehir) 70.482 oy. (% 56,1).

357. DP. Ahmet Ferit Ecer (8 Niğde) 70.407 oy. (% 56,0).

358. DP. Hadi Arıbaş (*) 70.790 oy. (% 56,3).

359. DP. Ahmet Necip Bilge (*) 70.943 oy. (% 56,4).

360. DP. Ali Süreyya Dellaloğlu (*) 70.559 oy. (% 56,1).

361. DP. Asım Doğanay (*) 71.306 oy. (% 56,7).

362. DP. Fahri Köşkeroğlu (*) 70.560 oy. (% 56,1).

363. DP. Halil Nuri Yurdakul (*) 71.311 oy. (% 56,7).

Ordu (8)

364. CHP. Ahmet Naşit Fırat (6 Samsun, 7 Samsun, 8 Samsun) 62.161 oy. (% 50,0).

365. CHP. Ahmet Hamdi Şarlan (6 Ordu, 7 Ordu, 8 Ordu) 62.574 oy. (% 50,4).

366. CHP. Zeki Mesut Sezer (7 Ordu, 8 Ordu) 63.092 oy. (% 50,8).

367. CHP. Yusuf Ziya Ortaç (8 Ordu) 62.968 oy. (% 50,7).

368. CHP. Hüseyin Hüsnü Akyol (*) 61.212 oy. (% 49,3).

369. CHP. Atıf Topaloğlu (*) 61.727 oy. (% 49,7).

370. DP. Osman Rafet Aksoy (*) 68.884 oy. (% 55,4).

371. DP. Ahmet Feyzi Boztepe (*) 61.636 oy. (% 49,6).

Rize (6)

372. DP. Mehmet Zeki Rıza Sporel (8 İstanbul) 41.389 oy. (% 69,0).

373. DP. Yusuf İzzet Akçal (*) 42.891 oy. (% 71,5).

374. DP. Mehmet Kemal Balta (*) 42.945 oy. (% 71,6).

375. DP. Osman Kavrakoğlu (*) 42.830 oy. (% 71,4).

376. DP. Mehmet Fahri Mete (*) 40.860 oy. (% 68,1).

377. DP. Ahmet Morgil (*) 41.307 oy. (% 68,9).

Samsun (10)

378. DP. Haşim Alişan (*) 97.614 oy. (% 54,5).
379. DP. Ahmet Naci Berkman (*) 98.904 oy. (% 55,2).
380. DP. İsmail Işın (*) 98.284 oy. (% 54,9).
381. DP. Ahmet Tevfik İleri (*) 99.307 oy. (% 55,4).
382. DP. Hasan Firuz Kesim (*) 98.196 oy. (% 54,8).
383. DP. Muhittin Özkefeli (*) 98.204 oy. (% 54,8).
384. DP. İbrahim Ferit Tüzel (*) 98.013 oy. (% 54,7).
385. DP. Abdullah Şükrü Uluçay (*) 98.436 oy. (% 54,9).
386. DP. Hasan Fehmi Ustaoğlu (*) 98.028 oy. (% 54,7).
387. DP. Muharrem Hadi Uzel (*) 98.375 oy. (% 54,9).

Seyhan (11)

388. DP. Ali Sinan Tekelioğlu (6 Seyhan, 7 Seyhan, 8 Seyhan) 92.752 oy. (% 53,0).
389. DP. Mehmet Zeki Akçalı (*) 90.694 oy. (% 51,8).
390. DP. Remzi Oğuz Arık (*) 93.163 oy. (% 53,2).
391. DP. Mehmet Arif Nihat Asya (*) 91.519 oy. (% 52,3).
392. DP. Mehmet Sedat Barı (*) 90.383 oy. (% 51,7).
393. DP. Ahmet Tevfik Coşkun (*) 90.470 oy. (% 51,7).
394. DP. Yusuf Ziya Eker (*) 91.169 oy. (% 52,1).
395. DP. Mehmet Reşat Güçlü (*) 90.546 oy. (% 51,7).
396. DP. Mahmut Kibaroğlu (*) 89.464 oy. (% 51,1).
397. DP. Salim Serçe (*) 89.861 oy. (% 51,4).
398. DP. Mehmet Cezmi Türk (*) 91.105 oy. (% 52,1).

Siirt (4)

399. DP. Abdülbaki Baki Erden (*) 25.605 oy. (% 52,6).
400. DP. Mehmet Daim Sûalp (*) 22.078 oy. (% 45,3).
401. DP. Ali Şefik Türkdoğan (*) 20.667 oy. (% 42,4).
402. DP. Ahmet Cemil Yardım (*) 19.405 oy. (% 39,8).

Sinop (5)

403. CHP. Cevdet Kerim İncedayı (5 Sinop, 6 Sinop, 7 Sinop, 8 Sinop) 55.901 oy. (% 62,4).

404. CHP. Mustafa Nuri Sertoğlu (*) 55.411 oy. (% 61,8).

405. CHP. Ali Server Somuncuoğlu (*) 55.861 oy. (% 62,3).

406. CHP. Ali Şükrü Şavlı (*) 54.096 oy. (% 60,4).

407. CHP. Muhit Tümerkan (*) 55.475 oy. (% 61,9).

Sivas (12)

408. DP. Hüseyin Nazım Ağacıkoğlu (*) 103.662 oy. (% 53,3).

409. DP. Ercüment Hürrem Damalı (*) 101.629 oy. (% 52,2).

410. DP. İlhan Dizdar (*) 104.989 oy. (% 54,0).

411. DP. İbrahim Duygun (*) 104.052 oy. (% 53,5).

412. DP. Mehmet Şevki Ecevit (*) 103.587 oy. (% 53,3).

413. DP. Nurettin Ertürk (*) 104.513 oy. (% 53,7).

414. DP. Halil İmre (*) 103.499 oy. (% 53,2).

415. DP. Ahmet Rıfat Öçten (*) 102.173 oy. (% 52,5).

416. DP. Ahmet Sedat Zeki Örs (*) 103.970 oy. (% 53,5).

417. DP. Bahattin Taner (*) 104.829 oy. (% 53,9).

418. DP. Mahir Türkay (*) 103.260 oy. (% 53,1).

419. DP. Hüseyin Yüksel (*) 102.874 oy. (% 52,9).

Tekirdağ (5)

420. DP. Hüseyin Bingül (8 Çanakkale) 53.405 oy. (% 57,2).

421. DP. İsmail Hakkı Akyüz (*) 54.346 oy. (% 58,2).

422. DP. Ahmet Zeki Erataman (*) 53.664 oy. (% 57,5).

423. DP. İsmail Şevket Adem Mocan (*) 53.527 oy. (% 57,3).

424. DP. Yusuf Ziya Tuntaş (*) 53.354 oy. (% 57,2).

Tokat (9)

425. DP. Hasan Sıtkı Atanç (6 Tokat) 81.626 oy. (% 54,7).

426. DP. Fevzi Çubuk (*) 81.449 oy. (% 54,6).

427. DP. Ahmet Gürkan (*) 80.965 oy. (% 54,3).

428. DP. Ömer Hamdi Koyutürk (*) 82.374 oy. (% 55,2).

429. DP. Mustafa Haluk Ökeren (*) 81.804 oy. (% 54,8).

430. DP. Muzaffer Önal (*) 81.815 oy. (% 54,8).

431. DP. Mustafa Özdemir (*) 81.474 oy. (% 54,6).

432. DP. Mehmet Nuri Turgut Topçuoğlu (*) 82.570 oy. (% 55,3).

433. CHP. Zihni Betil (*) 66.169 oy. (% 44,4).

Trabzon (12)

434. CHP. Hasan Hüsnü Saka (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Bütün dönemlerde Trabzon milletvekili) 63.987 oy. (% 47,8).

435. CHP. Faik Ahmet Barutçu (6 Trabzon, 7 Trabzon, 8 Trabzon) 64.514 oy. (% 48,2).

436. CHP. İskender Hamdi Orhon (8 Trabzon) 63.716 oy. (% 47,6).

437. CHP. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu (8 Trabzon) 63.621 oy. (% 47,5).

438. CHP. Naci Altuğ (*) 64.189 oy. (% 47,9).

439. CHP. Ahmet Saffet Baştimar (*) 63.477 oy. (% 47,4).

440. CHP. Cemal Reşit Eyüboğlu (*) 64.617 oy. (% 48,3).

441. CHP. Ahmet Tevfik Koral (*) 64.579 oy. (% 48,2).

442. CHP. Cahit Zamangil (*) 63.870 oy. (% 47,7).

443. DP. Salih Esat Alperen (*) 62.410 oy. (% 46,6).

444. DP. Mahmut Goloğlu (*) 62.829 oy. (% 46,9).

445. DP. Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu (*) 62.127 oy. (% 46,4).

Tunceli (2)

446. DP. Hıdır Hızır Aydın (*) 15.401 oy. (% 42,8).

447. DP. Hasan Remzi Kulu (*) 10.777 oy. (% 30,0).

Urfa (7)

448. CHP. Hasan Oral (8 Urfa) 53.795 oy. (% 49,4).

449. DP. Abdürrahim Necdet Açanal (*) 56.456 oy. (% 51,9).

450. DP. Mustafa Feridun Ayalp (*) 56.425 oy. (% 51,8).

451. DP. Ömer Cevheri (*) 56.478 oy. (% 51,9).

452. DP. Feridun Kemal Ergin (*) 56.548 oy. (% 52,0).

453. DP. Mahmut Celal Öncel (*) 56.464 oy. (% 51,9).

454. DP. Reşit Kemal Timuroğlu (*) 56.149 oy. (% 51,6).

Van (3)

455. CHP. Kazım Özalp (1 Karesi, 2 Karesi, 3 Balıkesir, 4 Balıkesir, 5 Balıkesir, 6 Balıkesir, 7 Balıkesir, 8 Balıkesir) 20.349 oy. (% 44,8).

456. CHP. Ferit Melen (*) 24.622 oy. (% 54,2).

457. DP. Mehmet İzzet Akın (*) 17.986 oy. (% 39,6).

Yozgat (7)

458. CHP. Avni Doğan (2 Bozok, 3 Yozgat, 4 Yozgat, 5 Yozgat, 6 Çankırı, 7 Çankırı) 57.029 oy. (% 46,2).

459. DP. Yusuf Duygu Karslıoğlu (7 Yozgat) 69.326 oy. (% 56,1).

460. DP. Hasan Üçöz (7 Tunceli) 68.478 oy. (% 55,5).

461. DP. Seyit Niyazi Ünal Alcılı (*) 77.210 oy. (% 62,5).

462. DP. Ömer Faik Erbaş (*) 73.148 oy. (% 59,2).

463. DP. Fuat Nizamoğlu (*) 69.100 oy. (% 56,0).

464. DP. Haşim Tatlıoğlu (*) 70.607 oy. (% 57,2).

Zonguldak (10)

465. DP. Ali Rıza İncealemdaroğlu (7 Zonguldak, 8 Zonguldak) 107.882 oy. (% 63,1).

466. DP. Yunus Muammer Alakant (8 Manisa) 108.296 oy. (% 63,4).

467. DP. Hasan Fehmi Açıksöz (*) 107.870 oy. (% 63,1).

468. DP. Hüseyin Balık (*) 107.798 oy. (% 63,1).

469. DP. Ali Suat Başol (*) 107.412 oy. (% 62,9).

470. DP. Abdurrahman Boyacıgiller (*) 107.897 oy. (% 63,1).

471. DP. Cemal Kıpçak (*) 108.084 oy. (% 63,2).

472. DP. Rıfat Sivişoğlu (*) 107.416 oy. (% 62,9).

473. DP. Hüseyin Avni Yurdabayrak (*) 108.284 oy. (% 63,4).

474. CHP. Ahmet Sebati Ataman (*) 62.374 oy. (% 36,5). Seçim mazbatası reddedildi.

Tarih ve Toplum, sayı 197, Mayıs 2000, s. 13-23

Ahmet Demirel'in makalelerini bir araya getiren *Tek Partinin Yükselişi*, Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki seçimlere ve bu seçimler sonucu oluşan Meclis'in yapısına odaklanıyor. Demirel, tek parti rejiminin yavaş yavaş kurulduğu bu süreçte, milletvekili adaylarının belirlenmesinden, Meclis'in oluşmasına kadar geçen zaman içerisinde neler yaşandığını çarpıcı ayrıntılarla okuyucuya sunuyor. Fikrî ve ideolojik tartışmalar kadar "milletin vekillerinin" seçilmesine ve Meclis'in oluşmasına yön veren pratiklere de dikkat çekiyor. Milletvekili profillerinden, muhalefetin taleplerine, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin Meclis'teki temsilinden Atatürk dönemindeki Kemalizm anlayışına kadar kapsamlı bir kuruluş dönemi tahlili yapıyor. *Tek Partinin Yükselişi*, Milli Mücadele'den çok partili siyasi hayata uzanan süreçte yaşananları, Meclis ve vekillere odaklanan kapsamlı bir araştırma, ayrıntılı istatistikler ve yetkin bir değerlendirmeyle inceliyor. ■

2012
09650
AGN

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1027-4
9 789750 510274